

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ASİMİLASYON VE AYRIMCILIK

AMİNE TUNA

İNSANI
YARDIM VAKFI

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ASİMİLASYON VE AYRIMCILIK

Amine Tuna

2012

**Doğu Türkistan'da
Asimilasyon ve Ayrımcılık**

Yazan

Amine Tuna

Editör

Ümmühan Özkan

Yayına Hazırlık

İHH İnsani Yardım Vakfı
Araştırma Yayınlar Birimi

ISBN 978-605-5260-01-9

1. Baskı: Kasım 2012

Kapak ve Sayfa Düzeni

M. Semih Taneri

© İHH İnsani Yardım Vakfı

Bu eserin tüm hakları mahfuzdur.

Yazarın ve yayıncının izni alınmaksızın

kitabın metni herhangi bir formda yayımlanamaz,

kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Büyük Karaman Cad. Taylasan Sok.

No: 3 Fatih-İstanbul

Tel: + 90 212 631 21 21

Faks: + 90 212 621 70 51

web : www.ihh.org.tr

E-mail: info@ihh.org.tr

Pelikan Basım Matbaa ve Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Odin İş Mrk. No.28/1 Zeytinburnu-İstanbul

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ASİMİLASYON VE AYRIMCILIK

Amine Tuna

2012

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
-------------	---

1. Bölüm

GENEL BİLGİLER	15
Doğu Türkistan Kimlik Bilgileri	17
Coğrafi Özellikleri ve İklim Yapısı	18
Ekonomik Yapı	20
<i>Bingtuan</i>	24
Nüfus, Etnik Çeşitlilik ve Demografik Yapı	27
Dil, Din ve Kültür	34
İdari Yapı	39

2. Bölüm

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DOĞU TÜRKİSTAN	41
Doğu Türkistan'ın Erken Siyasi Tarihi	43
Uygur Tarihi ve Doğu Türkistan'da Uygur Varlığı	44
Doğu Türkistan'da Kurulan Devletler	46
İlk Çin İstilas (1758-1760)	49
İsyanlar Yüzyılı (1760-1865)	49
Yakup Han Devleti (1865-1877)	52
Asya'yı Parçalayan "Büyük Oyun" ve Türkistan	54
İkinci Çin İstilas	56
Mançu İmparatorluğu'nun Ardından (1911-1949)	57
<i>Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti (Kasım 1933-Ocak 1934) ...</i>	59
Rus Boyunduruğu (1934-1944)	62
<i>İkinci Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)</i>	65

1949'dan Günümüze Doğu Türkistan'da Komünist Parti Dönemi ..	70
<i>Göçler</i>	73
<i>Sinjang Uygur Özerk Bölgesi'nin kuruluşu</i>	75
<i>"Karşıdevrim"le mücadele</i>	76
<i>Yeni dönem askeri karakolu: Bingtuan</i>	77
<i>Büyük Atılım ve Kültür Devrimi</i>	78
Mao'nun Ardından Yeni Yapılanma ve Doğu Türkistan'da	
Komünist Parti Kontrolüne Karşı Direniş.....	81
<i>"Terörizm, ayrılıkçılık ve köktendincilikle savaş"</i>	85
<i>1990 Barın olayları</i>	86
<i>1995 Hoten olayları</i>	88
<i>1997 Gulca olayları</i>	88
<i>2008 Pekin Olimpiyatları</i>	91
<i>5 Temmuz 2009 Urumçi olayları</i>	93
Doğu Türkistan'da Örgütlenme ve Bağımsızlık Hareketleri	97
11 Eylül'ün Ardından Doğu Türkistan	100
Çin Dış Politikasında Doğu Türkistan	104

3. Bölüm

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ VE DOĞU TÜRKİSTAN MESELESİ	111
--	-----

4. Bölüm

DOĞU TÜRKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI İHLALLERİ	123
Dil ve Eğitim Yasakları	130
Doğum Kontrolü ve Zorunlu Kürtaj	133
İşkence ve Ölüm Cezası	134
Ekonomik Yaşamdan Dışlanma.....	135
Basın ve İfade Özgürlüğü	140
İnanç ve İbadet Özgürlüğü.....	141
Nükleer Denemeler ve Çevre Kirliliği	147
Nüfus Transferi.....	148

5. Bölüm

DİASPORA	151
-----------------------	-----

6. Bölüm

SON SÖZ	163
----------------------	-----

EK 1: RÖPORTAJLAR	171
Rabia Kadir, Dünya Uygur Kurultayı ve Uygur Amerikan Derneği Başkanı: “Mücadelemiz, yurdum özgürlüğüne kavuştuğunda asıl hedefine ulaşacaktır”.....	173
Seyit Tümtürk, Dünya Uygur Kurultayı Başkan Yardımcısı: “Doğu Türkistan halkı kendi kaderini kendi tayin etmeli”.....	186
Hidayet Oğuzhan, Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği Başkanı: “Türkiye’nin bir Doğu Türkistan politikası yok”.....	196
Nuri Türkel, Uygur Amerikan Derneği Eski Başkanı: “Uygur tarihçileri, şairleri, yazarları bile ‘entelektüel terörist’ olarak itham ediliyor ve hapse atılıyor”.....	204
Enver Hasan, Sosyolog: “Uygur diasporasının eğitilmiş insanlara ihtiyacı var”.....	210
Yang Jianli, Initiatives for China Hareketi Başkanı: “Çin için tek çıkış yolu demokrasi”.....	224
EK 2: ÇİN HALK CUMHURİYETİ HAKKINDA GENEL BİLGİ	235
KRONOLOJİ	247
KAYNAKÇA	255
FOTOĞRAFLARLA DOĞU TÜRKİSTAN VE ÇİN	265

GİRİŞ

Tanrı Dağları ve Taklamakan Çölü'nün çevrelediği zorlu bir coğrafyanın orta yerinde yükselen Urumçi, Doğu Türkistan (resmî adıyla Sinjang Uygur Özerk Bölgesi)'in başkenti. Şehir devasa gökdelenleri, iş merkezleri, fabrikaları, duble yolları ile Çin'in artan refahının göz kamaştırıcı bir kanıtı. Temmuz 2011'de İstanbul'dan doğrudan uçuşların başladığı Urumçi, son yıllarda Çin'e ziyaretleri sıklaşan Türk heyetleri için Uygur kültürünün modern Çin'le nasıl eklemlendiğinin sergilendiği bir ziyaret durağı âdeta. Ama bölgenin gerçekleri bize sunulandan oldukça farklı. Çok değil bundan 60 yıl kadar önce Urumçi'nin Müslüman yerli nüfusunun oranı %90'ın üzerindeydi. Şimdi ise yerli halk kendi memleketinde azınlık durumunda. Bölgeye yönelik Han Çinli göçü 60 yıldır aralıksız devam ediyor. Urumçi zenginleştikçe asimile oluyor, Çinlileşiyor. Nur Muhammed Yasin isimli genç bir Doğu Türkistanlı şairin tasvir ettiği gibi; Urumçi altın kafeste tutsak bir "yabani güvercin" şimdi.

Nesiller boyunca Uygur, Kazak, Kırgız gibi farklı milletlerin anavatanı olan bu topraklarda muhafaza edilmek istenen etnik kimlikler, günümüzde Çin'in "ulusal" refahına açık bir tehdit olarak addediliyor. Oysa Urumçi'de gözden ırak olanlar, bu şehrin asıl "ev sahipleri". Şehir merkezinde önünüze çıkan ve refahın, modernleşmenin, ilerlemenin bir göstergesi olarak sunulan her yeni yapı aslında bir eskinin üzerine kuruluyor; Uygur'a, Kazak'a, Kırgız'a ait olanın üzerine; "eski"nin, "modern olmayan"ın üzerine... Doğu Türkistan halkı modern şehrin tüm canlılığının dışına, varoşlara itilen Uygur mahalleleri gibi ekonomik, sosyal, siyasi tüm mecraların dışına sürükleniyor. Doğu Türkistan'ın dili, inancı, kül-

türü, geleneği, sanatı “Çin rüyası”na yakış(tırıl)mıyor. Çin rüyası ancak bir Doğu Türkistanlı kendi kimliğini reddettiğinde veya sisteme teslim olmayı kabul ettiğinde başlıyor. O zaman Urumçi’nin, Karamay’ın, Pekin’in, Şangay’ın, Guangdong’un yolları kendisine açılıyor.

1949’dan bu yana Komünist Çin’in ilhak ettiği Doğu Türkistan’ın tutsaklığı aslında daha öncesine dayanıyor. İşgalin başlangıcı 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanıyor. Bambaşka bir coğrafyanın, iklimin, kültürün mensubu olarak Doğu Türkistan daima bu işgale direnç gösteriyor, tıpkı Tibet ve İç Moğolistan gibi. Bugün Doğu Türkistanlılar hâlâ asıl vatandaş olarak kabul edilmedikleri bir devletin istismarına rıza göstermedikleri için türlü eziyetlere maruz kalıyor; ancak Doğu Türkistan artık eskisi kadar bilinmez, erişilmez değil. Çin’in iletişim araçları üzerindeki her türlü kontrolü ve sansürüne, tüm dezenformasyon çalışmalarına rağmen Doğu Türkistan’da yaşananlardan haberdar olmak için biraz dikkat kesilmek yeterli.

Çin Halk Cumhuriyeti 20 yılı aşkın süren bir iç savaş sonrasında, 1949’da, milliyetçi cepheyi yenilgiye uğratan ve zaferini ilan eden Çin Komünist Partisi tarafından kuruldu. Parti lideri Mao, en kestirme yoldan ekonomik, kültürel ve siyasi nitelikleri komünist ideallere uygun bir şekilde budanmış bir toplum inşası hayal ediyordu. Ancak toprakların ve iş gücünün kolektifleştirildiği ve hızlı bir endüstrileşmenin hedeflendiği “Büyük Atılım” projesi büyük bir başarısızlığa uğradı ve milyonlarca insan açlık ve kıtlık nedeniyle yaşamını yitirdi. Kültür Devrimi ise “halk düşmanları” olduğu öne sürülen muhalif unsurların toplama kamplarına gönderildiği, tüm Çin’i kasıp kavuran kaotik bir girişim olmaktan öteye gidemedi. 1976’da Mao’nun ölümünün ardından Komünist Parti içerisinde aşırı radikal unsurlar tasfiye edildi ve dünyaya açılma süreci başladı. Bu dönemde çeşitli ekonomik reformlar hayata geçirilirken ne siyasi özgürlüklerde ne de inanç ve ifade özgürlüklerinde kayda değer bir ilerleme sağlanabildi. Komünist Çin “özgür dünya”nın sadece kapitalist değerlerine kucak açarak bugün gelişmiş ekonomilere kafa tutan ve artık Batı’nın görmezden gelemediği bir güç hâlini aldı. Fakat 21. yüzyılın Çin gerçeğini, büyüyen ekonomisinin yanında gelir adaletsizliği, düşünce ve inanç özgürlüğüne yönelik baskılar, ayrımcılık, ırkçılık, asimilasyon ve siyasette Komünist Parti tekeli gibi kronik problemlerle birlikte değerlendirmek gerekiyor.

Urumçi, Türkistan'ı Çin'e bağlayan İpek Yolu'nun önemli duraklardan biri idi. Şimdi de Çin'in ticari ve endüstriyel faaliyetlerinin en yoğun olduğu merkez şehirlerinden biri; hem tahılın hem petrolün merkezi. Asya ile Avrupa arasında bir kara köprüsü. Komünist Parti'ye göre Urumçi gibi Doğu Türkistan'ın geri kalanında da "huzursuzluk"ların temel kaynağı "geri kalmışlık". Çin'in doğusu gibi batı bölgelerinde de ekonomik kalkınmanın sağlanmasıyla bölgenin Çin'in geri kalanıyla tam bir "uyum" içerisinde olacağı savunuluyor. Zengin yer altı kaynaklarına sahip Doğu Türkistan'ın petrol, petrokimyasallar ve enerji endüstrisi için bir üretim üssü olması hedefleniyor. Bu sebeple Urumçi, Karamay, Aksu, İli ve Shihezi gibi endüstriyel ve ticari yatırımların yapıldığı şehirlere bir de bu gözle bakmak gerekiyor. Ancak bölgede hedeflenen ekonomik büyüme planlarının Doğu Türkistanlılar için iyi haber olduğunu söylemek biraz safdillik olur. Zira her yeni fabrika, bulunduğu bölgede istihdam yaratmaktan ziyade yeni bir göç dalgasına sebep oluyor. Yeni açılan her bir demir yolu hattı, kara yolu ya da hava yolu bağlantısı bölgede Han Çinli popülasyonunun artışı anlamına geliyor. İşverenler yeni açılan istihdam alanlarında işsiz yerli halkı değil, yeni gelen Han Çinlileri tercih ediyor. Doğu Türkistan'ın ekonomik kalkınmasının ardında yatan ikilem işte tam burada: Büyüme Doğu Türkistan'a refah değil asimilasyon getiriyor.

Nüfusunun yaklaşık %70'ini Han Çinlilerin -bu oran 1949'da %5 civarındaydı- oluşturduğu başkent Urumçi'nin aksine Uygurların anavatanı olarak bilinen Altışehir (Kaşgar, Hoten, Turpan, Aksu, Kuça, Yarkent), modern Çin'in yıkıcı gücüne direniyor ve kendini muhafaza etmeye çalışıyor. 5 Temmuz 2009'da yaşanan olaylarının akabinde yabancı gazeteciler sadece Urumçi'nin "kontrol altına alınmış" mahallelerine erişebiliyordu. Urumçi'nin ötesi; Kaşgar, Aksu, Yarkent gibi "sakıncalı bölgeler"den ise altı ay boyunca ne telefonla ne de internet yoluyla tek bir haber almak mümkün olabildi.

21. yüzyılda amacına uygun gördüğü takdirde Türkiye'nin iki katı büyüklüğünde bir coğrafyaya her türlü erişimi engellemesi, Çin'in 55 farklı etnik grubu asimile ederek yapay bir Han Çinli ulusu inşa etme yolunda 1949'dan bu yana izlediği politikanın açık bir göstergesi.

Doğu Türkistan halkı için Türkiye yakın bir akraba, âdeta ikinci bir vatan. Türkistan'ın Doğu-Batı diye ayrılmadığı, bir ve bütün

olduğu geçmişte, Türkistanlı hacılar Mekke ve Medine'den memleketlerine dönüşte bir de Osmanlı payitahtı İstanbul'a uğramayı âdet edinmişlerdi. Bu son ziyaretle hac yolculuklarının tamamlanmışına inanıyorlardı. Komünist Parti 1949'da Doğu Türkistan'ın tamamına hâkim olduğunda da akrabalık bağları dolayısıyla Çin zulmünden kaçanlar için en önemli sığınak ülkelerden biri Türkiye oldu. Bugün Türkiye'de 300.000'i aşkın Doğu Türkistanlı (Uygur, Kazak, Kırgız) yaşadığı tahmin ediliyor.

Urumçi'de, Kaşgar'da, Gulca'da, Turpan'da Türkiye televizyonları ve dizileri çok popüler. Türk gıda ve giyim markaları büyük rağbet görüyor. Türkiyeli sanatçıların şarkıları mağazalardan sokaklara yayılıyor. Ekonomik kalkınmayı önceleyen Çin politikaları sonucu Türk iş adamları bölgede yatırım yapmaları için teşvik ediliyor. Kaşgar, Hoten, Turpan sokaklarını arşınlarken İstanbul ve Türkiye dediğinizde yüzler gülüyor. Türkiye kamuoyunda da Doğu Türkistan'a karşı güçlü bir yakınlık var. Tarihi bağları sebebiyle diaspora büyük kabul görüyor. Türkiye'ye sığınan Doğu Türkistanlılar vatandaşlık alabiliyor, iş hayatına atılabiliyor, devlet kurumlarında çalışabiliyor, akademik dünyada yer alabiliyor. Örgütlenerek dergi ve gazeteler çıkarıyor; toplantılar, konferanslar düzenliyor, özellikle Türkiye'ye gelen resmi Çin heyetlerine karşı kamuoyu oluşturmak için protesto gösterileri yapıyor.

5 Temmuz olaylarının duyulmasından kısa bir süre sonra da Türkiye'de farklı şehirlerde Çin konsoloslukları önünde gösteriler düzenlenmiş, gıyabi cenaze namazları kılınmış, Türk hükûmetine Çin ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve Çin mallarına boykot uygulanması yönünde çağrıda bulunulmuştu. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 5 Temmuz olayları akabinde bölgede yaşananları "soykırım" olarak değerlendirmesi ise Uygurlar arasında büyük bir memnuniyet uyandırmıştı.

Öte yandan nesillerdir Doğu Türkistanlı mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye'de Doğu Türkistan'da aslında neler yaşandığına dair birincil kaynaklardan derli toplu bir literatürün oluştuğunu söylemek çok zor. Uzun yıllar genel olarak sadece milliyetçi idealler üzerinden değerlendirilen meseleye dair tutarlı ve entelektüel bir bilgi üretimi süreci işleyememiş. Türkiye'deki genel siyasi havayla ilişkili olarak "Pantürkist" idealler ve argümanlara sarılan diaspora ise Doğu Türkistan halkının haklı davasının ortaya konmasında yeterli olamamış. Ancak son yıllarda Doğu Türkistan'dan resmî ya

da gayriresmî yollarla Türkiye'ye eğitim almak için gelen gençlerin ve entelektüellerin taze bir heyecan getirmesiyle bu olumsuzluk yavaş yavaş aşıyor. İstatistiki, tutarlı, gerçek zamanlı, kapsayıcı bilgi akışını sağlayacak haber kanalları oluşturmak diasporanın en öncelikli ihtiyaçlarından biri. Zira Çin'in uluslararası terör örgütleriyle ilişkilendirilerek itibarsızlaştırmaya çalıştığı Doğu Türkistan davasının haklılığı ancak bu şekilde ortaya konulabilir.

Elinizdeki çalışmanın en temel amacı, Türkiye literatüründe Doğu Türkistan'ın geçmişi ve bugününe dair derli toplu bir veri kaynağı oluşturarak bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmaya yöneliktir. Konu başlıkları itibarıyla oldukça kapsamlı bir çerçeve çizen bu çalışma ilgilenenler için konuya giriş niteliğindedir. Doğu Türkistan ve Çin meselesi ile yeni tanışacak okurlara insan hakları perspektifinden objektif bir resim sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde Doğu Türkistan'ın coğrafi özellikleri; demografik, idari ve ekonomik yapısı ve kültürel arka planına dair etraflı bir tablo çizmeye çalıştık. İkinci bölümde tarih sahnesine ilk çıkan medeniyetler ve devletlerden başlayarak Türk soylu kabilelerin anavatanı olan Türkistan'ın doğusundaki bu toprakların kaderini belirleyen en temel siyasi gelişmelere kronolojik olarak yer verdik. İlerleyen bölümlerde de bugün Çin'in ulusal bütünlüğüne karşı en önemli tehditlerden biri olarak gördüğü Doğu Türkistan bağımsızlık hareketlerini, 11 Eylül'le birlikte iyice sertleşen siyasi, kültürel ve dinî baskıları ve Doğu Türkistan'ın Çin'in dış politikasında nasıl konumlandırıldığını değerlendirmeye çalıştık. Bölgenin âdeta modern bir iç sömürgeye dönüştüğünü ortaya koyan insan hakları ihlallerinin ve dünyanın farklı bölgelerine dağılan Doğu Türkistan diasporasının işlendiği bölümler ise bu çalışmayı gerekli kılan en önemli kısımlar oldu.

Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık kitabımızın hayata geçmesinde değerli görüşleri ve yönlendirmeleri ile çalışmamıza destek olan başta Murat Yılmaz ve Gülden Sönmez olmak üzere İHH'daki değerli yöneticilerimize ve çalışma arkadaşlarımıza ve röportajları ile eksik kalan noktaları aydınlatan sayın Rabia Kadir, Seyit Tümtürk, Hidayet Oğuzhan, Nuri Türkel, Yang Jianli ve Enver Hasan'a teşekkürlerimizi sunarız.

K

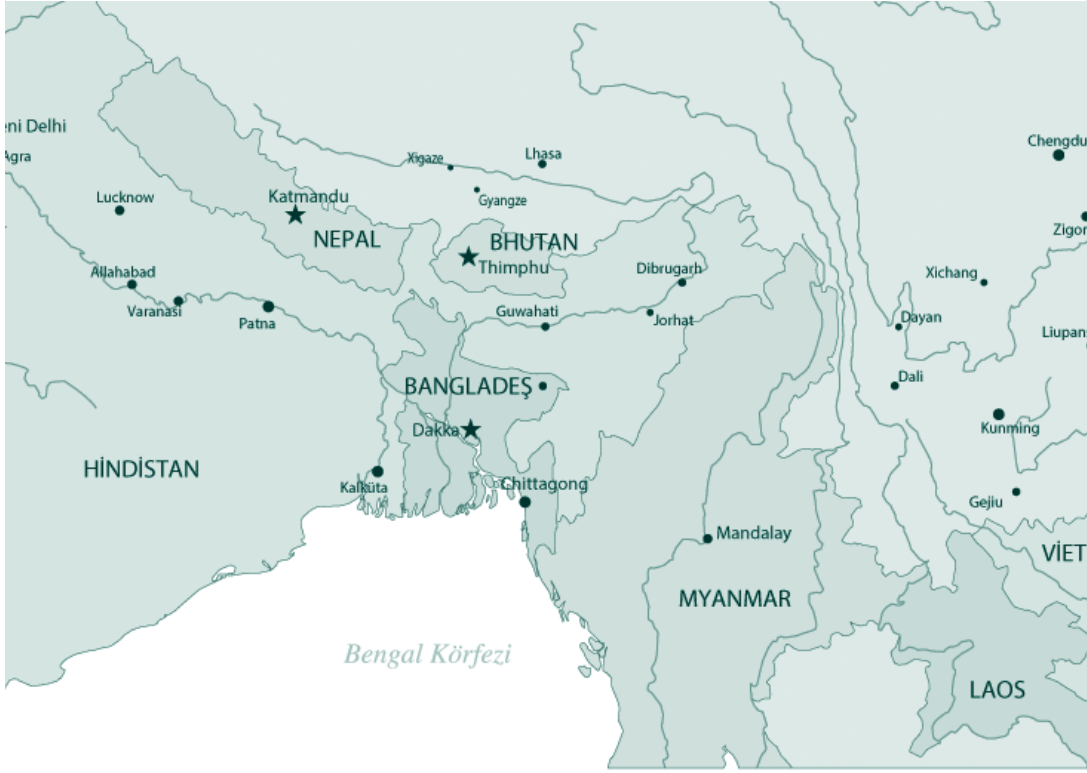
eni

Agra

1. Bölüm

GENEL BİLGİLER

▼
Kaşgar,
İdgah Camii

Doğu Türkistan Kimlik Bilgileri

Resmî adı: Sinjang Uygur Özerk Bölgesi

Başkent: Urumçi

Nüfus: 21.813.334 (2010)¹

Yüz ölçümü: 1.660.400 km²

Komşuları: Doğuda Moğolistan, kuzeyde Rusya, batıda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Keşmir ve Afganistan, güneyde Tibet, Pakistan, Hindistan

Önemli şehirleri: Urumçi, Karamay, Kaşgar, Kumul, Aksu, Hosten, Turpan, Yarkent, Kuça, Gulca

Etnik yapı: %46 Uygur (9,6 milyon), %39 Han Çinli (8,2 milyon), %7 Kazak (1,4 milyon), %4,5 Hui-Müslüman Çinliler (943.000), %0,9 Kırgız (182.000); %2 Tacik, Özbek, Moğol, Tatar ve diğer etnik gruplar (2008)²

Din: İslamiyet³, Lamaizm (Tibet Budizmi), Budizm, Taoizm, Hristiyanlık (Katolik Kilisesi, Doğu Ortodoks Kilisesi), Şamanizm

1 National Bureau of Statistics of China, “Communiqué of the National Bureau of Statistics of People’s Republic of China on Major Figures of the 2010 Population Census”, http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20110429_402722516.htm (Şubat 2012). Bağımsız kaynaklara göre bölgedeki Uygur nüfusu resmî olarak verilen rakamların çok üzerinde, yaklaşık 10-15 milyon civarındadır. Bundan hareketle burada belirtilen toplam nüfusun resmî nüfus sayımı sonucu tespit edilen rakam olduğunu ve gerçek rakamın daha fazla olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

2 *ChinaDaily*, “White Paper on Development and Progress in Xinjiang”, 21 Ağustos 2009, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461_7.htm (Mayıs 2012).

3 Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Özbekler, Tatarlar ve Huiler İslamiyeti benimsemişlerdir.

Coğrafi Özellikleri ve İklim Yapısı

Bugün Doğu Türkistan⁴ toprakları olarak adlandırılan Türkistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti⁵ işgali altındaki bölümü Çin'in kuzeybatı sınır sahasında bulunmaktadır. Doğudan batıya 2.000 km, kuzeyden güneye 1.650 km genişliğindeki topraklar 1,6 milyon km² yüz ölçümüyle⁶ Türkiye'nin yaklaşık iki katı

4 Doğu Türkistan toprakları bugün resmi olarak "Sinjang Uygur Özerk Bölgesi" adını taşımaktadır. "Yeni topraklar, yeni hudutlar" anlamındaki "Sinjang" ifadesi ilk defa 1768'de Mançu İmparatorluğu döneminde kullanılmıştır. Sömürgeleştirme dönemine ait bir kullanım olduğundan bu topraklardaki Müslüman Türk halk Sinjang ismini benimsememektedir. Bunun yerine Doğu Türkistan ya da Uygurcadaki karşılığı ile Şarki Türkistan ifadesi tercih edilmektedir. Uyguristan ifadesi de bazı kesimler tarafından kullanılmakla birlikte bu kullanım bölgenin Uygur olmayan diğer halkları tarafından kabul görmemektedir. Özellikle diasporadaki Uygurlar tarafından yaygın bir kabul gördüğü için elinizdeki çalışmada bölge için Doğu Türkistan ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

5 Çin Halk Cumhuriyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ek 2.

6 Bu rakam bugün Çin işgali altında bulunan ve Sinjang Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırılan Doğu Türkistan topraklarının büyüklüğünü ifade etmektedir. Bazı tarihi kaynaklarda ise Doğu Türkistan olarak anılan bölgenin tarihi sınırları 1.824.418 km² olarak geçmektedir.

Doğu Türkistan'da Çin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi hava yolu, demir yolu gibi ulaşım alanlarında, haberleşmede ve bürokraside resmi Pekin saati esas alınmaktadır. Ancak günlük hayatta halk yerel zaman dilimini kullanmayı tercih etmektedir.

Sinjang Uygur Özerk Bölgesi'nde şu konuşmaları sıkça duyabilirsiniz:

- Saat kaç?

- 12.00.

- Pekin saatiyle mi, Sinjang saatiyle mi?

- Urumçi'ye uçak ne zaman?

- 13.00'te.

- Pekin saatiyle mi, Sinjang saatiyle mi?
- Pekin saatiyle tabii. Uçak ve trenler her zaman Pekin saatine göre hareket eder, ama otobüsler Sinjang saatiyle.

- Sabah okula kaçta gidiyorsunuz?

- 08.00'de.

- Pekin saatiyle mi, Sinjang saatiyle mi?

- Okuluna göre değişir. Eğer Çin okuluyrsa Pekin saatiyle 08.00'de. Uygur okuluyrsa Sinjang saatiyle 08.00'de; yani iki saat sonra. Karma bir okula yine Pekin saatiyle göre hareket edilir.⁷

büyükülüğündedir. Doğu Türkistan'ın Çin'in başkenti Pekin'den uzaklığı ise yaklaşık 4.000 km'dir ve zaman dilimi olarak da Pekin'in iki saat gerisinde bulunmaktadır.

Çin'in altıda birini oluşturan Doğu Türkistan, doğuda Moğolistan; kuzeyde Rusya; batıda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Keşmir ve Afganistan; güneyde Pakistan ve Hindistan'a komşudur. Çin içerisinde komşu olduğu bölgeler Tibet Özerk Bölgesi, Tibet Budistlerinin ve Hui toplulukların birlikte yaşadığı Qinghai eyaleti, Huilerin yerleşik olduğu Gansu eyaleti ve Ningxia Hui Özerk Bölgesi'dir. Doğu Türkistan'ın 5.000 km²'yi aşan sınırları Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarının dörtte birine tekabül etmektedir.

Heybetli sıra dağların ve dağ sistemlerinin hâkim olduğu Doğu Türkistan toprakları, merkezî Çin'i Sibiryaya, Rusya'ya ve ön Asya ülkelerine bağlayan doğu-batı yönünde geçitleri ve ulaşım elverişli yapısı dolayısıyla Asya kıtasındaki en stratejik bölgelerden biridir. Kuzeyde Altay Dağları ve Tarabagatay Dağları, güneyde de Karanlık Dağlar (*Kunlun Shan*) ve Pamir Dağları gibi yüksek dağ silsileleri Doğu Türkistan'ın doğal sınırlarını oluşturmaktadır. Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan boyunca Asya'nın iç bölgelerine doğru devam eden en

7 "Pekin Olimpiyatları ve Özgürlük", *BBCTurkish.com*, http://www.bbc.co.uk/turkish/fooc/story/2008/08/080801_fooc_sincan.shtml (13 Şubat 2011).

büyük sıradağlardan olan Tanrı Dağları (*Tian Shan*) Doğu Türkistan topraklarını ortadan bölerek kuzey ve güney olarak ikiye ayırmaktadır. İli ve Cungar havzalarının bulunduğu kuzey kesimi Cungarya olarak adlandırılırken; Tarım Havzası, Taklamakan Çölü ve Altışehir (Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, Turpan ve Kuça)'ın yer aldığı güney bölümü ise Kaşgarya olarak anılmaktadır.

Bu iki kısım iklimi, toprağı ve hayat şartları itibarıyla birbirinden önemli farklılıklar göstermektedir. Kuzey kesimi kışın karlı, sert soğuk; yazın yayla iklimine sahipken güney kesimi 337.000 km²'lik alanıyla dünyanın ikinci büyük çölü olan

Çin'in devasa topraklara, zengin doğal kaynaklara ve kalabalık bir nüfusa sahip bir ülke olduğunu söylüyoruz. Esasen, kalabalık olan Han ulusu iken; devasa topraklara ve zengin doğal kaynaklara sahip olanlar ise azınlık uluslardır.⁹

Mao Zedong

Taklamakan Çölü'nün etkisiyle kurak ve sıcaktır. Bölgede bu iklim çeşitliliği sebebiyle çok farklı tarım ürünleri yetiştirilebilmektedir.⁸ Bölgenin üçte ikisini kaplayan çöllük alanlar haricinde kalan kısımlar ise akarsular ve geleneksel sulama teknikleri sayesinde kuraklıktan etkilenmeyen tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır. Güneydeki Tarım Havzası dünyanın en büyük kıta havzasıdır. Kuzeyde yer alan İli Havzası da dağ eteklerinde hayvancılığa elverişli otlaklar ve verimli tarım alanlarına sahiptir. Bu havzaları oluşturan İli ve Tarım nehirleri, az yağış alan Doğu Türkistan topraklarının en önemli

su kaynaklarıdır. Bunlarla birlikte Doğu Türkistan'da büyüklü küçüklü 460 civarında akarsu bulunmaktadır. Bunlardan Kara İrtiş, Hurungudu ve Manas ırmakları zirai sulamada önemli yer tutmaktadır.

Ekonomik Yapı

Doğu Türkistan'da geleneksel olarak en önemli geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olmuştur. İklim çeşitliliği sebebiyle tarım ürünleri açısından oldukça zengin olan bölgede ılıman iklimde yetişen kayısı, üzüm, elma, kavun, dut, armut, şeftali, nar ve incir gibi her türlü meyve ve sebze ile buğday, pirinç, mısır, arpa, yulaf vb. çeşitli baklagiller; keten tohumu, ayçiçeği gibi

8 İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 5.

9 *Selected Works of Mao Tse-tung*, Vol. V, Pekin: Foreign Language Press, 1977, ss. 295-296.

yağlık bitkiler ve pamuk, şeker pancarı gibi endüstriyel bitkiler yaygın olarak yetiştirilmektedir.¹⁰ Vaha tarımının çok önemli bir yere sahip olduğu Doğu Türkistan'da sulamada Tanrı Dağları'ndan eriyen kar sularını kullanabilmek için inşa edilmiş *karez* denilen geleneksel kanal ve çeşme sistemlerinden faydalanılmaktadır. Bölge önemli bir pamuk üretim alanıdır ve Çin'in pamuk üretiminin üçte biri Doğu Türkistan topraklarından sağlanmaktadır.¹¹ İpekçiliğin de yaygın olduğu bölgede, halıcılık ve dokumacılık en önemli ve yaygın el sanatlarındandır.

Orta Asya'ya özgü olan karezler, Doğu Türkistan'la birlikte Afganistan ve İran'da da kurak bölgelerde görülen geleneksel bir yer altı kanal sistemidir. Pek çok kurak bölgede olduğu gibi Doğu Türkistan'da da devasa yer altı su rezervleri bulunmaktadır ancak bu rezervler çok derinlerde olduğu için kuyu kazmak gibi sıradan yöntemlerle suyun elde edilmesi mümkün olamamaktadır.

Dağ zirvelerinde eriyen kar sularını toplayan derin tüneller ve bu tünelleri yüzeye bağlayan dikey kanallar ile gelen suyun muhafaza edildiği su hazneleri ve dağıtımının yapıldığı barajlar, köprüler ve küçük kanallar karezleri oluşturmaktadır. Tünellerin ve kanalların yapısı fazla suyun israfını önlemekte ve suyun yüzeye çıkarılmasında pompalama işlemine

gerek bırakmamaktadır. Özellikle Turpan şehri varlığını karez sistemine borçludur. Yüzlerce yıllık geçmişi olan bu yerleşim merkezinde kimisi 2000 sene önce inşa edilmiş karezler mevcuttur. Bölgedeki kanalların sayısı 1.000'in üzerindedir ve bunların uzunluğu 5.000 km'yi bulmaktadır. Tüm bu kanallar tamamen insan emeği ürünüdür ve yapımında ne modern anlamda inşa sistemleri ne de hariçten malzeme kullanılmıştır. Çöllük alanlarda ve nehir havzalarında yer alan vahalarda sınırlı su kaynaklarından en yüksek verimi alma imkânı sağlayan karezlerin kullanımı ile dünyanın Lut Gölü'nden sonra en çukur havzası olan ve sert çöl ikliminin görüldüğü Turpan şehri İpek Yolu'nun bereketli ve ticaretin en yoğun olduğu duraklarından biri olmuştur.

Büyükbaş (at, sığır, deve vd.) ve küçükbaş hayvancılık (koyun, tiftik keçisi vd.) da hayvanların etinden, sütünden ve gücünden yararlanan, geleneksel olarak göçebe hayat süren Kazak, Kırgız ve Moğol kabilelerinin başlıca geçim kaynağıdır. Bölgede çoğunluğu koyun olmak üzere 35 milyon civarı çiftlik hayvanı olduğu tahmin edilmektedir. Stratejik madenlerin ve enerji kaynaklarının bulunduğu Doğu Türkistan, yer altı ve yer üstü

10 Sevim Yalçın, Cengiz Türkay, "Urumçi Çin'in Batı Kapısı, Sincan Uyğur Özerk Bölgesi", Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ağustos 2001, s. 6.

11 Yalçın, Türkay, "Urumçi Çin'in Batı Kapısı, Sincan Uyğur Özerk Bölgesi", s. 7.

kaynakları açısından da önemli bir zenginliğe sahiptir. Bölgede 3.000 madenden 122 çeşit mineral çıkarılmaktadır. Bunların en önemlileri demir, kömür, manganez, krom, kurşun, uranyum, volfram ve asbesttir. Çin'in kömür üretiminin beşte ikisi Doğu Türkistan'da yapılmaktadır.

Cungar Havzası'nın doğu ve kuzeybatı kısımlarında ve güney sınırlarında; Tarım Havzası'nın güneybatı kısımları ile Turpan ve Kumul havzalarında zengin doğal gaz ve petrol rezervleri bulunmakta,¹² Çin'in çıkarılabilir petrol rezervlerinin %35'inin Doğu Türkistan topraklarında olduğu tahmin edilmektedir.¹³ Doğu Türkistan petrolü genel olarak ağırlığı, yapışkanlık derecesi ve diğer özellikleri açısından yüksek kaliteli petroler arasında yer almaktadır.¹⁴ Bölgedeki petrol ve kömür rezervlerinin ABD'deki rezervlerin üç katı olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵

1979 yılında Çin'de serbest pazar politikası uygulamasının hayata geçirilmesiyle Doğu Türkistan'da da iç pazar gelişmiş ve bunun sonucunda sınır ticareti artmıştır. 1992'de çok sayıda sınır kasabası ticari bölgeler olarak tayin edilmiş, sınır ticaretinin artması Kaşgar gibi şehirlerde ticari hareketliliği sağlamıştır. Bugün özellikle Pakistan, Orta Asya cumhuriyetleri ve Moğolistan'la olan sınır ticareti Doğu Türkistan için hayati önem taşımaktadır. Orta Asya'daki komşu cumhuriyetler kadar Ortadoğu'daki İslam ülkeleri ile ilişkiler de dış ticaret açısından oldukça umut vaat eder bir şekilde gelişmektedir.¹⁶

12 Ahmet Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları" (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998), s. 23. Kasım 1989'da Çin Başbakanı Li Peng'e petrol endüstrisi görevlileri tarafından verilen bir brifingde "Tarım Havzası'nın dünyada o güne kadar keşfedilen en büyük petrol rezervlerine sahip olduğu" bilgisi verilmiştir, bkz.: Michael Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", *Durham East Asian Papers*, 1, 1995, s. 9.

13 Yalçın, Türkay, "Urumçi Çin'in Batı Kapısı, Sincan Uygur Özerk Bölgesi", s. 7.

14 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 24.

15 Matthew Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", *Asian-Pacific Law & Policy Journal*, University of Hawaii, Vol. 3, Issue 1, Winter 2002, http://www.hawaii.edu/aplpj/articles/APLPJ_03.1_moneyhon.pdf (28 Eylül 2010), s. 121.

16 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", ss. 12-14.

Çin'in 80'lerin başından itibaren dünyada hatırı sayılır bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmasının sebeplerinden biri de âdeta bir "iç koloni" vazifesi gören Doğu Türkistan'ın yer altı ve yer üstü kaynaklarını sınırsız bir şekilde kendi sanayisine aktarmasıdır. Petrol, uranyum ve pamuk bu kaynakların başında gelmektedir. Bölgeden önemli miktarlarda yüksek kaliteli yün ihracatının gerçekleştirilmesi ise Doğu Türkistan'ın bir zamanlar çok ünlü olan halıcılık endüstrisine büyük zarar vermektedir. Sonuç olarak, doğal kaynakları Çin'in diğer gelişmiş bölgelerine transfer edilen Doğu Türkistan ekonomisi kendi kendine yetememekte ve merkezi hükûmetten devlet yardımı almak zorunda kalmaktadır.¹⁷

Doğu Türkistan, verimli bakır toprakları ve her geçen gün büyüyen ekonomisiyle Çin'in kalabalık doğu bölgelerindeki işsiz ve yoksul Çinliler açısından cazip bir göç alanı olarak görülmektedir. Geniş çaplı kampanyalarla buraya göçü teşvik eden Çin, bu yolla hem bölgede Müslüman Türklerin "azınlık" hâline getirilmesini ve asimile edilmesini hedeflemekte hem de göçlerle birlikte gelen Han Çinlilerin özel sektör alanında ve kamu kuruluşlarında istihdam edilmesiyle Doğu Türkistan ekonomisinin Çin'in kalkınmasına hizmet edecek şekilde kontrol altına tutulmasını amaçlamaktadır.

Urumçi şehir merkezinden bir görüntüm.

17 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", s. 26.

Bingtuan

Doğu Türkistan ekonomisinin bel kemiğini yarı-askerî, ekonomik ve zirai nitelikli Sinjang Üretim ve İnşa Birlikleri (*Xīnjiāng Shēngchǎn Jiànshè Bīngtuán*) oluşturmaktadır. Sinjang Üretim ve İnşa Birlikleri, kısa adıyla Bingtuan, merkezî hükûmete bağlı ve ekonomik kalkınma, ham madde üretimi, tarım, turizm ve istihdam alanlarında bölgedeki en önemli aktördür. Bu yapı, Doğu Türkistan ekonomisinde devletin nasıl tekelleştiğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bingtuan, 1954'te Heilongjiang, İç Moğolistan ve Doğu Türkistan gibi seyrek nüfuslu sınır bölgeleri üzerinde merkezî hükûmetin kontrolünü muhafaza etmek için kurulmuştur. Zaman içerisinde diğer sınır bölgelerinde kaldırılan Bingtuan, bugün Çin'de sadece Doğu Türkistan topraklarında faaliyet göstermektedir. Bingtuan, 1954'te Mao'nun talimatıyla oluşturulmuştur. Kuruluşu sırasında, iç savaş sonrası tasfiye edilen ve başıboş kalan Halk Kurtuluş Ordusu askerleri Bingtuan bünyesindeki inşaat ve üretim sahalarına işçi olarak transfer edilmiştir. Bu işçilerden müteşekkil birlikler bir yandan yeni yerleşim merkezleri, çiftlikler ve fabrikalar inşa ederek zirai gelişim ve kalkınmada önemli bir rol üstlenirken bir yandan da sınır bölgelerinde asayiş sağlama görevini yürütmüşlerdir. Bingtuan, kuruluşundan itibaren oluşturduğu iş alanları ve kurduğu şehirler, fabrikalar ve çiftliklerle Çin'in kalabalık doğu ve merkez şehirlerinden göç eden/ettirilen Han Çinlilerin Doğu Türkistan topraklarına yerleştirilmesinde de kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. 1975'te Kültür Devrimi sırasında feshedilmiş, 1981'de ise yetkileri kapsamlı bir şekilde arttırılarak tekrar faaliyete sokulmuştur. Mao döneminden 20. yüzyılın sonlarına kadar Sovyet işgali ve etnik ayaklanmalara karşı emniyet sübabı işlevi gören Bingtuan, Çin'in ekonomik atılım yaptığı 90'lı yıllardan itibaren bölgedeki Han Çinli nüfusun sosyoekonomik üstünlüğünün muhafaza edilmesine hizmet eden bir unsur olmuştur. 1954'te kurulduğunda Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Hükûmeti'ne karşı sorumlu olan Bingtuan, yetkilerinin arttırılmasıyla Komünist Parti'nin milliyetçi yasalarını uygulayan, devlete ait ticari kamu kuruluşlarını işleten ve sınır güvenliğini sağlayan bir mekanizmaya dönüştürülmüş; 1999'dan itibaren Sinjang Uygur Özerk Bölge Hükûmeti'nin bürokratik statüsüne denk bir etkinlik kazanmıştır. 1954'ten bu yana kontro-

lünde bulundurduğu topraklar genişleyerek büyüyen Bingtuan, bürokratik yetkilerinin de artmasıyla günümüzde “devlet içinde devlet” olarak nitelendirilebilecek bir yapıya evrilmiştir.¹⁸

1954'teki popülasyonu 175.000 olan Bingtuan günümüzde yaklaşık 2,5 milyon kişiye istihdam sağlamaktadır. Bu iş gücü, ağırlıklı olarak Han Çinlilerden oluşmaktadır. Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Hükûmeti'nden bağımsız olarak doğrudan merkezi hükûmete karşı sorumlu olan Bingtuan, bu niteliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'nde benzeri olmayan bir teşekküldür.

18 Martine Bulard, “China's Wild West”, *Le Monde Diplomatique*, Ağustos 2009, <http://mondediplo.com/2009/08/02china> (15 Aralık 2009); Amnesty International, “People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”, 31 Mart 1999, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/018/1999/en/75880894-e285-11dd-abce-695d390ccea/asa170181999en.pdf> (1 Aralık 2009), s. 8; Information Office of the State Council of the People's Republic of China, “History and Development of Xinjiang”, *Government White Papers*, Pekin: Mayıs 2003, <http://www.china.org.cn/e-white/20030526/index.htm> (15 Kasım 2010); “China: The New Pioneers?”, *The Economist*, 17 Haziran 1999, <http://www.economist.com/node/213804> (Aralık 2011); Thomas Matthew James Cliff, “Neo Oasis: The Xinjiang Bingtuan in the Twenty-first Century”, *Asian Studies Review*, March 2009, Vol. 33, ss. 83-106.

Ekonomik faaliyetlerini *Çin Xinjian Grubu* adı altında sürdürmekte ve “Çin'deki en büyük ticari grup” olarak tanımlanmaktadır. Endüstriyel ürünler, inşaat ve ulaşım alanlarında şirketler ve ticari kuruluşlar olmak üzere 4.391 işletmeyi kontrol altında bulundurmaktadır.¹⁹ Bingtuan'a ait 500 okul, 200 hastane, 46 araştırma merkezi ve tarım ve hayvan besiciliği yapılan 174 adet çiftlik bulunmaktadır. Doğu Türkistan'daki ekilebilir arazinin üçte birine sahip olan Bingtuan, tarımsal üretimin yanı sıra hafif ve ağır sanayi alanında da faaliyet göstermekte, bölgenin üretim hacminin üçte birini, ihracatının ise %50 ila %70'ini karşılamaktadır. Doğu Türkistan'daki pamuk üretiminin %40'ını, yağlı bitki üretiminin üçte birini ve şeker pancarı üretiminin neredeyse yarısını Bingtuan gerçekleştirmektedir. Bingtuan çiftlikleri Doğu Türkistan'ın hayat damarı olan akarsuların çevresinde tesis edilmiştir. Bu coğrafi konumlandırma da bu teşekkülün bölgede su kaynaklarının kullanımında, dolayısıyla geleneksel olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşan etnik grupların çöllük alanlar ve sert iklim koşulları sebebiyle sadece akarsu kenarlarında yapabildikleri zirai faaliyetler üzerinde etkin bir güç olmasına imkân sağlamaktadır. Kendi kolluk kuvvetleri, mahkemeleri, zirai ve endüstriyel işletmeleri, ilk ve orta dereceli okulları, üniversiteleri, hastaneleri, yerel ve bölgesel yayın yapan medya kuruluşları hatta çalışma kampları ve hapishaneleri bulunan Bingtuan, aynı zamanda Sinjang Uygur Özerk Bölge Hükûmeti'nden bağımsız bir bütçeye sahiptir. Bingtuan'a tahsis edilen topraklar zamanla genişlemiş ve Uygur kültürünün ve geleneklerinin hâlâ yaşatıldığı, Uygurların ana vatani olan güney bölgelerine de yayılmıştır.²⁰

Doğu Türkistan'daki ekonomik kalkınmanın lokomotifinde bulunan bu yapıda, kuruluşundan itibaren istihdam alanında Han Çinlilerin tercih edilmesi, yerli Müslüman halk arasında işsizliğin muazzam boyutlara ulaşmasının ana sebeplerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

19 Information Office of the State Council of the People's Republic of China, “History and Development of Xinjiang”.

20 Bulard, “China's Wild West”; Amnesty International, “People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region” s. 8; Information Office of the State Council of the People's Republic of China, “History and Development of Xinjiang”; *The Economist*, “China: The New Pioneers”; Cliff, “Neo Oasis: The Xinjiang Bingtuan in the Twenty-first Century” ss. 83-106.

Bingtuan'da istihdam edilen etnik grupların dağılımı²¹

Milliyet	Nüfus	Oran (%)
Han	2.204.500	88,1
Uygur	165.000	6,6
Hui	64.700	2,6
Kazak	42.700	1,7
Moğol	6.200	0,3
Diğer	18.100	0,7

2000 yılında Pekin Hükûmeti Doğu Türkistan gibi sınır bölgelerinde “Batı Çin’i kalkındırma hamlesi” olarak anılan altyapıyı geliştirme ve vasıflı iş gücü yetiştirme amaçlı mali destek, vergi indirimi, vergi muafiyeti gibi ekonomik teşvik politikalarına hız vermiştir.²² Ancak Doğu Türkistan genelinde, Uygurlar başta olmak üzere etnik gruplar, bölgenin refah düzeyinin artışından etkilenmemektedir.

Nüfus, Etnik Çeşitlilik ve Demografik Yapı

Doğu Türkistan Çin, Türk ve Rus medeniyetlerinin kesiştiği bir coğrafyada bulunmaktadır. Nüfus yapısı da bu coğrafi özelliğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Doğu Türkistan topraklarında ekserisi Uygurlar olmak üzere, farklı Türk toplulukları ve diğer etnik gruplar birlikte yaşamaktadır.

Doğu Türkistanlı tarihçi Rüstem Sadri’ye göre 1944-45 yıllarında bölgenin nüfusu 3.300.000’dir. Sadri; Uygurlar (2.500.000), Kazaklar (320.000) ve Kırgızlar (60.000) olmak üzere toplam nüfusun %90’ının Türk asıllı halklardan oluştuğunu (Özbekler ve Tatarlar dâhil), geri kalanının da Çinliler (202.000), Huiler (93.000), Moğollar (63.000), Ruslar, Tacikler, Mançular, Hindular, Şibeler ve Çingeneler gibi etnik gruplardan müteşekkil olduğunu belirtmiştir.²³ Modern yöntemlerle yapılan nüfus sayımları kadar güvenilir olmamakla birlikte bu rakamlar, bölgeye dair diğer tarihî kaynaklarda da belirtildiği gibi, Komünist Parti’den önce Doğu Türkistan’da çok az Han Çinli nüfus olduğunu göstermektedir. 1993’te yapılan resmî

21 <http://www.bingtuan.gov.cn/> (Kasım 2010).

22 Yalçın, Türkay, “Urumçi Çin’in Batı Kapısı, Sincan Uygur Özerk Bölgesi”, s. 48.

23 Kurban, 1992, s. 6.

nüfus sayımında Doğu Türkistan'daki Türk kökenli nüfusun oransal olarak azalarak %62'ye gerilediği ilan edilmiştir.²⁴ 2001 yılında yapılan resmî nüfus sayımına göre ise Uygurlar nüfusun %46'sını, Han Çinliler %39'unu, Kazaklar %7'sini, Huiler %4,5'ini, Kırgızlar da %0,9'unu oluşturmaktadır. Buna Tatarlar, Özbekler ve Taciklerin dâhil edilmesiyle toplam nüfusun %60'ını Müslümanların oluşturduğu tahmin edilmektedir.²⁵

Nüfus dağılımına baktığımızda ise karşımıza oldukça karışık bir tablo çıkmaktadır. Günümüzde göçlerle bölgeye gelen Han Çinliler kırsal kesimlerden ziyade sanayileşmiş şehir mer-

kezlerine yerleşmektedir. Bu bakımdan sanayi şehirlerinin bulunduğu Doğu Türkistan'ın kuzey kesiminde Han Çinli nüfus daha yoğun olarak yaşamaktadır. Şehirleşmenin daha az olduğu ve sanayileşmenin kuzeydeki kadar hızlı bir seyir izlemediği güney bölgelerinde ise Müslüman ve Han Çinli olmayan diğer topluluklar daha kalabalık olarak bulunmaktadır. Örneğin, ülkenin kuzeyinde yer alan başkent Urumçi'de 1.643.760 olan

24 Erkin Emet, "Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri", *Doğu Türkistan Haber Merkezi*, <http://www.uygur.org/doguturkistan/TR/Tarih-2/tarih-2.html> (12 Aralık 2009).

25 Dillon, s. 25; Çin'de Müslüman toplulukların nüfusu, İslamiyeti benimsemiş etnik gruplara mensubiyet üzerinden hesaplanabilmektedir. Resmî nüfus sayımlarında kişilerin mensup oldukları etnik grup temel alınırken dinî mensubiyetleri göz önünde bulundurulmamaktadır. Hui, Uygur, Kazak gibi milliyetlerden olup İslam inancını korumayan, farklı dinleri ya da Komünist Parti üyesi olarak resmen ateizmi benimseyen kişilerin ve benzer şekilde İslam'ı sonradan kabul eden mühtedilerin sayısı bilinmemektedir. Bu sebeple aslında Çin'de ne kadar Müslüman yaşadığına dair resmi istatistiki bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dru C. Gladney, "Islam in China State Policing and Identity Politics", *The Politics of Religion in Modern China: Making Religion Making the State*, (Ed. by Yoshiko Ashi and David L. Wank), Stanford University Press, California, 2008.

Doğu Türkistan'ın nüfus yapısı incelenirken bölgede bağımsız, objektif ve tutarlı araştırmaların yapılmasına izin verilmediği ve Çinli kaynaklar tarafından

verilen resmî rakamların da çoğu zaman Çin'in Doğu Türkistan'daki çıkarlarına paralel olarak manipüle edildiği gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

toplam nüfusun %73'ünü (1.199.783) Han Çinliler, %12,8'ini Uygurlar oluşturmaktadır. Güneydeki en önemli yerleşim yerlerinden Kaşgar'a bakıldığında ise 3.365.560 olan toplam nüfusun %89,7'sinin (3.019.187) Uygurlardan, %8,75'inin (294.503) ise Han Çinlilerden müteşekkil olduğu görülür.²⁶

20. yüzyılın ilk yarısı için Doğu Türkistan'ın nüfusu hakkında muhtelif rakamlar çeşitli araştırmacılar ve tarihçiler tarafından dile getirilmiştir. Zeki Velidi Togan 1903'te Doğu Türkistan'ın nüfusunun 1.625.700 olarak tespit edildiğini, Sven Hedin'in verdiği bilgiye göre ise 1930'da bölgedeki Müslüman-Türk nüfusunun 5.120.000 olarak hesaplanabileceğini aktarır. Komünist Çin iş-

galinden hemen önce Doğu Türkistanlı bir idareci olarak görev yapan Mehmet Emin Buğra, nüfusun tahminen 8 milyon civarında olduğunu söyler. Ancak Çinli ve Rus idarecilerin bölgede sıhhatli bir nüfus sayımına müsaade etmemesi ve Doğu Türkistan Türklerinin bir kısmının göçebe bir hayat sürmesi sebebiyle bu dönemdeki nüfusun kesin olarak tespit edilmesi çok güçtür.

Doğu Türkistan'ın güneyinde bulunan birbirinden uzak irili ufaklı vahalarda kırsal bir yaşam tarzının hâkim olduğu Tarım Havzası, Uygur halkının anavatanıdır. Dağlık ve hayvancılığa uygun ovalık alanlarıyla kuzey bölgesi de Uygurlarla birlikte göçebe Kazak ve Moğol halklarına yüzyıllarca ev sahipliği yapmıştır. Tarih sahnesine ilk defa, bugün Moğolistan sınırları içerisinde kalan Orhun bölgesinde çıktıkları bilinen Uygurlar, 9. yüzyıl ortalarında göç ederek Turpan ile Kaşgar civarına yerleşmişler, Turpan'da Budist Uygur İdikut Devleti'ni ve Kaşgar'da da diğer Türk boyları ile birleşerek Karahanlı Devleti'ni kurmuşlardır. Bugün Doğu Türkistan'daki Türk topluluğunun esasını teşkil eden Uygurlar, soylarını bu iki devleti kuran Uygurlara

26 Dillon, s. 25; Söz konusu rakamlar 2001 *Sinjang Yıllık İstatistikleri (Xinjiang Statistical Yearbook)*'nden alınmıştır. Bölgeye gerçekleştirdiğimiz ziyaretlerde 2005'ten sonra şehre Han Çinli göçünde belirgin bir artış yaşandığını, Kaşgar'da Uygur nüfusun resmî rakamların çok altında kaldığını yaptığımız görüşmeler ve gözlemler neticesinde bizzat müşahade ettik.

dayandırmaktadır.²⁷ Kendi siyasi entitelerini kuran Uygurların yüksek bir ilmi ve medeni seviyeye sahip oldukları ve tabi oldukları Moğollar, Çinliler ve diğer yönetimler altında yazışma, kayıt tutma, dip-lomasi, edebiyat ve sanat gibi alanlarda öne çıktıkları bilinmektedir.

15. yüzyılın sonlarından itibaren ise Özbeklerin ve Kazakların kuzeydeki bozkırlardan gelerek Türkistan topraklarına yerleştiği görülmektedir. Esasen aynı topluluğa mensup olan bu iki halktan hayvancılıkla uğraşan Kazaklar Altay ve İli gibi dağlık bölgelere; tarımla geçimini sağlayan Özbekler de Tarım Havzası gibi tarıma müsait bölgelere yerleşmiştir. 16. yüzyıldan itibaren ise Kırgızlar ayrı bir Türk topluluğu olarak Tanrı Dağları çevresine yerleşmeye başlamıştır.²⁸ Moğol kabilelerinin de Cengiz Han ve Timur devirlerinde (13-14. yüzyıl) gerçekleşen Moğol istilaları ile birlikte Altışehir'e yerleştikleri ve zamanla Türkleşerek kendi örf ve âdetlerini terk ederek Müslüman oldukları bilinmektedir. Özbekler ağırlıklı olarak İli, Kaşgar, Urumçi ve Shache'de yaşamaktadır. Çoğunluğu şehirlerde yerleşik hâledir ve Uygurlarla dil ve kültür olarak çok yakın bağ-ları bulunmaktadır. Yaklaşık 182.000 nüfuslu Kırgızların da %80'e yakını Kızılsu Kırgız Özerk Yönetim Bölgesi'nde, geri kalanı İli, Aksu ve Kaşgar çevresinde yaşamaktadır. Tacikler ise ağırlıklı olarak Taşkorgan, Kızılsu ve Kaşgar civarında yaşamaktadır. Toplam Tacik

27 Bazı tarihçiler ve araştırmacılar bu tezi, ilk dönem Uygurlar ile bugün Doğu Türkistan'da kendini Uygur olarak tanımlayan etnik grup arasında doğrudan bağlantı kurulabilecek tarihi delillerin yetersiz olduğunu öne sürerek şüpheli bulmaktadır. Ruslara ve Komünist Çin'e karşı direnişi örgütleyen önemli liderlerden Mehmet Emin Buğra'ya göre; Doğu Türkistan halkı kendisini (sadece Uygur değil) Müslüman olarak vasıflandırır ve kendilerini Kaşgarlı, Kuçalı gibi mensubu oldukları şehir üzerinden tanımlarlardı. Çinliler ise onlara Hui (Müslüman) ya da Çantu (Sarıklı) derlerdi. Sovyetler tarafından 1921'de Taşkent'te, 1934'te de Urumçi'de yapılan ve çeşitli etnik grupların temsilcilerinin bir araya geldiği konferanslardan sonra ise Doğu Türkistanlı Türk boyları Uygur, Kazak, Kırgız, Dolani gibi isimlerle anılmaya başlanmıştır, bkz.: Ahmet Kemal İlkul, *Çin-Türkistan Hatıraları/Şanghay Hatıraları*, Yusuf Gedikli (haz.), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999, s. 43; Doğu Türkistan direnişinin önderlerinden İsa Yusuf Alptekin de aynı görüşü paylaşmış ve Moğollar devrinde 14. yüzyıl sonlarında, savaşlarda Uygur kabilelerinin yok edildiğini, kalanların da çok farklı bölgelere dağıldığını ve Uygur kimliğinin kaybolduğunu ifade etmiş ve "1934-1943 Rus işgali sırasında Doğu Türkistan'daki Türklerin yerleşik (göçebe olmayan) olanlarına Ruslar tarafından suni olarak Uygur adının takıldığı"nı savunmuştur, bkz.: İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 99.

28 İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 34.

nüfusu 44.000 civarındadır. Tacikler de Kazak ve Kırgızlar gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. İsmailî mezhebine mensupturlar. Yaklaşık 1,4 milyonluk Kazaklar, bölge nüfusu içerisinde Uygurlardan sonra en kalabalık etnik grubu oluşturmaktadır. Toplam Kazak nüfusunun üçte ikisi Tarabagatay ve Altay'ı da içine alan İli Kazak Özerk Yönetim Bölgesi'nde yaşamaktadır. Nüfusun %80'ine yakını hayvancılık, tarım ve balıkçılıkla geçimini sağlamaktadır.²⁹

Eskiden Doğu Türkistan'ın "Altı şehri" meşhurmuş! "Altı şer degen şerler şu: Azizane Kaşgar (azizler şehri Kaşgar), pirane Yarkend (pirler şehri Yarkend), şehidane Hotan (şehitler şehri Hotan), gaziyane Aksu (gaziler şehri Aksu), gülli-ullane Kuça (galip-ler şehri Kuça), garibane Turfan (garip-ler

şehri Turfan). Kaşgar'da aziz evliyalar var. Yarkend pirlerle doludur. Hotan'da çok şehit yatar. Aksu gazilerle doludur. Kuça galip-lerle doludur. Turfan'da derya yoktur. Yer (tarıma elverişli toprak) ve su azdır; fakat evliya çoktur. Onun için garip-lerle, yani musafirlerle (misafir) doludur."³⁰

Doğu Türkistan sınırları içerisinde yaşayan bir diğer halk da Müslüman Çinlilerdir. Bunlar Türkler tarafından Döngen,³¹ Çinliler tarafından ise Hui olarak adlandırılmaktadır. Arapça, Mandarin ve diğer Çin lehçelerini konuşmaktadırlar. Huiler Doğu Türkistan, Ningxia, Qinghai ve Gansu başta olmak üzere Çin'in batı kısımlarında yoğun olarak yerleşik durumdadır. Doğu Türkistan Türkleri gibi Sünni geleneğin Hanefî mezhebine mensupturlar. Döngen kelimesi Çincece Tung-kan, Rus ve Batı kaynaklarında Tungan ve Dungan şeklinde geçmektedir. Hui Müslümanlar nesiller boyunca ihtida eden Çinlilerden oluşmaktadır. Bu bakımdan bir yandan gayrimüslim Çinlilerle Çin kültürünü paylaşırken diğer yandan da onlardan farklı olarak tamamıyla İslam'ın inanç ve esaslarını benimsemektedirler. Müslüman Çinlilerin kendilerinden söz ettirmeleri ve öne çıkmaları 1862-1877 yılları arasında Çin'de Mançu İmparatorluğu'na karşı ciddi bir ayaklanmaya kalkışmaları sebebiyle olmuştur. Çin'in yakın tarihinde önemli bir yere sahip olan ve 1862'de Shanxi'nin Weinan bölgesinde patlak veren "Döngen ayaklanmaları"

29 Marlene Laruelle, Sebastien Peyrouse, "Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia", Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 7, No. 1, 2009, ss. 112-114.

30 G. Ahmetcan Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, İstanbul: Pan Yayıncılık, Nisan 2009, s. 182.

31 Çin Müslümanları Döngen adını kendileri için hakaret saymaktadır, bkz.: "Döngen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 9, İstanbul: 1994, s. 517.

kısa zamanda Kansu ve Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Doğu Türkistan'ın bir kısmı üzerinde hâkimiyet kurabilen Müslüman Çinliler, 1865-1877 yılları arasında Yakup Han Devleti (Kaşgarya) ile siyasi ve etnik anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Yakup Han Devleti'nin Mançu ordularının istilası ile yıkılmasının ardından Müslüman Çinlilerin bir kısmı Shaanxi, Gansu ve Doğu Türkistan'dan göç ederek Orta Asya topraklarına sığınmıştır.³² Bugün Çin'de resmî rakamlara göre 10 milyon civarında Hui bulunmaktadır.³³

Çin hükûmeti resmî olarak 56 etnik grubun varlığını tanımaktadır. Çin halkının ekserisini oluşturan Han etnik grubu dışındaki Uygur, Moğol, Zhuang, Yi, Hui, Mançu ve Bai gibi etnik gruplar azınlık olarak nitelendirilmektedir. Kuzeyde Pekin'den güneyde Canton'a kadar Çin halkının %91'inin Han etnik sınıfından olduğu kabul edilmektedir. Han kavramının çıkış

noktası Roma İmparatorluğu'nun çağdaşı, Çin'de 200 sene hâkimiyetini devam ettiren Han Hanedanlığı'na dayanmaktadır. Ancak ulusal bir aidiyet olarak "Han milleti" kavramı imparatorluktan ulusdevlete geçiş sırasında Çin topraklarında bir ulus bilinci oluşturabilmek için idealize edilmiş, tamamen modern bir etnik kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

18. yüzyıldan itibaren Doğu Türkistan'ı sık sık istila eden Çin ordularıyla birlikte iç bölgelerden Doğu Türkistan'a göç eden/ettirilen çok sayıda Çinli çiftçi, tüccar ve asker geri dönmemiş ve bu topraklarda yerleşmiştir. 18. yüzyıla kadar Doğu Türkistan'a gelen Çinliler sadece askerler ve ailelerinden oluşmaktaydı. Bu asker aileleri Türk halklarının geleneksel yurdunda, el değmemiş topraklara yerleştirilmiş ve sömürge valilikleri bu yerleşimcilere geçimlerini sağlayabilmeleri için toprak, tohum, evcil hayvan gibi yardımlarda bulunmuştur. Yeni göçmenler Çinli sömürge valilikleri tarafından vergiden de muaf tutulmuştur. 18. yüzyıl ortalarında ise Mançu İmparatorluğu Doğu Türkistan topraklarını adi suçluların gönderildiği bir sürgün yeri olarak tayin etmiştir. Aileleri ile birlikte bu topraklara yerleştirilen eski mahkûmların gelişile birlikte Doğu Türkistan'da

32 "Döngen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 9, İstanbul: 1994, ss. 517-518.

33 Laruelle, Peyrouse, "Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia", s. 104.

34 Dru C. Gladney, "China's National Insecurity: Old Challenges at the Dawn of the New Millennium", *2000 Pacific Symposium Asian Perspectives on The Challenges of China*, Washington, D.C.: National Defense University, 7-8 Mart 2000, <http://www.ndu.edu/inss/symposia/pacific2000/gladneypaper.htm> (11 Aralık 2009).

önemli bir Han Çinli kolonisi oluşmaya başlamıştır.³⁵

Doğu Türkistan'da Han Çinli nüfusta artışın yaşandığı bir diğer dönem ise 1944-1949 yılları arası olmuştur. Milliyetçi Çin Hükûmeti (Guomindang) İli, Altay ve Tarabagatay'da patlak veren ayaklanmaları (Üç Vilayet Ayaklanması) bastırmak için bölgedeki asker sayısını 20.000'den 100.000'e çıkarmıştır. İç savaşı müteakip Guomindang ordularının dağıtılmasının ardından Komünist Parti kuvvetlerine katılan bu askerler geri gönderilmemiş, 1954'te kurulan Bingtuan'da tarım ve sanayi işçisi olarak istihdam edilmiştir.

1949'dan sonra Komünist Parti'nin Halk Kurtuluş Ordusu askerleri de Doğu Türkistan'da yerleştirilmeye başlanmıştır. Ardından bölgedeki Çinli kadın-erkek nüfusunu dengelemek için gönüllü kadın göçmenler getirilmiştir. Çok sayıda tutuklu ve siyasi suçlu da bölgeye gönderilip Bingtuan çiftliklerinde iş gücü reformu çerçevesinde iş gücü eğitimine tabi tutulmuştur. Zaman içerisinde merkezden uzak olan bu bölgenin kontrolünün tamamen ele geçirilebilmesi için bölgeye vasıfsız işçilerin yanında Han Çinli mühendisler, doktorlar, öğrenciler, vasıflı işçiler ve politik eğitimciler de "ithal" edilmiştir. Bugün Doğu Türkistan'da Han Çinli göçmenlerin sosyal statüleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir: En önemli sosyal grubu hükûmet kurumlarına atanan idari memurlar, mühendisler ve sağlık görevlileri gibi teknik personel oluşturmaktadır. İkinci sırada Bingtuan bünyesindeki yarı-askerî birliklerin mensupları ve Çin ordusu askerleri gelmektedir. Üçüncü grup olarak da Doğu Türkistan'da yer alan çok sayıdaki ıslah kamplarından serbest kalan ve bölgeye yerleşen eski mahkûmlar bulunmaktadır. 1960'lardaki Kültür Devri-

35 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 133.

mi sırasında bölgeye gönderilen gönüllü Komünist Parti üyeleri ise dördüncü sırada gelmektedir. Son grubu da Çin idarelerinin sağladığı çeşitli kolaylıklar sebebiyle bölgeye göç eden ilk Çinli yerleşimcilerin torunları oluşturmaktadır.³⁶

Dil, Din ve Kültür

Tarihî İpek Yolu rotası üzerinde bulunan Doğu Türkistan toprakları çok erken dönemlerden itibaren Asya kıtasında Doğu-Batı ticaretinin süregeldiği, bu sebeple halkların, kültürlerin, dillerin ve dinî inançların buluştuğu, iç içe geçtiği ve sürekli etkileşim içerisinde olduğu bir bölgede yer almıştır. Bu açıdan Doğu Türkistan'ı Arap-İslam, Avrupa, Çin ve diğer Asya medeniyetlerinin buluştuğu bir kültür mozaiki olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Doğu Türkistan'ın erken dönemine göçebelikten yerleşik hayata geçen ve şehirleşen Uygurlar damgasını vurmuştur. 9. yüzyılda Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ticaret yollarının geçtiği Turpan çevresine yerleşen Uygurlar, kayda değer bir yazılı kültür geliştiren ilk Türk topluluğu olmuştur. Uygurlar arasında Budizm, Maniheizm ve Nasrani Hristiyanlık yaygın olarak benimsenmiş ve bu ilk dönem yazılı kültürüne daha ziyade bu üç din etki etmiştir. Uygurlar yazıya ve kayıt tutmaya önem veren Oğuzlar gibi Türk boyları arasında öne çıkmıştır. Bu özellikleri nedeniyle Cengiz Han'ın önderliğindeki Büyük Moğol İmparatorluğu'nun idari işleri de Uygur memurlara emanet edilmiş ve Uygur alfabesi Moğol alfabesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.³⁷

Orta Asya'da karma inançlara sahip göçebe topluluklar arasında İslam dininin yayılması Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde Komutan Kuteybe'nin emrindeki Arap ordularının fetihleriyle başlamıştır. Kesin olmamakla birlikte bazı tarihçiler Arap ordularının bu fetih döneminde Kaşgar'a kadar ilerlemiş olabileceğini öne sürmüşlerdir. Maverâünnehir'de yer alan tarihi Buhara ve Semerkant bölgeleri de 751 yılındaki Talas Savaşı'ndan sonra tamamen Arap ordularının kontrolü altına girmiştir. Önce Emevi Hanedanlığı, Emevilerin yıkılmasının

36 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", ss. 133-135; Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", s. 31.

37 Amaç Karahoca, *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*, İstanbul: Doğu Türkistan Dergisi Yayınları, 1981, s. 7.

ardından da Abbasi Hanedanlığı'nın hâkimiyetinde kalan bölgeler daha sonra Samanilerin egemenliğine geçmiştir. Bu sebeple Talas Savaşı'nın ardından İslamiyet'le birlikte Arap kültür ve medeniyeti de Orta Asya'ya, Türkistan'a ve Türkistan'ın bir parçası olan Doğu Türkistan'a taşınmıştır.

Doğu Türkistan ve Maverünnehir'de İslam dininin geniş kitleler tarafından kabul edilmesine yol açan en önemli unsurlardan biri de bölgede 840-1212 yılları arasında hüküm süren Karahanlılar olmuştur. Bazı kaynaklara göre 944-945 tarihlerinde (bazılarına göre 960'ta) efsanevi hükümdar Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle İslamiyet Karahanlıları oluşturan beylikler ve kabileler arasında hızla yayılmaya başlamış, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine de yeni fetihlerle taşınmıştır.³⁸ Karahanlılar zamanında Uygurcada, Arapça ve Farsça kökenli kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. Bu döneme ait paraların üzerinde Uygur ve Arap alfabelerine ait yazılara rastlanmaktadır.³⁹ Yusuf Has Hacip'in 1069 yılında yazdığı *Kutadgu Bilig*, Kaşgarlı Mahmut'un 1074 yılında telif ettiği *Divânü Lugâti't Türk*, Edib Ahmet Yükeki'nin yazdığı *Atabetül-Hakayık* ve Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini içeren *Divan-ı Hikmet*, Karahanlılar devrinde kaleme alınmış kıymetli eserlerden sadece birkaçıdır. Asya'da İslam dönemi Türk mimarisinin ilk eserleri de Karahanlılar devrinde ortaya çıkmıştır.⁴⁰

İslam dininin 12. yüzyılda Orta Asya'nın büyük bir kısmına yayılarak Budizm'in ve diğer animist dinlerin yerini aldığı tahmin edilmektedir. Ancak İslam'ın Kumul ve Turpan gibi daha

Yusuf Has Hacip'in türbesinden bir ayrıntı.

38 Sultan Satuk Buğra Han'ın mezarı ve türbesi bugün Kaşgar Artuş'tadır.

39 Dillon, s. 11.

40 "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 24, ss. 404-414.

uzak coğrafyalarda hâkim din olması 14. yüzyıl ortalarını bulmaktadır.⁴¹

İslamiyet'in bölgedeki etkilerine bu dönemde üretilen yazılı eserlerde de rastlanmaktadır. 1069'da Kaşgar'da Yusuf Has Hacıp tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig bu anlamda öne çıkan en önemli eserlerden biridir. Fesahat, düzgünlük ve belagat açısından bir şaheser sayılan Kutadgu Bilig, hükümdarlara adil bir idarenin nasıl tesis edileceğine dair tavsiyeler içeren bir başvuru kitabı niteliğindedir. Kitapta İslami hükümlere, Kur'an-ı

Akıllılık gerek, bilginlik gerek,
Uysallık gerek, hem cömertlik gerek.
Bilgi ile beyler halka baş oldu,
Akılla yönetti, işler başardı.
Bilgili gerek bey; akıl, uyanık
Ki ona gelmesin iftira, yokluk.
Tanrı kime verse kötü tabiat
Eziyet çektirir ona bu hayat.
Eğer beyde olsa bu kötü tavır
İşi hep ters gider, sevinci kalır.
Uzun yöneteyim dersin ey yetkin
Doğru yasalar yap kolla milletin.
İl yasayla artar, dünya düzelir,
Zulüm il daraltır, dünya bozulur.
Sözü dürüst gerek, tavı tutarlı
Kutlansın yaşamı, güvensin halkı ⁴²

...

**Yusuf Has Hacıp,
Kutadgu Bilig, 1069**

Kerim ayetlerine ve hadislere de yer verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut'un dil bilimi, tarih ve coğrafya alanlarında zamanının en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen Divânü Lugâti't Türk adlı eseri de erken dönem Müslüman-Türk edebiyatının en müstesna yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Doğu Türkistan'da ilk Kur'an-ı Kerim çevirisinin 9-10. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Samaniler zamanında (875-999) Buhara'da Taberi'nin Kur'an-ı Kerim tefsiri Farsçadan tercüme edilmiştir. Bazı tarihçilere göre Doğu Türkistan'da yapılan ilk Kur'an çevirisi de bu döneme rastlamaktadır.⁴³

Orta Asya'da İslamiyet'in kök salmaya başladığı 14. yüzyılda Buhara merkezli Nakşibendi tarikatı doğmuş ve hızla yayılmaya başlamıştır. Buhara ve Semerkandlı zanaatkarlar ve tacirler arasında da kabul gören Nakşibendilik, ticari ilişkilerin çok güçlü olduğu Kaşgar'a da bu tacirler vasıtasıyla ulaşmıştır. Toplumun eğitimli ve önde gelen kesimleri arasında hızla taraftar bulan Nakşibendilik, 15. yüzyıl boyunca Tarım Havzası'nda yer alan yerleşim bölgelerinde yayılmış ve buradaki göçebe kabileleri de etkisi altına almıştır.

41 Dillon, ss. 10-11.

42 Turgun Almas, *Uygurlar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, s. 326.

43 Dillon, s. 11.

Nakşibendilik ve diğer sufi tarikatlar İslam dininin bölgede yerleşmesi, muhafaza edilmesi hatta Çin'in iç bölgelerine doğru yayılması açısından öncü bir rol oynamıştır. Ancak Kaşgar ve civar şehirlerdeki tasavvuf anlayışı bir süre sonra diğer geleneksel inançlardan da etkilenecek ortodoks tasavvuf anlayışının biraz dışına çıkmıştır. Nitekim halk arasında çeşitli bidat ve hurafelerin yaygınlaşmasıyla kendini gösteren Doğu Türkistanlı "mutasavvıflar"ın tasavvuf anlayışındaki bozulmalar, daha sonra toplum içerisinde hiziplerin oluşmasına sebep olmuş; tarikat şeyhleri ve müritleri arasındaki rekabet zamanla taht ve iktidar mücadelesine dönüşmüştür.

17. yüzyılda Doğu Türkistan'a saldıran Mançu İmparatorluğu da bu ayrışmalar sonucu birbirinden iyice kopan Doğu Türkistan şehirlerini kolayca ele geçirmiştir. Ancak 18. yüzyıldan sonra günümüze kadar devam eden Çin işgaline karşı Doğu Türkistan halkını birbirine yakınlaştıran ve direnişin temelini oluşturan da yine toplumun iliklerine nüfuz etmiş olan bu sufi tarikatlardır.⁴⁴

Doğu Türkistan'da günümüzde en yaygın şekilde konuşulan ve "Çağatay" lehçesi olarak adlandırılan Uyгурca, Altay dil ailesinin Türki diller grubuna aittir. Başta Özbekçe olmak üzere Kazak, Kırgız, Türkmen dillerine yakın bir dildir. Türkiye Türkçesi de Uyğurlar tarafından büyük oranda anlaşılabilir. Uyğur dili erken çağlarda Ortadoğu'da kullanılan Aramice alfabeti temel alınarak oluşturulmuştur. Uyğur dili Moğol İmparatorluğu zamanında Moğol yazı dilinin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. İslam dininin kabul edilmesinin ardından

Kaşgar,
İdğah Camii

44 Dillon, ss. 11-15.

Turpan,
Bezleklik
Bin Buda
Mağaraları

ise, 15 ve 16. yüzyıllarda Fars ve Arap alfabelerinden oluşturulan bir yazı dili kullanılmıştır. 20. yüzyılda, 1930 ve 1940'lı yıllarda, Doğu Türkistan'da Sovyet Rusya'nın *de facto* hâkim olduğu dönemde, Kiril alfabesi de kullanılmış ancak yaygınlık kazanmamıştır. 1950'lerde ise Çin Komünist Partisi tarafından gerçekleştirilen "dil reformu" kampanyaları çerçevesinde Uygur dili Latin alfabesine çevrilmiştir. Ancak bu değişiklik de yerel halk tarafından bir asimilasyon aracı olarak addedildiğinden kabul görmemiş ve "eski yazı" resmî olmasa da günlük hayatta kullanılmaya devam etmiştir. 1980'e gelindiğinde eski yazının kullanımına resmî olarak izin verilmiştir. Bugün hâlen kullanılan eski yazı Arap ve Fars alfabelerinin değişikliğe uğramış şeklidir. Şehir yaşamında genel olarak Çince ile birlikte iki dilli bir ortam hâkim olsa da kırsal alanlarda ağırlıklı olarak Uygur ve Kazak dilleri konuşulmaktadır.⁴⁵

Doğu Türkistan'ın muazzam genişlikteki topraklarında nüfusun yoğun olarak toplandığı şehirler, dağlık ve çöllük alanlarla birbirinden ayrılan vahalar üzerine kurulmuş yerleşimlerdir. Bu da şehirler arasında kültürel ve sosyal açıdan büyük farklılıklar oluşmasına yol açmaktadır. Taklamakan Çölü'nün kuzeyi ve güneyi bu anlamda birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Kuzeyde, özellikle İli bölgesi ve Gulca şehrinde, Rus

45 Dillon, s. 27.

ve Kazak etkileri ağır basmaktadır. Güneyde ise Altışehir ve çevresindeki yerleşimler ve köylerde geleneksel Uygur kültürü oldukça muhafazalı bir şekilde günümüze kadar devam ettirilmiştir. Burası aynı zamanda Çin'e komşu olan ancak ilişki kurduğu diğer halkları asimile etmeye yatkın Çin kültüründen en az etkilenen bölge olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu şehirlerden en önemlisi 20. yüzyıla kadar ticari, ilmi ve dinî açıdan önemini koruyan Kaşgar'dır. Türklerin ilk kültür merkezi olan ve 732-734 yıllarında tarihî Göktürk Anıtları'nın inşa edildiği Orhun'dan sonra Türk halkları açısından en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri olarak ortaya çıkan Kaşgar, 14. yüzyılda İslam'ın yayılmaya başlamasıyla da Orta Asya'da dinî ve kültürel bir merkez olarak önemini korumuştur.

İdari Yapı

1949 yılına kadar Milliyetçi Çin Cumhuriyeti'ne bağlı bir sömürge eyaleti konumunda olan ve sömürge valiliği tarafından yönetilen Doğu Türkistan, bu tarihten sonra Çin'de iç savaşı kazanan ve iktidara gelen Komünist Parti'yle birlikte bir süre Komünist Çin ordusunun idaresinde kalmış, Ekim 1955'te Sinjang Uygur Özerk Bölgesi (*Xinjiang Weiwüer Zizhiqu*) adı altında doğrudan merkezi hükûmete bağlanmıştır. Doğu Türkistan bugün Çin'de hukuken otonom bölge (iç işlerinde serbest muhtariyet) statüsüne sahip beş bölgeden biridir. Bugün yürürlükte olan Çin Anayasası'nın 116. Maddesi'ne göre, otonom bölgeler "otonomi haklarının uygulanması ve ilgili bölgede yaşayan ulusların siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerini yaşamalarına olanak sağlayacak hususi kararlar alma yetkisine sahiptirler." Bununla birlikte aynı maddede otonom bölge idareleri tarafından alınan tüm kararların geçerli sayılabilmesi, üyeleri Çin Komünist Partisi şemsiyesi altında Millî Halk Kongresi'nin onay şartına bağlanmıştır.⁴⁶ Tek partili bir siyasi yapının diktatörlüğünün hâkim olduğu ve iç ve dış politikada tüm kararların Çin'in "ulusal" çıkarları doğrultusunda verildiği göz önünde bulundurulduğunda otonomi haklarının pratikte hiçbir hükmü olmadığını söylemek gerekmektedir.⁴⁷

Doğu Türkistan'da Karamay ve Urumçi olmak üzere il düzeyinde iki belediye; Turpan, Kumul, Aksu, Kaşgar, Hoten, Ta-

⁴⁶ Asena, s. 305.

⁴⁷ Özerklik statüsü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'".

Çin anayasasında, bölgesel özerkliği düzenleyen yasalardaki “azınlıkların kendi kendilerini yönetim hakkı”na dair bölümlerde belirsiz ifadeler kullanılmaktadır. Ayrıca 1954 Anayasası, özerk bölgelere “Anayasa ve hukuk tarafından tarif edi-

len sınırlar içerisinde” bir otonomi gücü tanımıştır. Dolayısıyla bu durumda Çin hükümeti, otonomi tanımı üzerinde sınırsız tasarruf sahibidir ve ancak kâğıt üzerinde bir otonomiden bahsetmek mümkün olmaktadır.

rabagatay ve Altay olmak üzere yedi il; Kızılsu Kırgız Özerk Yönetim Bölgesi, Böritala Moğol Özerk Yönetim Bölgesi, Sanji Hui Özerk Yönetim Bölgesi, Bayıngolın Moğol Özerk Yönetim Bölgesi, İli Kazak Özerk Yönetim Bölgesi olmak üzere de beş özerk bölge bulunmaktadır. İdari başkent Cungan Havzası'nda yer alan Urumçi'dir.

2. Bölüm

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DOĞU TÜRKİSTAN

Doğu Türkistan'ın Erken Siyasi Tarihi

Çin tarihî kaynaklarında Asya'nın içlerinde, Doğu Türkistan'ı⁴⁸ kapsayan topraklarda yerleşik en eski Türk halkının Hunlar olduğu kaydedilmektedir. Hun Devleti'nin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte MÖ 220 yılında kurulduğu, MÖ 206 yılında Altay ve Tanrı dağları çevresinde hâkimiyet sağladığı ve bugünkü Doğu Türkistan'ın sınırları içerisinde bulunan 30'dan fazla şehrin bu devletin batı kısmını teşkil ettiği tahmin edilmektedir.⁴⁹ Komşu Çinlilerle ilk mücadeleler de Hunlar zamanında başlamıştır. Çin'in Doğu Türkistan topraklarını sık sık istila etmesinin sebeplerine çeşitli tarihçiler farklı yorumlar getirmiştir. Tarihçi Owen Lattimore'a göre Çin'in sınırlarını "barbar" kavimlerden koruma içgüdüsü bu istilalara

48 Doğu Türkistan ifadesi 19. yüzyıl başlarından itibaren Asya kıtasında (Türk boylarının anavatanı olarak genel kabul gören) Ulu Türkistan'ın batısını Rusya'nın, doğusunu da Çin'in işgal etmesiyle kullanılmaya başlanan coğrafi bir terimdir; yani Türkistan, Rusya ve Çin'in işgaliyle birlikte ikiye bölünmüş ve bundan sonra Batı Türkistan ve Doğu Türkistan (ya da Çin Türkistan'ı) isimleriyle anılmaya başlanmıştır. Türkistan'ın doğusu ve batısı coğrafi olarak Asya kıtasındaki en uzun dağ silsilelerinden olan Tanrı Dağları ile birbirinden ayrılıyor olsa da bu iki bölgenin tarihi ve kaderi çoğu zaman aynı halklar ve medeniyetler etrafında şekillenmiştir. Bu sebeple Doğu Türkistan dâhilinde bulunan önemli kültür ve medeniyet merkezlerinin tarihi süreçlerinin, Türkistan'da egemen olan diğer halkların ve devletlerin tarihinden bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir. Esasen Doğu Türkistan'ın müstakil bir tarihinden söz edilemez. Ancak bu çalışmada zihinlerde bir karışıklığa sebebiyet vermemek için Türkistan'ın doğu (batıda Kaşgar'dan doğuda Kumul'a, kuzeyde Altay'dan güneyde Tibet'e kadar dâhil olan bölge) toprakları bugün bilindiği üzere Doğu Türkistan adı altında işlenecektir.

49 Karahoca, s. 1.

sebebi olmuştur. David Ho gibi bazı tarihçiler ise Doğu Türkistan'ın altın, yeşim gibi değerli madenlerinin ve at, koyun, inek vb. varlığı ile hayvancılık yönünden zengin olmasının erken çağlardan itibaren Çin'in ilgisini çektiğini savunmuşlardır.⁵⁰

Büyük Hun hükümdarı Mete Han'ın ölümünün ardından zayıflayan Hunlar, Çinlilerin saldırılarından korunmak için Tanrı Dağları'nın kuzeyine göç etmiştir. Bu dönemde Tarım Havzası'na askerî seferler düzenleyen Han İmparatorluğu (MÖ 206-MS 221) Orta Asya'nın bu bölgesinde bir dereceye kadar kontrol sağlayabilen ilk Çin hanedanlığı olmuştur. Çin'in günümüzdeki, "Doğu Türkistan Çin'in tarihi topraklarının bir parçasıdır" tezi de bu döneme dayanmaktadır.⁵¹

Hunlar Çin kuvvetlerini geri püskürtüp Doğu Türkistan'a tekrar hâkim olmuş ancak takip eden üç asır boyunca Doğu Türkistan toprakları sık sık Çin istilalarına maruz kalmıştır. MS 550'li yıllarda Göktürk Devleti'nin kurulmasına kadar Yarkent, Lop, Hoten, Kaşgar, Kuça ve Turpan gibi şehirler Çin saldırıları ve coğrafi koşullar gibi sebepler nedeniyle merkezî bir yönetim altında toplanamamış ve mahallî hükümdarların egemenliğinde kalmıştır.⁵²

Uygur Tarihi ve Doğu Türkistan'da Uygur Varlığı

Çin istilalarına karşı koyamayan Hun Devleti'nin zayıflayıp parçalanmasından sonra 552 yılında Göktürk Devleti kurulmuştur. Bumin Han tarafından kurulan Göktürk Devleti Türk boylarını bir araya getirmiş ve bu devletin kuruluşuyla ilk defa Türk ismi kullanılmıştır. Göktürk Kitabeleri ve Çin kaynaklarına göre bugünkü Moğolistan topraklarının kuzeyinde bulunan Selenge Nehri'nin doğu kısımlarında tarih sahnesine çıkan Uygurlar, bir asra yakın bir süre bu devlet bünyesinde yaşamaya devam etmişler ancak Göktürk Devleti'nin yıkılmasının ardından Kutluk Kül Bilge Kağan'ın liderliğinde, 744'te, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Uygurlar Asya'nın içlerine seferler düzenlemiş; Kırgız, Oğuz ve Tatar boylarına üstünlük sağlamış ve Çin'i vergiye bağlamışlardır. 795'te, Kutluk Bilge zamanın-

50 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 4.

51 Dillon, s. 9.

52 Alptekin, ss. 82-85.

da, bugünkü Doğu Türkistan topraklarına yerleşmeye başlayan Uygurlar, Altay Dağları'ndan Baykal Gölü'ne kadar uzanan bir bölgede hüküm sürmüş,⁵³ Tibetliler ve Karluklar gibi civar hanlıklara üstünlüklerini kabul ettirmiş ve İç Asya'nın önemli ticaret merkezlerini kontrol altına almışlardır.⁵⁴

9. yüzyılın ilk yarısında Çin entrikaları ve Kırgız akınları ile zayıflamaya başlayan Uygurların önemli bir kısmı 840 yılından itibaren Gansu'ya, geri kalanları da bugünkü Doğu Türkistan'da yer alan Turpan ve çevresine göç etmiştir.

Uygurlar göç ettikleri yeni bölgelerde de yerleşik hayata geçerek siyasi entiteler oluşturabilmiştir. Gansu'ya yerleşen Uygurlar şehir devletleri kurmuş ve 9. yüzyılın ikinci yarısında İpek Yolu ticaretine hâkim olmuşlardır. Refaha kavuşan ancak siyasi ve askerî alanda varlık gösteremeyen Gansu Uygurları 10. yüzyılın ilk yarısında zayıflamaya başlamış ve 1037'de Tangutların idaresi altına girmiştir. Sarı Uygurlar olarak da anılan Gansu Uygurları bugün hâlen ağırlıklı olarak batı Çin sahasında, Gansu Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır.⁵⁵

Kırgız saldırılarının ardından dağılan Uygur Türklerinin geri kalanları da bugünkü Doğu Türkistan topraklarında Turpan, Kaşgar, Beşbalık (bugünkü adıyla Urumçi), Tanrı Dağları, Kumul ve Hoten çevresine yerleşerek müstakil bir Uygur İdikut Devleti kurmuştur. Kısa zamanda bölgede siyasi nüfuzlarını arttırarak ticaret yolları üzerinde olan bu yerde iktisadi açıdan da kalkınmışlardır. Maniheizm'i⁵⁶ benimseyen ve yayılmasına aracı olan Uygurlar, 10. yüzyılın ortalarına doğru Budizm, Nasrani Hristiyanlık ve İslamiyet'le tanışmıştır. İslamiyet'i kabul eden Uygurlar, Uygur Devleti'nden ayrılarak diğer Müslüman Türk kabileleriyle birlikte Karahanlı Devleti'ne katılmıştır.⁵⁷

53 Emet, "Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri".

54 Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, (Başlangıçtan 1878'e kadar)*, İstanbul: Kitabevi, 1997, ss. 33-37.

55 Saray, ss. 39-40; Dillon, s. 10.

56 Maniheizm, 3. yüzyılda Pers İmparatorluğu sınırları içerisinde Mani tarafından kurulmuş ve kısa sürede büyük bir coğrafyaya yayılmıştır. Kutsal kitapları Arzhang'dır. En parlak dönemini 8. yüzyılda Uygur İdikut Devleti'nin resmî dini olarak ilan edilmesiyle yaşamıştır. Uygur İdikut Devleti'nin çöküşünden sonra da Uygur toplulukları arasında 13. yüzyıla kadar Budizm ve Nasrani Hristiyanlık ile birlikte devam etmiştir.

57 Saray, ss. 41-42.

Maniheist Uygur İdikut Devleti ise 1209'da Cengiz Han önderliğindeki Moğol saldırılarının ardından dağılmıştır.⁵⁸

Doğu Türkistan'da Kurulan Devletler

Göktürklerin zayıflamasının ardından Doğu Türkistan topraklarında çeşitli mahallî idareler kurulmuş, siyasi karışıklıklardan faydalanan Çin Tang Hanedanlığı akınlar düzenleyerek ticaret yollarının bulunduğu bu bölgeyi ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak 751 yılında Fergana Vadisi'nde gerçekleşen Talas Savaşı'nda Türk beylikleri, Arap-İslam ordularının yardımıyla Çin kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratarak Tanrı Dağları'nın ötesine, Çin kıtasının içlerine doğru püskürtmüştür. O devirde dünyanın iki büyük imparatorluğu olan Abbasiler ile Çin'i karşı karşıya getiren bu savaş, pek çok tarihçiye göre Türkistan'da hangi kültürün hâkim olacağını belirleyen savaş olmuştur.

Çinliler artık Orta Asya'dan tamamen çekilerek kendi anavatanlarına kapanmıştır.⁵⁹ Türkistan üzerinde tekrar uzun süreli Türk hâkimiyeti sağlanmış ve İslamiyet bölgede yaşayan Türk boyları arasında yavaş yavaş benimsenmeye başlanmıştır. Böylece Budizm'in benimsendiği pek çok Orta Asya toprağında Türkler İslamiyet'i yaymış ve Doğu Asya'da İslam ve Türk kültürünün ilk defa hissedilmesine vesile olmuşlardır.⁶⁰

840'lı yıllarda Türk kabilelerin bir araya gelmesiyle Karahanlılar Devleti kurulmuştur. Orta Asya'yı ve Samanilerin yıkılmasının ardından Maverâünnehir'i⁶¹ hâkimiyetleri altına alan Karahanlılar, tarihî kaynaklarda İslamiyet'i kabul eden ilk Türk hanedanlığı olarak geçmektedir. 944-945 yıllarında İslamiyet'i resmen kabul ettikleri tahmin edilen Karahanlılar zamanında doğudan batıya Türkistan'ın tamamında Türk hâkimiyeti sağlanmıştır.⁶²

Doğu Türkistan tarihinde müstesna bir yeri olan ve varlığını üç buçuk asır devam ettiren Karahanlılar, İslam idaresi ile eski Türk devlet teşkilat yapısını birleştirerek kendilerine has

58 Alptekin, s. 91.

59 Dillon, s. 4.

60 "Çin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 8, İstanbul: 1993, s. 324.

61 Maverâünnehir, Orta Asya'da Amuderya ve Siriderya nehirlerinin arasında kalan toprakları ifade etmektedir.

62 "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 24, ss. 404-414.

bir sistem oluşturmuş, Türkistan'ın eğitim ve kültür hayatında yeni bir çığır açmış, ticaret ve sanat faaliyetlerinde de oldukça önemli ilerlemeler sağlamıştır. Karahanlılar Arap ve Fars dillerinden etkilenecek yeni bir dil oluşturmuş ve eğitim alanında Doğu Türkistan'da 20. yüzyıla kadar devam eden mektep ve medrese sistemini hayata geçirmişlerdir.⁶³

Karahanlıların zayıflamaya başladığı 12. yüzyıl başlarında, anavatanları Mançurya'nın güneyi olan Moğol asıllı Karahıtaylar batıya yönelerek Doğu Türkistan'ın kuzey topraklarına, Cungar Havzası'na yerleşmiştir. 1130'da siyasi bir güç olarak Karahanlılara üstünlük sağlayan Karahıtaylar bu bölgede kendi devletlerini kurmuştur. Karahanlı Hanedanlığı Karahıtayların baskısıyla 13. yüzyılın başlarında dağılmış ve savunmasız kalan Doğu Türkistan toprakları 1219'da, tüm Moğol boylarını yönetimi altında toplayan ve zamanının en büyük imparatorluğunu kuran Cengiz Han liderliğindeki Moğol orduları tarafından istila edilmiştir. Cengiz Han dönemi, Doğu Türkistan topraklarına Moğol kabilelerinin yerleşmeye başladığı ve bu kabilelerin Türk-Uygur dili ve yazısı, kanunları ve âdetleriyle tanıştığı bir dönem olmuştur. Yine bu dönemde Uygur Türkleri Moğol Devleti'nin çeşitli kademelerinde önemli görevlere getirilmiştir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Çağatay Hanedanlığı Maverâünnehir ve Tanrı Dağları'nın uzandığı coğrafyada siyasi birliği 1370 yılına kadar muhafaza etmiştir. Bu dönemde Çağatay Hanedanlığı ve az sayıda Moğol, Türkleşmiş ve İslamiyet'i kabul etmiştir.⁶⁴

1370'te Çağatay Hanedanlığı'nın dağılmasından sonra Doğu Türkistan toprakları Moğol asıllı ünlü hükümdar Emir Timur tarafından 27 ülkeyi içine alan döneminin en büyük imparatorluğuna katılmıştır. Timur'un ölümünden sonra ise Doğu Türkistan'da uzun süre merkezî bir birlik sağlanamamıştır. Tam bir otorite boşluğunun yaşandığı bölgede beylikler arasındaki mücadeleler uzun süre devam etmiştir.

Bulunduğu güzergâh üzerinde refah kaynağı olan İpek Yolu'nun önemini yitirmeye başladığı 16. yüzyıl başlarında Türkistan, Avrasya'nın ortasında, kıtalararası ticaret açısından

63 Saray, ss. 60-61.

64 Karahoca, s. 2.

önem kazanan deniz yollarından uzak, siyasi ve iktisadi buhranların baş gösterdiği bir bölge hâline gelmiştir. Türkistan topraklarında bir nevi merkezileşmeyi sağlayan ticari faaliyetlerin durmasıyla şehirler arasındaki ilişkiler de zayıflamıştır.⁶⁵ Batı Türkistan'da Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları kurulmuş, Doğu Türkistan'da da farklı devletler hâkimiyetlerini ilan etmişlerdir.

Turpan, Urumçi ve İli'de Moğol asıllı Kalmuklar (Cungarlar) Cungariye Devleti'ni kurmuş; güneyde Altışehir bölgesinde de 1514'te Sultan Said'in han seçilmesiyle Türkleşmiş son Çağatay hanedanlığı olan Seidiye Hanlığı devri başlamıştır.⁶⁶

Önce Kaşgar'ı sonra Yarkent'i başkent edinen Seidiye Hanlığı, siyasi ve askerî açıdan güçsüz olmasına rağmen iktisat, edebiyat ve sanatta oldukça ileri gitmiştir. Hanlık, Çin ve Hindistan'la ticari ilişkiler geliştirmiş, Yarkent; Irak, İran, Semerkant, İstanbul, Keşmir, Belh gibi bölgelerden gelen musikişinasların toplandığı bir merkez hâline gelmiştir.⁶⁷

Türk-İslam geleneğine göre idare edilen Seidiye Hanlığı'nda kuruluşundan başlayarak Türkistanlı tasavvuf âlimleri (Hocalar) hanlığın genel manevi havasına hâkim olmuştur. Bu dönemde Semerkand ve Buhara gibi İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinden itibar sahibi tasavvuf âlimleri, hanlığı oluşturan beylikler arasındaki ihtilafları çözmek ve irşad faaliyetlerinde bulunmak amacıyla yerel yöneticiler tarafından doğu şehirlerine ve batıdaki Altışehir bölgesine davet edilmiştir. Ancak birleştirici olmaktan çok siyasi mücadelelere katılarak hizipleşmelere sebep olan "Hocalar"ın faaliyetleri bir süre sonra Seidiye Hanlığı'nı dağılmaya kadar götürecek bir iktidar kavgasına dönüşmüştür. Seidiye Hanlığı'nın 1678'de dağılmasının ardından 1755 yılına kadar süren ve Doğu Türkistan tarihinde "Hocalar Saltanatı" olarak da anılan bu dönem, Türk beyliklerinin⁶⁸ ve Hocaların birbirleriyle kıyasıya mücadele ettikle-

65 Kurban, 1995, ss. 4-5.

66 Karahoca, ss. 2-3.

67 Emet, "Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri".

68 Altışehir'deki Uygur toplumunda hükümdarlık düzeni, değişik derecedeki beylerden (beg) müteşekkil olup en üst makamdaki beye "Hâkim Beg" denirdi. Hâkim Beg bir şehri idare ederdi. Eskiden babadan oğula geçen bu beylik rütbesi Çin istilasından sonra görevlendirme (atama) şeklinde uygulanmıştır. Beylik düzenine birkaç örnek verilecek olursa; Heziniçi

ri, idarecilerin Kalmuklar veya Çinliler arasından kendilerine müttefik bulmaya çalıştıkları, siyasi ve askerî bakımdan dış müdahalelere açık oldukları bir dönem olmuştur. Hocalar üzerinden üstünlük elde etmeye çalışan idareciler büyük bir siyasi huzursuzluğa sebep olmuş ve ülkede bozulan birliği kurmak uzun süre mümkün olamamıştır. Bu durum da bölgeyi komşularının istilalarına karşı savunmasız hâle getirmiştir.⁶⁹

İlk Çin İstilasası (1758-1760)

Doğu Türkistan'da siyasi huzursuzlukların hâkim olduğu Hocalar döneminde Çin'de Mançu İmparatorluğu önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Mançular 16. yüzyılın sonlarından itibaren bugünkü Çin'in kuzeydoğu bölgeleri ve Mançurya'da yükselmiş, Çin'de Ming Sülalesi'ni devirip imparatorluğun idaresini ele geçirerek Tibet, Kore ve İç Moğolistan'a, nihayet 1680'de bugün adına Çin dediğimiz coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Çin'in emperyalist siyasetinin temelini atan Mançular, diğer komşuları ve ticari ilişkiler kurdukları ülkeler gibi Doğu Türkistan'ı da vergiye bağlamıştır. Doğu Türkistan'da birbirine rakip bölgelerde idarecilerin bazen Kalmuklar bazen Mançularla ittifak kurmaya çalışmaları, yayılmacı Mançuların bu bölgeye müdahalelerini arttırarak işlerini kolaylaştırmıştır. Anavatanları Mançurya ile Doğu Moğolistan'ın emniyetini sağlamak amacıyla Moğolistan ve Türkistan'ı da kendilerine bağlamak yoluna giden Mançular, 1758-1760 yılları arasında önce Kalmukları (Cungarlar) ardından Tanrı Dağları'nın güneyini, Tarım Havzası'nı ve Tibet'i işgal ederek büyük Mançu İmparatorluğu'na katmışlardır.⁷⁰

İsyanlar Yüzyılı (1760-1865)

Doğu Türkistan şehirleri eski çağlardan itibaren çeşitli zamanlarda Çin'in siyasi etki alanına girmiştir. Dönem dönem

Beg: Toprak ve vergiden sorumlu; Kazi Beg: Dava işlerinden sorumlu; Paşşap Begi: Cinayi işlerden sorumlu; Sedir Beg: Orman işlerinden sorumlu; Divan Begi: Arşiv ve memurlardan sorumlu beylerdi; Kurban, 1995, s. 74.

69 Saray, ss. 88-110.

70 "Çin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 8, İstanbul: 1993, s. 326; Saray, ss. 82-87.

bölgeye akınlar düzenlenmiş, mahalli siyasi ilişkiler manipüle edilmek istenmiş, kimi zaman da buradaki siyasi entiteler Çin imparatorluklarına vergi vermek zorunda bırakılmıştır. Ancak Çin'in Doğu Türkistan üzerinde gerçek bir siyasi üstünlük elde etmesi 1760'tan 1863'e kadar Mançu İmparatorluğu'na bağlı bir "müstemleke" olarak kaldığı bu 103 senelik dönemde gerçekleşmiştir.⁷¹ 1831'den itibaren Doğu Türkistan'daki geniş tarım arazilerine kayda değer bir Çinli göçü yaşanmış⁷² ve Doğu Türkistan'ın Çinleştirilmesinin ilk adımları ele geçirilen yeni topraklara yaşanan bu göçlerle atılmıştır.

Mançular 1764-1790 yılları arasında geleneksel idari sistemi değiştirerek Doğu Türkistan'ı Cungarya ve Kaşgarya vilayetleri şeklinde bölmüşler ve her iki vilayete bir genel vali ile birer vali tayin etmişlerdir. Kaşgarya vilayeti Kaşgar, Yarkent, Yengisar, Aksu, Üçturban ve Kuça olmak üzere altı şehre bölünmüştür. Küçük beldelerin idaresi yerli halka bırakılmıştır. Yerli halktan yöneticilere (Beyler) Mançular gibi giyinmeleri ve konuşmaları şart koşulmuş, her şehir yıllık vergi olarak Mançulara çeşitli mallar vermekle yükümlü kılınmıştır.⁷³ Mançu kabileleri tımarlı asker olarak, Çin'in iç kesimlerinden gelen göçmenler de verimli arazilerin yeni sahipleri olarak Kumul, İli, Urumçi ve Tarabagatay çevresinde yerli halktan gasp edilen arazilere yerleştirilmiştir. Bazı bölgelerde cami, medrese, kütüphane, kervansaray, hamam, devlet sarayları gibi Türk-İslam mimari tarzında inşa edilen tarihî ve geleneksel yapılar tahrip edilmiş ya da göçmenlerin iskân ihtiyacı için kullanılmıştır.⁷⁴

Mançular 1815 yılına kadar ciddi bir savaşa girişmeden yerli idarecilerin (Beylerin) ve ordunun yardımı ile Doğu Türkistan'daki egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Bu süre içerisinde bölgedeki geleneksel şehir devlet sistemi yürürlükten kaldırılmış, Beyler mahalli idareciler olarak kalmış veya devlet hayatından tamamen uzaklaştırılmıştır. 1816'da Ziyaeddin Ahund'un idaresinde alevlenen ayaklanma, kendinden sonra bir dizi

71 Dillon, ss. 17-18.

72 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", s. 2.

73 Baymirza Hayit, *Rusya ile Çin Arasında Doğu Türkistan*, Otağ Yayınları, Nisan 1975, ss. 137-138.

74 Dillon, s. 18.

ayaklanmanın başlangıcı olmuş ve Mançular, garnizonları dâhil olmak üzere sık sık düzenlenen baskınlardan kurtulamamıştır. 1828'de Mançu olan genel valinin emri ile belediye başkanlarının icraatlarının kontrol edilmesi, yerli halktan memur tayin edilmemesi, tahrip edilen kalelerin yeniden inşası ve el konulan malların orduya teslim edilmesi gibi sert tedbirlerin alınması Doğu Türkistan'da Mançulara karşı direnişi canlandırmıştır.

Bu Dönemde Gerçekleşen Ayaklanmalar

1765'te Çinli idarecilerin ağır vergileri altında ezilen Üçturpan şehrinde halk Hamidullah Bey'in önderliğinde isyan etmiş ve Çin kuvvetlerine karşı taarruza geçmiştir. Batı Türkistan ve Afgan hanlıklarından askerî yardım talebinde bulunulmuş ancak bu kuvvetler ulaşmadan Çinliler bölgeye çok sayıda asker sevk ederek direnişçileri yenilgiye uğratmıştır. Üçturpan halkı kadın çocuk demeden katledilmiş, katliamdan kurtulan 16.000 kişi ise Batı Türkistan'a iltica etmiştir.

1824'te Hocalar sülalesinden Cihangir Hoca'nın liderliğinde Kaşgar'da cihad ilan edilmiş, ancak Kaşgar'dan sonra Yarkent, Hoten ve Aksu'ya yayılan ve nispeten başarılı olan bu ayaklanma da uzun ömürlü olamamıştır. Cihangir Hoca Çin kuvvetlerine esir düşmüş, demir bir kafese konarak Pekin'e gönderilmiş ve burada öldürülmüştür.

İsyana katıldıkları gerekçesiyle 10.000'i aşkın çocuk ve kadın Çinli memurlara köle olarak dağıtılmıştır.⁷⁵ Katliamlardan kurtulabilenler de yine Batı Türkistan'a iltica etmek zorunda kalmıştır. Mançu ordusunun isyanları acımasız bir şekilde bastırması halk arasında infiale yol açmış ve sonraki isyanlar için zemin hazırlamıştır. 1847 yılında yine Hocalar sülalesinden Mehmet Emin Hoca, Kaşgar ve Yenihisar'da Çin kuvvetlerine saldırmış, fakat daha donanımlı olan Çin birliklerini alt etmeye muvaffak olamamıştır. Bu ayaklanma sonrasında da Kaşgar ve Yenihisar'dan 60.000 kişi komşu Hokand Hanlığı'na sığınmıştır. 1857 yılında, Kaşgar halkı bu defa Cihangir Han'ın yeğeni Veli Han Töre liderliğinde yeniden isyan etmiştir. Bu isyan da başarıya ulaşamamış ve Çin ordularından kaçan Veli Han Töre ve 15.000'i aşkın askerin Hokand Hanlığı'na sığınmasıyla sonuçlanmıştır.⁷⁶

103 senelik Mançu istilası döneminde Doğu Türkistan'da Uygurlar, Kırgızlar ve Kazaklar gibi Türk beylikleri ve Çinli Müslümanlar sık sık ayaklanmış ancak ayaklanmalara önderlik eden liderler arasında birlik sağlanamaması, disiplinli bir askerî kuvvet oluşturulamaması ve Çin'in teknolojik açıdan ve sayıca ezici üstünlükteki askerî kuvveti gibi çeşitli nedenlerle bu hareketler hedefine ulaşamamıştır. Ayaklanmalar her seferinde kalabalık Mançu orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırıl-

⁷⁵ Kurban, 1995, s. 77.

⁷⁶ Alptekin, ss. 123-125.

mıştır. Yine de binlerce Doğu Türkistanlının katledildiği, on binlercesinin de Batı Türkistan'a iltica etmek zorunda kaldığı isyanlar neticesinde Mançular sömürge yönetimini tam anlamıyla tesis etmeye muvaffak olamamıştır.⁷⁷

Yakup Han Devleti (1865-1877)

19. yüzyılın ikinci yarısı büyük Mançu İmparatorluğu için geniş imparatorluk toprakları üzerinde askerî kontrolün ve merkezî yönetimin toplumsal huzursuzluklar, ekonomik gerileme, nüfus patlaması, kıtlık, isyanlar ve Avrupalı imparatorluklarının sömürge arayışı gibi sebeplerle zayıfladığı bir dönem olmuştur. İmparatorluk topraklarında pek çok bölgede isyanlar çıkmıştır. Doğu Türkistan'da da müstemleke idaresinin ağır vergileri ve ayrımcı politikalarından muzdarip olan halk, beş ayrı bölgede ayaklanmıştır. Urumçi'de Huiler isyan ederek Çin kuvvetlerini yenilgiye uğratmış; İli'de Türkler ve Huiler birlikte şehrin hâkimiyetini ele geçirmiş; Hoten ve Kuça şehirlerinde çıkan isyanlarda da yine Çin kuvvetleri büyük hezimete uğramıştır. Kaşgar ise komşu Hokand Hanlığı'nın desteğiyle disiplinli bir ordu kuran Kırgız Sadık

Bedevlet
Yakup Han

Bey tarafından Çin askerlerinden temizlenmiştir.⁷⁸ Böylelikle 103 senelik esaretin ardından 1864 yılı sonbaharında Mançu ordusu Tarım Havzası ve Cungarya'dan geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Mançu kuvvetlerinin geri çekilmesiyle meydana gelen otorite boşluğu, Batı Türkistan'ın işgali sırasında Ruslara karşı önemli askeri başarıları imza atmış olan Hokand Hanlığı ordu kumandanı Yakup Han tarafından doldurulmuştur. Yakup Han, istiklalini elde eden Doğu Türkistan'da, öncelikle Rusya ve Çin

77 Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafı ve Şimdiki Durumu*, İstanbul: Güven Basımevi, 1952, ss. 20-21.

78 Buğra, ss. 23-24.

gibi büyük ve güçlü komşularının saldırı ihtimaline karşı disiplinli bir ordu kurma işine girişmiştir. Mançular döneminde oluşturulmuş “yeni şehir”lerdeki Çinli unsurları temizlemiş, Huiler üzerinde hâkimiyet kurmuş ve birbirinden kopuk şehirlerde kontrolü ele geçirerek Doğu Türkistan dâhilinde merkezileşmeyi sağlamıştır. Bu sırada Batı Türkistan ve Hokand Hanlığı’nın Rus işgaline uğramasıyla Kaşgar’a sığınan on binlerce asker ve siyaset adamı Yakup Han’ın iktidarını sağlamlaştırmasında önemli bir etken olmuştur. Yakup Han, 1865’te “Bedevlet” unvanıyla Kaşgar merkezli hükümdarlığını ilan etmiştir.⁷⁹

Yakup Han, Mançu istilasından sonra Doğu Türkistan’ın iyice bozulan idari, sosyal ve ekonomik yapısını düzeltmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. 1873’te Osmanlı Sultanı Abdülaziz’e oğlu Seyyid Yakup Han Töre’yi göndererek “Kaşgariye Devleti”ni tanımasını ve halifelğine beyatını kabul etmesini rica etmiştir. Abdülaziz bu isteğe olumlu cevap vermiş ve kendisine bir miktar silah ve teçhizatın yanı sıra askerî alanda uzman kişilerden oluşan bir heyet göndermiştir. Bundan sonra Kaşgar’da hutbeler Osmanlı padişahı adına okutulmuş ve sikkeler yine padişah adına bastırılmıştır.⁸⁰

Hindistan üzerinden Doğu Türkistan’a komşu olan İngiltere ve Rusya, ticari menfaatleri gereği Kaşgariye Devleti’ni tanımışlardır.⁸¹ Yakup Han bu ülkelerle ticari anlaşmalar yaparak dostluk ilişkileri geliştirmeye çalışmış, Çin ile de silahlı mücadeleden mümkün olduğunca kaçınarak diplomatik ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir.⁸²

Yakup Han, kimi tarihçilere göre Asya’nın yetiştirmiş olduğu en güçlü hükümdarlardan biridir.⁸³ Sadece çok başarılı bir kumandan olmakla kalmayıp aynı zamanda çok kuvvetli siyasi ve diplomatik şahsiyeti ile de ün kazanmıştır.⁸⁴ Etrafını sarmış üç büyük imparatorluk; İngiltere, Rusya ve Çin’e karşı diplo-

79 Buğra, ss. 24-25.

80 Alaeddin Yalçinkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında 1856’dan Günümüze Türkistan*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997, s. 92.

81 Yalçinkaya, s. 87.

82 Buğra, s. 26.

83 Yalçinkaya, s. 89.

84 Hayit, s. 145.

matik dengeleri gözeterek 12 sene boyunca büyük güçlüklerle devletini ayakta tutmuştur. Kurduğu Kaşgar Emirliği tarihçiler tarafından o zamana kadar Çin'in bölgedeki kontrolünü sarsacak en büyük tehdit olarak değerlendirilmektedir; bu emirlik günümüzde de Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerine ilham vermektedir.

Doğu Türkistan'ın altın çağı olarak nitelendirilebilecek bu dönem kısa sürmüştür. Yakup Han'ın 1877'de ani ölümü Doğu Türkistan'ı bir arada tutan siyasi çatının dağılmasına sebep olmuş ve Doğu Türkistan'ı, Asya'yı bir uçtan öbür uca saran sömürge imparatorluklarının tam ortasında sahipsiz bırakmıştır. Otorite boşluğu, geride kalan oğulları ve kumandanları arasında iktidar kavgalarına sebep olmuş; sınırlı kaynakları ve askeri gücü de bu iç karışıklıklarda yok olan Doğu Türkistan'da, Çin'in istila seferleri hız kazanmıştır. Sınırdan yığınak yapmış olan Mançu orduları Kaşgar'ın bütün askeri kuvvetini ve enerjisini bitiren bu iç karışıklıkların nihayete ermesiyle ülkenin batı sınırlarından girerek, büyük bir direnişle karşılaşmadan, 16 Aralık 1877'de Kaşgar'ı, 16 Mayıs 1878'de de Doğu Türkistan'ın tamamını işgal ederek Kaşgariye Devleti'ne son vermiştir. Böylece Yakup Han'ın binbir güçlükle kurmuş ve korumuş olduğu, kendisine birleşik devlet düzeni verdiği Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı sona ermiş ve bölgenin kontrolü bundan sonra Mançu İmparatorluğu'nun valisi Zuo Zongtang'ın eline geçmiştir.⁸⁵

Mançu ordularının Kaşgar'a girdikten sonra Yakup Han'ın hanımı, çocukları ve torunlarından bir kısmı ile komutanları ve devlet adamlarından yüzlercesini katlettiği pek çok kaynaktan geçmektedir.

Yine yaygın olarak aktarılan rivayetlere göre, Mançular gömüldüğü yerin halk için kutsal bir ziyaret mekânına dönüşmemesi için Yakup Han'ın cesedini mezarından çıkararak yakmıştır.

Asya'yı Parçalayan “Büyük Oyun” ve Türkistan

Türkistan, Moğol hâkimiyetinin giderek zayıfladığı, küçük ve müstakil Türk devletlerinin ortaya çıktığı 16. yüzyılda, Sana-yi Devrimi'ni yaşayan rakiplerinin gerisinde kalmak istemeyen Rus Çarlığı'nın yayılma alanı olmuştur. Altın Orda Devleti'nden 1437'de ayrılıp bağımsız bir devlet hâline gelen Kazan Hanlığı'nı

85 Hayit, s. 147.

Türkistan ifadesi çok eski dönemlerden bu yana tarihî kaynaklarda, özellikle Arap ve Fars kaynaklarında, “Türklerin yurdu” anlamında kullanılan coğrafi bir terimdir. Tarihî Türkistan adıyla bir devlet kurulmamıştır ancak kuzeyde Ural Dağları ve Sibirya’dan

güneyde Horasan ve Karakurum Dağları’na, batıda Hazar Denizi’nden doğuda Altay ve Altın dağlarına kadar göçebe Türk kabilelerin anayurdu olan ve dağınık bir şekilde yaşadıkları bu topraklar, tarihî kaynaklarda Türkistan olarak ifade edilmektedir.

1552’de; 1466’dan itibaren müstakil olarak varlığını sürdüren Ast-
rahan Hanlığı’nı da 1556’da ele geçirmiştir. Volga ve Ural nehir-
lerine ve dolayısıyla Hazar Denizi’ne ulaşan Rusların 1715-1897
yılları arasında doğuya yayılmaları devam etmiştir. Türkistan’ın ba-
tısına hâkim olan Ruslar, Doğu Türkistan’ı çevreleyen sıradağlar-
dan oluşan doğal sınırlara kadar ilerleyerek güneyde İngiltere’nin
kontrolündeki Hindistan kapılarına dayanmıştır.⁸⁶

Rusya’nın özellikle Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarını istila
etmesine kadar, Doğu Türkistan ve Batı Türkistan arasında siya-
si sınırlar keskin bir şekilde ayrılmamıştır. Doğu Türkistan halkı
Çin’e karşı yapılan tüm isyanlarda komşu hanlıklar tarafından des-
teklendirilmiştir. Nitekim Doğu Türkistan’ı Çin işgalinden kurtaran
ve birleştiren Yakup Han da Batı Türkistan’daki Hokand Hanlığı
tarafından görevlendirilmiştir. Fakat Rusların Asya içlerinde hızla
ilerleyerek komşu coğrafyaları işgal etmesi Doğu Türkistan’ı hem
batıda hem doğuda iki ayrı cephede savaşmak zorunda bırakmış ve
bu durum bölgenin kaderini değiştirmiştir.⁸⁷

Kaşgarya’nın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden olan İn-
giltere, Kaşgarya’yı Rusya ve Çin’e karşı ticari ve siyasi nüfuz
kurabileceği tampon bir bölge olarak görmüştür.⁸⁸ Bir yandan
Yakup Han’la dostluk ve ticaret anlaşmaları yaparken diğer
yandan da ülkenin ve yöneticilerinin zayıf noktalarını tespit et-
meye yönelik casusluk faaliyetlerine dayalı bir politika izleyen
İngiltere, bölgede kontrol edemeyeceği güçlü bir yönetim iste-
mediği için Yakup Han’ın Rusya ve Çin’e karşı yardım talepleri-
ne olumlu yanıt vermemiş ve Doğu Türkistan’ın Çin tarafından
işgalini sükûnetle izlemiştir.⁸⁹ Rusya’da ise, kendisinin Asya’da

86 Yalçinkaya, s. 13; Hayit, ss. 41-42.

87 Kurban, 1995, ss. 86-87.

88 Kurban, 1995, s. 84.

89 Yalçinkaya, ss. 86-94.

tabii bir sınır olan Tanrı Dağları'ndan öteye ilerlememesi ve Kaşgar Devleti'nin ortadan kaldırılıp bölgenin daha kolay manipüle edilebilecek Çinlilerin kontrolüne bırakılmasının Rus çıkarlarına daha uygun olduğu kanaati geçerlilik kazanmıştır. Yakup Han'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı tedbiren himayesine girdiği Osmanlı Devleti de bu esnada topraklarında etkili olmaya başlayan milliyetçilik fikirlerinin tetiklediği iç isyanlar ve savaşılarla boğuşmaktadır. Yakup Han'ın ölümünün ardından Mançu ordusunun Kaşgar'a girmesi Osmanlı Devleti'ni derinden sarsan 93 Harbi'nin devam ettiği yıllarda gerçekleşmiştir. Balkanlar, Kafkasya ve Osmanlı başkentindeki isyanlar, hükümet değişiklikleri ve diğer olaylar, Kaşgar'a daha fazla maddi ve diplomatik yardım gönderilmesine imkân vermemiştir.⁹⁰

Rusya, 18. yüzyılın başından itibaren Orta Asya meselelerinde İngiltere'yi tarafsız konuma getirme amacı gütmüş ve bunda da muvaffak olmuştur. Rus faaliyeti ile İngilizlerin Doğu'daki çekimserliği, Türkistan aleyhine birleşmişti. Onların nüfuz siyaseti, esasen zayıf olan Türkistan devletlerinin kaderini tayin etmiş oldu. Türkistan devletleri arka arkaya Rus gücü karşısında

boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu hususta bağımsız Türkistan devletleri arasında bir birliğin mevcut olmayışı, İngiltere ve Rusya'ya bir hareket serbestisi sağladı. İngiltere bu oyundan kendi isteğiyle veya icbar edilerek çekildi. Rusya kendi yoluna devam etti ve Türkistan Asya'daki beynelmilel politikanın kurbanı oldu.⁹¹

İkinci Çin İstilas

1876 sonlarında Urumçi'ye saldıran Mançular, direnecek gücü kalmayan Doğu Türkistan şehirlerini birer birer ele geçirmiş ve 1878 yılı Mayıs ayında Doğu Türkistan'ın tamamını işgal ederek Yakup Han'ın Kaşgariye Devleti'ne son vermiştir. 1884'te bölgede Rus nüfuzunun artması ve yeni isyanların çıkması gibi endişelerle “müstemele” statüsü kaldırılan Doğu Türkistan, doğrudan doğruya imparatorluk topraklarına ilhak edilmiş ve Sinjang⁹² adıyla büyük Mançu İmparatorluğu'nun 19. eyaleti olarak ilan edilmiştir.

20. yüzyılın başlarında, Mançu İmparatorluğu iç isyanlar ve sömürge yarışındaki Avrupalı devletlerin saldırılarıyla zayıfla-

90 Yalçınkaya, s. 93.

91 Hayit, ss. 121-122.

92 Çince “yeni toprak, yeni fethedilen sınırlar” anlamına gelmektedir.

İstiladan beş yıl sonra Çin hükûmeti askerî valiyi değiştirip vergileri nizama soktuktan sonra yavaş yavaş zulümler azalmaya ve ahali de kendi günlük işlerine bakmaya başladı. Çinliler bu defaki istilada dine dokunmadılar. Şeri mahkemeleri resmen tanıdılar. Ticaret için serbestlik verdiler. Bu defaki Çin siyaseti yüzde yüz tedhiş siyaseti değildi. O siyasetin yerini, aldatma ve ruhları sindirme siyaseti almış bulunuyordu. Hükümet siyasetten bahsedenleri, yurdun

kalkınmasını ve yeni öğretim usullerinin icrasını isteyenleri en şiddetli cezalara çarptırıyordu. Doğu Türkistanlılar gazete ve matbaa gibi şeyleri rüyalarında bile göremiyorlardı. Doğu Türkistan halkı derin bir cehalet karanlığı içinde yaşıyordu. Şurada burada küçük mikyasta isyanlar belirmekteydi lakin hükümetin istibdadı ve halkın siyasi ve millî mefkûreden uzak olması sebebiyle bu isyan ve münferit teşebbüsler daima neticesiz kalıyordu.⁹³

miş ve dağılmaya başlamıştır. 1911'de imparatorluk topraklarının dört bir yanında isyanlar çıkmış, Xinhai Devrimi olarak tarihe geçen bu isyanlarla cumhuriyetçi, milliyetçi ve komünist muhalif unsurları birleştiren Çin devrim ittifakı, Mançu Sülalesi'ni devirmeye muvaffak olmuş ve iki bin yıllık hanedanlar yönetimini sona erdirmiştir. Çin'in güneyinde, Canton civarında, küçük bir bölgede hâkimiyet kurabilen Sun Yat-Sen liderliğindeki Milliyetçi Çin Partisi (Guomindang) Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ederken kuzeyde de Mao Zedong önderliğindeki komünistler etkili olmaya başlamıştır. Diğer bölgeler ise savaş ağalarının hâkimiyeti altında 10'a yakın feodal beyliğe bölünmüştür. Çin'in bir sömürgesi olan Doğu Türkistan'da da 1911-1949 yılları arasında Sovyet Rusya ile diplomatik, ticari ve askerî yakın ilişkiler kuran savaş ağaları, bölgeyi âdeta bağımsız bir toprak parçası gibi yönetmiş ve çeşitli ittifaklarla yönetimde söz sahibi olmak isteyen Müslüman Türkleri saf dışı bırakmıştır.

Mançu İmparatorluğu'nun Ardından (1911-1949)

1911 yılında Çin Cumhuriyeti kâğıt üzerinde kurulmuş olsa da komünistler, milliyetçiler ve imparatorluk taraftarları arasındaki güç mücadelesi uzun süre devam etmiştir. İmparatoru deviren devrim ittifakını oluşturan komünistler ve milliyetçilerin de birbirlerine karşı mücadele ettiği bu süreçte, bir merkezî yönetim tesis edilememiş, imparatorluktan miras topraklar mahallî derebeylerin egemenliğinde kalmıştır.

93 Buğra, s. 28.

1911'den 1949'a kadar Doğu Türkistan için de aynı tablo geçerli olmuştur. Mançu İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından dağılan Doğu Türkistan gibi yarı-otonom sömürge toprakları cumhuriyet orduları tarafından tekrar geri alınmıştır. Sömürgelerde valilik yönetimlerinin ağırlıklı olarak askerî kadrolardan oluşması bir süre sonra valiliklerin merkez tarafından kontrol altında tutulmasını güçleştirmiştir.⁹⁴ Doğu Türkistan'da da birbirini takip eden valiler,⁹⁵ ticareti geliştirmek ve Sovyetler Birliği ile karşılıklı konsolosluk açmak gibi konularda sık sık merkezi hükümetten bağımsız hareket etmişler, bu durum da bölgede Sovyet nüfuzunun artmasına sebep olmuştur.⁹⁶ Bu dönem ayrıca Doğu Türkistan'da bağımsızlık taleplerinin belirginleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü cumhuriyet rejimi her ne kadar azınlıkların kendi kimliklerini korumalarına sıcak bakıyor olsa da bu, Doğu Türkistan'ın Çinleştirilmesine engel olamamış, aksine Han Çinlilerin bölgenin tarım alanlarına göç ettirilmesi ve bölgenin Han bürokratları tarafından idare edilmesi bu dönemde başlamıştır.

1911'de Doğu Türkistan'da vali ilan edilen Yang Zengxin, buradaki iktidarını 1928'e kadar tek başına sürdürmüştür. Zengxin, Doğu Türkistan'da Mançular döneminde tesis edilen idari bürokratik yapıyı aynen devam ettirmiş ve Doğu Türkistan'ı Çin'in geri kalanından izole ederek sıkı kontrol altında tutmuştur. Bu yıllarda halkın kendi aleyhinde ayaklanacağı korkusuyla hiçbir yerlinin idari mevkilere getirilmesine izin vermeyen Yang Zengxin, yolsuzluğun yaygınlaştığı bu dönemde bölgenin kalkınmasını da kasıtlı olarak engellemiştir.

Yang Zengxin, Türkiye'den Doğu Türkistan'a İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gönderilen Ahmet Kemal İlkul ve arkadaşlarının açtığı mektepleri kapatmış, İlkul ve arkadaşlarını hapsedmiştir

veya sınır dışı etmiştir. Milliyetçi Çin Hükümeti'nin Türkiye ile diplomatik ilişki kurmaması için de "Türkiye'nin Doğu Türkistan Türklerini isyana tahrik ve teşvik edeceği" iddialarını yaymıştır.⁹⁷

94 Dillon, s. 20.

95 Yang Zengxin 1911-1928; Jin Shuren 1928-1933; Sheng Shicai 1933-1944.

96 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 5.

97 Alptekin, ss. 149-150.

Yang Zengxin'den sonra gelen Jin Shuren döneminde de valiliğin keyfi uygulamaları ve halk üzerindeki baskıları devam etmiştir. Bu da yer yer isyanların çıkmasına sebep olmuş, 1931 yılında Kumul'da bir Çinli memurun Müslüman bir kızla evlenmek istemesi üzerine çıkan ayaklanmalar kısa süre içerisinde tüm Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Turpan'da Mahmut Muhiti, Hoten'de Mehmet Emin Buğra ve Sabit Damolla, Altay'da Kazak Osman Batur ve Tarabagatay'da Hui Ma Hi-Ying ayaklanmalara önderlik etmiştir.⁹⁸

Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti (Kasım 1933-Ocak 1934)

20. yüzyıl başlarında imparatorluk döneminin kapandığı Rusya'da sosyalist rejim kurulmuştur. Ancak rejimin değişmesi dış politikada izlenen sömürge siyaseti açısından köklü bir değişiklik meydana getirmemiş, Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan'a yönelik siyaseti, Çarlık Rusya'sının başladığı yolda ilerlemiştir. Sovyetler, Türkistan topraklarında böl-yönet politikası çerçevesinde çeşitli Türk boylarını öne çıkararak (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi) Türkistan'ın günümüzdeki parçalı yapıya dönüşmesine sebep olan iç yönetim bölgeleri oluşturmuş,⁹⁹ Dış Moğolistan gibi resmî olarak Sovyetlere dâhil olmayan bölgelerde de kukla idareler tesis ederek Çin sınırlarına kadar tüm Asya'yı kontrol altında tutmak istemiştir. Çin ordusunu geri püskürten Altışehir ve İli Havzası'ndaki mahalli bağımsızlık hareketleri de Rusya'nın dikkatini çekmiştir. Batı Türkistan'ın hemen yanı başındaki bu hareketlerin başarıya ulaşmasından ve bağımsız ve üniter bir Türk-İslam devleti tesis edilmesinden endişe eden Rusya, Doğu Türkistan'da Dış Moğolistan gibi müstakil ancak güdümlü bir yönetim kurulmasını tercih etmiştir. Bölgede bağımsızlık hareketlerini manipüle edemeyince Çinli vali Jin Shuren'le ittifak kurmuş ve Eylül 1931'de imzalanan anlaşma gereğince Doğu Türkistan sınırları içerisinde Rusya'ya ticari imtiyazlar tanınmış, bunun karşılığında da Rusya, valiliğe bağlı Çin birliklerine silah ve asker yardımına başlamıştır.¹⁰⁰

⁹⁸ Alptekin, s. 154.

⁹⁹ R. Kutay Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Akademik Bakış*, 2007, Cilt. 1, Sayı. 1, <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-iliskilerinde-dogu-turkistan-sorunu-1236245932.pdf> (3 Ocak 2010), s. 220.

¹⁰⁰ Karahoca, s. 9.

1933'te Doğu Türkistan'daki Çin ordusunun komutanı komünist Sheng Shicai, Jin Shuren'i devirerek iktidarı ele geçirdikten sonra Rusya ile iş birliğini aynı şekilde devam ettirmiştir. Mahallî bağımsızlık hareketleri, özellikle Altışehir ve çevresinde, Çin kuvvetlerini bir bir yenilgiye uğratmaya başlayınca Rusya'nın askerî ve teknik desteği Sheng Shicai için vazgeçilmez hâle gelmiş, bu durum da valilik üzerindeki Rus nüfuzunun günden güne artmasına sebep olmuştur.

1933'e gelindiğinde Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri gibi sembol isimlerin önderliğindeki bağımsızlık yanlıları Kaşgar, Hoten ve Aksu gibi şehirleri Çinlilerden temizlemeye muvaffak olmuştur. Ancak bu başarılar bağımsızlık mücadelesi yürüten gruplar arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Başlangıçta bir disipline sahip olmayan ve birbirinden bağımsız bir şekilde hareket eden gruplar arasından üniter bir hükümet oluşturacak bir lider ya da grup öne çıkamamıştır. Başta Altışehir Türklerinin kendi içlerinde ve Türklerle Huiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, bu dönemdeki bağımsızlık mücadelesine büyük darbe vermiştir.¹⁰¹

1933 yılının sonlarına doğru Doğu Türkistan'ın tamamı kurtarılamamış olsa da millî mücadeleciler Altışehir bölgesinde Rusları ve Çinlileri dize getirerek hâkimiyeti ele geçirmiş ve 12

Kasım 1933'te Kaşgar'da "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti"nin kuruluşunu ilan etmişlerdir. Cumhuriyetin sembolü olarak kabul edilen ay yıldızlı gökbayrak millî mecliste oy birliğiyle kabul edilerek ilk defa Kaşgar şehrinde dalgalanmış,¹⁰² ülkede Çin parası yerine cumhuriyet hükûmetinin bastırdığı yeni Türk parası kullanılmaya başlanmıştır.

Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti Doğu Türkistanlılar tarafından birçok

Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti

Hükûmet azaları: **Cumhur Reisi:** Hoca

Niyaz; **Başvekil:** Sabit Damolla; **Erkân-ı**

Harbiye Reisi: General Mahmut Muhiti;

Dahiliye Vekili: Seyitzade Yunus Bek; **Ha-**

riciye Vekili: Kasım Can; **Adliye Vekili:**

Zarif Kâri; **Maarif Vekili:** Abdülkerim

Mahdum; **Evkaf Vekili:** Şemsettin Turdi;

Ziraat ve Ticaret Vekili: Abdül Hüseyin;

Maliye Vekili: Ali Ahun; **Harbiye Vekili:**

Oraz Beg; **Sıhhiye Vekili:** Abdullah Hani¹⁰³

101 Buğra, ss. 35-37.

102 Karahoca, s. 11.

103 Karahoca, s. 11.

Üç Efendi

Mehmet Emin Buğra 1901'de Hoten'de doğmuştur. 1924-1931 yılları arasında öğretmen olarak çalışmıştır. 1933 yılında Hoten Ayaklanması'na öncülük eden Buğra, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Hindistan'a iltica etmiş, ardından Afganistan'a yerleşmiştir. Mehmet Emin Buğra 1943'te Nanking'e giderek İsa Yusuf Alptekin ile birlikte Doğu Türkistan meselesinin duyurulması için çalışmıştır. Yurda döndükten sonra, 1948'de eyalet hükûmeti reisi seçilen Mesut Sabri Baykuzu'nun yardımcılığına getirilmiştir. 1949'da Çin komünistlerinin işgalinin ardından bu kez Keşmir'e iltica etmiş, 1952'de sığınma başvurusunda bulunduğu Türkiye'ye yerleşmiştir. Mehmet Emin Buğra 1965'te Ankara'da vefat etmiştir.

İsa Yusuf Alptekin 1901 Kaşgar doğumludur. 1923'te kaymakam olarak atandığı Yenihisar'da, Milliyetçi Çin Hükûmeti'ne bağlı görev yapmıştır. 1926'da Batı Türkistan'da Çin konsoloslugu bünyesinde vazife görmüş, 1933'te görevinden ayrılarak geldiği Çin'de Doğu Türkistan'daki mezalim ile alakalı diplomatik görüşmelerde bulunmuştur. Doğu Türkistan davasını Çin kamuoyuna duyurabilmek için *Türkistan Avazı*, *Tiyanşan*, *Uruş Haber*i ve *Altay* mecmualarını neşretmiştir. 1938 yılından itibaren İslam ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretlerde Doğu Türkistan meselesini gündeme taşımaya

çalışmıştır. 1945'te Mesut Sabri Baykuzu ve Mehmet Emin Buğra ile birlikte Urumçi'ye dönmüştür. Karma hükûmet bünyesinde bir süre eyalet hükûmeti genel sekreterliği görevinde bulunduktan sonra 1949'da Hindistan'a iltica etmiştir. İsa Yusuf Alptekin 17 Aralık 1995'te İstanbul'da vefat etmiştir.

Mesut Sabri Baykuzu 1887'de Gulca'da doğmuş, 1904'te Türkiye'ye gelerek lise ve tıp tahsilini tamamlamıştır. 1914'te Doğu Türkistan'a döndükten sonra millî mücadelenin ön saflarında yer almıştır. Eğitim meselesine eğilerek halktan toplanan yardımlarla Türk okulları açmış ancak Genel Vali Yang Zengxin tarafından sürgüne gönderilmiş ve açtığı okullar kapatılmıştır. 1933 yılı sonunda Ruslar İli'yi işgal edince Hindistan üzerinden Çin'e gitmiştir. Burada Milliyetçi Çin Hükûmeti devlet konseyi üyeliğine seçilen Mesut Sabri, Doğu Türkistan meselesinin hükûmetin gündemine taşınmasında çok önemli bir rol oynamıştır. 1945'te İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra ile birlikte yurda dönmüş ve Doğu Türkistan'da Türk milliyetçi hareketin kurucusu ve öncülerinden olmuştur. 1947-1949 yılları arasında karma hükûmette hükûmet reisi olarak görev yapan Baykuzu, 1951'de Komünist Parti tarafından pek çok akrabası ile birlikte tutuklanmıştır. Mesut Sabri Baykuzu ağır hapisane şartları sebebiyle 1952'de vefat etmiştir.¹⁰⁴

yönden Yakup Han Devleti'nin devamı olarak kabul görmüştür. Çok kısa bir sürede kabinesi, ulusal meclisi ve anayasası ile bağımsız bir devlet iskeletinin oluşturulduğu bu dönem, bugünkü

104 Kurban, 1992, ss. 35-37.

Doğu Türkistan'da Çin'e karşı direnişin ilham aldığı millî siyasi yapılanmalardan biridir.¹⁰⁵

1930-1934 yılları arasında geçmiş, gelenekleri ve sosyal yapıları birbirinden tamamen farklı olan Huiler ile diğer Türk asıllı halklar, aynı dinin mensupları olarak, ortak düşman Çin'e karşı birlikte mücadele etmişler; bu mücadelelerinde İslam onlar arasında birleştirici unsur olmuştur. Ancak Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşu Huiler ve Türk halklar arasındaki ilişkilerin seyri açısından yolları ayıran bir gelişme olmuştur. Huilerin cumhuriyet hükûmetini tanımamaları ve Şarki Türkistan silahlı birliklerine karşı savaşmaları Türk halkları arasında milliyetçilik fikrinin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Bu dönemden sonra Doğu Türkistan'da Çin'e karşı direnişin temelini Uygur ve Kazak milliyetçiliği oluşturmuştur.¹⁰⁶

Rus Boyunduruğu (1934-1944)

Topraklarında çok sayıda Kazak ve Kırgız gibi Türk ve Müslüman asıllı tebaanın bulunduğu Sovyet Rusya, doğu sınırında bir Türk-İslam devleti kurulmasının bu milletlere ilham verebileceğini düşünerek 1934 yılı Ocak ayında Doğu Türkistan'a asker sevk etmeye başlamıştır. Urumçi üzerinden Kaşgar'a yönelen Kızıl Ordu'ya karşı, Hindistan üzerinden silah almak için İngiltere ile görüşülmüş ancak İngiltere yine tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Afganistan'a elçilik heyeti yollanarak silah yardımı talebinde bulunmuş fakat yardım yola çıkıncaya kadar komünistler Kaşgar sınırlarına dayanmıştır.¹⁰⁷ Böylece üç senelik büyük bir mücadele ve direnişten doğan Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti sadece üç ay dayanabilmiş ve başta Rus müdahalesi, İngilizlerin pasif siyaseti ve millî mücadelecilerin kendi içlerinde ihtilafa düşmesi gibi sebeplerden dolayı Ocak 1934'te sona ermiştir.¹⁰⁸ Disiplinli ve güçlü bir askeri kuvveti bulunmayan, sadece yerel bir protesto hareketi olarak kalan uluslararası bir nitelik kazanamayan Şarki Türkistan Hükûmeti'nin lideri Hoca Niyaz da bu şartlarda Çinli vali Sheng Shicai ile anlaşma yapmaya razı olmuştur.¹⁰⁹

105 Dillon, s. 21.

106 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", ss. 8-9.

107 Buğra, s. 40.

108 Buğra, ss. 33-38.

109 Alptekin, s. 161.

1933-1944 yılları arasında bölge fiilen Sovyet Rusya'nın etki alanına girmiştir. Rusya, büyükelçileri ve yüksek rütbeli subayları vasıtasıyla memleketin ordu, polis, sağlık ve eğitim teşkilatları başta olmak üzere askerî ve sivil işlerine hâkim olmuştur. Takip eden süreçte Şarki Türkistan Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar ve isyanlara katılan mücahitler tek tek "zararsız" hâle getirilmiştir. Hoca Niyaz ve onun gibi cumhuriyetin kuruluşunda rol oynayan ve millî direnişi örgütleyen binlerce kişi ya hapsedilmiş ya da öldürülmüştür. Yine ilerleyen yıllarda Doğu Türkistan'ın muhtelif bölgelerinde çıkan ayaklanmalarda binlerce kişi katledilmiş, binlercesi de Çin'e komşu bölgelere göç etmek zorunda bırakılmıştır.¹¹⁰ Altay bölgesinde büyük mukavemet gösteren Kazak Osman Batur'un önderliğindeki direniş ise 1951'e kadar devam etmiştir.

Türkleri sindirmek, millî hislerini baltalamak, hürriyet arzusunu söndürmek ve komünist yapmaya uğraşmak... Bu gayelerine ulaşabilmek için her türlü alçaklığı ve vahşiliği tatbik ediyorlardı... Rusların emriyle bu işleri yaptıran Şin Şi Sey (Sheng Shicai), ortadan kaldırdığı kimselerin mallarını da alıyordu. Bu şahısların aileleri de göz hapsinde olduğundan, bunlarla görüşmeye kimse cesaret edemiyordu. Şin Şi Sey daha da ileri giderek 1936'da kendi kabinesinde

bulunan yegâne Türk vekili Baymolla Karkeoğlu'nu da tevkif etti. Bunu Baymolla'nın kuyrukları dediği Abev, Şav Şerefhan ve başkaları takip etti. Rusların oyuncağı olan Şin Şi Sey artık iyice dehşet saçmaya başlamış ve bütün bu yaptıkları yetmiyormuş gibi Doğu ve Batı Türkistanlıların çok sevip saydığı ve Altay valiliği yapmış bulunan Şerefhan Türe'yi de tevkif ettirmişti. Böylece propagandalarında kendine kolaylık olsun diye meydan açıyordu.¹¹¹

Doğu Türkistan bu dönemde Rusya'nın desteklediği Çin komünistleri için de bir yayılma alanı olmuştur. Komintern ile sıkı ilişkileri sebebiyle Çin komünistleri 1930'larda Sovyet hudutlarına yakın şehirleri üs edinmişlerdir. Bu dönemde Doğu Türkistan, Çin kıtasından sürülen komünistler için bir sığınma

110 Karahoca, ss. 12-14; 1933 sonrası çok sayıda Kazak'ın kabileler hâlinde Doğu Türkistan topraklarını terk ettiği bilgisi kaynaklarda geçmektedir. Hasan Oralay, 1933'te 300 kişilik bir kafilenin Kansu'ya doğru yola çıktığını, 1934'te Kumul'dan 1.000 ailenin hayvanlarıyla yola koyulduğunu, 1935'te de üçüncü bir kafilenin sınırı geçerek Kansu'ya ulaştığını belirtir. Kansu'da da Çinli askerlerin rahat bırakmadığı Kazak toplulukları civar bölgelerde yerleşik Kazaklarla birleşerek yüzlerce kişilik kabileler hâlinde Tibet ve Qinghai üzerinden Hindistan'a göç etmiştir. Hasan Oralay, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İzmir: İstiklal Matbaası, 1961, ss. 45-49.

111 Oralay, s. 56.

alanı olmuş ve kıta Çin'inde üstünlüğünü sürdüren Milliyetçi Çin Hükûmeti'ne karşı bir merkez hâline gelmiştir.¹¹²

1933-1944 yılları arasında Rus Kızıl Ordusu ve istihbarat teşkilatlarına bağlı ajanların Doğu Türkistan şehirlerinde cirit attığı, binlerce Rus'un ve Rus yanlısı komünist Çinlinin hükûmet daireleri, sağlık kuruluşları, basın yayın ve eğitim kurumları gibi günlük yaşamın her alanına nüfuz ettiği bir süreç yaşanmıştır.¹¹³ Rusya, Doğu Türkistan'ın Çin, Hindistan, Afganistan ve Tibet sınırlarına Kızıl Ordu birliklerini yerleştirerek tam anlamıyla etrafını çevirmiş ve Doğu Türkistan'ı âdeta cendereye almıştır.

1934-1943 yılları arasında Rus araştırmacıların tetkikleri sonucunda Doğu Türkistan'da uranyum (5 bölgede), kalay (13 bölgede), kurşun (32 bölgede), volfram (5 bölgede), altın (50 bölgede), demir (46 bölgede), kömür (70 bölgede), cıva (2 bölgede), amonyak (6 bölgede) bulunduğu; petrol rezervlerinin 120.000.000 ton, altın rezervlerinin ise 18.500.000 ton olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁴

Sheng Shicai ile imzalanan ticaret anlaşmasının sağladığı yetkilerle Doğu Türkistan'ın sınırlarını kapatarak dış ticarete son veren Rusya, memleketin çeşitli bölgelerine ticaret ajansları açmıştır. Bu ajanslar kanalıyla Rus jeolog ve mühendislerin Doğu Türkistan'ı karış karış gezerek tespit ettikleri yerli ham maddeler çok düşük bedellerle ve gümrük vergisine tabi tutulmadan Rus topraklarına sevk edilmiştir. Türk topraklarında Rusya'ya üretim yapan uçak fabrikaları ve petrol işletmeleri açılmış; volfram, kalay ve altın gibi madenler Sibirya-Türkistan demir yolu üzerinden Rusya'ya taşınmıştır.

Medreseler, camiler, mescitler müsadere edilerek kışla, ambar ve hapis haneye çevrilmiş, tarihi yapılar tahrip edilmiş, müfredattan ana dil ve milli kültür dersleri çıkarılarak eğitim kurumları komünist ideolojinin propaganda kurumlarına dönüştürülmüştür. 10 sene süren fiili Rus idaresi boyunca Rus gizli polislerinin "tespit" ettiği on binlerce vatanperver din adamı, âlim, büyük tüccar ve fikir adamı İngiliz, Amerikan, Japon, Alman casusluğuyla suçlanmış, kimisi komünizme muhalif olduğu iddialarıyla kimisi de milliyetçi, Pantürkist ve Türk casusu olduğu iddiasıyla hapse atılmış ve katledilmiştir.¹¹⁵

112 Kurban, 1992, s. 29.

113 Buğra, s. 48.

114 Alptekin, s. 38.

115 Karahoca, ss. 14-15; Buğra, ss. 48-51.

Bugün Doğu Türkistan mücadelesini örgütleyecek ve yeni direniş hareketlerine fikrî altyapıyı oluşturacak kanaat önderlerinin eksikliği bu dönemdeki mezalimle yakından ilişkilidir. Bazı kaynaklarda 1937-1941 yılları arasında Rus polisi tarafından hapse atılanların toplam sayısı 300.000; hapiste havasız, karanlık odalarda bırakma, diri diri kuma gömme, ağır araçlarla ezme Rus icadı sayısız işkenceyle öldürülenlerin sayısı ise 100.000 olarak verilmektedir.¹¹⁶

İkinci Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Alman ordularının Moskova'nın içlerine kadar ilerlemesiyle birlikte Sovyetler Doğu Türkistan'daki kuvvetlerini süratle çekmeye başlamıştır. Rusların askerî ve teknik desteğinden mahrum kalan Sheng Shicai, bu dönemde millî mücadeleciler tarafından bozguna uğratılan silahlı kuvvetleri için Nanking'den yardım talebinde bulunmuş ve 1942'de bir telgraf göndererek Guomindang'a bağlılığını bildirmiştir. Geriye kalan az sayıda Kızıl Ordu askeri ve Sovyet ajanı da sınır dışı edildikten sonra Çin ordusu büyük bir mukavemetle karşılaşmadan Doğu Türkistan topraklarına girmiştir.¹¹⁷ Milliyetçi Çin Hükûmeti uzun bir aradan sonra doğrudan hâkimiyet tesis edebildiği Doğu Türkistan'da olası bir Rus işgaline karşı bölgenin Çinileştirilmesine hız vermiştir. Sun Yat-Sen'in ölümü üzerine iktidara gelen aşırı Han milliyetçisi Chiang Kai-Shek'in öncelik verdiği konulardan biri de Doğu Türkistan'a Han Çinli göçünü teşvik etmek olmuş ve yüzlerce memur, teknisyen ve öğretmeni aileleriyle birlikte bölgeye göndermiştir.

Milliyetçi Çin'i arkasına alarak iktidarını sağlamlaştıran Sheng Shicai'nin vergileri ağırlaştırması, bölgede yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaşması, halk arasında huzursuzluğun tırmanmasına sebep olmuştur. Mart 1943'te, en önemli geçim kaynaklarından biri hayvancılık olan bölgede valilik hükûmetinin 10.000 ata askerî gerekçelerle el konulması kararını alması, özellikle kuzeybatıda, Sovyet hududuna yakın Kazakların anayurdu İli, Altay ve Tarabagatay'da, bardağı taşıran son damla olmuştur.¹¹⁸

¹¹⁶ Karahoca, s. 15; Buğra, s. 51.

¹¹⁷ Kurban, 1992, ss. 31-32.

¹¹⁸ Dillon, s. 32.

*Hürriyetin bayrağın alarak bağımsız olacağız,
Bizi ezen düşmanın kanını su gibi akıtacağız,
Allah yar, Allah yar, İslam tugu elde var,
Genç kahramanlar adım adım ilerle.*

*İslamlığın yolunda ölürsek şehit, kalırsak gaziyiz,
Türkistan biz gençlere güvenerek yardımını verecek,
Sıkışsak bizlere Allah yardım verecek,
Allah yar, Allah yar, İslam tugu elde var,
Genç kahramanlar adım adım ilerle.*

*Düşmana yürüdüük çevreleyerek, düşman hâlini inceleyerek,
Geride kalan ihtiyarlar duanı ver, el kaldırarak,
Allah yar, Allah yar, İslam tugu elde var,
Genç kahramanlar adım adım ilerle.¹¹⁹*

119 Şarkî Türkistan Cumhuriyeti ordusunun askerî marşlarından birinin Türkçeleştirilmiş hâlidir, bkz.: Oralay, s. 81.

İli, Altay ve Tarabagatay'da çıkan ve Üç Vilayet İnkılabı olarak tarihe geçen isyanlar sonucunda millî mücadeleci-ler yeni bir devlet kurmaya muvaffak olmuşlar ve Kasım 1944'te Tanrı Dağ-ları'nın kuzeyindeki bu üç ili kapsayan bölgede "Şarki Türkistan Cumhuriye-ti"nin kuruluşunu ilan etmişlerdir.

Şarki Türkistan Hükûmeti'nin Ocak 1945'te yayımladığı yarı-ana-yasa niteliğindeki hitapnameyi burada zikretmek, hükûme-ti oluşturan bağımsızlık hareketinin nasıl bir devlet yönetimi amaçladığını anlamak açısından faydalı olacaktır:

1. Doğu Türkistan topraklarındaki Çin egemenliğini ebedi-yen yok etmek.
2. Doğu Türkistan halkının eşitliğine dayanan gerçek, özgür ve bağımsız bir cumhuriyet idaresi kurmak.
3. Doğu Türkistan ekonomisini her yönüyle kaldırmak.
4. Doğu Türkistan halkının çoğunluğunun mensubu olduğu İslam dinini ve bununla beraber başka dinleri de himaye etmek.
5. Din, eğitim ve sağlık işlerini geliştirmek.¹²¹
6. Çin ve Sovyet hükûmetleri dâhil olmak üzere dünyadaki bütün demokrat hükûmetlerle dostça geçinmek.

Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin ilk kabinesi şu şekilde teşekkül etmiştir:

Cumhur Reisi: Ali Han Töre;¹²⁰ **Cumhur Reis Muavini:** Hekim Hoca Beg; **Genel Sekreter:** Abdülrauf Beg; **Maliye Vekili:** Enver Musabay; **Maarif Vekili:** Seyfeddin Azizi; **Sıhhiye Vekili:** Muhit-tin Kanat; **Adliye Vekili:** Mehmet Can Mahdum.¹²¹

120 Ali Han Töre aslen Batı Türkistanlı Özbek Türklerindendir. Doğu Türkistan'a 1923'te geldiği ve müstesna bir hatip ve din bilgini olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile sonuçlanan Üç Vilayet İnkılabı'na öncülük eden liderlerdendir. 1946'da Ruslar tarafından davet edildiği elçilik binasında tutuklanmış, Sovyet topraklarına kaçırılmış ve ölene kadar göz hapsinde tutulmuştur. Ruslar tarafından kaçırılmadan birkaç gün önce yaptığı bir konuşmada, cumhuriyet hükûmetinin dış politikası hakkında bilgi vererek dış siyasetin temelini komünizmle mücadele etmek ve Türkiye başta olmak üzere İslam dünyası ve diğer ülkelerle dostça ilişkiler kurmak olduğunu açıklamıştır. 1976'da Taşkent'te vefat etmiştir. Kurban, 1992, s. 64; M. Niyazi Mahmutoğlu, *Doğu Türkistan Esaretteki Ülke*, Gökhan Öndin Eğitim Vakfı Yayınları, 1987, s. 100.

121 Karahoca, ss. 16-17.

122 Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin ilk icraatlarından en önemlisi eğitim ve öğretim işlerini ele almak olmuştur. Bu beş senelik dönemde cumhuriyet hükûmetinin hâkim olduğu bölgelere, köylere hatta hayvancılıkla iştiغال eden göçbelerin yaşadığı yaylalara okullar açıldığı görülmektedir. Azınlıklar dâhil her kesime kendi dilinde eğitim imkânı verilmiştir, bkz.: Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", s. 224.

Osman Batur'un alevlendirdiği istiklal mücadelesi, Doğu Türkistan'ın bütün vilayetlerinde benimsenmişti. Artık bütün Türkistan her yerde Çinlilere karşı harekete geçiyordu. Nihayet 1944 yılının Haziran ayında Kulja (İle) halkı, kendilerine çok haksız muamele eden bir Çinli askeri öldürerek silahını alıyor ve bu suretle Kulja'nın Nilki denilen yerinde

*Altay Kazaklarından
Osman Batur (1899-1951)*

ilk mücadele başlatılmış oluyordu... Kısa bir zamanda silahlanan Kulja halkı, Alihan Türe isimli bir kahramanı hükümet başkanı olarak seçti. Gerçi ellerinde eskiye nazaran fazla silah bulunuyor olsa da büyük kitleler hâlindeki Çinlilere kıyasla bu bir şey ifade etmiyordu. Bu sebeple Alihan Türe ilk iş olarak silah teminine başladı. Bu ihtiyacı bilen Rus Konsolosu, arzu ettiği takdirde Alihan Türe'ye yardımda bulunabileceğini söylemişti. Çinlileri Doğu Türkistan'dan kovmak lazımdı. Bu sebeple Alihan Türe Rus Konsolosu'nun teklifini kabul etti. Fakat silahların teslimi için bazı şartlar öne sürüldü. Buna göre, Ruslar Doğu Türkistan

ordusuna verilen silahların ne şekilde kullanılacağını öğretmek üzere subay ve receklerini bildirdiler... Lüzumlu silahların temininden sonra Kuljalılar, Alihan Türe'nin idaresinde galibiyetten galibiyete koştular ve sonunda Kulja şehrini Çinlilerden temizleyerek 7 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni resmen ilan ettiler.

Alihan Türe'yi de cumhurbaşkanı yaptılar. Alihan Türe cumhuriyetin ilanını müteakip bütün kuvvetlerini Çinlilere karşı çevirmiş, Rus-Kulja hududunu ise hemen hemen boş bırakmıştı. Silahlarla birlikte içeri sokulan Rus subayları yeni kurulmuş olan cumhuriyete göz dikmeye başladılar. Bu sebeple Kulja'ya durmadan birçok idari müşavir gönderiliyordu. Tabii bu hâl başta Alihan Türe olmak üzere bütün milliyetçileri çok kızdıırıyordu. Fakat hem Çin ve hem de Ruslarla birlikte muharebe etmek tehlikeli olacağından sükûtu tercih ediyorlardı. Ufak bir hareket, cumhuriyetin istikbali için kötü olabilirdi...¹²³

7. Doğu Türkistan Hükûmeti'ni ve barışı korumak için Doğu Türkistan'daki bütün milletlerden müteşekkil güçlü bir ordu kurmak.

8. Banka, posta-telegraf, orman ve madencilik gibi alanlarda kontrolü tamamen hükümet eline almak.

9. Makam düşkünlüğü, ırkçılık ve rüşvetle mücadele etmek.¹²⁴

Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Rusya'nın batı sınırında Almanlara karşı üstünlük sağladığı ve Doğu Türkistan'daki güç mücadelesine yeniden ortak olma çabası içerisine girdiği bir döneme denk gelmiştir. Ruslar kendilerine ihanet

123 Oraltay, ss. 79-81.

124 Kurban, 1992, s. 69.

ederek Milliyetçi Çin'e bağlılığını ilan eden Sheng Shicai'ye karşı, yeni kurulan Şarki Türkistan Hükûmeti'ne askerî mühimmat ve silah yardımıyla bulunmuş, bunun karşılığında da Şarki Türkistan Hükûmeti'ni valilik ile güçlerin paylaştırıldığı bir nevi koalisyon üzerinde anlaşmaya zorlamıştır. Bu noktada Rusya'nın amacı, Doğu Türkistan'da özerk bir yönetimin tesis edilmesinden ziyade, bu üç vilayette (İli, Altay, Tarabagatay) Rus nüfuzunun devam etmesini sağlamak ve diğer bölgelerde de zaman içerisinde Rus işgaline zemin hazırlayacak bir durumun oluşturulması için ortam hazırlamak olmuştur.¹²⁵

Doğu Türkistanlı Milliyetçiler: Kaşgariye Devleti'nin yıkılmasından bu yana Doğu Türkistan topraklarında gerçekleşen millî ayaklanmaların asıl amacı bağımsız bir devlet kurabilmektir. Ancak milliyetçi aydınlar dünyanın en kalabalık ordularından birine sahip olan Çin'e karşı bağımsızlığın kolay elde edilemeyeceğini de öngörmekteydi. Doğu Türkistanlı münevverler arasında bağımsızlık yolunda atılacak ilk adım olarak Milliyetçi Çin Hükûmeti'ni Doğu Türkistan'da bir muhtariyet kurmaya zorlamak ve Ruslarla yapılan gizli ticari anlaşmaları lağvettirerek Rusların Doğu Türkistan'a

sızmasını önlemek gerektiği, ikinci adım olarak da siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda gerekli ilerlemeler sağlandıktan sonra bağımsızlık için harekete geçmenin, zamanın şartları açısından en makul plan olduğu yaygın bir kanaatti.¹²⁶ Doğu Türkistan'ın yakın tarihinde Üç Efendi olarak bilinen, halk arasında büyük nüfuz ve itibar sahibi olan, uzun yıllar çeşitli diplomatik misyonlarla uluslararası alanda Doğu Türkistan davasını duyurmaya çalışan İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Mesut Sabri Baykuzu gibi münevverler de bu kanaate sahipti.

Şarki Türkistan hareketi liderleri, Ruslar ve Çinlilerle yürütülen görüşmelerin ardından Haziran 1946'da hükûmetin feshedilmesini kabul etmişler, bunun karşılığında da Urumçi'de oluşturulacak karma bir hükûmette Çinliler ve Ruslarla birlikte temsil hakkı elde etmişlerdir. 1946'da kurulan karma hükûmette Çin milliyetçi ve komünist cephe temsilcilerinin yanı sıra bir kısım Doğu Türkistan Cumhuriyeti üyeleri de yer almıştır. Milliyetçi Çinli general Zhang Zhi Zhong valilik, Kazak Ahmet Can Kasımı¹²⁷ ile Tatar Burhan Şehidi vali yardımcılığı gö-

¹²⁵ Buğra, s. 58.

¹²⁶ Karahoca, s. 19.

¹²⁷ Ahmet Can Kasımı 1914'te Gulca'da doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Almatı ve Taşkent şehirlerinde, üniversite eğitimini de Kazan'da tamamlamıştır. İli'de gerçekleşen Üç Vilayet İnkılabı'nın önderlerindendir. 1949'da Burhan Şehidi ile birlikte vali yardımcılığı görevini yürütürken

İşgalden birkaç ay önce Pekin'de Komünist Parti tarafından oluşturulan siyasi bir danışma kurultayına, Doğu Türkistan'ın yeni statüsünü görüşmek için Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nden Başkan Ahmetcan Kasımi başta olmak üzere askerî ve siyasi liderler de davet edilmiştir. Kurultaya katılarak Doğu Türkistan'ın

*Ahmet Can Kasımi
(1914-1949)*

bağımsızlığını ve bütünlüğünü Komünist Parti ile görüşerek kabul ettirilebileceği ümidini taşıyan Ahmetcan Kasımi ve Doğu Türkistan ordusunu yöneten generallerin de aralarında bulunduğu yedi kişilik heyet, 15 Ağustos 1949'da bir Sovyet uçağı ile

İli'den yola çıkmıştır. Fakat 17 Ağustos'ta Moskova ve Pekin radyoları, Mao Zedong'un iktidarı teslim almasını tebrik etmek için yola çıkan heyeti Pekin'e götüren Rus uçağının düştüğünü haber vermiştir. Bu olay, dönemin millî mücadeleleri tarafından, Doğu Türkistan'ın kaderini etkileyecek görüşmelerde çok önemli bir rol üstlenecek

Doğu Türkistan toplumunun en etkin ve bağımsızlık yanlısı liderlerinin Sovyetler ve Çin'in ortaklaşa planladığı bir suikastla devreden çıkarılmaları olarak yorumlanmıştır. Bu dönemi yaşamış birçok Doğu Türkistanlı hâlen bu kanaati korumaktadır.

revlerine getirilmiştir. 1947'de de Mesut Sabri Baykuzu genel vali, İsa Yusuf Alptekin hükûmet genel sekreteri olarak tayin edilmiştir. 1949'a kadar görev yapan bu hükûmet döneminde millî mücadeleler, Çin ve Rus taraftarlarına alternatif bir siyasi grup olarak öne çıkmıştır.¹²⁸ Şarkî Türkistan hareketi, bölgenin yönetiminde kısmen de olsa millî mücadeleçilerin de söz hakkına sahip olmasını sağlamış ve Rusya ve Çin'i bölgedeki güç dengelerinde millî mücadeleçileri dikkate almaya zorlamıştır. 1865'te kurulan Yakup Han Devleti'nden sonra 1933 ile 1944'te 10 yıl arayla tesis edilen cumhuriyet idarelerinin bugün Doğu Türkistan'daki millî kimliğin pekişmesine önemli katkıları olmuştur.

1949'dan Günümüze Doğu Türkistan'da Komünist Parti Dönemi

II. Dünya Savaşı'nın ardından Asya'da dengeler, Sovyetlerin baskısı altında bulunan Avrupa'daki duruma benzer şekilde değişmeye başlamıştır. Çin'de milliyetçiler ile komünistler, 1937'de

Doğu Türkistan'ın Çinlilere teslim edilmesine razı olmamıştır, bkz.: Kurban, 1992, s. 67.

128 Karahoca, ss. 21-22; Buğra, s. 61.

başlayan ve II. Dünya Savaşı boyunca devam eden Japonya'nın işgaline karşı iş birliği içerisinde verdikleri mücadeleyi savaş bittikten sonra su yüzüne çıkan ideolojik farklılıklar sebebiyle sürdürmemişler ve tekrar yıkıcı bir iç savaşa sürüklenmişlerdir. 1946'da başlayan iç savaş, 1948'den itibaren milliyetçiler aleyhine, Sovyetler tarafından desteklenen komünistler lehine dönmeye başlamıştır. 1949 Nisan ayında da Komünist Parti lideri Mao'nun orduları Guomindang Hükûmeti'nin başkenti Nanking'e girmiş ve milliyetçileri güneye çekilmeye zorlamıştır. 1949'un sonbaharından itibaren Komünist Parti bütün Çin kıtası üzerinde üstünlüğü ele geçirmeye başlayınca milliyetçiler (Guomindang) mücadelelerine devam etmek üzere Formoza'ya (Tayvan Adası) çekilmiştir.¹²⁹

Mao, Çin'in batısını kontrol altına aldıktan sonra Halk Kurtuluş Ordusu birliklerinin bir kısmını Doğu Türkistan gibi sınır bölgelerinin kontrolünü sağlamak üzere görevlendirmiştir. 1949'un Ağustos ayında Gansu'yu, 5 Eylül'de de Qinghai'yi işgal eden komünist birlikleri birkaç gün sonra da Doğu Türkistan'a girmiştir. Mesut Sabri Baykuzu'nun azledilmesinden sonra Doğu Türkistan Eyalet Hükûmeti Başkanlığı'na getirilen aslen Rus tebaası olan Kazan Türklerinden Burhan Şehidi'nin¹³⁰ Çin Komünist Partisi'ne teslimiyetini ve bağlılığını ilan etmesiyle Komünist Parti kuvvetleri hiçbir askerî direnişle karşılaşmadan Doğu Türkistan'ı “barışçıl bir şekilde” ele geçirmiştir. Rusların toprak talepleri de Moskova ve Pekin arasında yapılan bir dizi siyasi ve ticari anlaşma neticesinde geri çekil-

129 Armaoğlu, ss. 438-439.

130 1894 doğumlu olan Burhan Şehidi aslen Kazan Türklerindendir. 1912'de Urumçi'ye yerleşmiştir. Şehidi, Milliyetçi Çin döneminde hem Rusların hem Çinlilerin güvenini kazanan komünist bir politikacı olarak öne çıkmıştır. Yang Zengxin ve Jin Shuren'in valilikleri zamanında çeşitli görevler almıştır. Sheng Shicai döneminde altı yıl hapis yatmıştır. 1944'te hapisten çıktıktan sonra bir süre Urumçi valisi olarak görev yapmıştır. Eylül 1947-Haziran 1948 tarihleri arasında Nanking'de devlet konseyi üyeliğinde bulunmuştur. Temmuz 1948'de Mesut Sabri'nin yerine Milliyetçi Çin Hükûmeti tarafından Doğu Türkistan valisi olarak tayin edilmiştir. Eylül 1949'da Doğu Türkistan'ı Çin komünistlerine teslim etmiş, daha sonra Sinjang Üniversitesi rektörlüğü gibi önemli görevlere getirilmiştir. Mao'nun başlattığı Kültür İhtilali sırasında 1966'da “Ruşçu revizyonist” suçlamasıyla hapse atılmıştır. Mao'nun ölümünden sonra 1976'da serbest bırakılmış ve yine Pekin'de Komünist Parti bünyesinde çeşitli görevlere getirilmiştir. 1988'de ölmüştür, bkz.: Kurban, 1992, ss. 83-84; İlku, ss. 399-400.

miştir. İki ülke Doğu Türkistan'daki petrol, uranyum ve diğer kıymetli madenleri çıkarmak, işlemek ve %50-50 nispetinde paylaşmak üzere anlaşmıştır.¹³¹

Çin Komünist Partisi kurulduğu ilk yıllarda (1925-1935) Milliyetçi Parti'ye karşı azınlıkları kazanmak için Moğolistan, Tibet ve Doğu Türkistan'a "otonom devlet" statüsü verileceğini ve bu otonom devletlere isterlerse oluşturulacak federatif bir Çin cumhuriyetine katılma hakkı tanınacağını ilan etmiştir. 1931'de hazırlanan Çin Sovyet Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda (*Jiangxi Anayasası*) azınlıkların eşitliğine vurgu yapılmış ve "Çin'deki ulusal azınlıkların kendi kaderlerini tayin etme ve her bir azınlığın Çin devletinden ayrılarak kendi bağımsız devletini kurma hakları" tanınmıştır. 1934 yılına gelindiğinde ise Mao, Sovyetler Birliği'nin Doğu Türkistan'a yönelik niyetlerinden kaygı duymaya başlamış ve Jiangxi Anayasası'nda azınlıklara geniş haklar tanınmasının bir yatıştırma politikası ve stratejik taktiksel bir söylem olduğunu kabul etmiştir. Söylemlerinde geri adım atarak hiçbir etnik azınlığın Çin'den kopmasına izin verilmeyeceğini ancak azınlıkların

Hanlarla eşit haklara sahip olacağını ve kendi kültürlerini yaşamalarına ve geliştirmelerine izin verileceğini açıklamış ve üniter devletin bir parçası olarak kaldıkları müddetçe kendi iç işlerinde söz sahibi olacaklarını vadetmiştir. Sovyetler Birliği Anayasası'ndan ilhamla hazırlanan Jiangxi Anayasası, esasında Lenin'in ulusal azınlıklara kendi kaderlerini tayin hakkı tanıma teorisini yansıtmaktadır. Lenin'e göre ulusal azınlıklara belirli özgürlükler tanımak, nihayetinde azınlıklarla merkezi hükümetin bağlarını güçlendirmeye hizmet edecektir ve kendi kaderini tayin hakkı söylemi de eski düzenin alaşağı edilerek yeni düzenin tesis edilmesini sağlayacak bir taktik araçtır. Lenin'in teorilerinden hareketle benimsenen bu "kendi kaderini tayin ve entegrasyonun çoğulculukla birlikte sağlanması" anlayışı Çin örneğinde ekseriyetle Han Çinli kültürünün üstünlüğünü vurgulayan ve asimile etmeyi hedefleyen bir temayüle dönüşmüştür.¹³²

Guomindang'a karşı üç yıl süren savaşın sonucunda, 1 Ekim 1949'da, Mao Zedong Pekin'in Tiananmen Meydanı'nda bir bildiri okuyarak Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen ilan etmiştir. 1950 Mayıs ayı itibarıyla Çin topraklarının tamamı Komünist Parti'nin kontrolü altına girmiştir. Böylece 1911'de Çin'de Mançu Hanedanlığı'nın devrilmesi ve imparatorluğun yıkılması ile başlayan çalkantılı dönem, komünist bir rejimin kurulması ile sonuçlanmıştır.¹³³

131 Bu anlaşma, Çin'in itirazları üzerine 1954 yılında feshedilmiştir.

132 Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", ss. 129-131.

133 Armaoğlu, s. 439.

Çin'de Komünist Parti iktidarı Asya'da tüm dengeleri değiştirdiği gibi Doğu Türkistan'da da yeni bir sömürge döneminin başlangıcını oluşturmuştur.

Komünist Parti'nin Doğu Türkistan'a yönelik genel politikası esasen uzun vadede Doğu Türkistan toplumunu tamamen asimile ederek "Hanlaştırarak" bir entegrasyon fikrine dayalı olarak gelişmiştir. Merkezî hükümetin bölgeye yönelik entegrasyon politikaları "Büyük Çin" milliyetçiliğini tesis edecek ve Çin'in imparatorluktan miras topraklarının bütünlüğünü koruyacak şekilde bir yol izlemiştir. Bazı uzmanlara

göre Çin'in Doğu Türkistan'da olduğu gibi özerk bölgeler oluştururkenki uzun vadeli hedefi, azınlıklara belirli bir dereceye kadar geleneklerini, dinî inançlarını ve dillerini korumalarına imkân sağlayacak kontrollü bir otonomi hakkı tanıyarak bağımsızlık taleplerini yatıştırmak, bu arada da nüfus dengelerini tamamen değiştirecek şekilde bölgeye Han Çinli göçünü sağlamak olmuştur.¹³⁴

Göçler

Komünist orduların işgalinin ardından Doğu Türkistan'dan komşu ülkelere büyük göçler yaşanmıştır. Tasfiye edilen Şarki Türkistan Ordusu'nun yüksek rütbeli subayları, emirlerindeki 70.000-80.000 kadar askerle birlikte çeşitli yollarla Sovyetlerin hâkimiyetindeki Batı Türkistan'a göç etmiştir.¹³⁵ İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra gibi Şarki Türkistan Hükümeti üyeleri ve binlerce Uygur ve Kazak Türkü, yüzlerce insanın hayatını kaybettiği zorlu yolculukların ardından Hindistan ve Pakistan'a iltica etmiştir. Geride kalan milli mücadeleçiler ise Çin birlikleri tarafından âdeta tek tek avlanmıştır. 1953 yılına kadar Mesut Sabri Baykuzu'nun da aralarında bulunduğu 100.000'den fazla Doğu Türkistanlı, Kızıl Çin idaresi tarafından hapsedilmiş ya da türlü işkencelerle katledilmiştir.¹³⁶

Doğu Türkistan'da önceki sömürge idarelerine karşı yürütülen direniş hareketleri 1949'dan sonra da komünistlere karşı yürütülmüştür. 1940 başlarından itibaren Çin kuvvetlerine karşı fedakârca çarpışan Altaylarda Kazak Osman Batur, Canım Han, Vasil Kadı, Oraz Beğ, Davut Kadı; İli'de Abdülgafur Sabri, Gani Bahadır, Fatih Müslümoğlu; Hoten'de Nuri Beğ,

134 Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", ss. 128-133.

135 Mahmutoğlu, s. 11.

136 Karahoca, ss. 23-24.

“Her şeyimiz vatan ve millet için” diyen Alibeg Hâkim ve arkadaşları, büyük göç hazırlıklarına başladılar... Önümüzdeki tehlikeler sayılamayacak kadar çoktu. Buna rağmen bütün tehlikeyi göze alacaktık. Kukluk'ta herkes otağlarını yakıyor, ağır olan şeyleri kırıyor, yolculuk için hummalı bir faaliyet gösteriyordu. Üzüntü, bütün simalardan açıkça kendini belli ediyordu. Çocukları soğuktan korumak için kalın elbiseler dikiliyor, herkeste bir telaş görölüyordu... Vatan her şeyden üstündü. Orayı nasıl terk edecektik? İşte bu bize çok ağır geliyordu... O mübarek vatan için elimizden gelen her şeyi yapmıştık. Fakat gelen felaket o kadar büyüktü ki, buna karşı hiçbir şey yapamazdık. Canımızı kurtarabilirsek yine vatanımıza hizmet etmiş sayılacaktık. Hür dünyada hiç olmazsa o mübarek vatanda doğduğumuzu söylesek bile hizmette bulunduğumuza kani olacaktık... “Elveda vatan” diyeceğimiz 23 Aralık 1949 tarihi gelmişti. Sabah Kukluk'tan ilk göç hareketine başladık... Önümüzde büyük bir tehlike arz eden Gobi Çölü vardı ki, buradan

sağ salım geçebilmemiz imkânsız gibi bir şey olacaktı. Bu monoton yürüyüşün kaç gün sürdüğünü ancak küçük kız kardeşim sayesinde öğrendik. Nur Kemal her gün yol aldığımız yerden bir taş alıp saklamış. Saydığında 28 çıktı... Sabah akşam yola devam ettik. Etrafta tek bir ağaç veya yeşilliğe rastlanmıyordu. Yer o kadar sert ve keskindi ki, zavallı hayvanların ayakları kan içinde kalıyordu. Karnı acıkanlar için yemek vardı fakat arkadan içilecek su... İşte bütün derdimiz bu idi. Hayvanlar da acıkıyor ve susuyorlardı. Gobi'ye gireli 48 saat olmuştı. Suya rastlamamıştık... Su için her çareye başvuruluyordu. Koyunlar kesiliyor, kanları içiliyordu. Zavallı hayvanlar çok kurumuş olmalarına rağmen yine de işe yarıyorlardı... Bazılarının da zayıf develeri keserek karnından su aldıkları görölüyordu. Yaşamak azmi insana inanılmayacak hareketler yaptırıyordu. Bütün bu sıkıntılara rağmen kafilde kimsenin aklına geri dönmek gelmiyordu. Komünistlerin yanına gidip onlardan su temin etmekten seölmek daha şerefli olurdu.¹³⁷

Rozi Muhammed Beğ gibi isimler hemen her şehirde milliyetçi direniş hareketlerine önderlik etmişlerdir. Bu isimlerin önderliğindeki küçük birlikler vurkaç taktiği ile sürdürdükleri gerilla savaşlarında birçok Çin birliğini imha etmiş ancak Çin ordusunun sayı ve teçhizat üstünlüğü karşısında yenik düşerek bir kısmı yakalanmış, bir kısmı da Rus boyunduruğundaki Batı Türkistan'a iltica etmiştir. Çin ordusuna esir düşen Osman Batur¹³⁸ ve Canım Han Hacı 1951 yılının Nisan ayında halk

137 Oralay, ss. 139-145.

138 Osman Batur 1941'den itibaren Rus ve Çin kuvvetlerine karşı kendisiyle aynı fikirde olan Kazak kabileleriyle birlikte çete savaşlarına devam etmiştir. İli'de Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu harekete de destek vermiştir. Ancak hükümetin Rusların etkisi altına girmesinin ardından, 1951 yılında Komünist Çin kuvvetleri tarafından yakalanana dek, kendi mücadelesini sürdürmüştür. Batur 1951'in Şubat ayında Qinghai eyaletinde Halkın Kurtuluş Ordusu askerlerine esir

önünde kurşuna dizilmiştir. Ağır kış şartları altında yüksek dağları kat ederek ve yollarda Çin ve Rus kuvvetlerine karşı savaşarak Hindistan ve Pakistan'a iltica eden kabilelerden hayatta kalmayı başarabilen toplam 1.850 mülteci ise Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in müracaatı ile Adnan Menderes'in başbakanlığı zamanında gerçekleşen temasların ardından 1952'de Türkiye Cumhuriyeti'ne kabul edilmiştir.¹³⁹

Ben, 17 Eylül (1949) ve İsa Alptekin 20 Eylül'de Urumçi'yi terk edip 100'e yakın meslektaşımızla beraber Kaşgar'a geldik ve Hint topraklarına sığınmaya karar verdik. Komünistler mahalli hükümet makamlarına bizi yakalamaları için emirler göndermiş, tehlike bizi çevirmişti. . . Ekim ayının ortalarında Kargalık'tan yola çıkarak 1.000'e yakın göçmenle birlikte yürümeye başladık. 31 Ekim'de hudut muhafız askerlerinin kışlasının önüne geldik. Bu istihkâmdaki Çin askeri bizi yakalamak için emir almış ve ciddi tertibat kurmuş bulunuyordu. 1 Kasım'da Alptekin'i ve bir gün sonra da beni yakaladılar. Ellerimizi bağlayarak çok soğuk bir ambara hapsedtiler. . . Sancu'da bizi bir başka bölük teslim aldı. Bu bölüğün kumandanı olan subay bize karşı çok yumuşak davranıyordu. Subayla anlaştık. Alptekin, ben ve üç adamımız 15 Sontegrin (Kasım)

gecesi Sancu'dan kaçarak iki gün yürüdükten sonra ailelerimizi bekledik. Bir gün sonra onlar geldiler. Ailelerimizle birlikte büyük bir kafil olarak yola çıkmamızı tehlikeli gördük. Zavallı aileleri Allah'a bırakıp yola çıktık. Beş günlük tehlikeli yol önümüzdeydi. O müthiş yolları gece gündüz yürüyerek üç günde geçtik. Açlık, soğuk ve sefalet içinde yürüdük. . . Yakasını kurtarıp kaçabilen diğer muhacirlere yetiştik. Ekserisini atları ölmüş ve aç kalmış bulduk. Birçoklarının elleri ayakları donmuş veya bozulmuş bir hâldeydi. Bu hâller içinde 11 Aralık'ta Hindistan'ın hudut şehri Lardak'a vasil olduk. . . Bu yolda açlık ve soğuktan 65 kişi ölmüş, 55 kişinin el ve ayakları donarak kopmuştu. Ayakları donmuş hâlde bulunanların içinde (İsa Yusuf) Alptekin'in bir oğlu ve bir küçük kızı da vardı. Zavallı kız, derdiyle sonradan vefat etti.¹⁴⁰

Sinjang Uygur Özerk Bölgesi'nin kuruluşu

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlanan Doğu Türkistan, 1 Ekim 1955'te eyalet statüsünden çıkarılarak Moğol, Kırgız, Kazak ve Hui alt idari birimleri ile birlikte özerk bölge ilan edilmiştir. İsmi de Sinjang Uygur Özerk Bölgesi olarak değiştirilmiştir. Bölge hükûmetinin başkanlığına Uygur Seyfeddin Azizi getirilmiştir. Ancak özerklik statüsü verilmesine rağmen

düşmüş ve 29 Nisan 1951'de Urumçi Radyosu'nda canlı yayınlanan ve halka açık gerçekleşen mahkeme sonucunda 25 dava arkadaşıyla birlikte idam edilmiştir.

139 Alptekin, ss. 260-265.

140 Buğra, ss. 68-70.

asıl erk Komünist Parti'nin Sinjang Genel Sekreteri Han asıllı Wang Zhen'in inisiyatifine bırakılmıştır.

Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'daki işgal politikası pratikte üç temel üzerine oturtulmuştur. İlk olarak bölgedeki yaklaşık 200.000 kişilik Halk Kurtuluş Ordusu demobilize edilerek Bingtuan bünyesinde Doğu Türkistan'ın stratejik ve ekonomik önemi haiz muhtelif noktalarına yerleştirilmiştir. İkinci olarak Han Çinlilerin bölgeye göçü özendirilmiş ve bu yeni "yerleşimciler" siyasi ve ekonomik hayattan tasfiye edilen yerli halkın yerini almıştır. Üçüncü olarak da Türklerin ulusal kimliğinin beslendiği millî ananeler ve İslami yaşantı yasaklanmıştır.¹⁴¹ Doğu Türkistan "ilerici" sosyalist düşüncenin önünde engel olarak görülen "eski" alışkanlıklarından, kültüründen ve dininden "kurtulmaya" ve teslim olmaya zorlanmıştır.

Doğu Türkistan'da arazi reformuna komünist istilasından tam iki sene sonra başlandı... Arazi mülkiyeti tamamıyla ortadan kaldırılarak kolektifleştirildi... Komün sistemi ihdas edildi... Bugün hiçbir Doğu Türkistanlı, yattığı çatıdan sırtındaki bez parçasına kadar herhangi bir şeye sahip değildir... Devamlı suretle Çin'den gelmekte olan göçmen akını, bunların iskân ve iâşesi için alınmakta olan tedbirler akıllara durgunluk vericidir... Komünist istilasına kadar bir tek Çinli çiftçinin bulunmadığı Tarım boylarında

tamamıyla Çinlilerle meskûn yeni şehirler ve köyler meydana gelmektedir... Millî eğitim yasak, komünist ruhu taşıyan öğretim caridir. Ahalinin karma izdivaç, Çinli örf ve âdetlerini benimsemeye ve Türkçedeki yabancı terim ve kelimeler yerine Çince tabirleri kullanmaya zorlanması ve nihayet Doğu Türkistan Türklerinin asırlardan beri kullanmakta oldukları Arap harflerinin Çin fonetik sistemine uygun Latin alfabesine değiştirilmesi Doğu Türkistan halkının Çinleştirilmesine matuf korkunç bir siyasetin en canlı misallerindendir.¹⁴²

"Karşıdevrim"le mücadele

Çin'in geri kalanında olduğu gibi Doğu Türkistan'da da Komünist Parti'nin "kalkınma" politikaları bölgenin "kendine özgü sosyal ve dinî şartları göz önüne alınarak" hayata geçirilmiştir. 1950'de Han Çinlilerin Doğu Türkistan'a göçünü teşvik eden bir nüfus transfer programı ilan edilmiştir. Ayrıca "karşıdevrimci"lerle mücadele programı ve Toprak Reformu da Komünist Parti'nin

141 Asena, s. 302.

142 Karahoca, ss. 25-26.

erken dönem kitlesel kampanyaları olarak yürürlüğe konmuştur.¹⁴³ “Panislamizm” ve “Pantürkizm” karşıtı kampanyalar başlatılmış, karşıdevrimci olarak yaftalanan yarım milyonu aşkın insan ya katledilmiş ya da Aksu, Hoten, Kaşgar, Urumçi, İli gibi şehirlerdeki çalışma kamplarına yol, hava alanı, baraj vb. ağır iş sahalarında çalıştırılmak üzere gönderilmiştir.¹⁴⁴

Urumçi Radyosu'nun ve diğer vasıtaların bize verdikleri bilgilere göre, komünizme muhalif olanları ölüme mahkûm etmek ve öldürmek komünistlerin açık sorgu ismini verdikleri usule tabidir. Komünist polisi şehir halkını bir meydana toplar. Halk toplandıktan sonra birkaç siyasi mahkûmu elleri kelepçeli ve ayakları zincirli olduğu hâlde meydana getirirler ve halk arasına karışmış bulunan komünist ajanları mahkûmlara karşı küfür ve ithamlar savurmaya başlar ve “Bu devlet hainlerine ölüm cezası isteriz.” diye bağırırlar. Buna karşı kimse ses çıkaramaz. Bu hâlde hâ-

kimler kürsüye gelirler, ellerindeki yazılı kâğıdı birisi okur. Kâğıtta daima şu sözler yazılıdır: “Bu hainler Amerika ve İngiltere menfaatine casusluk ettiler, adam öldürdüler, kadınların namusuna tecavüz ettiler, halkın mallarını yağma ettiler, şefimiz Mao Zedong'a hürmet etmediler, dostumuz Sovyetlere düşmanlık ettiler.” Bu kâğıt okunduktan sonra birisi ölüm hükmünü verir. Cellatlar hemen onları kurşuna dizer veyahut kılıçla kafalarını uçururlar. Zavallı halk bu faciaları gözüyle görüp korku ve dehşete duçar olmaya mecbur tutulur...¹⁴⁵

Yeni dönem askeri karakolu: Bingtuan

Komünist Parti, nüfusunun neredeyse tamamı Han Çinli olmayan milletlerden oluşan Doğu Türkistan'da merkezi hükûmetin kontrolünü muhafaza etmek için, İç Moğolistan ve Heilongjiang'da olduğu gibi, askeri yerleşim bölgeleri oluşturmuştur. 1954'te Mao'nun talimatıyla bu bölgelerde hem asayiş sağlayacak hem de tarımsal üretimde görev alacak yarı-askeri Sinjang Üretim ve İnşa Birlikleri, kısaca Bingtuan kurulmuştur. Çin'de yüzyıllardır uygulanan, askeri karakolların bulunduğu sınır bölgelerinde yeni yerleşimler oluşturarak birliklerin kendi kendine yeterliliğinin sağlandığı geleneksel bir politikadan ilhamla kurulan Bingtuan sistemi, Wang Zhen tarafından tesis edilmiş ve kurulduğu sırada 175.000 askere istihdam sağlamıştır. Nüfusun sadece %3'ünün Han Çinlilerden oluştuğu Doğu

143 Dillon, s. 35.

144 Dillon, s. 35.

145 Buğra, ss. 72-73.

Türkistan'da Bingtuan, askerî amaçların yanı sıra bölgenin Çinlileştirilmesinde de etkili olmuştur. İç savaşın sona ermesinin ardından artık ihtiyaç kalmadığı için Halk Kurtuluş Ordusu'ndan tasfiye edilen askerler, dağıtılan Guomintang Ordusu ve Şarki Türkistan Ordusu'ndan geriye kalan askerler, Taklamakan ve Gurbantunggut çöllerinin etekleri gibi seyrek nüfuslu bölgelerde oluşturulan karakollara yerleştirilmiştir. Nüfusun artması ve kadın-erkek nüfus dengesinin sağlanması için de Çin'in farklı şehirlerinden getirilen on binlerce genç kız ve erkek göçmen, Bingtuan bünyesine katılmıştır. 1966 yılına gelindiğinde Bingtuan'ın istihdam ettiği insan sayısı 1,48 milyonu bulmuştur.

Büyük Atılım ve Kültür Devrimi

1950'lerin sonundan itibaren Çin'de yaşanan iç gelişmelere bakıldığında Mao'nun doktriner düşüncesinin bu döneme damgasını vurduğunu söylemek mümkündür. Mao en kısa yoldan ve en kısa sürede feodalizmden komünist sisteme geçme ihtiyakı ile -1976'da ölümüne kadar- "Büyük Atılım", "Kültür Devrimi" gibi toplumsal mühendisliğe dönüşen sert ve yıkıcı sosyoekonomik projeleri hayata geçirmiştir.

1958'de Çin'i tarım toplumundan endüstrileşmiş bir topluma çevirme sloganıyla Büyük Atılım programı yürürlüğe konmuştur. Bu ekonomik ve sosyal program çerçevesinde halk komünleri şeklinde organize edilen Çin toplumunun toprağı, hayvanları, barınakları hatta tarım aletleri kamulaştırılmış, "tarım askeri" hâline getirilen 500 milyon köylü hem tarım hem demir-çelik üretme birimlerini içeren 26.000 komüne yerleştirilmiştir. Ancak üç senenin sonunda topraklar aşırı ekim nedeniyle verimsizleşmiş ve küçük işletmeler kullanılamaz hâle gelmiştir. Tifo, sel baskınları, kuraklık gibi afetlerin yayılması ile durum daha da kötüleşmiştir. Moskova ile ilişkilerinin kesilmesi de ülkeyi ihtiyaç duyduğu sermayeden ve teknik destekten mahrum bırakmıştır. Döneminin gerçeklerine uymayan ve endüstriyel planlama alanında büyük bir başarısızlığa uğrayan Büyük Atılım, 1961'de en az 20, bazı kaynaklara göre 30 milyon kişinin ölümüne neden olan büyük bir kıtlıkla sona erdiğinde Çin'in bütünü ile birlikte Doğu Türkistan da büyük zarar görmüştür.¹⁴⁶

146 Armaoğlu, ss. 572-575; Georges Langlois, *20. Yüzyıl Tarihi*, İstanbul: Nehir Yayınları, Aralık 2000, s. 339; Jeffrey N. Wasserstrom, *21. Yüzyılda Çin*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 92.

Müsadere edilen topraklar bazı gruplar arasında taksime tutuldu. Topraklar önce üçe ayrıldı. Doğu Türkistan'ın en verimli arazilerden oluşan Birinci Sınıf Topraklar Çinli askerlere dağıtıldı. Verim itibarıyla orta durumda olan İkinci Sınıf Topraklar Çinli göçmenlere dağıtıldı. Verimsiz ve ekime elverişsiz Üçüncü Sınıf Topraklar ise Müslüman Türklere verildi... Toprak Reformu'ndan sonra halka dağıtılan küçük araziler, kooperatifler hâlinde birleştirildi. Kooperatiflerde işçi durumuna gelen halkın bağ, tarla gibi mülkleri de yağma edildiğinden ellerinde hiçbir şey kalmadı. Köylerde, kırsallara benzeyen ve birkaç yüz adam sığacak büyüklükte barakalar yaptırıldı. Çocuklar annelerinden alınarak başka barakalara götürüldü, ihtiyarlar “mesut yuva” diye adlandırılan barakalara yerleştirildi. Yaşlı ve zayıf olanlara mutfak işleri, çocuk bakımı ve temizlik işleri gibi vazifeler verildi. Geri kalanlar kadın-erkek farkı gözetilmeksizin işçi olarak ayrıldı... Komünlere yerleştirilen halk, çalışmak için her gün şafak sökmeden polis düdükleleriyle

uyandırılıyor ve çok kötü yiyeceklerle biraz kahvaltı yaptıktan sonra yaya olarak uzak bölgelere götürülüyordu. Doyacak derecede yemek, sıcak elbise ve ayakkabı vermeden, normal uyku temin etmeden, kış ve yaz farkı gözetilmeksizin, işçiler kışın -30, yazın 36 derecede, günde 18 saat çalışmaya mecbur tutuluyorlardı... Çalışma yerleri ayrı ayrı olduğundan karı-kocalar günlerce görüşemezlerdi. Komün üyesi bir kadın işçiye doğum için ancak üç gün izin verildi. Doğum yapan kadının üçüncü günden sonra doğan çocuğunu komün idaresine teslim ederek iş başı yapması şarttı. Bu durumda loğusa kadın hastalanır ve çoğu zaman hayatını kaybedenler olurdu... Komünde evlenme olacaksa nikâh diye bir merasim yapılmazdı. Evli çiftler, iki haftada bir defa birkaç dakika için eşleriyle buluşabilirlerdi... Gıdasızlık, yorgunluk, işlerin ağırlığı yüzünden hastalanan insanlar tedavi imkânlarından mahrumdu... Komün üyeleri topluca başkaldırdıkları zaman bu defa Çinli askerler, makineli tüfeklerle üzerine ateş açarlardı.¹⁴⁷

Mao, ülkeye “yeni bir sosyalist dinamizm kazandırmak” için 1966 yılında “Büyük Proleter Kültür Devrimi” adıyla yeni bir ideolojik kampanya başlatmıştır. Devrimle ülkedeki “komünizmi içselleştirememiş” bürokratlar, aydınlar ve hemen hemen her eğitimli ve mevki sahibi insan, Mao’yu tek otorite olarak tanıyan Kızıl Muhafızların hedefi hâline gelmiştir. Özellikle yüksek öğretimde burjuva kültürünün bütün kalıntı ve tesirlerini yok etmek ve gerçek anlamda “ihtilalci-proleter” bir gençlik yetiştirmek iddiasında olan Kültür Devrimi,¹⁴⁸ Doğu Türkistan’da da üniversitelerde, eğitimde, basında, sanatta, edebiyatta ve diğer kültürel alanlarda komünist rejimi eleştiren muhalifler-

147 Alptekin, ss. 229-233.

148 Armaoğlu, ss. 575-577.

re yönelik büyük bir ideolojik temizlik hareketine dönüşmüştür. Mao'nun Kızıl Muhafızları'nın dini faaliyetleri yakından takip ettiği bir ortamda, Uygurların geleneksel başlıkları olan *doppa*nın kullanımı dahi yasaklanmış, önde gelen Müslüman liderler, âlimler, din adamları saldırıya uğramış ve sakallarını kesmeye zorlanmışlardır. Camiler, ibadethaneler, türbe/ziyaretgâhlar, mezarlar ve benzeri tarihî değeri bulunan yapıların çoğu kapatılmış, bir kısmı tahrip edilmiş veya yıkılmış, geri kalanı da depo, ahır vb. amaçlar için kullanılmıştır. Kültür Devrimi'nin başlangıcından itibaren 10 sene boyunca, Çin'in geri kalanında olduğu gibi, Doğu Türkistan'da da tüm seviyelerdeki eğitim kurumları kapalı tutulmuştur. Bilhassa üniversiteler çalışamaz hâle gelmiş, entelektüeller “arınmaları” için çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bazı devlet okullarının faaliyete geçmesi 1976'yı bulurken bazı üniversiteler ancak 1978'de tekrar açılabilmiştir.¹⁴⁹

1960'lardan itibaren Doğu Türkistan'daki siyasi duruma, Çin'in karşı bir alternatif blok oluşturmaya çalıştığı Sovyetler Birliği ile ilişkileri önemli oranda etki etmiştir. İki ülkenin sosyalizm anlayışları arasındaki ideolojik farklılıkların su yüzüne çıkması ve dış politika konusunda görüş ayrılıklarının belirmesi ile ikili münasebetler bozulmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da iki ülke yeni şekillenen Bağlantısızlar Hareketi üzerinde kontrol kurma mücadelesine girişmiş ve karşılıklı olarak toprak anlaşmazlıklarını tahrik etmişlerdir. Bu mücadelede Rusya, sınırı olduğu Doğu Türkistan'daki etnik azınlıklara yönelik çok dilli radyo yayınları yaparak buradaki huzursuzlukları körüklemiş, Kruşçev verdiği bir demeçte “Sinjang ve İç Moğolistan'da Çinli olmayan halka kendi kaderini tayin (*self-determinasyon*) hakkının tanınması”nı istemiştir.¹⁵⁰

1959-1962 yılları arasında binlerce Uygur, Kazak ve Kırgız, kitleler hâlinde başta Kazakistan olmak üzere Sovyet cumhuriyetlerine iltica etmiştir. Bu göç hareketinin başlıca sebebi

149 Timothy A. Grose, “Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest”, University of Virginia, *The Virginia Consortium of Asian Studies (VCAS)*, Volume XI-Fall 2008, http://www.mbc.edu/faculty/dmetraux/vras/docs/Grose-Xinjiang_education.pdf (14 Temmuz 2011), ss. 121-122.

150 Armaoğlu, ss. 543-554.

Büyük Atılım politikaları olmakla birlikte asimilasyon, Han Çinli göçü ve bu göçmenler için yerli halkın su kaynaklarının, otlaklarının, ekilebilir arazilerinin gasp edilmesi gibi gerekçeler de etkili olmuştur. Çin hükûmeti başta görmezden gelse de göçler bir süre sonra Komünist Parti'nin hem ülke genelinde hem de Doğu Türkistan özelinde sürdürdüğü yıpratıcı ekonomik politikaların başarısızlığının ve iddia edildiğinin aksine etnik azınlıkların "Çin ulusu"na eklemelenemediği gerçeğinin bir dışavurumu olmuştur. Komünist Parti için bir utanç vesilesine dönüşen kitlesel göçlerin önüne geçmek için önce karşı propaganda kullanılmış, sonuç alınamayınca Mayıs 1962'de büyük bir askerî güç ile Sovyet sınırları kapatılmıştır. Sovyetlere sınır olan Gulca ve Tarabagatay'da askerî tampon bölgeler oluşturulmuştur. Sınırların tekrar açılması için büyük gösteriler yapılmış ancak bu gösteriler çok sayıda insanın hayatını kaybetmesiyle kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Nüfusun bir kısmı da tedbiren bölgeden sürülmüştür. Yaşananlardan ancak iki sene sonra hükûmetin tekelindeki medya organlarında değinilen olayların başta Sovyet Rusya olmak üzere dış mihrakların kışkırttığı küçük çaplı gösteriler olduğu açıklamasıyla yetinilmiştir.¹⁵¹

Sadece 1962 yılında 60.000 civarında Doğu Türkistanlının Kazakistan'a göç ettiği bilinmektedir. Bunlar arasında Komünist Parti üyesi Kazak ve Uygur üst düzey askerî yetkililer ve devlet memurları da bulunmaktaydı.

Bu kişilerin çoğu bu dönemdeki diasporanın mücadelesini örgütleyen Türkistan Halkları Bağımsızlık Komitesi (*Turkestan People's Liberation Committee*)'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır.¹⁵²

Mao'nun Ardından Çin'de Yeni Yapılanma ve Doğu Türkistan'da Komünist Parti Kontrolüne Karşı Direniş

1976'da Mao'nun ölümünün ardından Çin Komünist Partisi içerisinde "ılımlılar"ın ağırlığı artmaya başlamış, Doğu Türkistan ve İç Moğolistan gibi özerk bölgelerde izlenecek politikalar hususunda Komünist Parti Merkez Komitesi içerisinde farklı tutumlar ortaya çıkmıştır. Ülkedeki etnik gruplar üzerindeki

151 Kurban, 1992, ss. 98-100; Valentine Guerif, "Making States, Displacing Peoples: A Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People's Republic of China", *Working Paper Series*, No. 61. University of Oxford, Refugee Studies Centre, Mayıs 2010, <http://www.scribd.com/avehaba/d/62045275-Making-States-Displacing-Peoples-A> (17 Kasım 2011), s. 8.

152 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", s. 3, 18.

baskılar tarım, endüstri, bilim, savunma ve teknoloji gibi alanlarda daha özgürlükçü bir yapılanmaya gidildiği 1976 yılından itibaren kısa bir süreliğine de olsa hafiflemiştir. Bazı milli ve edebî nitelikli eser ve yayınların neşriyatına, göçebe kabileler için büyük önem taşıyan at yetiştiriciliğine ve küçük çaplı ticari faaliyetlere izin verilmiş, cami ve mescitlerin tamiri ve inşası ve camilerde topluca ibadet edilmesi serbest bırakılmıştır.

1978 yılında Komünist Parti Merkez Komitesi yeni bir ekonomik yapılanmanın işaretini veren ekonomik reformları açıklamıştır. 1982'de bu reformların devamı niteliğinde olan yeni anayasa kabul edilmiştir. Reformları ve dışa açılmayı yansıtan bu anayasanın getirdiği en önemli yenilikler, *de jure* olarak yerel yönetimlere geniş yetkiler tanınması ve “ferdi ekonomi”ye izin verilmesi olmuştur.¹⁵³

Yerel yönetimlere geniş yetkiler tanınması noktasında Doğu Türkistan'da da sembolik özerklikten ziyade etnik gruplara gerçek yönetim haklarının tanınacağı; yerel halkın isteklerine, hassasiyetlerine ve ihtiyaçlarına cevap veren ekonomik politikaların hayata geçirileceği; hayvancılık ve tarım alanında yatırımların teşvik edileceği; kültür, eğitim ve bilim alanlarında projelerin oluşturulacağı ve Han kadroların merkeze kaydırılıp idari yönetim mekanizmalarının aşamalı olarak etnik grupların eline bırakılacağı bir program ilan edilmiştir. Bu programın ilan edilmesinde döneminin Komünist Parti Genel Sekreteri Hu Yaobang'ın Doğu Türkistan'ın Tibet'e nazaran daha basit bir mesele olduğu kanaati de etkili olmuştur. Ancak bu reformist program, Komünist Parti Merkez Komitesi'nde radikal Wang Zhen'le ters düşen Hu Yaobang'ın tasfiye edilmesiyle sonuçlanan iktidar mücadelesi sonrasında tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹⁵⁴

Komünist Parti'de ılımlılar ve radikaller arasında yaşanan iktidar mücadelesi ülkede reformların devamını isteyen ve bekleyen

153 Armaoğlu, ss. 902-904.

154 Dillon, s. 36; Reform programının geri çekilmesi Doğu Türkistan'da gerginlikleri tırmadımış, 1980 Nisan'ında Aksu'da Bingtuan ile yerel halk arasında huzursuzluklar meydana gelmiştir. Çok sayıda can kaybının yaşandığı bu olaylardan sonra Kaşgar'da da iş imkânlarının iyileştirilmesi ve daha fazla özgürlük için binlerce kişi ayaklanmış. Han Çinliler kitleler hâlinde bölgeyi terk etmek istemiş ancak buna izin verilmemiştir. Bu durum 1981'de Han Çinlilerle diğer etnik gruplar arasında çıkan huzursuzluklara da zemin hazırlamıştır, bkz.: Dillon, “Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia”, s. 18.

kesimler arasında da yankı bulmuştur. Ekonomide liberalleşme ve verilen kısmi özgürlükler, Batı demokrasilerinde olduğu gibi daha fazla özgürlük isteyen üniversite öğrencileri, işçiler ve entelektüeller tarafından yeterli bulunmamış ve Çin'in büyük şehirlerinde ve Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan gibi etnik grupların ağırlıklı olarak yaşadığı pek çok bölgede siyasi nitelikli kitlesel eylemler artış göstermiştir.

Kasım 1985'te Pekin'de Merkezî Milletler Enstitüsü (*Central Nationalities Institute*)'nde okuyan 500 Uygur öğrenci, Doğu Türkistan'ın nükleer denemeler için bir üs olarak kullanılmasını protesto etmiş; aynı yıl Urumçi'de 7.000 öğrencinin katıldığı nükleer denemeleri, doğum kontrolünü ve Han Çinli göçünü protesto gösterileri düzenlenmiştir. Haziran 1988'de yine Pekin'de Kazak ve Uygurlara karşı ırkçı hakaretler içeren *The White House on the Distance* kitabı protesto edilmiş ve Urumçi'de de Sinjang Üniversitesi'nde kapılara yazılan ırkçı sloganlar sebebiyle geniş çaplı gösteriler yapılmıştır. Aralık 1988'de Pekin'de 300 Uygur üniversite öğrencisi filmlerde yer verilen ırkçı söylemleri protesto ederek etnik azınlıklara daha fazla özgürlük tanınması ve halklar arasında eşitliğin tesis edilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Mayıs 1989'da ise İslamiyet'e hakaret eden *Sexual Customs* adlı bir kitap nedeniyle Qinghai, Gansu, Shaanxi ve Urumçi'de Müslümanlar sokaklara dökülmüştür. 1989 yılının Nisan ayında, Pekin'de, Tiananmen Meydanı'ndaki tarihi gösterilerin ardından ise sıkıyönetim ilan edilmiş ve Çin'in pek çok bölgesinde protestoları organize ettikleri iddia edilen öğrenci liderleri tutuklanmıştır. Urumçi'de de Tiananmen'e destek olmak amacıyla düzenlenen gösteriler resmî makamlar tarafından "Komünist Parti'ye, Çin devletinin sosyalist niteliğine ve halkların eşitliğine karşı küçük bir grubun düzenlediği ayrılıkçı nitelikli" gösteriler olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁵ Tiananmen katliamı, Mao'nun ölümünden sonra hızla benimsenen liberal prensiplerin ekonomiyle sınırlı kalması ve siyasi ve bireysel özgürlükler alanında Komünist Parti'nin taviz kabul etmeyen mutlak kontrolünün tekrar tesis edilmesinin bir göstergesi olmuştur. Bu durumun etkileri "ulusal azınlık"ların yaşadığı Çin'in özerklik statüsüne sahip bölgelerinde de aynı şekilde yansımıştır.

Doğu Türkistan'da Çin hükûmetinin 80'lerde kısa süre de olsa entelektüel çevrelere yönelik sansür politikalarını hafifletmesinin

155 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia", ss. 19-20.

bir sonucu olarak tarih, kültür ve etnik yapı ile ilgili fikirler tartışmaya açılmış; edebiyat, ilmi araştırmalar ve geleneksel sanatlar gibi alanlarda yeni eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkedeki reform rüzgârları tersine dönünce bağımsız bir kimlik ve kültür arayışı içerisinde yaşanan bu gelişmeler, Komünist Parti kadroları tarafından milliyetçi uyanış ve toplumsal huzursuzlukları ideolojik açıdan tetikleyen bir güç olarak görülmeye başlanmıştır.

Tiananmen olayları, Nisan-Haziran 1989

1982'de Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne getirilen reform yanlısı Hu Yaobang, başta Tibet ve Doğu Türkistan olmak üzere özerk bölgelerde daha yumuşak politikalar benimsediği ve genel olarak ülke yönetiminde daha demokratik ve özgürlükçü bir tutum izlediği için Komünist Parti'de sertlik yanlısı kadrolar tarafından istifa etmeye zorlanmış ve istifası Ocak 1987'de halka ilan edilmiştir. Ancak dünyada Soğuk Savaş ürünü diktatör rejimlerin bir bir yıkıldığı bu yıllarda, Çin'de Komünist Parti'nin hayatın her alanındaki mutlak kontrolü, yozlaşma ve siyasi çürüme, kamuoyunda siyasi reform isteklerini kuvvetlendirmiş ve böyle bir ortamda reform yanlısı lider Hu

Yaobang'ın istifaya zorlanması da toplumun farklı kesimleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Kamuoyu, Yaobang'ın Komünist Parti nezdinde itibarının iade edilmesini isterken Yaobang'ın Nisan 1989'da ani ölümü üzerine öğrenciler ve entelektüellerin ağırlıklı olduğu farklı kesimlerden 100.000'i aşkın insan Pekin'de Tiananmen Meydanı'nda toplanmış ve günler süren protesto gösterileri, Komünist Parti Hükümeti tarafından tanklar ve askerî güç ile bastırılmaya çalışılmıştır. İki ayı aşkın süren ve ülkenin Şangay, Guangzhou ve Chengdu gibi şehirlerinde de protestoları tetikleyen Tiananmen olaylarının haziran ayında bastırılması sırasında -sayısı resmî olarak açıklanmamış olsa da- binlerce sivilin öldürüldüğü tahmin edilmektedir.

“Terörizm, ayrılıkçılık ve kökten dincilikle savaş”

Doğu Türkistan, Tibet, Yunnan, Ningxia ve İç Moğolistan gibi sınır bölgelerinde “ayrılıkçı” hareketlerin varlığını yıllardır inkâr ederek “ulusal birliği”ni her fırsatta vurgulayan Çin, 80’lerin aksine 90’lı yıllarda Doğu Türkistan meselesinin, Tibet örneğinde olduğu gibi, uluslararası ajanslar vasıtasıyla dünyanın gündemine taşınmasına engel olamamıştır. Sovyet Rusya’nın dağılışı ve Soğuk Savaş’ın sonlanmasıyla başlayan bu yeni dönemde dünyadaki Doğu Türkistan algısına damgasını vuran en önemli iki olay 1990 Barın ve 1997 Gulca ayaklanmaları olmuştur.

90’ların başlarından itibaren reformların geri çekilmesiyle daha da ağırlaşan yaşam koşulları Doğu Türkistan’da -Barın ve Gulca’da- halkın sokaklara dökülmesine sebep olmuştur. Olaylarda bölge hükûmetinin “terörizm, ayrılıkçılık ve köktendincilik”le savaş olarak nitelendirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel hakların büyük ölçüde sınırlandırıldığı saldırgan bir kampanyanın başlatılması büyük rol oynamıştır. 1990 yılında Sinjang Özerk Bölge Hükûmeti Başkanı Uygur asıllı Tomur Dawamat’ın¹⁵⁶ “Sinjang’ın istikrarı için en büyük tehdidin ayrılıkçılık olduğu” beyanatları sonrasında başlatılan kampanya çerçevesinde çok sayıda cami ve Kur’an kursu kapatılmış, din görevlilerinin faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiş ve aykırı kabul edilen ya da yıkıcı eylemlerde bulunduğu düşünülen dinî liderler görevden el çektilmiş veya tutuklanmıştır. Devlet memurlarının ibadet etmeleri yasaklanmış, aksi şekilde hareket edenlerin işten çıkarılmaları söz konusu olmuştur.¹⁵⁷

156 Tomur Dawamat 1926 Turpan, Toksun doğumludur. 1952’de Komünist Parti’ye katılmıştır. 1955-56’da Pekin’de Merkezi Milletler Enstitüsü’nde üniversite eğitimini tamamlamış, akabinde Komünist Parti’nin Toksun ilçe başkanlığına getirilmiştir. Böylece Doğu Türkistan’da yerel yönetimde görevlendirilen Han Çinli olmayan ilk parti üyesi olmuştur. 1964’te Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Halk Kongresi’nde başkan yardımcılığına seçilmiştir. Kültür Devrimi sırasında tüm görevlerinden el çektilmiş, hamisi olan Wang Enmao’nun Komünist Parti Sinjang Başkanlığı’na tekrar atanmasıyla 1970’lerin sonlarından itibaren eski itibarına kavuşmuştur. 1979’da Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Halk Kongresi’nin başkanlığına seçilmiş, 1986-1993 yılları arasında da Sinjang Bölge Hükûmeti Başkanlığı yapmıştır, bkz.: Dillon, “Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia”, s. 34.

157 Amnesty International, “People’s Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”, s. 10.

1996'dan bu yana hükümet “ayrılıkçılar”la, “kökten dinciler”le ve “yasa dışı dinî faaliyetler”le mücadele kampanyasını yoğunlaştırmış, aynı zamanda Komünist Parti komiteleri ve diğer kurumlar içerisinde “geniş kapsamlı ateist eğitim” kampanyası başlatmıştır. 1997'de Turpan'da yürütülen benzeri bir kampanya hakkında Daily Xinjang gazetesi şöyle bilgi vermiştir:

“Dinî inançlarına bağlı kalmakta ısrarcı davranan ve eğitim aldıktan sonra bile düşüncelerini değiştirmeyi reddeden parti üyelerine ya kendilerini düzeltmeleri ya da partiden ayrılmaları için belli bir süre tanınmalı veya bu kişiler, durumun ciddiyetine göre partiden atılmalıdır. Son yıllarda (Turpan'da) 98 parti üyesi bu kapsamda muamele görmüştür.”¹⁵⁸

1990 Barın olayları

1990 yılının Nisan ayında Kaşgar'ın güneyinde Aksu nahiyesine bağlı yaklaşık 20.000 nüfuslu Barın'da, resmî makamların “karşı devrimci silahlı isyan” olarak nitelendirdiği bir dizi olay yaşanmıştır. Görgü tanıklarına göre Uygur ve Kazakların yoğun olarak yaşadığı ilçede bir camide Komünist Parti'nin etnik azınlıklara yönelik ayrımcı tutumuna, doğum kontrolü uygulamasına, nükleer silah deneylerine ve Doğu Türkistan'ın doğal kaynaklarının Çin'in gelişmiş şehirlerine taşınması uygulamalarına karşı çıkan bir grup Kırgız'ın çağrısı üzerine halk sokaklara dökmüş ve Han Çinlilerin bölgeyi terk etmesini ve bağımsız bir Doğu Türkistan devletinin kurulmasını talep etmiştir. Protesto gösterileri ağır silahlı polis kuvvetleri ve ordu birlikleri tarafından

bastırılmıştır. Yabancı basın, olaylarda 60'ın üzerinde can kaybı olduğu yönünde bilgi verirken Tomur Dawamat olaylar sırasında 6 Halk Kurtuluş Ordusu askerinin, Komünist Parti üyesi 1 Uygur'un ve 15 göstericinin hayatını kaybettiğini, 100'ün üzerinde göstericinin de tutuklandığını açıklamıştır.¹⁵⁹ Yerel halkın yıllardır hükümet politikalarına karşı gelişen tepkisini göz ardı eden Çinli yetkililer olaylardan Uygur diasporasının önde gelen

1949'dan günümüze Çin Komünist Partisi Sinjang Bölge Komitesi Sekreterleri

1. Wang Zhen: 1949–1952
2. Wang Enmao: 1952–1967
3. Long Shujin: 1970–1972
4. Seyfeddin Azizi: 1972–1978
5. Wang Feng: 1978–1981
6. Wang Enmao: 1981–1985
7. Song Hanliang: 1985–1994
8. Wang Lequan: 1994–2010
9. Zhang Chunxian: 2010–

158 Amnesty International, “People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”, s. 10.

159 Dillon, “Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia”, s. 21.

isimlerinden Türkiye'deki İsa Yusuf Alptekin ve çevresinin sorumlu olduğunu iddia etmiştir. 1949'dan sonra bağımsız bir Doğu Türkistan devletinin kurulması yönündeki taleplerin açık açık ilk defa dile getirildiği Barın olaylarının ardından şehir tamamen abluka altına alınarak yabancıların giriş çıkışına kapatılmıştır. Olayların akabinde çıkarılan yeni yasalarla dinî eğitim veren okullar üzerindeki baskılar arttırılmış, resmî olarak “yetkilendirilmeyen” din görevlilerinin görev yapması yasaklanmıştır. “Han Çinli karşıtı” eylemleri organize ettikleri ve cami inşaatları için “zorla” bağış topladıkları iddia edilen medreseler de kapatılmıştır. Barın'ın Aksu ilçesinde “ihtiyaç olmadığı” gerekçesiyle 50 cami kapatılmış ve planlanma aşamasında olan 100 cami projesi de iptal edilmiştir. Bütün cami imamlarına Çin hükûmetine bağlılıklarını bildiren birer mektup yazma zorunluluğu getirilmiştir. Medya kanallarına da olaylarla ilgili haberlerin yayınlanmasına yönelik yasaklar ve sansür uygulanmıştır. Mevcut akreditasyonlar iptal edilerek sadece “onaylanan” gazetecilerin bölgeye giriş çıkışına izin verilmiştir.¹⁶⁰ Sinjang Hükûmeti'nin “huzur ve asayiş”i sağlamak amacıyla aldığı tedbirler arasında öğretmenler ve entelektüellerin “siyasi eğitim” toplantılarına katılmaya mecbur tutulması, benzeri bir uygulamanın ilk ve orta öğretim öğrencileri için de zorunlu hâle getirilmesi bulunmaktadır.¹⁶¹

Barın olaylarının ardından bölgede Hu Yaobang'la birlikte yaşanan geçici rahatlama dönemi de sona ermiş ve Çin hükûmeti eski sert çizgisine geri dönmüştür. Sinjang Bölge Hükûmeti Başkanı Tomur Dawamat 1992'nin Mart ayında yaptığı bir konuşmada, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmasından ilhamla “düşman mihrakların içeride ve dışarıda ayrılıkçı hareketlere destek verdiği”ni iddia etmiştir.

1949'dan günümüze Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Hükûmeti Valileri

1. Seyfeddin Azizi: 1955-1967
2. Long Shujin : 1968-1972
3. Seyfeddin Azizi: 1972-1978
4. Wang Feng: 1978-1979
5. İsmail Amet: 1979-1985
6. Tomur Dawamat: 1986-1993
7. Abdulahat Abdurreşit: 1993-2003
8. İsmail Tiliwaldi: 2003-2007
9. Nur Bekri: 2007-

160 Dillon, “Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia”, ss. 28-29.

161 Ruth Cherrington, “Rebellion”, *New Internationalist*, Issue 214, December 1990, <http://www.newint.org/issue214/update.htm> (10 Aralık 2009).

1995 Hoten olayları

1995 yılının Haziran ayında, nüfusun ağırlıklı olarak Uygurlardan oluştuğu güney şehirlerinden Hoten'de, iki cami imamı, resmî düzenlemenin dışına çıkarak sohbet ve vaazlarında Kur'an-ı Kerim'den ayetlere yer vermeleri sebebiyle bir cuma namazı sonrası tutuklanmıştır. İmamların tutuklanması halk arasında infiale yol açmış ve yüzlerce insan sokaklara dökülmüştür. Geleneksel tutumunu sürdüren güvenlik güçleri, hükûmet binalarını işgal eden ve imamların salıverilmesini talep eden protestocuları aşırı güç kullanarak dağıtmaya çalışmıştır. Sinjang Hükûmet yetkililerince olaylar sırasında 66 polis ve memurun yaralandığı açıklanmış ancak sivil kayıplar hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Tutuklanan imamların ve göstericilerin akıbeti ile ilgili olarak da kamuoyuna herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Sinjang Hükûmeti resmî açıklamasında "karşıdevrimci suçlulardan oluşan çok küçük bir grubun dini kullanarak bir grup inançlı insanı aldattığı ve partiye, hükûmete ve güvenlik güçlerine karşı kıskırttığı" ileri sürülmüştür. İlerleyen günlerde ve haftalarda Hoten ve civarında yüzlerce insanın gözaltına alındığı bilinmektedir. Gözaltına alınmalar ağırlıklı olarak cuma namazı için toplanan cami cemaatleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu kişiler herhangi bir suçlama olmaksızın iki haftadan üç aya kadar hapsedilmiştir. Olaylara karıştığı iddiasıyla tutuklanan 20 kişinin ise 3 yıldan 16 yıla kadar hapis cezalarına çarptırıldığı bilinmektedir.¹⁶²

1997 Gulca olayları

Gulca'da 1997 Şubat'ında meydana gelen ayaklanmaların temel sebebi Uygurların kültürel kimlikleri ve dinî yaşantıları üzerinde artan baskılardır. 1994'te Komünist Parti Hükûmeti'nin resmîyet tanıdığı *meşreplerin* (Uygurların kültürel meclisleri) hiçbir gerekçe gösterilmeksizin tekrar yasa dışı ilan edilmesi bu uygulamalardan sadece bir tanesidir.

Alkolizm, uyuşturucu bağımlılığı vb. sosyal problemlere karşı iyileştirici bir fonksiyonu olan meşreplerin yasaklanması 5 Şubat 1997'de Gulca'da 15.000-20.000 civarı Uygur'un ayaklanmasına sebep olmuştur. Ramazan ayında Kadir Gecesi münasebetiyle düzenlenen bir meşrep toplantısına katıldıkları gerekçesiyle Müslüman gençler tutuklanmış, bu gençlerin salıveril-

162 Amnesty International, "People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region", ss. 14-15.

Meşrep: Kelime anlamı itibarıyla "hasat kutlamaları" anlamına gelmektedir. Çiftçilerin verimli geçen hasat döneminin sonunda bir araya geldikleri ve hasadın bereketini kutladıkları meclislere verdikleri isimdir. Geleneksel müzik aletleri eşliğinde şarkı ve türkülerin söylendiği, şiirlerin okunduğu, oyunların oynandığı, meddahların söz aldığı meşrep meclisleri Orta Asya'nın Uygur, Özbek, Türkmen vb. köylerinde kışın hasat zamanı boyunca kurulur. Bu meclisler kuruldukları köylerin geleneksel ve yöresel özelliklerine göre farklılıklar gösterebilir. Her meşrep, o meclisi oluşturan -gençler, yaşlılar ya da her yaştan ve farklı cinsiyetten katılımının olduğu- sosyal gruba göre kendine özgü bir nitelik gösterir. Her meşrebin, üyelerinin uyması gereken belirli kuralları vardır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde meşreplerin büyükleri kuralları ihlal edenleri tatlı dille uyarır. Genç bir üye büyüklerine hürmette kusur eder ya da alkol gibi kötü alışkanlıkları olduğu tespit edilirse "orda" adı verilen temsili bir mahkeme kurulur ve âdeta bir tiyatro gibi bu "orda"da gençlere çeşitli mesajlar verilir. Meşrepler yazılı kayıt tutma geleneği za-

yıf Orta Asya halkları için bir nevi sözlü kültür aktarımıdır. Meşrepler, üyeleri için birer geleneksel eğlence olmakla birlikte aynı zamanda kültürel etkileşimleri teşvik eder ve muhafaza ettiği toplumsal ilişkiler itibarıyla da toplulukları birbirine sınıksız bağlar. Meşrep üyeleri ölüm ve hastalık durumlarında birbirlerine destek olur; doğum günleri, sünnet, düğün, mezuniyet gibi sosyal etkinliklerde de mutluluklarını paylaşırlar. Bu nitelikleri sebebiyle en iyi muhafaza edilen geleneklerden biri olan meşrepler günümüzde Uygurlarda sadece kırsal kesimde değil, kentleşmiş orta sınıf arasında da oldukça yaygındır. Özellikle 1949'dan bu yana kültürel anlamda büyük erozyona uğrayan Doğu Türkistan'da meşrepler işsiz, eğitimsiz, alkol ve uyuşturucu batağına düşmüş gençleri tekrar topluma kazandırmak için canlandırılmak istenmektedir. Ancak meşrepler Çin yönetimi tarafından, gençlerin devlete karşı kısırlatıldığı ve bölücülüğe sebep olduğu gerekçesiyle hedef alınmaktadır. 1994'te serbest bırakılan meşreplerin 1997'de tekrar yasaklanması Gulca olaylarının en temel çıkış sebebidir.

mesini talep eden halk, ertesi gün (5 Şubat) sokaklara dökülmüştür. Barışçıl bir şekilde başlayan gösteriler güvenlik güçleri tarafından kalabalığın üzerine rastgele ateş açılması suretiyle bastırılmıştır. Göstericilerin taleplerine karşı polisin takındığı tutum, olayların büyümesine sebep olmuş ve bölgede 1949'dan bu yana yaşanan en ciddi ayaklanmalardan biri meydana gelmiştir. Dünya Uygur Kurultayı (*World Uyghur Congress/WUC*)'na göre 5 Şubat ve ilerleyen günlerde devam eden protestolar sırasında en az 100 Uygur öldürülmüş, yüzlercesi yaralanmış ve gösterilerin akabinde 4.000'e yakın Uygur gözaltına alınmıştır. Bağımsız kaynaklar Çin polisi tarafından tutuklanan 300'den fazla gencin -30 derece soğukta, üzerlerine soğuk su sıkılmış bir vaziyette bekletilerek öldürüldüğünü kaydetmiştir. Gözaltına alınanların ekserisinin ise akıbeti belli değildir. Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*) olaylarla ilgili olarak 200'den fazla Uygur'un göstermelik mahkemelerde yargılandıktan sonra ölüm cezasına çarptırıldığını, 90 Uygur'un da müebbet hapse mahkûm

edildiğini bildirmiştir. Çin otoritelerinin tam bir karartma uyguladığı Gulcadan dışarıya bilgi akışını önlemek için bölgeye 40.000'e yakın silahlı kuvvet sevk edilmiştir. Yaşanan olayların araştırılması için bağımsız bir araştırma komisyonu kurulması talepleri ise Çin hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Çin hükûmeti Gulca olaylarının bağımsız kişi ya da kurumlar tarafından incelenmesine bugün hâlâ izin vermemektedir.¹⁶³

1999'da Ulusal Halk Kongresi “karşıdevrimci” suçları, “devlete karşı suç işleme” başlığı altında yeniden tanımlamış ve ağır hapis ve idam cezaları getirmiştir. “Etnik ayrımcılık” ve “etnik hassasiyetleri kışkırtmak” da devlete karşı işlenen suçlar kapsamında değerlendirilmiştir.

Çeşitli insan hakları örgütlerine göre bu düzenlemeler, Komünist Parti'ye karşı herhangi bir muhalif siyasi faaliyetin ya da “azınlık” olarak nitelendirilen etnik grupların siyasi, kültürel ve sosyal faaliyetlerinin yasa dışı gösterilmesine imkân vermektedir.¹⁶⁴

Haziran 1997'de Daily Xinjiang gazetesi Şubat 1997'de İli'de yasa dışı dinî faaliyetlere karşı yürütülen bir seri operasyon hakkında şu bilgiyi vermiştir: “Yasa dışı dinî faaliyetler İli'de köy köy, mezra mezra temizlendi.” Gazete ayrıca “yasa dışı dinî faaliyetlerde bulunan” 40 kişinin

tutuklandığını, Komünist Parti'nin köy ve kasabalardaki 35 yöneticisinin tespit edilip tasfiye edildiğini ve 19 köy idarecisi ve fabrika sahibinin de işlerine son verildiğini ve resmî izin olmaksızın inşa edilen veya yenilenen 133 camide inşaatın durdurulduğunu bildirmiştir.¹⁶⁵

2003'te Kamu Güvenliğinden Sorumlu Bakanlık, Doğu Türkistan'da faaliyet gösterdiği iddia edilen terörist örgütler ve “Doğu Türkistan teröristleri” listesini açıklamıştır. Listede adı geçen Doğu Türkistan İslami Hareketi (*East Turkestan Islamic Movement/ETIM*), Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü (*East Turkestan Liberation Organization/ETLO*), Avrupa merkezli Dünya Uyğur Kurultayı (*World*

Uyghur Congress/WUC), Doğu Türkistan Enformasyon Merkezi (*East Turkestan Information Center/ETIC*) ve bu örgütlere mensup 11 kişinin, haklarında herhangi bir terör eylemi gerçekleştirdiklerine ilişkin somut ve güvenilir deliller bulunmamasına rağmen, “Taliban rejimi, Çeçen isyancılar ve el-Kaide ile ilişkili” oldukları iddia edilmiştir.¹⁶⁶

163 Amnesty International, “People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”.

164 Dru C. Gladney, “Whither the Uighur?”, *Harvard Asia Pacific Review*, 1999, Vol. 3, No. 1, http://www.hawaii.edu/dru/articles/whither_uighur.pdf (1 Şubat 2010).

165 Amnesty International, “People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”, s. 11.

166 *China Daily*, “China seeks co-op worldwide to fight ‘East Turkistan’ terrorists”, 15 Aralık 2003, http://www.chinadaily.com.cn/en/doc/2003-12/15/content_290633.htm (14 Kasım 2011).

2008 Pekin Olimpiyatları

2001 yılında Çin, 2008 olimpiyatlarına ev sahipliği yapmak için adaylığını ilan ettiğinde, özellikle basın özgürlüğü alanında insan hakları sicilini iyileştireceğine dair çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Uluslararası kamuoyunda da olimpiyatların bu tek parti diktasının dünyaya açılması için tarihi bir fırsat olacağı ve kamuoyu ilgisinin Çin'i insan hakları açısından olumlu adımlar atmaya zorlayacağı yönünde beklentiler oluşmuştur.

2007 yılında yürürlüğe konan yeni kanuni düzenlemelerle yabancı gazetecilerin ülke genelinde serbestçe seyahat etmelerinin ve röportajlar yapmalarının kolaylaştırılması gibi görece olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak insan hakları kuruluşlarının raporlarına dayanarak resmi iddialar ile gerçek uygulamalar arasında büyük bir uçurum olduğunu ve Çin hükümetinin yabancı basına kapalı tuttuğu “yasak bölgeler” olan Tibet ve Doğu Türkistan'da durumun daha da kötüleştiğini söylemek mümkündür. Sinjang Komünist Parti Sekreteri Wang Lequan'ın Uygur “ayrılıkçıları”na karşı ölümüne bir savaş içerisine girdiklerini ilan ettiği¹⁶⁷ 2008 yılında, Çin medyasında yer aldığı kadarıyla, Pekin Olimpiyatları nedeniyle uygulanan güvenlik tedbirleri gerekçe gösterilerek 1.300 kişi tutuklanmış, bunlardan 1.154'ü devletin güvenliğini tehlikeye atmakla ilişkili suçlardan hüküm giymiş ve hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁶⁸

Olimpiyatlar arifesinde çok sayıda Uygur zor kullanılarak yaşadıkları büyük şehirlerden tahliye edilmiştir. Bu kişilerin

167 Amnesty International, “Uighur Ethnic Identity Under Threat in China”, Nisan 2009, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/010/2009/en/e952496e-57bb-48eb-9741-e6b7fed2a7d4/asa170102009en.pdf> (10 Aralık 2009), s. 2.

168 Roundtable before the Congressional Executive Commission on China, “Human Rights in Xinjiang: Recent Developments”, s. 15.

Dui Hua Foundation'a göre Çin'de devletin güvenliğini tehlikeye atmakla ilişkili suçlar sebebiyle açılan kovuşturmalara yarısı sadece Doğu Türkistan'da gerçekleşmektedir. "Devletin güvenliği-

*ni tehlikeye atmak" suçu devlet sırlarının çıkar amaçlı ifşa edilmesi, ayrılıkçılık, casusluk vb. suçları kapsamakta ve idamla cezalandırılmaktadır.*¹⁶⁹

çoğuna olimpiyatlar sonrasında evlerine geri dönmeleri için izin verilmemiştir. Etnik kökenleri, görünüşleri ve geldikleri bölge sebebiyle Uygurlara yönelik fişlemelerin yaygın olduğu Çin'in iç ve batı şehirlerinde insanlar, konaklama ve ulaşım gibi en temel hizmetlerde bile ayrımcılığa tabi tutulmuştur. Halka açık banyolara girişlerine dahi izin verilmemesi veya kaldıkları otellerin yönetimleri tarafından fişlenmeleri Uygurların karşı karşıya kaldığı sıradan uygulamalardan olmuştur.¹⁷⁰

Tiananmen olaylarının 20. yılı olan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin 60. kuruluş yıl dönümünün kutlanacağı 2009 yılında da Çin hükûmeti olimpiyat oyunları sırasında alınan olağanüstü tedbir ve kısıtlamalar uygulamasına devam etmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının ve insan hakları savunucularının faaliyetleri zorlaştırılmış, Uygur ve Tibetliler üzerindeki baskılar daha da arttırılmıştır.¹⁷¹

Çin, sınır bölgelerindeki bağımsızlık hareketlerini öne çıkararak ve ajite ederek "iç düşmanlar" yaratmakta ve komünizm ve kapitalizme nazaran daha cazip ve kontrol edilebilir olarak gördüğü "Çin milliyetçiliği"ni birleştirici bir ideoloji olarak takdim etmektedir. Bu politika sayesinde Çin; doğal felaketler, ekonomik krizler,

yüksek enflasyon, gelir grupları arasında giderek büyüyen ekonomik uçurum gibi iç istikrarını etkileyen sorunlara karşı ülkenin birlik ve bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eden öncelikli unsurlar olarak lanse ettiği "ayrılıkçı örgütler" ve "dış müdahaleler" meselelerini gündemde tutmaya çalışmaktadır.¹⁷²

169 Roundtable before the Congressional-Executive Commission on China, "Human Rights in Xinjiang: Recent Developments", s. 15.

170 Roundtable before the Congressional-Executive Commission on China, "Human Rights in Xinjiang: Recent Developments", s. 8.

171 Human Rights Watch, "World Report 2010 Events of 2009," 2010, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2010.pdf> (29 Ocak 2010) s. 285.

172 Gladney, "Whither the Uighur?".

5 Temmuz 2009 Urumçi olayları

26 Haziran 2009'da, Çin'in güney eyaletlerinden Guangdong'un¹⁷³ Shaoguan şehrinde bir oyuncak fabrikasında, Uygur işçilerin iki Han Çinli kadına tecavüz ettiğine dair (ilerleyen günlerde asılsız olduğu anlaşılan) söylentiler çıkmış, meydana gelen olaylarda iki Uygur işçi Han Çinli işçiler tarafından dövülerek öldürülmüştür. Han Çinliler ve farklı etnik gruplara mensup işçiler arasında zaten gergin olan ilişkiler, Uygur işçilerin öldürülmesinden sonra iyice gerilmiş ve çıkan olaylarda, görgü tanıklarının ve Uygur kaynaklarının verdiği bilgilere göre, 20'ye yakın Uygur hayatını kaybetmiş, çok sayıda Uygur da yaralanmıştır.¹⁷⁴

Çin medyası tarafından görmezden gelinse de Shaoguan'daki olayların Doğu Türkistan'da internet ve cep telefonu yoluyla hızla duyulmasına engel olunamamıştır. Fabrikada yaşananların ardından birkaç gün sonra Urumçi'de üniversite öğrencilerinin başını çektiği binlerce kişi sokaklara dökülmüş ve protestocular hükümetin konuya duyarsız kalmaması ve olayın bağımsız bir heyet tarafından araştırılmasına yönelik taleplerini dile getirmişlerdir. Ancak polisin göz yaşartıcı gaz, ağır silahlar ve gerçek mermilerle rastgele ateş açarak kalabalığa müdahale etmesi üzerine polis barikatlarını aşan göstericiler evleri, iş yerlerini, araçları ateşe vermiş ve olaylar Doğu Türkistan genelinde yıllardır sürdürülen etnik ayrımcılığa yönelik büyük bir protestoya dönüşmüştür. Çin resmî haber ajansı *Xinhua*, yaşanan şiddet olaylarının sorumlusu olarak Uygur protestocuları gösterirken bağımsız kaynaklar, barışçıl bir şekilde başlayan gösterilerin büyümesine Çin polisinin göstericilere rastgele ateş açarak karşılık vermesinin neden olduğunu bildirmişlerdir.¹⁷⁵

173 Urumçi'deki protestoları tetikleyen olayların yaşandığı Guangdong eyaleti Çin'de en hızlı sanayileşen eyaletlerden biridir. Ekonomik programların, işverenleri, başta Uygurlar olmak üzere etnik azınlıklara mensup yoksul işçileri ucuz iş gücü olarak kullanması yönünde teşvik ettiği eyalet genelinde, istihdam sahalarında asgari standartları bile karşılamayan çalışma şartları ve etnik ayrımcılık sebebiyle Han Çinliler ile etnik azınlıklar arasında sık sık gerginlikler yaşanmaktadır.

174 Tony Iltis, "East Turkestan: Chinese Oppression Behind Riots", *Green Left*, 11 Temmuz 2009, <http://www.greenleft.org.au/2009/802/41294> (13 Aralık 2009).

175 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, "Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar", Ankara, 2009, s. 3.

Nurul İslam Şerbaz, Urumçi olaylarından 22 gün sonra, 27 Temmuz'da gözaltına alındı. Ailesine Şerbaz'ın profiline uyan bir kişinin "taşla saldırmaktan" arandığı yönünde bilgi verildi. Nurul İslam Şerbaz sekiz ay boyunca Urumçi'de Xishan Hapishanesi'nde tutulduktan sonra 1.000 km mesafede bulunan Aksu'ya transfer edildi. 13 Nisan 2010'da Kaşgar/Aksu'da gerçekleştirilen duruşmaya kadar avukatı ve ailesi dâhil kimseyle görüşmesine izin verilmeyen Şerbaz'ın duruşması 30 dakika sürdü. Mahkemede bir grup Uygur'un bir adamı darp ettiği bir video kaydı gösterildi. Videoda

gözüküttüğü kadarıyla Şerbaz sadece o sırada aynı sokakta bulunan onlarca Uygur'dan birisiydi. Kavgaya karışmamış, kimseye saldırmamıştı. Mahkemede izlenen ikinci bir videoda da tutuklu olarak getirildiği olay yerinde polislerle cinayet ile ilgili itiraflarda bulunduğu gösterildi. Bu itirafın gözaltında gördüğü işkence sonucu olduğunu söylemek mümkündür. 18 yaşındaki Şerbaz sadece annesinin katılabildiği ve mahkeme tarafından atanan avukat tarafından savunulduğu duruşmada cinayet ve olayları kışkırtma suçlarından suçlu bulundu ve müebbet hapse mahkûm edildi.¹⁷⁶

Kimi gözlemcilere göre, 5 Temmuz 2009'da Çin hükûmeti, 1989'daki Tiananmen Meydanı protestolarından sonra yaşanan en ciddi ayaklanmayla karşı karşıya kalmıştır. Komşu bölgelerden Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerine 130.000 asker sevk edilerek sıkı güvenlik önlemleri alınmıştır. Olayların alevlenmesinin ardından birkaç saat içerisinde bölgede internet erişimi, uluslararası ve yerel telefon bağlantıları kesilmiş ve sansür edilmeyen herhangi bir bilginin bölgeden dünyaya yayılması engellenmiştir. İnternet erişimi ancak altı ay sonra, aralık ayında, serbest bırakılmıştır. Benzeri tedbirlerin 2008 baharında Tibet'te haftalar süren ayaklanmalar sonrasında da alındığı vakidir. Ancak Tibet'te internet erişiminin üç ay sonra serbest bırakılması göz önüne alındığında Çin hükûmetinin Urumçi'de yaşanan olaylara daha büyük önem atfettiğini, daha tedbirli ve temkinli bir tutum takındığını söylemek mümkündür.¹⁷⁷

Uygur kaynakları ve görgü tanıklarına göre 5 Temmuz'da ve Han Çinlilerin misilleme saldırılarının gerçekleştiği ilerleyen günlerde, ekserisi Uygur en az 500 kişi öldürülmüş, 1.000 kişi yaralanmıştır. Polis, paramiliter polis ve ordunun Urumçi'de, ağırlıklı olarak Uygurların yaşadığı mahallelerde düzenlediği

176 Amnesty International, "Urgent Action, Life sentence for 18 year old, Unfair trial", 20 Nisan 2010.

177 Yuhui Li, "Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang", Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 7, No. 4, 2009, s. 11.

geniş çaplı saha operasyonlarında, en az 4.000 kişi¹⁷⁸ protestolar sırasında cinayet, saldırı, yağmalama ve kundakçılık olaylarına karıştıkları iddialarıyla tutuklanmıştır.¹⁷⁹ Çin kaynakları ise olaylarda (Temmuz ayı sonu itibarıyla) 200 kişinin hayatını kaybettiğini, ölenlerin çoğunluğunun Han Çinlilerden oluştuğunu açıklamış, gözaltına alınan kişi sayısını da 1.684 olarak vermiştir.¹⁸⁰

Shaoguan'da iki Uyghur işçinin öldürülmesinden sorumlu bulunan Han Çinlilerden biri idam, diğeri de ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁸¹

Nisan 2010 itibarıyla 5 Temmuz olaylarıyla ilgili idam cezasına çarptırıldıkları resmî olarak ilan edilen Uyghurların sayısı ise 35'i bulmuştur. Tüm davalar önceden kamuoyuna duyurul-

178 Dünya Uyghur Kurultayı Başkanı Rabia Kadir'e göre, 5 Temmuz gecesi tutuklanan ve kendisinden haber alınamayan Uyghurların sayısı 10.000'i buluyor, bkz.: Andrew Jacobs, Martin Fackler, "Uighur Leader Raises New Accusations", *New York Times*, 29 Temmuz 2009, <http://www.nytimes.com/2009/07/30/world/asia/30uighur.html> (15 Kasım 2009).

179 Human Rights Watch, "We are Even Afraid to Look for Them Enforced Disappearances in the Wake of Xinjiang's Protests", 20 Ekim 2009, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/xinjiang1009web.pdf> (14 Kasım 2009), s. 18.

180 Bulard, "China's Wild West".

181 Li, "Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang", s. 11.

Çin Ulusal Radyosu Uygur Servisi'nde sekiz yıldır program sunuculuğu ve editörlük yapan Memetcan Abdulla, Nisan 2010'da kapalı gerçekleşen duruşmada ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Memetcan Abdulla Guangdong'da göçmen Uygur işçilerin dövülerek öldürülmesini protesto için çağrıda bulunan diasporadaki bir Uygur kuruluşunun ilanını tercüme ederek internette yayımlamak ve halkı isyana teşvik etmekle suçlanıyordu.

Uygur gazeteci ve website editörü Hayrat Niyaz, 5 Temmuz olaylarından sonra Hong Konglu gazetecilere verdiği röportajlar ve yazdığı yazılar sebebiyle devletin güvenliği tehlikeye atmak gerekçesiyle suçlu bulundu ve 15 yıl hapse mahkûm edildi.

Popüler bir Uygur sitesinin editörlerinden olan Dilşat Ferhat 5 Temmuz olaylarının akabinde editörlüğünü yaptığı sitede devletin güvenliğini tehlikeye atan çeşitli mesajlar yayınladığı iddiasıyla beş yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Tarih öğretmeni ve popüler websitesi Orkhun'un editörü Tursanjan Hezim 5 Temmuz olaylarından birkaç gün sonra gözaltına alındı. Ailesine onun nerede gözaltında tutulduğu ve neyle suçlandığına dair hiçbir bilgi verilmedi. Aile, gizli yapılan bir duruşmayla Hezim'in yedi yıl hapse mahkûm edildiğini ancak bir sene sonra, Temmuz 2010'da öğrenebildi.¹⁸²

madan gerçekleştirilmiş, tamamlanması bir gün bile sürmeyen dava süreçleri asgari hukuk standartlarını bile karşılamaktan uzak bir şekilde yürütülmüştür.

Komünist Parti'ye bağlı *People's Daily* gazetesi yaşananları "hukukun ve asayişin ihlal edildiği" gösteriler olarak tanımış ve hükûmetin bölgede otoritesini sağlamlaştırması gerektiği görüşünü savunmuştur. Komünist Parti Urumçi Genel Sekreteri Li Zhi ise protestocular arasındaki üniversite öğrencilerinin kandırıldığını, bu nedenle onlara müsamahakâr bir şekilde yaklaşılacağını ifade etmiş ama olayların asıl sorumlularının idam edileceğini ilan etmiştir. Kamu Güvenliğinden Sorumlu Bakan Meng Jiangzhu da iddiaları doğrulayacak hiçbir kanıt sunmaksızın, protesto gösterilerinin sürgündeki Uygurların önde gelen temsilcilerinden Rabia Kadir'in kışkırttığı "ayrılıkçılar" tarafından düzenlenen şiddet eylemlerinden ibaret olduğunu iddia etmiştir. Urumçi olaylarından iki ay sonra, eylül ayında, Çin hükûmeti Doğu Türkistan'ın sosyal ve ekonomik durumu hakkında resmî bir rapor yayımlamış, raporda Çin Halk Cumhuriyeti'nin hâkimiyeti altında bulunduğu 60 yıl boyunca Doğu Türkistan'da ekonomik anlamda ve genel yaşam standartlarında çok önemli gelişmeler kaydedildiği iddia

¹⁸² Shao Jiang, "Amnesty International UK Blogs", http://blogs.amnesty.org.uk/blogs_entry.asp?eid=7820 (1 Temmuz 2011).

edilmiştir. Raporda Çin hükûmetinin başarılarının yanı sıra, bir “Doğu Türkistan Devleti” kurmak isteyen “terörist” gruplara, “İslami kökten dinci”lere ve “ayrılıkçı güçler”e de değinilerek bölgede son yıllarda yaşanan protestolar ve ayaklanmalar bu gruplarla ilişkilendirilmiş,¹⁸³ ancak olayların Çin hükûmetinin etnik ayrımcılığı körükleyen politikaları sonucu alevlendiği gerçeği göz ardı edilmiştir.

Doğu Türkistan'da Örgütlenme ve Bağımsızlık Hareketleri

İki yüzyılı aşkın bir süredir devam eden Çin hâkimiyetine karşı Doğu Türkistan halkının millî mücadelesinde bugün gelinen noktayı incelemek gerekirse milliyetçilerin iki temel gerekçeden hareketle bağımsızlık istedikleri görülür: Birincisi kıyas kabul etmez millî ve kültürel farklılıklardır. 8. yüzyılda kontrolü kaybederek çekildiği Doğu Türkistan topraklarında ancak 18. yüzyılda üstünlük kurabilen Çin, sınırları içerisinde kalan topluluklar arasında hedeflediği “kaynaşma”yı sağlayamamıştır. Bugün “Çin ailesi”ni oluşturan bütün azınlıklar arasında özellikle Uyghurlar ve diğer Türk asıllı halklar en farklı grubu oluşturmaktadır. Karanlık Dağlar, Altay Dağları ve Taklamakan

183 Li, “Notes on the Chinese Government’s Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang”, s. 12.

Çölü'nün çizdiği doğal sınırlar içerisinde Çin kültürünün etki edemediği ayrı bir Doğu Türkistanlı kimliği bulunmaktadır. Bu kimlik tarihi, dili, dini, etnik kökenleri ve gelenekleriyle Orta Asya'nın diğer Türk ve Müslüman topluluklarıyla bir bütündür. Doğu Türkistan halkı kendisini "Çin ailesi"nin bir üyesi ve Çin ulusunun ayrılmaz bir parçası olarak görmemekte ve kendi topraklarında Çin hükümrancılığını kabul etmemektedir. Doğu Türkistanlı milliyetçilerin bağımsızlık taleplerinin bir diğer hareket noktası da Çin'in 19. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Türkistan'a yönelik başlattığı marjinalleştirme ve asimile etme üzerine kurduğu politikalarından kaynaklanmaktadır. Bu uygulamanın asıl hedefinin Doğu Türkistan topraklarının dış güçlere karşı bir tampon bölge olarak kontrol altında bulundurulması olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁴

Doğu Türkistan'da milliyetçi taleplerin ikiye ayrıldığı görülmektedir: Birinci grup, gerçek siyasi özerklik ve demokratik prensiplerin hayata geçirilmesiyle geleneksel kültürün korunmasını talep etmekte, ikinci grup ise özerklik yanlılarının hedeflerini paylaşmakla birlikte bağımsızlığın Doğu Türkistanlılar için tek çıkar yol olduğunu savunmaktadır. Bu iki grup

184 Robert Guang Tian, "Cultural Rights and Uyghur Nationalism", *High Plains Society for Applied Anthropology*, Vol. 24, No. 2, 2004, <http://members.hpsfaa.org/secure/showarticle.cfm?detailed=556> (2 Aralık 2009).

kendi kaderlerini tayin hakkının kazanılması noktasında ortak kanaate sahipken bağımsızlığın ne şekilde elde edileceğine ve elde edildiği takdirde nasıl bir devlet düzeni kurulacağına dair farklı görüşleri benimsemektedir. Bağımsızlık mücadelesinin barışçıl metotlarla sürdürülmesi gerektiğini savunan görüşün yanı sıra *status quonun* ancak silahlı direnişle değiştirilebileceği görüşünü benimseyen gruplar da vardır. Çin'den bağımsızlık kazanılması hâlinde kurulması öngörülen bir “Doğu Türkistan Devleti”nin hangi temeller üzerine bina edileceği noktasında da görüş ayrılıkları bulunmakta, kimi kesimler İslami prensiplerin temel alınmasını hedeflerken kimileri de seküler hedefler gütmektedir.¹⁸⁵

Bugün *de facto* bir bağımsızlık arayışının sürdüğü Doğu Türkistan'da “ayrılıkçı” örgütlerin güçlü bir mücadele yürütmedikleri gerçektir. Direniş gruplarının sayıca az, birbirleriyle ilişkilerinin zayıf olduğu ve Halk Kurtuluş Ordusu ve polis kuvvetlerine karşı organize silahlı bir direniş mücadelesi verebilmek için oldukça yetersiz kaldıkları bilinmektedir. Büyük Atılım, Kültür Devrimi, Barın ve Gulca katliamları gibi travmatik olayların anıları hâlâ hafızalarda tazeyken yerli halkın bu direniş örgütlerine desteği de zaman zaman belirsizleşmektedir. Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasından sonra komşu Türki cumhuriyetlerdeki taban desteğini büyük oranda yitiren Doğu Türkistan mücadelesi, uluslararası arenada da Tibet davası kadar “ilgi” çekememektedir.¹⁸⁶ Ancak küçük çaplı da olsa silahlı direniş mücadelesi devam ederken çok sayıda yerel aktivist de çevre şartlarının ve ekolojik dengenin bozulması, nükleer deneyler, inanç özgürlüğü, ağır vergiler ve doğum kontrolü konularında şartların iyileştirilmesine yönelik eylemlerini sürdürmektedir. Ayrıca Çin anayasasının özerk bölgelere tanıdığı gerçek “özerklik” mekanizmalarının hayata geçirilmesi talepleri de Çin kamuoyunda dile getirilmektedir.¹⁸⁷

Bölgede yeryüzünde faaliyet gösteren veya diasporada oluşturulmuş muhalif siyasi örgütlenmeler hakkında güvenilir bilgilere ulaşmak çok zor olmakla birlikte bir kısmının isimleri şu şekildedir: *East Turkestan National Salvation Committee* (Doğu

185 Tian, “Cultural Rights and Uyghur Nationalism”.

186 Gladney, “Whither the Uighur?”.

187 Gladney, “Whither the Uighur?”.

Türkistan Milli Kurtuluş Komitesi), *United Revolutionary Front of Eastern Turkestan* (Doğu Türkistan Birleşik İhtilal Cephesi), *Xinjiang Liberation Organisation* (Sinjang Özgürlük Teşkilatı), *Uyghur Liberation Organisation* (Uygur Özgürlük Teşkilatı), *Wolves of Lop Nor* (Lop Nur'un Kurtları), *Free Turkestan Movement* (Özgür Türkistan Hareketi), *Home of the East Turkestan Youth* (Doğu Türkistan Gençliği Birliği), *Organisation for the Liberation of Uyghuristan* (Uyguristan için Özgürlük Örgütü), *Eastern Turkish National Revolutionary Front* (Doğu Türk Milli İhtilal Cephesi), *Eastern Turkestan Charity Funds* (Doğu Türkistan Hayır Cemiyeti), *Kazak Turk Peoples Charity Funds* (Kazak Türk Halkları Hayır Cemiyeti), *New Eastern Turkish Residents Association* (Yeni Doğu Türkleri Derneği), *World Islamic Federation* (Dünya İslam Federasyonu), *The Allied Committee of Eastern Turkestan, Inner Mongolia, Manchuria and Tibet* (Doğu Türkistan, İç Moğolistan, Mançurya ve Tibet Birleşik Komitesi).¹⁸⁸

11 Eylül'ün Ardından Doğu Türkistan

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve takip eden yıllarda Orta Asya Türki cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilanlarıyla birlikte Çin'deki özerklik statüsüne sahip beş bölgeden biri olan Doğu Türkistan'da da bağımsızlık talepleri daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Etnik gruplar arasında hâlihazırda var olan gerginlikler bölgede Pekin Hükümeti'nin baskı politikaları ile birlikte tırmanmaya devam ederken Çin, uluslararası arenada, siyasi tutukluların idam edilmesi, dinî hakların sınırlandırılması ve Han Çinli göçünün teşvik edilmesi gibi asimilasyon politikaları nedeniyle zaman zaman ağır bir şekilde eleştirilmiş, fakat ne var ki 11 Eylül olayları ve terörle savaş retorığı bu eleştirilerin zayıflamasına sebep olmuştur.

Stratejik konumu ve zengin yer altı kaynakları ile Çin için vazgeçilmez bir iç sömürge niteliği taşıyan Doğu Türkistan'da 90'ların başından itibaren -artık uluslararası kamuoyundan saklanamayacak şekilde- artan huzursuzluklarla birlikte, bağımsızlık yanlısı

188 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", s. 23; Hak Yin Li, Zhengxu Wang, "Assessing China's Influence in Central Asia: A Dominant Regional Power?", The University of Nottingham, China Policy Institute, *Briefing Series*, Issue 53, Temmuz 2009, s. 5.

isyanlar ve protesto gösterileri vuku bulmaya başlamıştır. Bu durumun bir uzantısı olarak ülke genelinde yer yer gerçekleşen bazı Han Çinli memurların öldürülmesi ve bombalama eylemleri gibi şiddet olaylarından Çin, kamuoyuna yeterli delil sunmamakla birlikte, doğrudan Uygur “ayrılıkçı”larını sorumlu tutmuştur. Çin, Uygurlara karşı giriştiği kampanyaya uluslararası destek aramış ve bölgedeki insan hakları ihlallerinin son bulması ve bağımsızlık taleplerini “küresel terör” ile ilişkilendirme çabasına girişmiştir.

1 Ocak 2002'de, Urumçi'de Sinjang Halk Sarayı'nda gerçekleştirilen bir konserin bitiminde, Tursuncan Amat isimli bir kişi kendi yazdığı şiiri seyircilere okudu. Daha sonra hazırlanan resmî bir raporda bu kişinin şiir okuması bir “vukuat” olarak nitelendirildi. Rapora göre şiir, “tahrik edici”ydi ve “topluluk üzerinde çok olumsuz bir etki” bırakmıştı. “Etnik ayrılıkçılık fikirlerini savunan” bu şiir “ima yoluyla sosyal gerçekliğe” saldırmıştı. Ayrıca “Çin hükûmetine, gerçekliğe ve toplumsal yapıya karşı güçlü

bir muhalefet” sergilemişti. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla Tursuncan Amat ve konserin organizatörleri olayın akabinde gözaltına alınmıştır. Rapor ayrıca bölgesel parti komitesinin ivedi bir şekilde komite üyelerini olayın ayrıntılarını görüşmek üzere toplantıya çağırdığını, ilgili birimlerin olayın nasıl geliştiğine dair soruşturmaya başladıklarını da belirtmiştir. Parti komitesi ayrıca bu birimlerden olayın “ayrılıkçılık karşıtı siyasi eğitimler sırasında örnek bir olay olarak işlenmesi”ni de istemiştir.¹⁸⁹

New York ve Washington'da gerçekleşen ve 11 Eylül olayları olarak tarihe geçen saldırıları müteakip, teröre karşı uluslararası bir koalisyon oluşturulması fikri Pekin Hükûmeti için kaçırılmayacak bir fırsat olmuştur. Bir süredir ABD ile diplomatik ilişkileri çeşitli sebeplerle gergin olmasına rağmen Çin, “terörle savaş” konseptine dört elle sarılmıştır. Ekim 2001'de Şangay'da toplanan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü (*Asia-Pacific Economic Cooperation/APEC*) zirvesi sırasında düzenlenen basın toplantısında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zhu Bangguo, “Doğu Türkistan terör grupları”nı ABD liderliğindeki koalisyonun savaş açtığı küresel terör örgütünün bir parçası olarak nitelendirmiştir. Dışişleri Bakanı Tang de Uygur “ayrılıkçı”ların el-Kaide hareketi ile yakın ilişkileri bulunduğunu, hatta bazı militanların Afganistan'daki kamplarda eğitim aldığını iddia etmiştir.¹⁹⁰

189 Amnesty International, “China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region,” Mart 2002, s. 17.

190 Dillon, s. 156.

“Sinjang, terörün hâkim olduğu bir bölge değildir.”

“Sinjang'da şiddete dayalı terörist eylemlere nadir rastlanır.”

Bu ifadeler 1 Eylül 2001'de Sinjang Bölge Hükûmeti'nin iki üst düzey yetkilisi, Wang Lequan (Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti Genel Sekreteri) ve Abdülehat Abdurreşit (Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Hükûmeti Başkanı) ta-

rafından Urumçi Fuarı'nın açılışında bir grup Çinli gazeteci ve yabancı basın mensubunun önünde dile getirilmişti. Bundan birkaç hafta sonra 11 Eylül saldırılarının akabinde ise Çinli yetkililer tamamen farklı bir tablo çizdiler ve Sinjang'da ayrılıkçılık ve terörizmin iç içe geçtiğini ve Uygur ayrılıkçıların uluslararası terörizm ağıyla bağlantılı olduklarını iddia ettiler.¹⁹¹

Birleşmiş Milletler (BM)'in karar alıcı organı Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip beş üyeden biri olan Çin'in bu tutumu, Afganistan'ın işgaline yolu açan süreçte de büyük önem taşımıştır. Çin, Tibet ve Doğu Türkistan'da etnik gruplara yönelik politikalarının terörle savaş kapsamında değerlendirilmesi şartıyla Afganistan ve Irak'ın işgaline yeşil ışık yakmıştır. Bu dönemde Çin, başta Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETİM) olmak üzere, Doğu Türkistan'daki direniş gruplarını “Afganistan ve Pakistan'la olan sınır bölgelerinde Taliban ve el-Kaide kamplarında gerilla eğitimi alan, ortak düşman el-Kaide'nin bir uzantısı” olarak takdim etmiştir.¹⁹² 2002'de önce ABD, ardından BM ETİM'i terörle ilişkili gruplar listesine almış, bunun sonucunda da Çin'in bölgedeki politikaları haklı ve meşru sebepleri olan iç güvenlik uygulamaları olarak uluslararası kamuoyunda görece haklılık kazanmıştır.

“Demokrasi şampiyonu” ABD, Doğu Türkistan'daki insan hakları mücadelesine duyarsız kalmakla yetinmeyip, işgal sırasında Pakistan ve Afganistan sınırlarında ele geçirilen 763 Uygur'u “suçluluğu ispatlanamayan terör zanlıları” olarak tutuklamıştır. Bu kişilerden çoğunun para ödülü almak için yerel yetkililer tarafından Amerikan ordusuna satıldığı belirlenmiştir.¹⁹³ Uygur-

191 Amnesty International, “China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region,” s. 8.

192 Diaspora Uygurlarının verdiği bilgiye göre, 11 Eylül olaylarının akabinde sadece 2001 yılının sonuna kadar 3.000 kişi gözaltına alınmış, en az 20 kişi idama mahkûm edilerek infaz edilmiş ve onlarcası da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Amnesty International, “China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region,” s. 19.

193 “İki Uygur Tutuklu Guantanamo'dan İsviçre'ye Gönderildi”, *Amerika'nın Sesi*, 24 Mart 2010, <http://www1.voanews.com/turkish/news/a-17-2010-03-24-voa32-89111372.html> (23 Nisan 2010).

lardan 22'si Guantanamo'da altı yılı aşkın bir süre tutulmuştur. Yapılan sorgulamalarında 1997'deki Gulca Ayaklanması'nın ardından Doğu Türkistan'dan kaçarak Afganistan dağlarında Taliban'a sığındıkları anlaşılan bu kişilerin “düşman savaşçı”-lar olmadıkları tespit edilip “aklanmış”lardır.¹⁹⁴ ABD hükûmeti Doğu Türkistan İslami Hareketi'ne üye oldukları gerekçesiyle Pekin tarafından iadesi istenen 22 Uygur'u hayati tehlikeleri bulunduğu için Çin'e iade etmeyip üçüncü bir ülkede yerleştirilmelerine yönelik karara varmış; 5 Uygur, 2006'da serbest bırakılmalarının ardından sığınma başvurularını kabul eden Arnavutluk'a, Haziran 2009'da salıverilen 4 Uygur Bermuda'ya (ABD), Mart 2010'da serbest bırakılan 2 Uygur ise İsviçre'ye yerleştirilmiştir. Diğer 11 kişi ise suçsuzlukları ispatlanmasına rağmen sığınma başvuruları ABD dâhil hiçbir ülke tarafından kabul edilmediği için hâlâ Guantanamo'da tutulmaktadır.

Çin, komşuları Kırgızistan, Kazakistan, Nepal ve Pakistan'ı da kendilerine sığınmış Doğu Türkistanlıları iade etmeleri yönünde ağır baskı altında tutmakta, gerektiğinde siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak sığınmacıların iadelerini sağlamaya çalışmaktadır. Pakistan ve Nepal, Uygur sığınmacıların Çin'e zorla geri gönderilmesinde kilit rol oynamaktadır. Özellikle Nepal, hem çok sayıda Çin karşıtı Tibetli sığınmacıyı hem de Uygurları barındırdığı için Çin yönetiminin gittikçe artan baskısıyla karşı karşıyadır.¹⁹⁵

194 ABD hükûmeti 2002 yılında Guantanamo'da büyük bir skandala imza atmış ve “mahkûmların güvenliği için” habercilerin girişini bile sınırlandırdığı Guantanamo'ya Uygurları sorgulamak üzere gelen Çin heyetinin girişine izin vermiştir. Doğu Türkistan'da “terörist örgütler”e üye oldukları iddia edilen Uygurlar, Amerikalı yetkililerin bilgisi dâhilinde, günlerce Çin ajanları tarafından işkence edilerek sorgulanmıştır. CIA tarafından elde edilen fotoğraf, kimlik ve adres bilgilerinin de Çin heyetiyle paylaşıldığı ortaya çıkarılmıştır, bkz.: Andy Worthington, “Access to Uighurs: No for US Congress, but ok for China”, *Commondreams.org*, 21 Temmuz 2009, <http://www.commondreams.org/view/2009/07/21-4> (9 Aralık 2009).

195 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, “Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar”, s. 10.

196 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, “Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar”, s. 11.

197 Jiang, “Amnesty International UK Blogs”.

Gucamamat Abbas örneği Doğu Türkistanlı sığınmacıları bekleyen insani felaketleri özetlemektedir. Guacamamat Abbas bir Uygur aktiviste olarak 1994 yılında gözaltına alındı ve işkenceye maruz kaldı. 2000 yılında Tibet üzerinden Nepal'e kaçarak BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'ne iltica talebiyle başvurdu ve Mayıs 2001'de mülteci olarak kabul edildi. Ocak 2002'de ise Nepal polisi tarafından gözaltına alınarak Çin Büyükelçiliği görevlilerine teslim edildi. Çin'e iade edilen Abbas'ın kısa bir süre sonra infaz edildiği bilgisine ulaşıldı.¹⁹⁶

Gulcalı Uygur Erşidin İsrail, 30 Mayıs 2011'de Kazakistan'dan sınır dışı edilerek kendisinin birinci derecede terör şüphelisi olduğunu iddia eden Çin'e teslim edildi. Bu iddianın 23 Eylül 2009'da *Radio Free Asia*'ya verdiği röportajla yakından ilgili olduğu tahmin ediliyor. Erşidin İsrail, söz konusu röportajda 6 Temmuz 2009'da Urumçi'de gözaltına alınan genç Şöhret Tursun'un gözaltında işkence sonucu öldüğüne dair detaylı bilgi vermişti. 19 Eylül 2009'da Şöhret'in çürüklerle dolu cesedi ailesine teslim edilmiş ve geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybettiği söylenmişti. Çinli yetkililer ailenin Şöhret Tursun'un cesedine otopsi yapılması talebini reddetmiş ve aileden cesedin hemen gömülmesini istemişti.

Radio Free Asia'ya röportaj vermeden önce Erşidin İsrail, memleketi Gulca'da sıradan bir yaşam sürdürüyordu. Şöhret Tursun'un gözaltında öldürülmesinin *Radio Free Asia*'dan kamuoyuna duyurulmasının akabinde onlarca insanın tutuklandığı ve gözaltında işkence gördüğü haberleri gelmeye başladı. 23 Eylül'de Şöhret Tursun'un yakını Abdusalam Nasir gözaltına alındı ve 10 ay boyunca tutuklu kaldı. Erşidin İsrail ise kaçmayı başardı. Sonraki günlerde Erşidin'in iki kardeşi dâhil olmak üzere yaklaşık 20 kişi daha bu olayla ilgili olarak gözaltına alındı. Bir kardeşi 10 ay, diğeri ise 5 ay tutuklu kaldı.

Erşidin İsrail, röportajı müttekup birkaç gün içerisinde Kazakistan'a kaçtı. Mart 2010'da BMMYK tarafından mülteci statüsü verilen Erşidin, İsveç'e yerleşecekti, ama 3 Nisan 2010'da Çin hükümetinin baskısıyla Kazak otoriteleri tarafından gözaltına alındı. 23 Haziran 2010 ve 18 Mayıs 2011 tarihleri arasında beş defa siyasi sığınma talebinde bulunan Erşidin'in tüm sığınma talepleri reddedildi. 3 Mayıs 2011'de de BMMYK, Erşidin'e tanıdığı mülteci statüsü hakkını hiçbir gerekçe göstermeksizin geri aldı. Tüm sığınma ve korunma talepleri böylece reddedilen Erşidin, 30 Mayıs 2011'de sınır dışı edilerek Çin'e teslim edildi. 14 Haziran 2011'de de Çin, birinci derecede terör şüphelisi olarak muamele edilen Erşidin'in gözaltına alındığını teyit etti.¹⁹⁷

Çin Dış Politikasında Doğu Türkistan

Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikası kurulduğu 1949 yılından itibaren sürekli değişiklik göstermiştir. 1950'lerde Çin-Sovyet ittifakı, 1960'lı yıllarda da radikalizm ve izolasyonizm dış politikada etkili olmuştur. 1970'lerdeki ekonomik reformlardan sonra ise Çin hızla uluslararası arenaya entegre olmaya başlamış, 1990'ların ardından dünyada büyüyen bir ekonomi olmasıyla paralel olarak dış politikada ekonomi

eksenli bir çizgi izlemiştir.¹⁹⁸ Asya'nın merkezinde; batısında Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan; kuzeydoğusunda Moğolistan; güneyinde ise Pakistan, Afganistan ve Keşmir'e komşu olan Doğu Türkistan, stratejik konumu itibarıyla Çin için potansiyel olarak çok değerli bir ticaret ve enerji koridoru olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Doğu Türkistan Çin'in dış politikalarından yakından etkilenmekte, Çin'in komşuları üzerinde, özellikle Türki cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde, belirleyici rol oynamaktadır.

Çin, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkileri resmileştirmek için hızlı bir şekilde harekete geçmiştir. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları akabinde, Doğu Türkistan'la ortak bir tarihi ve on yıllardır birbirlerinden kopmuş olmalarına rağmen ortak etnik kökenleri ve dilleri paylaşmaları, diplomatik ilişkiler kurulması noktasında Çin için ayrı bir anlam kazanmıştır. Çin 1993 yılından bu yana hızla büyüyen ekonomisiyle enerji ithal eden bir ülke hâline dönüşmüştür. Orta Asya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan enerji havzası da coğrafi açıdan yakınlığı ve ekonomik olarak daha uygun olması sebebiyle Çin'in ilgi alanına girmektedir. Doğu Türkistan da coğrafi konumu itibarıyla bu ülkelerle Çin arasında kurulması muhtemel enerji yolları üzerinde bulunmaktadır. Çin sanayisi için hayati değeri olan Orta Asya Türki cumhuriyetleri üzerinden gelecek herhangi bir boru hattının doğal güzergâhı da yine Doğu Türkistan olacaktır.

Çin'in Orta Asya ülkelerine yönelik politikalarını etkileyen en önemli dış politika önceliği, Doğu Türkistan'daki direniş müca-

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bir sene sonra, 1992'de, Doğu Türkistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret %130 artış göstermiştir. Bugün de bölge ülkeleri ile Çin arasında bir köprü oluşturan Doğu Türkistan, Çin'in bölgeye

açılması için önemli bir konuma sahiptir. 2005 yılında Çin ile beş Orta Asya ülkesi; Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan arasında gerçekleşen ticaretin %40'ı Doğu Türkistan üzerinden yapılmıştır.¹⁹⁹

198 Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", Haziran 2009, www.kto.org.tr/dosya/rapor/cin.pdf (3 Mart 2010), s. 3.

199 Li, Wang, "Assessing China's Influence in Central Asia: A Dominant Regional Power?", ss. 2-3.

delesinin bu ülkelerde de kamuoyu desteği bulacağı endişesidir. Orta Asya'da Sovyetlerin dağılmasının ardından Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan gibi Türki cumhuriyetlerin ortaya çıkışı, Çin yönetiminde Doğu Türkistan'da çoğunluğu teşkil eden Uygurlar arasında da "ayrılıkçı hareketler"e ilham verebileceği, Doğu Türkistan'ın altıncı Orta Asya cumhuriyeti olarak ortaya çıkabileceği ve Tibet ve İç Moğolistan'da da benzeri bağımsızlık taleplerini uyandıracığı endişesini doğurmuştur.

Çin'in Soğuk Savaş sonrası Orta Asya ülkelerine yönelik iş birliği çabaları Nisan 1996'da Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya'nın katılımıyla Şangay Beşlisi olarak vücut bulmuştur. Organizasyon 2001'de Özbekistan'ın da katılımıyla üye sayısını altıya çıkartmış ve Şangay Ekonomik İşbirliği Örgütü adını almıştır. Öncelikli olarak güvenlik, ekonomi ve kültürel alanlarda iş birliğini misyon edinen örgüt, üye ülkelerin başlıca tehdit olarak gösterdikleri "ayrılıkçılık, aşırılıkçılık, terör" ve sınır bölgelerinde güvenlik gibi sorunlarına eğilmekte ve bu anlamda Çin'in Doğu Türkistan'da "istikrar"ı sağlama amacına hizmet etmektedir. Üye ülkelerin kamuoyunda Doğu Türkistan'daki bağımsızlık talepleri ile ilgili büyük bir ilgi bulursa da hükümetler, imzalanan anlaşmalar çerçevesinde ayrılıkçılıkla suçlanan çok sayıda Uygur'u Çin'e teslim etmekte, Çin hükümetinin talebi üzerine diasporadaki Doğu Türkistan örgütleri illegal ilan edilerek işlemez hâle getiril-

mektedir. Çin'in Orta Asya ve Rusya ile kara yolu ve demir yolu bağlarını kurarak Doğu Türkistan, İç Moğolistan ve Tibet gibi batı bölgelerinde ekonomik gelişmenin önünü açma çabası da bu girişimlerinin arkasındaki en önemli faktörlerden biridir.

Dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan Çin'in gayrisafi milli hasıla artışında enerjinin payı, diğer gelişmiş ülkelerden çok daha fazladır. Hızlı ekonomik büyümeyi desteklemek için Çin, Rusya faktörünün devreye girdiği Orta Asya ve Sibirya gibi kaynak bölgelerden ziyade, Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına erişimi hedeflemektedir. Ortadoğu ülkeleri de ABD ve AB'ye alternatif pazar fırsatları aramakta, bu sebeple Çin, pazar arayışındaki bu ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda enerji arzının sürekliliği ve Çin'in enerji talebinin güvenliği, bölge ülkeleri ile Çin ilişkilerinin en öncelikli hareket noktalarından birini teşkil etmektedir.²⁰⁰ Enerji temelli dış politika süreçlerinin yanı sıra Çin, BM Güvenlik Konseyi'nin beş üyesinden biri olması ve Körfez Savaşı'ndan bu yana Ortadoğu ülkelerinin ağır silah sanayi alanında en büyük ihracatçısı konumunda bulunması dolayısıyla Ortadoğu'da yine önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Doğu Türkistan'daki Müslüman toplumun durumu ile alakalı zaman zaman bölge ülkeleri tarafından çeşitli endişeler dile getirilse de bu kaygılar genellikle Çin ile ekonomik ilişkilerin gölgesinde kalmaktadır.

Çin'in Ortadoğu'daki müttefiklerinden en önemlisi İran'dır. İran'a silah satışı yapan ülkelerin başında gelen Çin, 1990'ların başından itibaren İran'la atom enerjisi alanında ortak projeler yürütmektedir. İki ülke arasında karşılıklı üst düzey askerî ziyaretler de sıklıkla yapılmaktadır. İran'la enerji anlaşmaları bulunan Çin, nükleer enerji faaliyetleri konusunda İran'a askerî müdahale yapılmasını desteklememekte, sorunun çözümü için diplomatik yolların izlenmesi gerektiği konusunda ısrar etmektedir.²⁰¹ Çin ve İran arasındaki ilişkilerin bu niteliği, İran'ın Doğu Türkistan'daki Müslüman halkların mücadelesine karşı sessiz ve pasif kalmasına sebep olmaktadır.

Çin, 1990'lardan bu yana Orta Asya'da ticaret ve enerji alanlarında önemli yatırımlar yapmakta ve enerji kaynaklarını çeşit-

200 Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", s. 5.

201 Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", s. 5.

lendirmeye çalışmaktadır. Başta Kazakistan olmak üzere bölge ülkelerinde özellikle petrol alanında büyük yatırımları bulunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen iş birliği ve ticaret anlaşmalarıyla ilerleyen yıllarda Orta Asya'dan Çin'e petrol akışında ciddi miktarlarda artış olacağı öngörülmektedir. Orta Asya ülkeleri Çin için sadece enerji ihtiyacını karşılayacağı bir alan değil aynı zamanda enerji akışının sağlanacağı bir bölge olma özelliği de taşımaktadır. Çin, İran'ın Basra Körfezi kıyısındaki güney şehirlerinden Bandar Abbas'a, Kazakistan ve Türkmenistan üzerinden petrol boru hattının döşenmesi projesi ile de yakından ilgilenmektedir. Bu devasa proje Çin'in Ortadoğu'dan Doğu Türkistan'a petrol taşımaya olanak sağlayacaktır.²⁰² Orta Asya ve Ortadoğu'dan gelecek petrol boru hatlarının Doğu Türkistan üzerinden Çin'in sanayisi gelişmiş doğu şehirlerine geçecek olması da Doğu Türkistan topraklarının stratejik önemini arttırmaktadır.

Çin'in Güney Asya komşuları ile ilişkilerine bakıldığında Doğu Türkistan meselesi ile ilgili en önemli müttefikinin Pakistan olduğu görülmektedir. Güney komşusu Hindistan'la çeşitli toprak anlaşmazlıkları yaşayan Çin, özellikle 1962'deki Hindistan-Çin savaşından bu yana Hindistan'la daimi bir çatışma

202 Li, Wang, "Assessing China's Influence in Central Asia: A Dominant Regional Power?", s. 5.

hâlinde. Söz konusu düşmanlık, Hindistan'ın Tibet meselesini desteklemesine sebep olmakta; Hindistan, sürgündeki Tibet lideri Dalay Lama'ya ve taraftarlarına sığınma hakkı tanımaktadır. Buna karşılık Çin de 1947'de kuruluşundan bu yana Hindistan'ın en büyük siyasi rakiplerinden olan Pakistan'la yakın ilişki içerisinde. İki ülke 1993'te sınır ticareti için Tashkurgan (Doğu Türkistan) ve Sust'u (Pakistan) birbirine bağlayan Khunjerab Geçidi'nin açılması için anlaşmaya varmıştır. Kaşgar ve civar şehirlerle de Pakistan arasında sıkı ekonomik ve ticari bağlar bulunmaktadır. Ayrıca Çin, silah ticareti açısından Pakistan'ın en önemli ihracatçısıdır. Öte yandan Doğu Türkistan'a gizlice sokulan Kur'an-ı Kerim ve diğer dinî kitaplar açısından kaynak ülke olan Pakistan, Afganistan ve diğer İslam ülkelerinden gelen benzeri materyallerin bölgeye ulaştırılması noktasında da köprü özelliği taşımaktadır. Tüm bunlara rağmen Çin'in 1990'ların ilk yarısından itibaren temel meselelerinden biri hâline gelen Doğu Türkistan, Çin-Pakistan ikili ilişkilerinde açık bir şekilde gündeme getirilmemektedir.²⁰³

Çin ile Batı arasındaki münasebetler 1990'ların başında Tıananmen olaylarının etkisiyle gerilemiş olsa da 2000'li yıllarda Çin'in ekonomik bir süper güç olarak dünya siyasetinde ağırlığının artmasıyla tekrar yoğunlaşmış ve Çin'in insan hakları meseleleri ile uluslararası ticari ilişkilerin karıştırılmaması gerektiği, özellikle Çin'in ihracattaki en büyük pazarı ABD tarafından sık sık dile getirilmiştir.²⁰⁵

Hollywood sinema endüstrisi ve Budizm'e sempati duyan uluslararası üne sahip oyuncu, şair, edebiyatçı gibi "kanaat önderleri" tarafından sık sık gündeme taşınan Tibet meselesi uzun süredir Batı'nın gündemindeyken Uygurların başını çektiği Doğu Türkistan mücadelesi yeni yeni tanınırlık kazanmaktadır. Anlaşılan o ki, Doğu Türkistan Müslümanları Batı dünyası tarafından Tibet Budistleri kadar "mistik ve barışçıl" bulunmamaktadır. Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesi-

Çin son dönemde vanadyum, titanyum, germanyum, galliyum, polikristalin ve silikon gibi yüksek teknolojiler için gerekli ender materyallerin üreticisi ve ihracatçısı konumuna gelmiştir.²⁰⁴

203 Dillon, ss. 136-139.

204 Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", s. 13.

205 "Clinton: Chinese human rights can't interfere with other crises," CNN, 21 Şubat 2009, http://articles.cnn.com/2009-02-21/politics/clinton.china.asia_1_human-rights-china-policy-chinese-president-hu-jintao?_s=PM:POLITICS (Aralık 2010).

nin öznesinin Müslüman Uygur halkı olması, özellikle 11 Eylül sonrasında burada el-Kaide benzeri bir yapılanmanın var olması olasılığı gibi art niyetli ve kasıtlı argümanların öne sürülmesine sebep olmaktadır. Budist komşuları gibi bağımsızlık mücadelelerini destekleyen uluslararası şöhretlerden ve sürgünde kendilerini temsil edebilecek yetkin ve karizmatik bir liderden yoksun olan Uygurların özgürlük mücadelesi Batı medyasının “İslamcı teröristler” yaftasından kurtulamamaktadır.²⁰⁶

206 Moneyhon, “Controlling Xinjiang: Autonomy on China’s ‘New Frontier’”, s. 123.

3. Bölüm

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ VE DOĞU TÜRKİSTAN MESELESİ

Türkiye ile Doğu Türkistan Müslümanları arasındaki ilk resmî ilişkilerin Osmanlı'da Sultan Abdülaziz döneminde kurulduğunu söylemek mümkündür. 1865'te Doğu Türkistan'da siyasi birliği sağlamaya muvaffak olan Yakup Han, Rusya, İngiltere ve Çin'e karşı Sultan Abdülaziz'e elçi göndererek halifeliğine beyat ettiğini bildirmiş ve yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Kaşgar'a muvazzaf ve emekli subaylardan oluşan bir heyet ve askerî teçhizat gönderilmiş, ancak Osmanlı Devleti o dönemde kendi iç ve dış meseleleri ile uğraştığından bölgeye daha fazla yardım ulaştırılamamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Doğu Türkistan'da modern eğitim kurumları tesis edilmesi ve bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına yön verecek milliyetçi fikirlerin yeşertilmesi amacıyla Habibzade Ahmet Kemal İlkul, Hüseyin Emrullah, Selim Sami, Adil Hikmet gibi Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının Kaşgar gibi önemli şehirlere gönderildiği bilinmektedir.²⁰⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin Doğu Türkistan'a yönelik dış politika kararları, en yakın müttefiklerden olan ve Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerinin Batı Türkistan'a yayılmasından endişe eden Sovyetler Birliği'nin etkisinde kalmıştır. SSCB Ankara Büyükelçisi Y. Z. Surits'in²⁰⁸ Doğu Türkistan ile ilgili Türk hükûmetine izahatları bu anlamda kayda değerdir. Surits, resmî kanallarla Türk hükûmetine Doğu Türkistan'da yükse-

207 Ayrıntılı bilgi için bkz.: İlkul, *Çin-Türkistan Hatıraları/Şanghay Hatıraları*.

208 Y. Z. Surits 1924-1935 yılları arasında SSCB büyükelçisi olarak görev yapmış, bu süre içerisinde Rusya-Türkiye ilişkileri siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli bir ivme kazanmıştır, bkz.: Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html (Ekim 2010).

len direniş hareketleri içerisinde çeşitli grupların yer aldığını, bu gruplardan başında Hoten'de Sabit Damolla'nın bulunduğu bir grubun İngilizlerle ilişki içinde olduğunu belirterek söz konusu grubun "Panislamist ve kısmen Panturanist şekilde yapılandığını ve teokratik bir yönetim tesis etmeyi hedeflediğini" bildirmiştir. Surits, Sabit Damolla önderliğindeki grubun İngilizlerle birlikte hareket ederek Sovyet Rusya'ya karşı doğuda bir tampon devlet kurmayı amaçladığını da belirtmiştir.²⁰⁹

1934 yılında T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından Doğu Türkistan'daki direniş hareketlerinin aynı ırka mensup bir toplumun bağımsızlık mücadelesi olması dolayısıyla takdir ve memnuniyetle karşılandığı ancak bu hareketlerin "gerek irticai gerekse dış ülkelerin etkisinde kalması sebebiyle" din ve devlet işlerini tamamen ayırmış olan Türkiye'nin ilkelerine uygun olmadığı yönünde bir açıklamada bulunulmuştur. Bu kapsamda İçişlerine yazılan ve Başbakanı bilgi veren bir yazıda, Türk basınının konuya yorum-suz yaklaşması ve yalnızca ajans haberlerinin yayımlanmasının sağlanması isteği kayıtlara geçmiştir.²¹⁰

1934'te döneminin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras Anadolu Ajansı'na Doğu Türkistan'da yaşanan gelişmelerle ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

"Doğu Türkistan hakkında muhtelif yerlerden parça parça haberler gelmektedir. Ancak o bölgede Türkiye'nin hiçbir temsilcisi, memuru ve kimsesi bulunmadığı için bilgimiz eksiktir. Çünkü Uzakdoğu'da bulunan bir diyarda bugün nasıl bir idare olduğunu da bilmiyoruz.

Kemalist Türkiye siyasetinin bir esası da her milletin gelişmesini memnuniyetle karşılamak olduğuna göre, kendi dilini konuşan bir ülke hakkında da tabii ki başka türlü

düşünülemez. Fakat şurası muhakkaktır ki, her hâli dürrüst ve samimi olan inkılapçı Türkiye, dünyada kurtuluş ve gelişme yolunda kendi seçtiği yoldan başkasını tavsiye edemez. Dış politika geliştirmeye uğraşan devletler için komşu devletlerle iyi ilişkide bulunmaya önem vermek, yabancı politikaya alet olmamak ve barışı sevmek lazımdır. Bilhassa coğrafi konumları az veya çok bizimki gibi olanların bu vesile ile hatırlatmakta isabet gördüğümüz bir hakikati daha vardır: Bütün komşularıyla ve dünya devletleriyle dost geçinmekle birlikte, gelişme yolundaki komşuları için ancak destek sağlayan Sovyet Rusya ile iyi geçinmek esastır"²¹¹

209 Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", ss. 222-223.

210 Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", s. 223.

211 *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul: 2006, s. 426.

Buradan hareketle, Türk hükûmetinin cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Türkistan'a yönelik dış politika kararlarında, en yakın müttefiklerinden olan ve Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerinin Batı Türkistan'a yayılmasından endişe eden Sovyetler Birliği'nin etkisinde kaldığı söylenebilir.

1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında 1971 yılına kadar resmî anlamda bir ilişki tesis edilmemiştir. 1971 yılında Diplomatik İlişki Kurulmasına Dair Ortak Bildiri Anlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye Çin'i resmen tanımıştır. Bu tarihten sonra 1990'ların ikinci yarısına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler üst düzey ziyaretler ve ticari ilişkiler açısından oldukça zayıf seyretmiş ve küçük çaplı bazı ekonomik ve ticari nitelikli anlaşmaların imzalanmasından öteye gitmemiştir.²¹²

1978'de Deng Xiaoping'in liderliğinde başlatılan modernleşme hareketleri sonrasında 80'li yıllarda Çin ekonomisi dünyaya açılmış ve ekonomik reformlarla hızla büyümeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1990'ların ilk yarısından itibaren Çin ekonomisi dünyada önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Bu ge-

212 "1981'de Ekonomik Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması, 1990'da Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması, 1995'te Çifte Vergilendirme Önlenmesi Anlaşması", bkz.: Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", s. 14.

lişme Türkiye'deki Çin algısının da zamanla evrilmesine yol açmış ve hükümetler bazında Çin ile daha güçlü ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulması yönünde bir istek oluşmuştur.²¹³

İlişkilerin gelişmeye başlamasında Türk dış politikasının Soğuk Savaş döneminden miras kapalı yapısından kurtulup kendi habitatında ve tarihsel olarak ilişkili olduğu coğrafyalara yönelik diplomatik açılımlar yapması da etkili olmuştur. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra Orta Asya Türki cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması, 11 Eylül saldırıları ve Asya ülkelerinin dünya ekonomisinde giderek artan ağırlığı gibi faktörler Türkiye için Asya'ya yönelik yeni bir dış politika geliştirme gerekliliğini doğurmuştur.

Türkiye, ekonomik alanda iş birliğinin arttırılması da dâhil olmak üzere olağan diplomatik ilişkileri sürdürürken, Çin'in iç işlerine karışmayacağı ve Uygurlar başta olmak üzere diğer Türk asıllı azınlıkların "Türkiye ile Çin arasında köprü olacağı" tezini benimsemiştir. Pekin Hükümeti de üst düzey ziyaretlerde genellikle Doğu Türkistan sorununu gündeme getirmiş ve ikili ilişkilerin gelişmesinin ön şart olarak Uygur "ayrılıkçılar"ı Ankara'nın desteğinin kesilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²¹⁴ Buna rağmen Türkiye, kendi kamuoyunun Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesine olan desteğini ve hassasiyetini de zaman zaman göz önünde bulundurmak durumunda kalmıştır.

1991 yılında diasporanın önde gelen liderlerinden İsa Yusuf Alptekin, dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından kabul edilmiş ve Demirel görüşmede "Doğu Türkistan'daki kardeşlerimizin Çinliler tarafından asimile edilmesine izin veremeyeceğini ve konuyu BM'nin gündemine taşıyacağını" söylemiştir. 1992'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından kabul edilen Alptekin, duygusal bir havada gerçekleşen görüşmede Özal'a geleneksel Uygur kaftanı ve başlığı hediye etmiş ve göğsünden çıkardığı "ay yıldızlı gökbayrağı" kendisine teslim ederek ilerleyen yaşı dolayısıyla artık Doğu Türkistan davası-

213 Akif Tuğcu, "Turkish-Chinese Relations," Selçuk Çolakoğlu ile yapılan röportaj, *Journal of Turkish Weekly*, 21 Şubat 2011, <http://www.turkishweekly.net/news/111982/-jtw-interview-turkish-chinese-relations.html> (27 Şubat 2011).

214 Nuraniye Hidayet Ekrem, "Türkiye Çin İlişkinde Doğu Türkistan", Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi TÜRKSAM, 7 Ocak 2005, <http://www.turksam.org/tr/a35.html> (Ağustos 2011).

nı Özal'a emanet ettiğini ifade etmiştir. Turgut Özal da Doğu Türkistan davasını üstlendiğini, bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerden sonra sıranın Doğu Türkistan'da olduğunu belirtmiştir. İsa Yusuf Alptekin aynı yıl bazı hükûmet yetkilileri ile de görüşmeler yapmış ve Doğu Türkistan'a Han Çinli transferi meselesinin BM'ye taşınması ve TBMM'nin insan hakları ihlallerini araştırmak üzere Doğu Türkistan'a bir heyet göndermesi taleplerini iletmıştır.²¹⁵

1996 yılının başından itibaren ise Türk hükûmetlerinin Doğu Türkistan meselesine dair Çin hükûmetini memnun etmeye yönelik bir tutum benimsediğini söylemek mümkündür. Doğu Türkistan dernek ve vakıflarının eylemleri incelemeye tabi tutulmaya başlanmış, yine aynı yıl içinde Türkiye'ye sığınma talebinde bulunan 13 Uygur aydını sınır dışı edilmiştir. Türk vatandaşlığı için başvuruda bulunan 150 Uygur'a da olumlu cevap verilmemiştir. Şubat 1998'de Doğu Türkistan Göçmenler Derneği'nin İstanbul, Şişli'de düzenlemek istediği miting valilik tarafından engellenmiştir. Mayıs 1998'de Çin'i ziyaret eden dönemin başbakan yardımcısı Bülent Ecevit, Sinjang'daki Müslümanların durumu ile ilgili Çinlilerin hassasiyetlerinin gözetilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapmıştır.²¹⁶

Aralık 1998'de Mesut Yılmaz başkanlığındaki hükûmet, bakanlıklara ve bürokratlara Sinjang'ın Çin toprağı olduğu ve diaspora kuruluşlarının siyasi faaliyetlerinin Çin ile ilişkileri sekteye uğrattığı, bu sebeple bakanlar dâhil devlet memurlarının Doğu Türkistan ve Uygur derneklerinin düzenlediği herhangi bir toplantı veya organizasyona katılmamaları yönünde bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgenin ardından Doğu Türkistanlılar strateji değiştirerek faaliyetlerini Avrupa ağırlıklı sürdürmeye başlamışlardır. Söz konusu genelge 5 Temmuz Urumçi olaylarından sonra Eylül 2009/15 sayılı genelge ile gizlice yürürlükten kaldırılmıştır.²¹⁷

215 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia", ss. 35-36.

216 Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)", Türk Sosyal Bilimler Derneği, 7. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ, Ankara, 23 Kasım 2001.

217 Gülden Sönmez, "Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları", *İHH İnsani Yardım Vakfı Hür Doğu Türkistan Sempozyumu*, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, Mart 2010, s. 201.

**Mesut Yılmaz imzası ile 23.12.1998 tarihinde, 1998/36 numaralı
“gizli” kaydıyla yayımlanan Başbakanlık Genelgesi**

Türkiye Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'ni, Çin'in tek hukuki temsilcisi olarak 5 Ağustos 1971 tarihinde tanımıştır. Türkiye-ÇHC siyasi ilişkilerinde ciddi çıkar çatışması bulunmamakla beraber, bugün ÇHC sınırları içinde “Sinjang-Uygur Özerk Bölgesi”nden göç ederek Türkiye'ye yerleşmiş bulunan soydaşlarımızın faaliyetleri Türkiye ile ÇHC siyasi ilişkilerinde hassas bir noktayı oluşturmaktadır.

Doğu Türkistan Vakfı ile Doğu Türkistan göçmen derneklerinin zaman zaman Türkiye'de ÇHC temsilciliklerinin önünde giriştikleri, ÇHC bayrağının yakılması ve ÇHC'ni küçük düşürücü sloganlar kullanılması gibi Çin aleyhtarı faaliyet ve eylemler, Çin hükümetini fazlasıyla rahatsız etmektedir.

Doğu Türkistan vakıf ve derneklerinin faaliyetlerinin yasal sınırlar içinde kalması önem arz etmektedir. Çin aleyhtarı gösterilerin Doğu Türkistan vakıf ve derneklerinin yanı sıra, bu kuruluşların doğrudan ilişkisi bulunmayan başka gruplar ve ülkemizde siyasi partilere mensup bazı kişilerce de düzenlenmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Uluslararası camianın saygın bir üyesi olarak Birleşmiş Milletler ilkelerine ve bu camianın normlarına uymakla yükümlü olan Türkiye'nin dış politikasının temel taşlarını diğer ülkelerin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve iç işlerine karışılmaması ilkeleri teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin kendi topraklarında ÇHC'nin bölünmesine yönelik olduğu anlam veya izlenimini verecek ya da bölünmesini teşvik edecek eylem ve

davranışlara müsamaha göstermesi yukarıda maruz ilkelerle bağdaşmayacaktır.

Doğu Türkistan, Sinjang-Uygur Özerk Bölgesi adı altında ÇHC topraklarının bir parçasıdır. Türkiye'nin bunu tartışma konusu yapması söz konusu değildir. Türkiye, Çin'in bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı göstermekle mükelleftir. Ancak bu husus, ülkemizin Sinjang-Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk kökenli Uygur ve Kazaklar gibi aramızda akrabalık bağları bulunan toplulukların kader ve yaşam koşullarıyla yakından ilgilenmediği anlamına gelmemelidir. Türkiye, bu toplulukları Çin'le arasında bir dostluk köprüsü olarak görmekte ve bu insanların refah ve mutluluk içinde insani koşullarda yaşamalarına büyük önem atfetmektedir.

Çin makamlarına, Sinjang-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki halkın refah, güvenlik ve mutluluk içerisinde yaşamasına, yaşam düzeyinin yükseltilmesine verdiğimiz önem vurgulanmakta ve ayrıca Çin makamlarıyla iş birliği hâlinde, Türkiye'nin bu bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak istediği dile getirilmektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinden biri olan ve 1 milyar nüfusu ve rekor düzeydeki kalkınma hızıyla Türkiye için büyük bir potansiyel pazar teşkil eden ÇHC ile siyasi ve ekonomik ilişkilerimiz son yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir. 1998 yılı içinde ülkemizden Çin'e dört önemli üst düzey ziyaret gerçekleşmiştir. Türkiye-Çin siyasi istişarelerinin de yakın bir tarihte Pekin'de yapılması öngörülmektedir. Söz konusu ziyaretler, son derece olumlu bir havada cereyan etmiş

ve ÇHC ile ilişkilerimizin geliştirilmesi için siyasi ortamın oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Ayrıca, 1999 yılında ÇHC'den ülkemize gerçekleşmesi beklenen en üst düzey ziyaretlerle ikili ilişkilerimizin daha ileri bir aşamaya ulaşacağı değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki mülahazaların ışığında, ülkemiz ile ÇHC arasındaki ilişkilerin gelişmesinin ÇHC makamlarında mevcut olduğu anlaşılan kaygıların giderilmesine bağlı bulunduğu şüphesizdir. Bu çerçevede, tarafımızdan aşağıda belirtilen hususlara özen gösterilmesi uygun olacaktır.

Anılan vakıf ve derneklerce düzenlenecek toplantılara Bakanlarımızın dâhil, kamu görevlilerimizin katılmamaları ve kutlama mesajları göndermemeleri.

Söz konusu toplantılarda Doğu Türkistan bayrağı asılmaması ve ÇHC'ni rencide eden pankartlar kullanılmaması.

Çin misyonları önünde Çin bayrağının yakılmasının ve Çin'i rencide edici pankartların kullanılmasının engellenmesi.

Yukarıda belirtilen hususlara uyulması hususunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Mesut YILMAZ
Başbakan

Dağıtım: Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yrd.na, Milli Savunma Bak. ve Başbakan Yrd.na, Devlet Bakanlıklarına (Bağlı ve İlgili Kuruluşlara Devlet Bakanlıklarınca), Bakanlıklara, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığına, Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliğine, Başbakanlık Bağlı ve İlgili Kuruluşlarına, Başbakanlık Merkez Teşkilatına

Bilgi: Cumhurbaşkanlığı Gn. Sekr.ne, TBMM Genel Sekreterliğine

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in 2000 yılındaki Türkiye ziyareti iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1994 yılında 612,7 milyon dolar olan ikili ticaret hacmi 2000 yılında 1,4 milyar dolara ulaşmış, gerçekleşen bu ziyarette taraflar daha güçlü siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma konusunda istekli olduklarını belirtmişlerdir.²¹⁸ Üç gün süren ziyaret sırasında ekonomik ve siyasi konuların yanı sıra enerji alanında da anlaşmaların imzalanmasına ek olarak bir de ortak bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiride “insan haklarına, toprak bütünlüğüne, iç işlerine saygı duyulması; küreselleşme ve siyasi çok kutupluluk kapsamında bunalımların engellenmesine katkıda bulunulması; terörizm, ayrılıkçılık ve dini fanatizme karşı ortak mücadele edilmesi” konularında uzlaşmaya varıldığı açıklanmıştır. Bu anlaşma-

218 Görüşmelerde Doğu Türkistan meselesi gündeme geldiğinde dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye'nin Çin ile ilişkilerine büyük önem verdiğini belirtmiş ve Uygur Türkleri ile Türkiye Türklerinin akrabalık bağlarının bulunduğunu vurgulayarak “Bu kişilerin Çin'e sadık yurttaşlar olarak ülkenizin bir parçası olduğuna inanıyorum. Çin'in toprak bütünlüğünün korunması Türkiye'nin politikasıdır.” demiştir; Ekrem, “Türkiye Çin İlişkisinde Doğu Türkistan”.

lardan ve ortak bildiriden çıkan genel sonuca göre; Ankara'nın Çin'den elde edeceği ekonomik ayrıcalıklar ve uluslararası alanda sağlayacağı siyasi destek karşılığında Doğu Türkistan sorununu Pekin lehine nihayetlendirdiği ve bölge Türklerinin siyasi, kültürel ve ekonomik haklarının korunması ve geliştirilmesinin tamamen Çin'in tasarrufuna bırakıldığı söylenebilir.²¹⁹ Ayrıca bu ziyaret sırasında Jiang Zemin'e Türkiye Cumhuriyeti Devlet Liyakat Nişanı verilmesi de kamuoyunu meşgul eden başka bir konu olmuştur. Büyük Birlik Partisi ve Fazilet Partisi gibi muhalefet partileri karara tepki gösterirken aralarında Doğu Türkistanlı vakıf ve derneklerin de bulunduğu sivil toplum kuruluşları bu karardan rahatsız olduklarını ve kınadıklarını kamuoyuna duyurmuşlardır. Çin'in hızla gelişen geniş bir pazar hâline gelmesi ve BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyeliği Türkiye-Çin ilişkilerinde belirleyici unsurlar olmaya başlamış ve bu noktadan itibaren ekonomik çıkarlarını akrabalık bağlarına tercih eder bir görüntü sergileyen Türkiye'nin Doğu Türkistanlılar için ikinci vatan ve sığınılacak liman olma niteliği büyük darbe almıştır.²²⁰

Üst düzey ziyaretlerin de etkisiyle iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler her geçen sene artmıştır. Toplam ticaret hacmi 2007 yılında 14,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş,

219 Çolakoğlu, "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)".

220 Çolakoğlu, "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)".

2008'de ise 17 milyar dolara ulaşmıştır.²²¹ Ekonomik ilişkiler bu seyrinde ilerlerken 2009'da, 5 Temmuz olaylarından sadece 10 gün önce, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül iş adamları, akademisyenler, gazeteciler ve milletvekillerinin de katıldığı geniş bir heyetle Çin'e resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türk-Çin İş Konseyi'ne katılan heyetin ziyareti sırasında ticaret ve iş birliği, hidroelektrik santrali, maden ihracatı ve özel çelik almasını sektörlerinde toplam 56 milyon 150 bin dolar tutarında altı ayrı anlaşmaya imza atılmıştır.

5 Temmuz olayları Abdullah Gül'ün Çin'i kalabalık bir heyetle önemli ekonomik anlaşmalara imza attığı ziyaretinden birkaç gün sonra meydana gelmiş ve Doğu Türkistan'daki "soydaşlar"a karşı girişilen bu pervasız ve orantısız saldırı Türk kamuoyunda büyük bir infial uyandırmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak olayların "ülkemizde ve kamuoyumuzda derin bir üzüntü ve endişe yarattığını, Türk

halkının akrabalık bağları bulunan Uygur halkına kendini çok yakın hissettiğini ve onların acılarını paylaştığını" ifade etmiştir.²²² İlerleyen günlerde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da "vahşet boyutlarına ulaşan olayların ivedi olarak son bulması, sorumluların hesap vermesi ve gerekli tedbirlerin, evrensel insan hakları uygulamaları çerçevesinde bir an önce alınması" gerektiği yönünde beyanlarda bulunmuştur.²²³

Çok sayıda can kaybının yaşandığı 5 Temmuz olaylarından sonra Türkiye'den gelen sert tepki üzerine ilişkiler gerilmiş, ancak 2010'un Eylül ve Ekim aylarında iki ülkenin askerî uçaklarının Konya'da gizli hava tatbikatları yapması, ilişkilerin "normalleşme"ye başladığının işaretlerini vermiştir.²²⁴ Ortak hava tatbikatlarını takip eden günlerde ise, 7 Ekim'de Brüksel'de yapılan Asya-Avrupa Zirvesi dönüşü, Çin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakanlık düzeyinde sekiz yıl aradan sonra gerçekleşen ziyarette Çin resmî haber ajansı *Xinhua*'ya göre iki ülke arasındaki karşılıklı

221 Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", s. 15; Tuğcu, "Turkish-Chinese Relations", Selçuk Çolakoğlu ile yapılan röportaj.

222 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Meydana Gelen Olaylar Hk.", No: 118, 8 Temmuz 2009, http://www.mfa.gov.tr/no_118_-08-temmuz-2009_-sincan-uygur-ozerk-bolgesi_nde-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa (Ocak 2012).

223 *Hürriyet*, "Erdoğan Sincan katliamını kınadı", 27 Ekim 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12030415.asp> (20 Ekim 2011).

224 *Taraf*, "Ordunun eksenî Doğu'ya kaydı", 30 Eylül 2010, <http://www.taraf.com.tr/haber/ordunun-ekseni-dogu-ya-kaydi.htm> (27 Ekim 2010).

ilişkilerin stratejik iş birliğine dönüştürülmesi yönünde önemli kararlar alınmıştır. Wen Jiabao, düzenlenen basın toplantısında Çin ile birlikte Türkiye'nin de "terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılık" tehditleriyle karşı karşıya bulunduğunu vurgulamış ve her iki ülkenin kendi egemenliğini ve topraklarının bütünlüğünü korumak arzusunda olduğunu, Türkiye ile siyasi ve ekonomik alanda iş birliğini arttırmak istediklerini dile getirmiştir. Ziyaret sırasında Türkiye'de 4.500 kilometrelik demir yolu projesi ve Türkiye'den İran'a petrol boru hattı inşası projeleri de görüşülmüş ve taraflar arasında 2009'da 14,2 milyar dolar olarak gerçekleşen ticaret hacminin 2015'te 50 milyar dolara, 2020'de de 100 milyar dolara çıkarılması yönünde anlaşmaya varılmıştır.²²⁵

Wen'in Türkiye ziyareti ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve stratejik iş birliğinin kurulmasının amaçlandığı savunulsa da Doğu Türkistanlılar bu ziyaretle bir nevi "sus payı" olarak nitelendirilebilecek ticari anlaşmalarla Türkiye'nin Doğu Türkistan'daki gelişmeler karşısında daha "uzlaşmacı" bir tutum sergilemek zorunda bırakılmak istendiğini ve özellikle Dünya Uygar Kurultayı gibi barışçıl Uygur kuruluşlarına yönelik duruşunu nötrleştirmesi için baskı kurulduğunu savunmaktadır.

225 *Sri Lanka Guardian*, "China courts Turkey", 17 Ekim 2010, <http://www.srilankaguardian.org/2010/10/china-courts-turkey.html> (20 Ekim 2010).

4. Bölüm

DOĞU TÜRKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

“Eskiden Çinleşmedik, çünkü”, diyor Kalta Osman ve içini çekerek devam ediyor; “birincisi kendi dilimiz vardı. Büyük küçük herkes aynı dili konuşurdu. Yaylada, ovada, meclislerde kendi dilimiz konuşulurdu. Hiç kimse başka bir dil öğrenme veya konuşma ihtiyacı duymazdı. İkincisi nüfusun çoğunluğu Türk’tü; kendi kendimizeydik. Üçüncüsü dinimiz vardı. Dördüncüsü canlı bir millî kültürümüz vardı.

Fakat bugün şartlar hızla bizim varlığımızın aleyhinde değişiyor. Bugün dilimiz yok ediliyor; çünkü geçerli dil Hensu’nun (Han Çinli) dilidir. Resmî dil Hensu dilidir. Eğitim dili Hensu dilidir. Bir yerde iş bulmanın şartı ki -Hensulardan bize sıra gelirse- Hensu dilini bilmektir. Televizyonun dili Hensu dilidir. Kitabın dili Hensu dilidir. Artık yaylacılıkla, tarımcılıkla geçinilmiyor. Çocuklarının geleceğini düşünen insanlar, çocuklarını (ister istemez) Hensu dilini öğreten anaokuluna ve diğer eğitim yuvalarına gönderiyorlar. Üniversiteye gitmek için Hensu dilini bilmek gerekiyor. Çin devleti bizi atalarımızın yurdunda azınlık yaptı. Herkes için sıkı bir nüfus planlaması (doğum kontrolü) politikası uyguladılar. Hensuların sayısı 1 milyardan da çok. Onlara nüfus planlaması şart koşsan ne olur, koşmasan ne olur? Zaten her tarafı istila ediyorlar. Biz çoğalamıyoruz. Çin devleti, Hensu çekirge sürüsünü planlı bir şekilde bizim yurdumuza yönlendiriyor. Ne zaman Türkler bu ülkede küçük bir azınlık olursa, o zaman bize uygulanan zulüm politikasında bir yumuşama olacaktır. Çünkü onlar için artık tehlike teşkil etmeyeceğiz.

Ulusal kültürümüz, törelerimiz yok ediliyor. Halkımızın atadan babadan kalma gelenekleri, ‘feodal çağ dışı kalıntılar’ olarak dışlanıyor. Düğünlerimizde gönümüzce şarkılar söyleyemiyor; cenazelerimizde sesli Kur’an okuyamıyoruz. Zaten artık kaç kişi Kur’an okuyabiliyor; manasını açıklayabiliyor ki? Bazen Ramazan aylarında oruç tutmak yasaklanıyor. Dört kişi ikinci defa yan yana gelse şüphe uyandırıyor.”²²⁶

Bugün anavatanlarında yalnızlaştırılan ve Çin'in devasa nüfusu içerisinde "egzotik" etnik unsurlar hâline getirilen Doğu Türkistan halkları, günümüzde dünyada çok az örneği kalmış yarı-otokriter rejimlerden birinin sömürge tebaası konumundadır.

Çin'in Hanların başatlığı üzerine kurulu geleneksel yapısı, onlarca etnik grup üzerinde yükselerek onları âdeta bir kafes gibi çevrelemektedir. Üniter devlet anlayışı siyasi, kültürel, sosyal, dinî ve iktisadi alanda ırk ayrımcılığını tesis etmekte, beslemekte ve kıskırtmaktadır. Tibet ve İç Moğolistan gibi bölgelerde de benzeri uygulandığı gibi, Doğu Türkistan'da da Müslüman Türk halkının yüzlerce yıllık kültürel kimliği ve dinî inançları tehdit altındadır. Doğu Türkistan halkı ekonomik hayatın dışına itilerek kendi topraklarında marjinalleştirilmektedir. İnsan hakları ihlallerine yönelik hak arayışlarına hiçbir açık kapı bırakılmamaktadır.

Günümüzde Çin hükûmetinin Doğu Türkistan'daki insan hakları talepleri ve bağımsızlık mücadelesine karşı kullandığı "ayrılıkçılık, aşırılık ve terörizm"le savaş retoriği insan hakları hukuku açısından kabul edilmesi mümkün olmayan son derece muğlak tanımları içermektedir. "Ayrılıkçılık, aşırılık, terörizm" gibi kavramlar her türlü muhalif barışçıl gösteriyi kapsamına alacak ve ifade ve inanç özgürlüğünü budayacak şekilde son derece geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti Ceza Yasası'nın 103. Maddesi "açık bir biçimde ayrılıkçılığı kışkırttığı, ülkeyi bölmeye çalıştığı" düşünülen her türlü faaliyetin cezalandırılmasını öngörmektedir ve şiddet unsuru taşımayan eylemler ya da ifade özgürlüğü kullanımı gibi haklar da bu kategoriye rahatlıkla dâhil edilebilmektedir. Bu maddeye dayanarak Doğu Türkistan gibi Tibet'te de aktivistler haksız yere çeşitli cezalara çarptırılmaktadır.²²⁷

227 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, "Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar", s. 5.

Çin Halk Cumhuriyeti Ceza Yasası Madde 103: Ülkeyi bölmek ya da ulusal birliği zayıflatmak amacıyla hareket eden, örgüt kuran ya da komplo kuranlardan elebaşları veya suçu ağır olan kimseler müebbet hapse veya 10 yıldan az olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına çarptırılır; diğer aktif katılımcılar 3 yıldan az ve 10 yıldan fazla olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına çarptırılır; ve diğer katılımcılar 3 yıldan fazla olmamak üzere değişmez süreli

hapis cezasına, ev hapsi, denetim veya siyasi haklarından yoksun bırakılma cezalarına çarptırılır. Ülkeyi bölmeyi ve ulusal birliği zayıflatmayı teşvik eden kimseler 5 yıldan fazla olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına, ev hapsi, denetim veya siyasi haklarından yoksun bırakılma cezalarına çarptırılır; elebaşları veya suçları ağır olan kimseler 5 yıldan az olmamak üzere değişmez süreli hapis cezasına çarptırılırlar.²²⁸

Çin, devletlerin insan hakları yükümlülüklerini düzenleyen pek çok uluslararası anlaşmaya imza atmış olmasına rağmen anayasasında özellikle ırk ayrımcılığı alanında keyfi uygulamalara sebebiyet veren yasal boşluklar bulundurmaktadır. Çin anayasası ırk ayrımcılığına açık bir tanım getirmemektedir. Bu da kanuni düzenlemelerin ayrımcılık teşkil eden davranışlar ve fiilleri karşısında etkisiz kalmasına yol açmakta ve “etnik azınlıklar”ın temel insan haklarını savunmaları noktasında büyük bir engel teşkil etmektedir.²²⁹ Irk ayrımcılığı alanında araştırma, raporlama gibi faaliyetlerin engellenmesi de sivil toplum kuruluşlarının bu alanda iyileştirici bir rol oynamasının önüne geçmektedir.

Bugün devasa topraklarında en az 56 etnik grubun bulunduğu Çin Halk Cumhuriyeti, Han Çinlilerin temel çıkarlarını gözetken ve önceleyen bir “demokrasi” anlayışına sahiptir. “Demokratik” değerler ve insan hakları prensipleri Çin’in binlerce yıllık tarihî süreç içerisinde oluşmuş “millî nitelikler”ine uygun koşullar taşıdıkları sürece benimsenmektedir. Söz konusu “millî

228 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, “Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar”, s. 5; “Criminal Law of the People's Republic of China”, U.S. Congress, Congressional-Executive Commission on China, <http://www.cecc.gov/pages/newLaws/criminalLawENG.php> (18 Ağustos 2011).

229 Amnesty International, “Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session”, Ağustos 2009, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/024/2009/en/8c548619-2d42-4207-89c3-6446ebf9d410/asa170242009eng.html#0.3.Articles%202%20and%205:%20Racial%20discrimination%20against%20Tibetans%20outline> (12 Kasım 2009), s. 9.

nitelikler”i ihlal edecek her türlü girişim ülkenin bütünlüğünü ve iç istikrarını tehdit eden faaliyetler olarak görülmekte ve terörist eylemler olarak nitelendirilmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti’nin milliyetçilik anlayışı modern dünyanın “ulus” ve “ırk” kavramlarıyla birebir uyuşmamaktadır. Çin, imparatorluk politikalarının dayandığı Çin devletinin bir ulus olarak değil bir uygarlık olarak kavramlaştırılması, günümüz Çin’inde de merkez doktrin olarak benimsenmiştir. “Çin devleti”nin bir uygarlık olarak kavramlaştırılması “azınlık” kavramının ayrılıkçı bir siyasi kimlik değil de kültürel bir kimlik olarak yorumlanmasına izin vermektedir. Böylece “Çin ulusu” kavramı kendi kaderini

tayin sorunundan söz edilmeden tarihi süreçte Çin imparatorlukları sınırlarına dâhil olmuş farklı etnik grupların ortak bir kültür üzerinde uzlaşabileceği tezine dayanmakta, bu söylem Çin Halk Cumhuriyeti’nin çevre topraklar ve halklar üzerindeki kontrolünü meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Bu anlamda Doğu Türkistan toprakları Çin’in ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte; Uygur, Kazak, Kırgız kimlikleri de Çin ulusunun etnik çeşitliliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.²³⁰

Tarihi, geçmişi, gelenekleri, kökenleri tamamen farklı nitelikler arz eden Doğu Türkistan halkına kendi kaderini tayin hakkı tanımayan Çin, günümüzde bağımsızlık taleplerine ve insan hakları arayışına karşı taviz vermez tutumunu (11 Eylül saldırılarının ardından muğlaklaştırılan “terör” söylemlerini uygun bir zemin olarak değerlendirip) “uluslararası terörle ilişkili ayrılıkçı gruplarla mücadele” temeline oturarak meşrulaştırma çabası içerisine girmekte ve “terörle savaş”a “naçizane” bir katkısı olarak takdim etmektedir.

Önde gelen uluslararası insan hakları örgütleri temsilcilerinin neredeyse tamamının araştırma yapmak veya gözlemlerde bulunmak üzere Çin’e ve özelde Doğu Türkistan ve Tibet gibi bölgelere girişleri yasaktır. Doğu Türkistan’da yaşanan ihlallerle ilgili sınırlı bilgi akışı diasporada yaşayan Uygurların medya ve sivil toplum örgütlenmeleri üzerinden sağlanabilmektedir.

Bugün Doğu Türkistan’da sivil, siyasi, ekonomik ve sosyal haklar noktasında yaşanan ihlallerden bazıları şu şekilde özetlenebilir: Keyfi tutuklamalar, işkence ve idam; Han Çinlilerin kitleler hâlinde göç etmesinin teşvik edilmesi; Doğu Türkistanlı genç kadınların Çin’in batı şehirlerine zorla transfer edilerek ağır şartlarda çalıştırılması; işe alımlarda ayrımcılık; sağlık

230 Karaca, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, ss. 226-227.

hizmetlerinde ayrımcılık; “iki dilde eğitim” politikasıyla Uygur dilinin tasfiye edilmesi; ibadet yasakları; seyahat hakkının kısıtlanması vb.

Dil ve Eğitim Yasakları

Eğitim, Doğu Türkistanlıların ikinci Çin istilasının gerçekleştiği 1876 yılından itibaren en çok mahrumiyet çektikleri alanlardan biri olmuştur. Bu dönemden sonra Doğu Türkistan'da hâkim olan Rus ve Çin idareleri kendi okullarını açmış ve çoğu zaman yerli halkın çocuklarının bu okullara devam etmelerini zorunlu kılmıştır; ancak halk, gayesi Çinlileştirmek ya da Ruslaştırmak olan bu okullara çocuklarını göndermek istememiştir. 1933 ve 1944'te kısa süreli millî cumhuriyet hükûmeti dönemlerinde açılan millî eğitim kurumları da uzun ömürlü olamamıştır.

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Komünist Parti, cumhuriyet toprakları üzerinde üniter devletin

Mekteplerin gayesi halkı Çinlileştirmek, tercüman ve uşak yetiştirmek olduğundan, yerli Müslüman Türkler bu mekteplerden vebadan kaçır gibi kaçıyor. Ancak çocukları okula yazdırmak mecburiyeti konunca ve yazdırmayanlar çok ağır cezalara çarptırılınca halk; kimse-siz, fakir çocukları buluyor ve onları kiralamak suretiyle cezadan kurtuluyor ve kendi çocuklarını da bu düşman okulunda bir uşak olmaktan kurtarmış oluyordu.²³¹

temellerini sağlamlaştırmak amacıyla eğitim politikalarına öncelik vermiş ve ilk sekiz yıl boyunca azınlıklara karşı görece çoğulcu bir yaklaşım benimsyerek azınlık dillerinin kullanımını ve gelişimini desteklemiştir. Ancak Uygurlar gibi azınlıkların, okullarda kendi ana dillerinde eğitim görmelerine imkân veren bu yaklaşım kalıcı olmamıştır. 1958-1977 yılları arasında çok sayıda etnik grubun bulunduğu ülkede ortak bir dilin tesis edilmesi hedefiyle azınlık dillerinin kullanımına yönelik önemli kısıtlamalar getirilmiştir.

1956'da Arap alfabesinin kullanıldığı Uygur, Kazak, Kırgız ve Şibe dillerinde Rusya'da kullanılan Kiril alfabesine geçileceği ilan edilmiştir. Bu değişiklik, Rusya'dan temin edilecek eğitim materyallerinin kullanılması gibi pratik kolaylıklar getireceği düşünülmüş ve yapılmıştır. 1958 yılına gelindiğinde ise Rusya ile ilişkilerin bozulmaya başlamasıyla bir-

likte Kiril alfabesinden vazgeçilmiş ve Çince ile azınlık dilleri üzerinde ortak bir dil, *lingua franca*, oluşturmak amacıyla Latin alfabesine geçilmiştir. Yazılı dilde Latin alfabesine geçilmesiyle birlikte Uygurca, alfabetik sistem olarak ikinci bir değişiklik daha

231 Alptekin, s. 64.

yaşamıştır. Ancak Kiril alfabesi gibi Latin alfabesi de Uygurlar ve diğer azınlıklar arasında kabul görmemiş ve nihayet 1984 yılında “eski yazı”ya yani Arap alfabesine dönüş yapılmıştır. Ayrıca, alfabede sık sık değişiklik yapılması bölgedeki okuryazarlık oranını düşürmüş, toplumda karmaşa ve huzursuzluğa sebep olmuştur. Dahası halk arasında, merkezî hükûmet tarafından yapılan bu değişikliklerin nesilleri birbirinden koparmaya yönelik kasıtlı çabalar olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır.²³²

1950’lerde kabul edilen otonomi statüsüyle birlikte azınlıklara eğitim konusunda belirli haklar tanınmıştır. Bunun sonucu olarak yaklaşık 50 yıldır bölgede iki ayrı ilkokul sistemi oluşmuştur. Birincisi Han okullarıdır. Öğrenci popülasyonunun genel olarak Han Çinlilerden ve az sayıda diğer etnik gruplardan oluştuğu bu okullarda tüm dersler Han Çinli öğretmenler tarafından Çince (Mandarin)²³³ verilmektedir. Öğrenci popülasyonunun tamamen etnik gruplardan oluştuğu azınlık okullarında ise azınlık dilleri anadil olarak öğretilmekte, diğer dersler ise Mandarin dilinde yapılmaktadır. 1990’lı yıllarda açılan karma okullarda da Mandarin dili müfredat dili olarak belirlenmiştir. Bu okullarda azınlıklar kendi dillerini seçmeli ders olarak alabilmektedir. Pilot bölgelerde yapılan çalışmalar sonrasında 2002’de uygulamaya konan iki dilli eğitim politikası ile Mandarin, yukarıda bahsi geçen tüm okullarda birincil müfredat dili hâline getirilmiş ve azınlık dillerinin öğretildiği ders saatleri önemli oranda azaltılmıştır. İki dilli eğitim olarak adlandırılrsa da bu yeni eğitim politikası ile Uygur kültürü ve dilinin muhafaza edilmesi açısından hayati önemi olan azınlık okulları fonksiyonlarını yitirmiştir. Ders saatlerinin azaltılmasıyla birlikte Uygur dili öğretmenleri mesleklerini kaybetmeye ve eğitim alanından çekilmeye başlamış, yerlerini ise Han Çinli öğretmenler ya da Mandarin diline daha hâkim diğer meslektaşları almıştır.²³⁴

232 Grose, “Educating Xinjiang’s Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest”, ss. 120-121.

233 Çin’de 20. yüzyıl başlarında Mandarin dili resmî dil olarak kabul edilmiş, eğitim müfredatı bu dilde düzenlenmiştir. Ancak 56 etnik grubun yaşadığı ülkede Mandarin’in hâlâ günlük hayata derinlemesine nüfuz ettiği söylenemez, bkz.: Gladney, “China’s National Insecurity: Old Challenges at the Dawn of the New Millennium”.

234 Paloma Robles, “Uyghurs face an education dilemma”, *Asia Times Online*, 6 Ekim 2009, <http://www.atimes.com/atimes/China/KJ06Ad01.html> (Aralık 2011); David Strawbridge, “The Challenges of Bilingual Education in the

Altay doğumlu 28 yaşındaki Akbar Emin Çince eğitim almış. İki kültür arasında kaldığını ve ikisine de yabancılaştığını söylüyor. “Çince eğitim veren bir okulda eğitim gördüğünüzde kendi kültürünüzü tam olarak tanıyabilmeniz ve kavrayabilmeniz imkânsız hâle geliyor. Kendi kültürünüzden insanlarla bir araya gel-

diğiniz sosyal etkinliklerde, topluluğa uyum sağlamak zorlaşıyor. Öte yandan Çinçeniz ne kadar iyi olursa olsun ve ne kadar asimile olursanız olun, Han Çinlilerin gözünde her zaman bir Uygur olarak kalıyorsunuz. Bilinçli ya da bilinçsiz, ön yargı ve ayrımcılık peşinizi hiç bırakmıyor.”²³⁵

2002-2005 yılları arasında ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim seviyelerinde Mandarin yaygınlaştırılmış, 2005'te de anaokullarında uygulamaya konmuştur. Doğu Türkistan'daki en büyük üniversite olan Sinjjang Üniversitesi'nde 2002'den itibaren Uygur dili ve edebiyatı dersleri hariç, Uygurca eğitim tamamen kaldırılmıştır. Uygur çocukların okuduğu okullarda görev yapan ve Çince bilmeyen öğretmenler Çince seviye tespit sınavlarında başarılı olamadıkları takdirde işten atılmaktadır. Bazı bölgelerde de öğretmen ve öğrenciler okul sınırları içerisinde Uygurca ifadeler kullanmaları durumunda para cezası alacakları tehdidiyle uyarılmaktadır. Yine bazı anaokullarında çocukların Çince dil eğitimi programlarına devam etmeleri için ailelerinin iznine başvurulmaksızın haftanın altı günü okullarda tutuldukları belirlenmiştir. İlk ve orta öğretim düzeyindeki Uygur çocuklarının kendi kültürel çevrelerinden koparılıp Çin'in iç kesimlerindeki 12 büyük şehre gönderilerek buralarda Çince eğitim veren “Sinjjang okulları”na yerleştirilmeleri de yaygın bir uygulamadır.²³⁷

2002'de Sinjjang Komünist Parti Sekreteri Wang Lequan, yerel dillerin 21. yüzyıla uyum sağlayamadığını, bu sebeple Çinceyi benimsedikleri takdirde etnik azınlıkların niteliklerinin yükseleceğini iddia etmiştir.²³⁶

Xinjiang Uyghur Autonomous Region People's Republic of China”, The Southeast Asian Ministers of Education Organization (SEAMEO), 2008, http://www.seameo.org/_ld2008/documents/presentation_document/strawbridge_xinjiang_challenges_of_bilingual_education_.pdf (Ocak 2012); Amnesty International, “Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session”, ss. 10-11.

235 Robles, “Uyghurs face an education dilemma”.

236 Roundtable before the Congressional-Executive Commission on China, “Human Rights in Xinjiang: Recent Developments”, s. 7.

237 Roundtable before the Congressional-Executive Commission on China, “Human Rights in Xinjiang: Recent Developments”, s. 5; Amnesty International, “Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session”, s. 11; Grose, “Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest”,

Doğum Kontrolü ve Zorunlu Kürtaj

Çin hükümeti 1979 yılından itibaren zorunlu tuttuğu doğum kontrolü politikasının ülkenin modernizasyonu ve gıda güvenliği açısından gerekli olduğunu savunmaktadır. Katı düzenlemeler ve tedbirlerle uygulanan bu politika insanların en temel haklarını ihlal etmektedir; uygulamalar nedeniyle en ciddi mağduriyeti yaşayanlar ise kadınlardır.²³⁸ Nüfusu 10 milyondan az olan etnik gruplar, tek çocuk politikasından muaf tutulmuş olsalar da gerçekte doğum kontrolü politikaları etnik gruplar arasında daha sıkı uygulanmaktadır.²³⁹

Çin'in geri kalanında olduğu gibi Doğu Türkistan'da da doğum kontrolü politikası evlenme yaşının, çocuk sayısının ve çocuk sahibi olma zamanlamasının kontrol edilmesi gibi konuları içermektedir. Kadınlar hamilelik için "resmî izin" almak mecburiyetindedir. Doğum kontrolü çerçevesinde okul, fabrika veya köy gibi her bir ünite için, yıllık doğacak çocuk kotaları dayatılmaktadır. Kentli bir çift ilk çocukları özürli değilse tek çocuk hakkına sahipken, kırsal kesimde ilk çocuğun kız olması durumunda ikinci çocuk hakkı doğmaktadır.²⁴⁰ Etnik azınlıklara ise aile başına kentlerde iki çocuğa, kırsal kesimde ise üç çocuğa kadar izin verilmektedir. Ancak resmî makamların çocuk sayısının kentlerde bire, kırsal kesimde ise ikiye indirilmesi yönünde ailelere gayriresmî bir baskı uyguladığı bağımsız kaynaklar tarafından bildirilmektedir.²⁴¹

"Kota fazlası" çocuk sahibi olan çiftlere ağır para cezasını da kapsayan yaptırımlar uygulanmaktadır. Kırsal kesimlerde bu parayı ödeyemeyenler evlerinin tahrip edilmesi, devlet memuru iseler işten çıkarılma veya kıdemlerinin indirilmesi gibi cezalarla karşı karşıya kalmaktadır. Bazı vakalarda "kota fazlası" bir bebeğe hamile olan kadınların zorla özel karantina yerlerine alındıkları ve kürtaja razı olana kadar birkaç günden birkaç aya

s. 125; Selçuk Çolakoglu, "Çin'in ev ödevleri", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu-USAK, 14 Temmuz 2009, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1008> (11 Ekim 2009).

238 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 48.

239 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 49.

240 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 49.

241 Amnesty International, "People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region", s. 12.

kadar değişen sürelerde tutuldukları bildirilmiştir. İşlemi fiziksel olarak kaldırayabileceği öngörülen kadınlar, rızaları alınmaksızın, kürtaj sonrası kısırlaştırılma işlemine tabi tutulmaktadır. Tüm bu “tedbir”lere rağmen, gözlem altında tutulan kadınların doğum yapması hâlinde bebekler iğneli yöntemlerle öldürülmektedir.²⁴²

İşkence ve Ölüm Cezası

Gözaltında ya da tutuklu bulunan kişinin ifadesinin alındığı sırada işkence yapmak Çin kanunlarına göre açıkça yasaktır. Ancak gerek hukuki yapılanmanın gerekse tutuklu haklarını güvence altına alan yasal düzenlemelerin yetersizliği ve kanunların Çin makamları tarafından keyfi olarak tatbik edilmesi, Çin hâpishanelerine düşen “mahkûm”lar açısından oldukça vahim sonuçlar doğurmaktadır. İşkence vakalarının istatistiki verilerini elde etmek mümkün olmakla birlikte Çin’de işkencenin çok yaygın, sistematik ve yayımlanan bazı resmi istatistiklerin çok üstünde olduğunu gösteren deliller bulunmaktadır. Çin’in diğer bölgelerindeki işkence iddaları araştırılıp genellikle failler hakkında soruşturma açılırken Doğu Türkistan’da devlet görevlilerinin çoğu zaman korunması ve fiillerine göz yumulması, işkencenin bölgede Çin hükûmeti tarafından sistematik bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.²⁴³

Çin’de yargılama usullerinin de hukukun temel ilkeleriyle çelişen birçok yönü bulunmaktadır. Özellikle ölüm cezası vakalarının, tarafsızlığı şüpheli mahkemelerde görülmesinin yanı sıra, sanıklardan alınan bilgilerin işkenceyle elde edilmesi, savunma hakkının ihlal edilerek avukata erişimin engellenmesi ve suçsuzluk karinesinin uygulanmayışı, adil yargılama kurallarının ihlali anlamına gelmektedir. Çin’de Ceza Muhakemesi Kanunu, bölücülük, terörizm ve devlet sırlarının ifşa edilmesi suçlamalarıyla yargılanan sanıkların avukat ya da yasal bir temsilci tarafından savunulması hakkını kabul etmemektedir.²⁴⁴

Ölüm cezası karşıtı *Hands Off Cain* adlı insan hakları kuruluşunun yayımladığı bir rapora göre Çin’de 2009’da en az 5.000 kişi idam edilmiştir. Bu, dünya genelinde gerçekleştirilen infazların yak-

242 Türköz, “Doğu Türkistan’da İnsan Hakları”, s. 49.

243 Türköz, “Doğu Türkistan’da İnsan Hakları”, ss. 57-58.

244 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, “Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar”, s. 8.

laşık %88'ine tekabül etmektedir. Bu rakam 2008 yılında tahmini 5.000-7.000 arasındadır. Çin'de ölüm cezası mahkûmiyetleri devlet sırrı niteliği taşımakta ve gerçekleştirilen idam cezaları ile alakalı ancak yerel haber kanallarından ya da bağımsız haber kaynaklarından bilgi alınabilmektedir. Bu yollarla elde edilen bilgiler çoğu zaman sınırlı olmakta ve gerçek rakamların çok küçük bir bölümüne ulaşılabilir. ²⁴⁵

Ölüm cezası Doğu Türkistan'da daha çok siyasi sebeplerle verilmektedir ve çoğu kez ölüm cezası verilen mahkûmların suçlarının kanıtlanmış olması şartı gözetilmemektedir. Irk, etnik köken ve sosyoekonomik faktörler tutuklulara ölüm cezası verilip verilmemesinde önemli oranda belirleyici olmaktadır. ²⁴⁶ 1990'da Barın'da ve 1997'de Gulca'da çıkan ayaklanmalar sonrasında tutuklanan Uygurların çoğu idam cezasına çarptırılmıştır. Yine 5 Temmuz olaylarından sonra Ocak 2010 itibarıyla en az 22 Uygur ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Çin'de infazı gerçekleştirilen mahkûmların cesetlerine ulaşamaması da ayrı bir insan hakları sorunu olarak gündeme gelmektedir. Seyyar idam ünitelerinde silahla vurularak ya da iğneyle idamı gerçekleştirilen mahkûmların cesetleri, yakınlarının ya da bağımsız heyetlerin incelemesine izin verilmeden yakılmak üzere krematoryumlara gönderilmektedir. Bu da mahkûmların cesetlerinin suistimal edilebileceği endişelerini doğurmaktadır. Konuyla ilgili olarak 2009'da Çin medyasında yayınlanan haberlere göre, ülkedeki organ donörlerinin üçte ikisini infaz edilmiş mahkûmlar oluşturmaktadır. ²⁴⁷

Ekonomik Yaşamdan Dışlanma

1990'ların başında Çin hükûmeti azınlıkların Çin toplumuyla daha fazla entegre olmasını sağlamak iddiasıyla "Batı Çin'i kalkındırma hamlesi" ²⁴⁸ programını hayata geçirmiştir. Çin hükûmetinin tüm etnik temelli huzursuzlukların kaynağında ekonomik kalkın-

245 Hands Off Cain, "2010 Report", 2010, <http://www.handsoffcain.info/bancadati/index.php?tipotema=arg&cidtema=13310629> (7 Ekim 2010).

246 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 47.

247 Hands Off Cain, "2010 Report".

248 "Batı Çin'i kalkındırma hamlesi" programı Sichuan, Gansu, Guizhou, Yunnan, Qinghai, Shaanxi eyaletlerini ve Ningxia, Tibet ve Doğu Türkistan özerk bölgelerini kapsamaktadır; Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", s. 147.

mışlık sorununun yattığı varsayımı üzerine inşa edilen bu program kapsamında, ülkenin batısını ve çoğunlukla azınlıkların yaşadığı özerklik statüsündeki bölgeleri kalkındırmaya yönelik büyük çaplı ekonomik düzenlemeler yürürlüğe konmuştur. Yer altı ve yer üstü kaynakları açısından zengin olan Doğu Türkistan toprakları da bu ekonomik düzenlemelerle birlikte en çok yatırım alan bölgelerden biri olmuştur. Çin hükûmeti bölgede kara yolları, hava alanları, tren yolları; doğal gaz ve petrol boru hatları gibi çeşitli projeleri hayata geçirerek tarım, sanayi ve altyapı alanlarında muazzam istihdam sahaları oluşturmuştur.

Ancak söz konusu program Doğu Türkistan özelinde yoksulluk ve ekonomik geri kalmışlığın en büyük nedenlerinden olan devletin ekonomide tekelleşmesi sorunu konusunda iyileştirici olmamıştır. Ekonomik kalkınmanın -Doğu Türkistan'ın Han Çinli olmayan halklarına yönelik ayrımcılığı düzenleyecek hukuksal değişikliklerle desteklenmediği için- Han Çinli olmayan halklar açısından bir fark yarattığını söylemek mümkün değildir.

Çinde 1970'lerden itibaren benimsenen ekonomik reformlarla birlikte devletin ekonomideki ağırlığı hafifletilerek serbest pazar ekonomisi benimsenmiş ve özel sektör teşvik edilmiştir. Buna rağmen özel sektörün ekonomide üçte ikilik bir ağırlığının olduğu refah seviyesi yüksek Guangdong gibi güney eyaletlerin aksine, Doğu Türkistan'daki endüstriyel işletmelerin beşte dördü hâlen hükûmetin elinde bulunmaktadır.²⁴⁹ Çin hükûmeti, sanayisi gelişmiş ve kalkınmış bölgelere tanıdığı ekonomik özgürlükleri Doğu Türkistan'a tanımamaktadır.

Doğu Türkistan'ın yer altı kaynaklarının işlenerek Çin ekonomisine aktarılması sağlanmakta ve bölgeye Çin hükûmetinin siyasi olarak "daha güvenilir ve sadık" olduğunu kabul ettiği Han Çinli nüfusun göçü teşvik edilmektedir. Bazı tahminlere göre her sene Doğu Türkistan topraklarına göç eden Han Çinli sayısı 250.000'i bulmaktadır. Bu anlamda bölgeye yapılan ekonomik yatırımların, Han Çinli olmayan unsurların asimilasyonu ile sonuçlanacak süreci kamufle etmeye yönelik bir nevi Truva atı olarak değerlendirilmesi mümkündür.²⁵⁰

249 Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", ss. 147-148.

250 Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", ss. 147-148.

Doğu Türkistan'ın kalkınmasında en önemli yere sahip kuzeydeki petrol endüstrisi başta olmak üzere muhtelif ticari kuruluşlarda istihdam edilenler ekseriyetle Han Çinlilerden oluşmaktadır. Güneyde de, bazı kaynaklara göre, pek çok ticari kuruluş özelleştirilerek Han Çinlilere devredilmekte ve bu kuruluşlarda çalıştırılmak üzere bölgede ezici çoğunlukta olan Uygurlar yerine Han Çinliler tercih edilmektedir. Bu durumun Uygurların geleneksel sanatları olan halıcılık ve ipek üretimi alanında faaliyet gösteren işletmeler ve fabrikalar için de söz konusu olduğu bildirilmektedir.²⁵¹

Tarım sektöründe de benzeri ayrımcı politikaların uygulandığı bölgede, yolsuzluk ve adam kayırmanın yanı sıra vergilerin ağırlaştırılması sebebiyle pek çok Uygur çiftçi fakirleşmiş ve topraklarını satmak zorunda kalmıştır. Bazı bölgelerde Uygur çiftçiler ürünlerini serbest piyasa değerinin çok altında bir fiyata devlet kurumlarına satmak zorunda bırakılırken Çinli çiftçiler piyasada istedikleri fiyata alım satım yapabilmektedir.²⁵²

Doğu Türkistan şehirlerinde etnik yapıyla sosyoekonomik kalkınma birbiriyle doğrudan ilişkili bir nitelik arz etmektedir. Örneğin Hoten (%96 Uygur) ve Kaşgar (%90 Uygur)²⁵³ gibi ağırlıklı olarak Uygurların yaşadığı güney şehirlerinin, sosyoekonomik açıdan değerlendirildiğinde, Doğu Türkistan'daki toplumsal yapının en geri kalmış kesimini teşkil ettikleri görülmektedir. Han Çinlilerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgenin kuzeyindeki Urumçi (%75 Han Çinli) ve Karamay (%75 Han Çinli) ise ekonomik refah açısından en gelişmiş şehirlerdir. Etnik grupların yerleşimlerine göre şehirleşme, sanayileşme ve teknolojik kalkınma da şehirden şehire bariz farklılıklar göstermektedir. Bu örnekler Doğu Türkistan'da zengin iç kaynaklardan elde edilen gelirin etnik gruplar arasında orantılı bir şekilde paylaştırılmadığının en bariz göstergelerindendir.²⁵⁴

251 Amnesty International, "People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region," s. 9.

252 Amnesty International, "People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region," s. 9.

253 Bu oranlar her geçen yıl Uygurlar aleyhine değişmektedir.

254 Li, "Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang", ss. 12-13.

Sinjang'da genç bir Uygur, Han Çinlilerin bölgeye akın akın gelişi karşısında duyduğu çaresizliği şöyle dile getiriyor: "Bakın, ben gücü kuvveti yerinde bir adamım ve iyi bir eğitim aldım. Ama Çinli

şirketler bana iş vermeyecekler. Tren istasyonuna gidin. Henüz yeni gelmiş bir sürü Çinli göreceksiniz. Bütün işlere onları alacaklar. Bu bilinçli bir politika, bizi ezmek istiyorlar."²⁵⁵

Türk kültürünün "son kalesi" Kaşgar'ın da düşmesi için geri sayım başladı. Özellikle 1999 yılında demir yolu ağının Kaşgar'a ulaşmasıyla birlikte kitleler hâlinde "mevsimlik işçi" akını daha da hızlandı. Doğu Türkistan'da yarım milyon kadar "mevsimlik" Han kökenli göçmen işçinin bulunduğu tahmin ediliyor ki, bu arada adı geçen Çinliler için "mevsimlik" terimini kullanmak pek doğru değil, çünkü gelenlerin önemli bir kısmı devlet teşvikiyle bölgenin "yeni sakinleri" yapılıyor. Türkler demir yolu bağlantısı için sevinseler mi, yoksa üzülseler mi? Elinde bir sepet çekirdeksiz

Turfan üzümüyle tren bekleyen genç Kazak Türkü Alpamış şöyle dedi: "Demir yolu ağının Kaşgar'a kadar ulaşması iyi oldu; fakat sadece Han halkı için. Şimdi daha rahat akın edecekler. Kara yolları onlara az geliyordu. Yeni açılan iş yerlerinde çalıştırmak üzere iç bölgelerden işsiz Han halkı getiriliyor, ama yerlilere iş yok, verilmiyor. Yollar ne kadar iyi olursa bizim zenginliklerimizi bir o kadar iyi sömürüp Han ülkesine taşıyacaklar. Uçakla, kamyonla taşımak zor oluyordu. Onun için şimdi kara yolları genişletiliyor, yeni demir yolları açılıyor ve boru hattı inşa ediliyor."²⁵⁶

İşe alımlarda bol maaş, lojman imkânı, ikramiye gibi teşviklerle Han Çinliler tercih edilmekte ve istihdam edilmekte azınlıklar Han Çinlilerin oldukça gerisinde kalmaktadır.²⁵⁷ İşverenler tarafından verilen iş ilanlarında ilana Uygurların başvurmamasına ilişkin ifadelere yer verilmekte, Doğu Türkistan dışındaki üniversitelerden mezun olan iyi eğitim almış Doğu Türkistanlılar bile iş bulmakta büyük sıkıntı çekmektedir.²⁵⁸ 5 Temmuz olaylarından haftalar önce Uluslararası Af Örgütü tarafından yayımlanan bir raporda Uygurlara yönelik ekonomik alanda etnik ayrımcılığı körükleyen uygulamalara karşı Çin hükûmetinin etkisiz kaldığı ve bunun da bölgede etnik azınlıklar arasında işsizlik oranının çok yüksek seviyelere ulaşmasına sebep olduğu bildirilmiş ve halk arasında huzursuzluğun tırmandığı yönünde uyarılara yer verilmiştir.²⁵⁹

255 Moneyhon, "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'", s. 148.

256 Asena, ss. 273-274.

257 Amnesty International, "Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session", s. 9.

258 Amnesty International, "Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session", s. 10.

259 Amnesty International, "Uighur Ethnic Identity Under Threat in China", s. 4.

Bölgede yaşayan her altı Han Çinliden birinin Doğu Türkistan ekonomisinin lokomotifi işlevini gören Bingtuan'da istihdam edildiği tahmin edilmektedir. Bölgede, refah seviyesi her geçen yıl artan Han Çinli nüfusun yoğunlaştığı ekonomik açıdan gelişmiş şehirlerde günlük giderler ve kira oranları hızla artmakta, bu da modernleşmenin ve kalkınma planlarının dışında bırakılan ve ağır vergilerle gittikçe fakirleştirilen Uygurlar ve diğer azınlıkları kendi vatanlarında yabancı ve ikinci sınıf insan konumuna düşürerek yaşamlarını daha da zorlaştırmaktadır. Pekin'in 1949'dan itibaren uyguladığı ayrımcı politikalar sonucunda Doğu Türkistanlılar ve Çinliler arasındaki etnik farklılık bugün sınıfsal bir farklılığa dönüşmüştür.²⁶⁰

Doğu Türkistan, Çin genelinde Çin hükümetinin “zorunlu çalıştırma” politikasının uygulandığı (cezaevleri hariç) tek bölgedir. Doğu Türkistanlılar arasında *haşar* olarak adlandırılan sistemde, çiftçilikle geçimini sağlayan aileler, aile fertlerinden bir kişiyi yılın belirli zamanlarında iki ya da üç hafta süreyle tarım, altyapı çalışmaları ya da diğer kamu alanlarında çalıştırılmak üzere Çin'in kilometrelerce mesafedeki iç bölgelerine göndermeye zorunlu tutulmaktadır. Kişilere çalışmalarının karşılığı olarak herhangi bir ücret ödenmemekte, kalacak yer ve yol masraflarını da yine kendileri karşılamak zorunda bırakılmaktadır. Çalışacak birey göndermeyen aileler para cezasına çarptırılmakta, ailede çalışmaya gücü yeten bir erkeğin bulunmaması durumunda çocuk ve yaşlı kadınlar bu şartlarda çalışmaya mecbur tutulmaktadır.²⁶¹

Haşardan farklı bir uygulama olarak yine, 14-25 yaş arası genç kızlar ve erkekler zor kullanılarak Çin'in iç ve doğu bölgelerine çalışmaya gönderilmektedir. 2002'de başlatılan işçi ihraç programı kapsamında kırsal kesimde yaşayan her aileden en az bir kişi gelişmiş şehirlerdeki fabrikalarda çalışmaya gönderilmekte, rıza göstermeyen aileler ağır para cezasına çarptırılmaktadır. Çin hükümeti, programın amacını Han Çinlilerle Uygurlar arasındaki diyalogu arttırmak olarak açıklamaktadır. 5 Temmuz olaylarının yaşandığı Guangdong gibi bölgelerde Çin fabrikalarında ucuz işçi olarak çalıştırılan Doğu Türkistanlı gençlerin kimi vakalarda fuhuşa sürüklendiği de yerel kaynaklar ve diaspora örgütleri tarafından verilen bilgiler arasındadır.

260 Çolakoglu, “Çin'in ev ödevleri”.

261 Amnesty International, “Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session”, s. 10.

Seyfeddin'in 21 yaşındaki kız kardeşi oldukça ürkümüş bir hâldeydi. Ailesinden bu kadar uzağa gitmek ve kültürel, dini ve fiziksel olarak çok farklı olan ve alışık olmadığı Han Çinlilerin çoğunlukta olduğu bir ortamda yaşamak konusunda endişeleri vardı. Ancak yerel bir idareci, gitmeyi kabul etmediği takdirde ailesini 2.000 yuanlık para cezasına çarptırmakla tehdit edince güneyde, Shaoguan'daki bir fabrikada çalışmak üzere, zoraki, eşyalarını toplamaya başladı. Xuri Fabrikası'nda çalışan çoğu Uygur'un memleketi olan Kaşgar'ın köylerinde, köy sakinleri, her alienin en az bir çocuğunu bu programa göndermek zorunda olduğunu, aksi takdirde esaslı bir para cezasına çarptırıldıklarını söylüyor. "Benim

köyümde insanlar çok fakir olduğu için bu cezayı karşılayabilmeleri mümkün değil. O nedenle çocuklarını göndermek zorundalar." diyor 20 yaşında liseden yeni mezun olan ve tüm diğer Uygurlar gibi soyadını vermeme şartıyla bizimle konuşmayı kabul eden Mezrada.

Yasin adında diğer bir Uygur da para cezasını karşılayamayacağı için ailesinin ortaokuldan yeni mezun olan kız kardeşini çalışmaya göndermekten başka çaresinin olmadığını söylüyor: "Gidene kadar her gün gözyaşı döktü. Bizim inancımıza, âdet ve geleneklerimize göre kızlarımız bu kadar uzak yerlere gönderilmemeli. Eğer imkânımız olsaydı onu biriyle evlendirmeyi ya da okuluna devam etmesini tercih ederdik."²⁶²

Basın ve İfade Özgürlüğü

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 35. Maddesi ifade ve basın özgürlüğünü açıkça garanti altına almaktadır. Ancak yasalarda kullanılan muğlak ifadeler devletin, siyasi veya ekonomik çıkarlarına aykırı bulduğu yayınları, devlet sınırlarını tehlikeye attığı gerekçesiyle sansürlemesine izin vermektedir.²⁶³

Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütüne göre, 2011 yılı basın özgürlüğü endeksinde Çin 178 ülke arasında 174. sırada bulunmaktadır.²⁶⁴ Gazeteciler, hükûmetin belirlediği düzenlemeleri ihlal etmeleri hâlinde tehdit veya hapis cezalarına çarptırılabilmekte, yayın kuruluşlarına kapatma cezası verilebilmektedir. Bu da medyada otosansüre yol açmaktadır.

2006 yılında Çin hükûmeti tarafından yayımlanan resmî bir rapora göre, ülkede yayın yapan 2.000'in üzerinde gazete, 8.000'i aş-

262 Ariana Eunjung Cha, "China Unrest Can Be Traced to Program That Sends Uighurs Across Country to Work" *The Washington Post*, 15 Temmuz 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/07/14/AR2009071403321.html> (Aralık 2009).

263 Ayrıntılı bilgi için bkz.: "Law of the People's Republic of China on Guarding State Secrets", U.S. Congress, Congressional-Executive Commission on China, <http://cecc.gov/pages/newLaws/protectSecretsENG.php> (Aralık 2010).

264 Reporters without Borders, "Press Freedom Index 2011-2012", <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html> (Şubat 2012).

kın dergi, 282 radyo ve 374 TV kanalı bulunmaktadır.²⁶⁵ Bunların denetimi, hem ülke içerisinde hem dış dünyada Çin'le ilgili haberlerde bilgi akışını kontrol eden hükümet organları tarafından yapılmaktadır. Bunlar arasında en güçlü denetim organı, yayınların parti doktrinlerine uygun olup olmadığını denetleyen Merkezî Propaganda Departmanı (CPD)'dır. CPD yönergeler hazırlayarak Tibet, Tayvan, Doğu Türkistan veya protesto gösterileri gibi "siyasi hassasiyet" içeren konulara basın organlarında nasıl yer verileceğini tayin etmektedir.

Çin'de tahmini olarak 420 milyon internet kullanıcısı bulunmaktadır. İnternet ve sosyal medya ağları Çinli kullanıcılara, hükümetin uyguladığı sansüre rağmen, geleneksel medyaya göre daha özgür bir hareket alanı sağlamaktadır. Bununla birlikte kriz dönemlerinde fotoğraflar, arama sözcükleri ya da iPhone uygulamaları gibi içerikler sansürlenmekte, bazı websiteler, bloglar ya da sosyal medya kanalları bloke edilerek erişime kapatılmaktadır.²⁶⁶

İnanç ve İbadet Özgürlüğü

Komünist rejimin ilk dönemlerinde dinî inançlar ihaneti, ayrılıkçılığı ve nihayetinde devletin dağılmasını besleyen unsurlar olarak algılandığı için tüm dinî inançlar büyük ölçüde yasaklanmış ve dinî değerlere karşı bir panzehir olarak "sosyalizm ruhu" geniş çaplı propaganda kampanyaları ve parti toplantılarıyla yüceltmeye çalışılmıştır. Dine olan ilgi arttıkça devletin dinî topluluklara yönelik baskıları da artmıştır. "Din"in var olmasına Çin'in sosyalist çıkarlarına hizmet ettiği ve ekonomik kalkınmaya imkân verdiği ölçüde izin verilmektedir.

70'lerin sonlarına doğru ekonomik reformlarla birlikte daha liberal bir havanın oluşmasıyla Çin'in geri kalanında olduğu gibi Doğu Türkistan'da da dinî inanç ve ibadet özgürlükleri alanında görece daha hoşgörülü bir hava hâkim olmuş, bunun sonucunda da dinî hayatta bir canlanma yaşanmıştır. Bazı ca-

265 *China Factfile*, "Mass Media", The Central People's Government of the People's Republic of China, http://english.gov.cn/2006-02/08/content_182637.htm (Şubat 2012).

266 Michael Wines, Sharon Lafraniere, Jonathan Ansfield, "China's Censors Tackle and Trip Over the Internet", *The New York Times*, 7 Nisan 2010, http://www.nytimes.com/2010/04/08/world/asia/08censor.html?pagewanted=1&_r=2 (Şubat 2012); Isabelle Bennet, "Media Censorship in China, Council on Foreign Relations", <http://www.cfr.org/china/media-censorship-china/p11515> (7 Mart 2011).

“Dini inançlara sahip olma özgürlüğü din özgürlüğü değildir.”

Xinjiang Daily gazetesi, 18 Mayıs 1996

“Dini işlerin idaresinde bilimsel ve materyalist bir düşünce ile hareket etmeliyiz.”

*Ye Xiaowen, Devlet Konseyi Din İşleri Bürosu Direktörü (State Council's Religious Affairs Bureau), 16 Ocak 2002*²⁶⁷

miler kullanıma açılmış ve yenilerinin de inşasına izin verilmiştir. Kur'an kursları açılmış, dışarıdan dinî kitap ve eğitim materyallerinin gelişine de kısmi kolaylık sağlanmıştır. Müslümanların İslam ülkelerine gidiş gelişleri konusunda da serbestlik tanınmıştır. Ancak bu rahatlama dönemi uzun sürmemiş, reformların bölgedeki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin palazlanmasına yol açacağı endişesiyle 80'li yılların sonlarından itibaren Çin hükûmeti dinî inanç ve ibadetler alanında baskı politikalarına geri dönmüştür.

1990'ların ortalarında “din”in Çin'in bölünmesi amacıyla Batı'nın ve kökü dışarıda olan “radikal dinci” örgütlerin maşası olarak kullanıldığı iddiası çeşitli devlet görevlileri tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Bugün Doğu Türkistan, Çin'in söz

2001 yılının Aralık ayında Bayingolin Moğol Özerk Bölgesi'nde dokuz Müslüman, yasa dışı dinî toplantı yaptıkları gerekçeyle tutuklandı. Resmî rapora göre, bu dokuz kişi Kur'an'dan bölümleri yerel dillere çevirerek “ayrılıkçılığı kışkırtma” amacını taşıyordu. Aynı ay Hoten'de Abduraup isimli önde gelen bir din adamı sekiz kız öğrenciye Kur'an öğrettiği tespit edilerek

tutuklandı. Muhabbet isimli bir kadın din görevlisi de 10 Aralık'ta öğrencileriyle birlikte gözaltına alındı. Kaynaklara göre, öğrenciler ancak 300 yuan, Abduraup da 7.000 yuan kefalet ödedikten sonra serbest bırakıldı. Kız öğrencilerden birinin ise gözaltında polise direndiği gerekçesi ile 3.000 yuan para cezasına çarptırıldığı öğrenildi.²⁶⁸

konusu iddiaları öne sürerek Müslüman halk üzerinde şiddetli baskı politikaları oluşturduğu en önemli bölgelerden biridir.²⁶⁹

Mevcut Çin anayasası din ve ibadet özgürlüğünü garanti altına almasına rağmen hükûmet, dinî grupların aidiyetlerinin dışı vurumu olan ibadet özgürlüklerini devletin onay verdiği ibadethaneler dâhilinde sınırlamaktadır. İbadethanelere din görevlisi alımı ve dinî eserlerin basımı hükûmet tarafından denetlenmekte; dinî

267 Amnesty International, “China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region”, s. 13.

268 Amnesty International, “China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region”, ss. 14-15.

269 Human Rights Watch, “China: State Control of Religion”, Ekim 1997, <http://www.hrw.org/legacy/reports/1997/china1/> (5 Ekim 2009).

Ekim 2001'de Sinjang Hükümet yetkilileri “dinî işlerin idaresinin daha güçlü bir şekilde ele alınacağını” ve “sosyalist toplum yapısına uyum sağlayabilmesi için ‘din’e etkin olarak yol gösterecekleri”ni ilan etti. Esasında bu süreç 2001’in ilk aylarında merkezi camilerin imamaları için katılımın mecburi kılındığı politik eğitim toplantıları

ile başlamıştı. Resmi rakamlara göre 2001 yılı sonuna kadar 8.000 imam bu derslerde “eğitim” aldı. *Xinhua* haber ajansına göre, 10 günü aşkın süreyle, hükümet ve parti yetkilileri tarafından verilen bu derslerde imamların “partinin etnik ve dinî politikalarını daha iyi kavrama”ları amaçlanıyordu.²⁷⁰

organizasyonların çalışanları, mali kaynakları, üyeleri ve faaliyetleri düzenli aralıklarla teftiş edilmektedir.²⁷¹

Çinde “din” üzerindeki devlet kontrolü Devlet Konseyi Din İşleri Bürosu aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu kurum; dinî organizasyonların üyeleri, finansal kaynakları, toplanma mekânları, din görevlilerinin istihdamı ve yayına hazırlanan dinî materyallerin içerikleri gibi konuları yakından takip etmektedir. Hükümetin denetimi dışında faaliyet gösteren dinî gruplar, tespit edilmeleri hâlinde para cezası, özel mülklerinin müsader edilmesi ve üyelerinin de kısa süreli hapis cezalarına çarptırılması sonucuyla karşı karşıya kalmaktadır.²⁷²

270 Amnesty International, “China’s Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region”, s. 15.

271 Human Rights Watch, “World Report 2010 Events of 2009”, 2010, s. 292.

272 Human Rights Watch, “China: State Control of Religion”.

2001 yılının Ekim ayında, güneyde yer alan Hoten yakınlarındaki Karakaş şehrinde Dong Camii'nin bir ilkokula mesafe olarak yakın oluşu sebebiyle ibadete kapatıldığı haber verilmiştir. Yine Karakaş'ta başka bir caminin ibadete kapatılarak halı fabrikasına çevrildiği Hoten Azınlıklar ve Din İşleri Bürosu tarafından teyit edilmiştir. *Reuters*'in verdiği bilgiye göre bir devlet me-

mururu bunun sebebini, "Yakınlığı nedeniyle cami, civardaki bir okulun öğrencileri üzerinde kötü bir etki bırakacaktır" şeklinde açıklamıştır. Hoten Azınlıklar ve Din İşleri Bürosu tarafından teyit edilen bir başka bilgiye göre de 2000 yılında Hoten'deki üç cami, civardaki eğitim kurumları üzerinde olumsuz etki bırakacağı düşünülerek gelen resmî emirle yıkılmıştır.²⁷³

Urumqi,
Han Tengri
Camii

2008 yılında dinî nikâh kısıtlanması, cenazelerin kaldırılması, halk tarafından kutsal sayılan mekânların ziyareti ve halka açık ortamlarda ibadet edilmesi dâhil "23 çeşit dinî faaliyet" Doğu Türkistan genelinde yasa dışı ilan edilmiştir.²⁷⁴

Doğu Türkistan genelinde cami girişlerine devlet memurları, öğrenciler, Çin Komünist Partisi üyeleri ile emekli memurların camilere giremeyeceklerini belirten duyurular asılmakta ve camilere girip çıkanlar istihbarat elemanları tarafından takip edilmektedir.²⁷⁵ Polisler, öğretmenler, işçiler ve kamu görevlileri dâhil olmak üzere hükûmete bağlı çalışan görevli memurlar dinî faaliyetlere katılmalarının tespiti hâlinde para cezasına çarptırılmakta veya işlerini kaybetmektedir.

273 Amnesty International, "China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region", ss. 15-16.

274 Human Rights Watch, "We are even afraid to look for them Enforced Disappearances in the Wake of Xinjiang's Protests", ss. 10-11.

275 Çolakoglu, "Çin'in ev ödevleri".

Burada, özellikle camilerin etrafı sıkı gözetim altında. Bölgenin güneyinde, Kaşgar'da, cuma namazlarına gelenlerin sayısı 20.000'i buluyor. İbadet sivil polislerin gözetimi altında gerçekleşiyor. İmamların atanması için otoritelerden resmi izin alınması gerekiyor ve imamların vaazları dikkatli bir şekilde kont-

rol ediliyor: İmamlar Sinjang Hükümeti'nin resmi websitesinde yayımladığı ve atanmış din görevlileri ve Komünist Parti üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmış dört serilik vaaz setinde işlenen konulardan istediklerini seçerek 20-30 dakika ile sınırlı olacak şekilde vaazlarını hazırlıyorlar.²⁷⁶

Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Kanunu: (...) Öğrencilere dinî fikirler aşılacak veya vaazda bulunmak, öğrencileri herhangi bir dinî inanç taşımaya zorlamak, toplu ibadetler için dersleri iptal etmek, müfredatta dinî öğretilere yer vermek, dinî içerikli dersler vermek ya da dinî kullanarak okullarda olağan eğitim düzenini engellemek veya sekteye uğratmak yasaktır...²⁷⁷

Yasal mevzuata göre ebeveynlerin çocuklarına dinî eğitim verilmesi yönünde izin verme ya da yönlendirme hakkı bulunmamaktadır.²⁷⁸ 18 yaş altındaki çocukların camilere girmesi veya Kur'an eğitimi dâhil dinî eğitim almaları yasaktır. Çocukların ve üniversite öğrencilerinin camilerde ibadet etmelerine ancak "çok önemli" bayram günlerinde izin verilmekte, eğitim dönemi boyunca camide ibadet ettiklerinin tespiti hâlinde öğrenciler eğitim gördükleri okullar ve üniversitelerden atılma tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Sinjang yönetimi din görevlilerinin istihdamı konusuna da müdahale etmekte; camilerde gerçekleştirilen faaliyetler, içeride ve dışarıda bulunan görevli kolluk güçleri tarafından yakından takip edilmektedir. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere tüm dinî kitapların yayınlanması yasal izne tabi olup, bu kitapların satılacağı mekânlar da yine Sinjang Hükümeti tarafından belirlenmektedir.²⁷⁹

Ramazan ayında okullarda öğretmen ve öğrencilerin oruç tutmaları yasaklanmakta, iftar vakitlerinde evlerine gitmeleri engellenmektedir. Devlet memuru ve özel şirket çalışanlarının oruç tutup tutmadıkları "su ikramı" gibi uygulamalarla kontrol

276 Bulard, "China's Wild West".

277 Grose, "Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest", University of Virginia", s. 127.

278 İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, "Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar", s. 5.

279 Human Rights Watch, "China: State Control of Religion".

▼ Kaşgar, İdgah Camii

Sinjang'da 18 yaşın altındaki erkeklerin camide toplu ibadetlere katılmalarının yasak olduğu hemen herkes tarafından biliniyor... "Richard" Uygur öğrencilerin cuma günü yapılan derslere kayıt yaptırmalarının zorunlu olduğunu, bunu öğrencilerin camiye gitmelerini engellemek için yaptıklarını iddia ediyor. Pekin'de Azınlık Araştırmaları Bölümü'nde görevli olan Kaşgarlı "Raymond" da bu iddiayı doğruluyor. "Richard" ayrıca, Ramazan ayı bittikten sonra kutlanan bayram boyunca Sinjang'da öğrencilerin camilerde bayram kutlamalarına katılmalarını engellemek

için üniversitelerin kapılardan giriş çıkışı yasakladığını anlatıyor. Urumçi'de eczacılık okuyan 24 yaşındaki "Matthew" sadece önemli bayramlarda camilere gitmelerine izin verildiğini ve eğer sömestir döneminde camiye gittikleri anlaşılırsa okuldan atılacaklarını söylüyor. Urumçi'de okuyan 21 yaşındaki Uygur "Alan" da camide ibadet ederken yakalanırsa okuldan atılacağını ifade ediyor. "Alan" ayrıca Uygur erkeklerinin üniversite kampüslerinde geleneksel başlıkları olan doppayı giymelerinin de yasak olduğunu söylüyor.²⁸⁰

edilmektedir.²⁸¹ Kamu kurumlarında çalışan kadınların başörtü takması ve erkeklerin sakal bırakması da yasaktır. Hac ibadetini yerine getirmek isteyen Müslümanların önüne Çin resmi makamlarınca pek çok engel çıkarılmaktadır.²⁸²

280 Grose, "Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest", University of Virginia, ss. 127-128; Kimliklerinin açığa çıkması endişesi taşıdıkları için kaynakta, röportaj veren kişilerin gerçek isimlerine yer verilmemiştir.

281 Çolakoğlu, "Çin'in ev ödevleri".

282 Amnesty International, "Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session", s. 11.

Nükleer Denemeler ve Çevre Kirliliği

Doğu Türkistan'da bugün ekosistemi etkileyen ciddi çevre sorunları yaşanmaktadır. Bu sorunların en önemli sebebi ise doğal kaynakların sınırsız kullanımı ve Çin'in Lop Nur bölgesinde yaptığı nükleer denemelerdir.

3 Ocak 2002'de İli Kazak Özerk Bölgesi'nde, yerel hükûmetin yayımladığı bir genelgede gerçek dışı, doğaüstü ve gerici fikirlerin kökünün kurutulması istenmişti. Bu genelgenin düşün ve cenaze törenleri, sünnet kutlamaları, taşınma ve çocuklar için ilk küpe takma ritüelleri vb. dinî ve yöresel

geleneklerin dahi yakından takip edilmesi gibi uygulamaları içerdiği bildirilmiştir. Genelgeye göre Sinjang Hükûmeti ve parti yetkilileri ve memurlarının benzeri kutlamalara ve törenlere katılmadan önce izin almaları, sonrasında da bir rapor hazırlayarak hükûmeti bilgilendirmeleri istenmiştir.²⁸³

Doğu Türkistan sınırları içerisinde yer alan Lop Nur, Detama ve Manas gölleri kuruma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Tarım Havzası'nda da tuzlanma tehlikesi başlamıştır. Bu durumun öncelikli sebebi, geleneksel tarım yöntemlerinin modern ihtiyaçlara cevap vermediği gerekçesiyle bölgenin coğrafi karakteri ve iklim özellikleri dikkate alınmaksızın uygulanan "modern" tarım yöntemleridir. Ormanların giderek azalması da bir diğer önemli çevre sorunudur. Devlet çiftlikleri tarafından zirai kullanım için yeni arazilerin ve su toplama haznelerinin açılması, aşırı sulamadan dolayı akışın azalması ve ağaçların yakacak ihtiyacı için kullanılması gibi sebepler, ormanların azalmasına ve çöllük alanların artmasına sebep olmaktadır.²⁸⁴

Tarım Havzası'nda Urumçi'nin 800 km güneydoğusunda yer alan Lop Nur, Çin'in nükleer silahlarını test ettiği tek bölgedir. Bölgedeki nükleer faaliyetler hem ekosistemi geri döndürülemeyecek biçimde etkilemekte hem de insan hayatını tehdit etmektedir. Atmosferik ve yer altı nükleer deneylerinin gerçekleştirildiği ve füze sistemlerinin test edildiği üs, Sovyet uzmanların yardımıyla 16 Ekim 1959'da kurulmuştur. 100.000 km²lik kullanım sahasıyla dünyanın en büyük nükleer tesisi olan Lop Nur'da 1964-1996 yılları arasında 46 nükleer deneme gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bölgede nükleer silah kullanma eğitimleri yaptığı bilinen Çin'in, nükleer silah stoklarının da

283 Amnesty International, "China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region", s. 16.

284 Türköz, "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", s. 137.

yine burada bulunduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁵ 27 Ekim 1966'da, orta menzilli balistik füze deneyi çerçevesinde, Gansu eyaletindeki Shuangchengzi Füze Üssü'nden Lop Nur'daki hedefi vurmak üzere 12 kilotonluk nükleer başlık taşıyan bir füze fırlatan Çin, bu deneyle yerleşim alanları üzerinde nükleer başlıklı balistik füze deneyi gerçekleştiren tek ülke olmuştur.²⁸⁶ Lop Nur'da yapılan deneylerin nükleer etkilerinin bölgede ve çevre şehirlerde kanserin yanı sıra ölü ve sakat doğum oranlarını arttırdığı bilinmektedir.

Sapporo Üniversitesi'nden Japon profesör Takada Jun, Mart 2009'da Japonya'da yapılan bir sempozyumda 1964'ten 1996'ya kadar gerçekleştirilen ve kümülatif olarak 200 megatonluk bir patlama gücü oluşturan 46 nükleer denemenin 750.000 sivilin ölümüne yol açtığını savunmuştur. 1967'den bu yana yapılan nükleer deneyler sebebiyle Kaşgar, Hoten, Yarkent gibi şehirlerde kanser, sakat doğum, sebebi belirlenemeyen felç ve ölüm vakaları hızla artmış,²⁸⁷ 90'lardan itibaren kanser vakalarının oranı Çin ulusal rakamlarının %30 üzerinde seyretmiştir.²⁸⁸ Ancak Çin, bölgede gerçekleştirdiği nükleer çalışmaların insan sağlığına ve ekolojik dengeye etkileri ile alakalı herhangi bir bağımsız araştırmaya izin vermediği için bu konuda kesin rakamlar belirlenememektedir.

Nüfus Transferi

Doğu Türkistan, Mançu İmparatorluğu döneminden itibaren göç almaya başlamış ve göçler 1949'da Doğu Türkistan'ın Komünist Parti tarafından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlanmasından sonra hızla artmıştır. 1949'da Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Halk Kurtuluş Ordusu'ndan tasfiye edilen çok sayıda asker, Doğu Türkistan'daki Komünist Parti kadrolarına katılmış ya da yarı-askeri Bingtuan bünyesinde çiftçi-asker olarak istihdam edilmiştir. "Sinjang'ın kalınmasına hizmet edecek" bu göçler, vatanseverliğin bir gereği

285 Nuclear Threat Initiative, "Lop Nor Nuclear Weapons Test Base," <http://www.nti.org/facilities/710/> (22 Mayıs 2012).

286 Nuclear Threat Initiative, "Country profile/China/Nuclear", http://www.nti.org/e_research/profiles/China/Nuclear/index.html (22 Ocak 2010).

287 Dillon, "Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia", s. 26.

288 *Epoch Times*, "Chinese Nuclear Tests Allegedly Caused 750,000 Deaths", 31 Mart 2009, <http://www.theepochtimes.com/n2/content/view/14535/> (22 Ocak 2010).

olarak lanse edilip teşvik edilmiştir. Günümüzde bölgeye yönelik Han Çinli göçü her geçen gün açılan yeni iş alanlarına paralel olarak hâlen devam etmekte ve demografik yapıyı Türk ve Müslüman topluluklar aleyhine değiştirmektedir. Göçler, Müslüman-Türk topluluklar tarafından geleneksel, dinî ve kültürel yaşama yönelik bilinçli bir saldırı kampanyası hatta kültürel bir soykırım olarak addedilmektedir. 1960'lardan bu yana artarak devam eden göçler en son 5 Temmuz 2009'da yaşanan Urumçi olaylarında olduğu gibi etnik gruplar arasındaki çatışmaların da temel sebebini oluşturmaktadır.²⁸⁹

Bugün Pekin kendi hâkim etnik unsuru dışında tüm azınlıkları güvenilmez unsurlar olarak görmekte, azınlıkları devasa Han nüfusunu kullanarak asimile etmeye çalışmakta ve Doğu Türkistan'da etnik özelliklerden arındırılmış bir Sinjang kimliğinin oluşturulmasını hedeflemektedir.²⁹⁰ 1949 yılından bu yana sürekli devam eden ve devlet politikalarıyla teşvik edilen Han Çinlilerin Doğu Türkistan'a göçü sonucu, bölgede 1949'da %94 civarında olan Uygur ve Kazaklar başta olmak üzere Müslüman-Türk nüfusun oranı 2001 yılında %55'e gerilemiştir. Han Çinlilerin 1949'da %6 olan toplam nüfusa oranı ise 2001'de %39'a ulaşmıştır. Bu durumun oluşmasında Doğu Türkistanlıların 90'lı yıllardan itibaren bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkelerine göç etmeleri de kısmen etkili olmuştur.

289 Dillon, s. 25.

290 Çolakoğlu, "Çin'in ev ödevleri".

5. Bölüm

DİASPORA

Doğu Türkistan'dan komşu memleketlere ve üçüncü ülkelere kitlesel göçlerin başlangıcı Mançu ordularının Doğu Türkistan'ı işgal ettiği 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Mançulara karşı gerçekleşen ayaklanmalar sonrasında Türkler kabileler hâlinde Batı Türkistan memleketlerine göç etmiş, 1900'lerde ise Batı Türkistan Rusya işgali altında olduğu için göçler Keşmir ve Tibet üzerinden Hindistan, Afganistan ve Pakistan'a, bu ülkelerden de Türkiye ve Suudi Arabistan'a doğru olmuştur. Bugün Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Suudi Arabistan, Pakistan, Hindistan, Almanya, Türkiye ve ABD başta olmak üzere toplam 24 ülkede 5 ila 7 milyon civarında Doğu Türkistanlı bulunduğu tahmin edilmektedir.²⁹¹

1949'da Doğu Türkistan'a Komünist Çin ordusunun tamamen hâkim olmasıyla başlayan göç dalgası kronolojik olarak kitlesel göç hareketleri için bir başlangıç noktası teşkil etmiştir. Bu dönemde Uygur ve Kazak entelektüeller, kanaat önderleri ve dağılan Şarki Türkistan hükûmetlerindeki yönetici kadrolar da can güvenliği endişesiyle göç hareketlerine katılmışlardır. Pakistan ve Hindistan üzerinden BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) aracılığıyla Türkiye dâhil olmak üzere Avrupa ve Kuzey Amerika'da üçüncü ülkelere yerleşen göçmenler Batı'daki diaspora topluluklarının kurucuları olmuşlardır.

1952'de Pakistan ve Hindistan'a göç etmiş yaklaşık 2.000 Doğu Türkistanlıya BMMYK'nın gözetiminde Türkiye'de sığınma hakkı tanınmıştır. 1953'te de Mehmet Emin Buğra ve

291 19 Mayıs 2012'de İstanbul'da yaptığımız bir görüşmede Uygur Amerikan Derneği eski başkanı Nuri Türköl, Doğu Türkistan nüfusunun gayriresmî kaynaklara göre yaklaşık 18 milyon civarında olduğunu, diaspora ile birlikte toplam Doğu Türkistan nüfusunun en fazla 25 milyon civarında bulunduğunu tahmin ettiklerini ifade etmiştir.

İsa Yusuf Alptekin,
Türk Dünyası
Üniversiteler
Zirvesi, 1993

İsa Yusuf Alptekin önderliğinde Keşmir ve Pakistan üzerinden gelen 1.850 kişilik bir kabile yine Türkiye'den sığınma talebinde bulunmuş, Kazak ve Uygurlardan oluşan bu kabile Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Manisa ve İstanbul'a yerleştirilmiştir. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'in Türkiye'ye sığınma başvurusunda, milli davanın burada daha rahat sürdürülebileceği düşüncesi etkili olmuştur.²⁹² Bugün Türkiye'deki diaspora nüfusunun 300.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Komünist Parti kontrolündeki Doğu Türkistan'da ikinci ve en büyük göç dalgası Büyük Atılım hareketiyle birlikte yaygın kıtlık ve açlıktan ölümlerin yaşandığı 1950'lerin sonu ve 1960'ların ilk yıllarında olmuştur. Bu dönemde farklı kaynaklara göre büyük bir kısmı Uygur ve Kazak -60.000 ila 200.000 kadar- Doğu Türkistanlı kuzeybatı sınırında bulunan İli'den, başta Kazakistan olmak üzere Sovyetler Birliği'ne bağlı Türk cumhuriyetlere iltica etmiştir. Sadece 1962 yılının ilk beş ayı için bu sayının 62.000'i bulduğu tahmin edilmektedir.²⁹³

292 Oraltay, s. 54; Guerif, "Making States, Displacing Peoples: A Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People's Republic of China", ss. 6-8.

293 Guerif, "Making States, Displacing Peoples: A Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People's Republic of China", s. 7.

1976'da Mao'nun ölümünün ardından Çin iç politikasında yaşanan gelişmeler ve 1980'lerin sonlarından itibaren Sovyetlerin dağılması, Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi ve siyasi bloklar arasında ideolojik karşıtlığın yumuşaması gibi pek çok radikal değişiklik, jeopolitik konumu gereği bu gelişmelerden doğrudan etkilenen Doğu Türkistan'da yeni göç hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Çin'in yeni Orta Asya cumhuriyetleri ile olan sınırları insanların giriş çıkışına açılmış, bu durum sınır şehirlerinde hem ekonomik hareketliliği beraberinde getirmiş hem de sınırın iki yanındaki akraba halklar arasında etkileşimi arttırmıştır.

Mao'nun ölümünün ardından etnik azınlıkları yatıştırmak amacıyla gösterilen görece hoşgörölü tavrın bir sonucu olarak Uygurlarda etnik ve kültürel olarak büyük bir canlanma ortaya çıkmıştır. Tarihini, dilini, dinini, edebiyatını, geleneksel sanatlarını yeniden keşfeden Uygur üniversite öğrencileri ve yeni nesil entelektüellerin önderliğinde Uygur milliyetçiliğinde yeni bir uyanış yaşanmıştır. Otonomi ve Doğu Türkistan'ın yerli halkına daha fazla siyasi özgürlük tanınması taleplerini de beraberinde getiren bu uyanış, 1989'da Tiananmen olaylarının akabinde alınan radikal otoriter siyasi tutum ile birlikte âdeta bıçak gibi kesilmiştir. Temel hakların ve siyasi özgürlük taleplerinin dile getirilebileceği tüm yasal yolların devre dışı bırakıldığı bu ortam günümüze kadar devam eden son göç hareketinin de başlangıç noktası olmuştur.²⁹⁴

Doğu Türkistan milli bağımsızlık mücadelesi Mehmet Emin Buğra'nın önderliğinde Türkiye'de şekillenmeye başlamıştır. Mehmet Emin Buğra 1964'te ölümüne kadar Doğu Türkistan meselesinin hem Türk hem dünya kamuoyu nezdinde duyurulmasında öne çıkan isimlerin başında gelmiş, ölümünden sonra ise bayrağı "davagir"i İsa Yusuf Alptekin devralmıştır. Türkiye'nin diaspora için en önemli faaliyet merkezi olduğu bu dönemde, diaspora önderlerinin devlet başkanları, hükümetler, uluslararası organizasyonlar, basın ve akademi dünyası nezdinde muazzam çabaları olmuş ancak ne yazık ki bu çabalar somut sonuçlar almak için yeterli olamamıştır. Bu dönemde uluslararası konjonktürde belirleyici rol oynayan Asya ve Afrika'da

294 Guerif, "Making States, Displacing Peoples: A Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People's Republic of China", ss. 9-10.

sömürgelerin bir bir bağımsızlıklarını kazanması ve Mao Çin'inin hem Doğu'da hem Batı'da açık bir düşmanlık yaratması gibi gelişmelere rağmen Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı meselesi ne İslam dünyası nezdinde ne de Batı'da bir yankı bulmuştur. Üçüncü dünya liderlerinin çok da etkili olmayan beyanatları ve Sovyetlerin sınır anlaşmazlıkları meselesinde Çin'e karşı Orta Asya ve Uygurlar kartını oynaması dışında bu bölgenin kaderini etkileyecek herhangi bir girişim gerçekleşmemiştir.²⁹⁵

Bu durumun nedenleri incelendiğinde hem diasporanın yeterince etkin olamadığı hem de bu bölgedeki bağımsızlık taleplerinin karşılık bulması için dönemin uluslararası konjonktürünün elverişli bir zemin oluşturmadığı tespitlerini yapmak mümkündür. Özellikle bu dönemde Çin'in hem iki kutuplu dünya düzenine hem de BM sistemine dâhil olmaktan kaçınması, bölgede uyguladığı politikaları dilediği gibi şekillendirebilmesinde etkin olmuştur. Çin'in izlediği izolasyon politikası uluslararası arenada yalnız kalmasına sebep olurken paradoksal olarak belirli bir özgürlük alanı oluşturmaya da olanak sağlamıştır. Bu dönemde Çin; Tibet ve Doğu Türkistan'da olduğu gibi topraklarının geri kalanında da etnik grupları hedef alan aşırılıkçı ve ayrımcı politikaları hayata geçirmiştir. Çin'i bir nevi dokunulmaz kılan bu durumun sonucunda, Pekin'in bu topraklar üzerindeki egemenliği, diplomatik anlamda ilişkileri askıya alan ülkeler tarafından bile sorgulanmamıştır. İlişkilerin normal seyrettiği diğer ülkeler de uygulamalara herhangi bir muhalefet göstermeksizin meseleyi Çin'in iç işleri olarak değerlendirmiştir. Yine bu dönemde kenarda köşede kalmış bazı ilmi çalışmalar haricinde Uygur kültürü, tarihi ve bağımsızlık talepleri de âdeta görünmez bir hâl almıştır. İletişim araçlarına erişimin sınırlı olması nedeniyle hem coğrafi hem de sosyal anlamda dünyanın geri kalanından âdeta soyutlanmış olan bu topraklarda yaşayanların taleplerinin daha geniş kitlelere duyurulması mümkün olmamıştır.²⁹⁶

295 Yitzhak Shichor, "Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organizations and the Prospects for Eastern Turkestan Independence", *Central Asia and the Caucasus Journal of Social and Political Studies*, No. 6 (48), December 2007, http://huji.academia.edu/YitzhakShichor/Papers/228719/Limping_on_Two_Legs_Uyghur_Diaspora_Organizations_and_the_Prospects_for_Eastern_Turkestan_Independence (Mayıs 2010), s. 118.

296 Shichor, "Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organizations and the Prospects for Eastern Turkestan Independence", s. 119.

Mao'nun ölümünün ardından Pekin'in "Açık Kapı" politikasını benimsemesi, Çin'in yalnızlaştırıcı politikalarını terk edip uluslararası sisteme daha entegre olduğu, uluslararası örgütlere katılım sağladığı ve uluslararası genelgeçer standartlara görece uyum gösterdiği bir dönemi başlatmıştır. Dünyaya açılırken aynı zamanda içeride de etnik azınlıklar üzerinde kontrolünü garantiye almak isteyen Çin için Doğu Türkistan ve Uygur "ayrılıkçılığı", öncelikli hedeflerden biri hâline gelmiştir. İçeride artan baskılar ve dışarıda da iletişim araçlarının ve siyasi karar alıcıları etkileme kanallarının çeşitlenmesi ve artmasıyla 80'li yılların başlarından itibaren Doğu Türkistan milli bağımsızlık mücadelesine yeni bir hareketlilik gelmiştir.

Diasporanın örgütlenmeye başladığı ilk coğrafya Orta Asya olmuştur. 1960'lar ve 70'lerde Sovyet Rusya, ideolojik olarak ayrıştığı ve toprak anlaşmazlıkları yaşadığı komşusu Çin'e karşı Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da örgütlenen Uygur topluluklarının siyasi hedeflerini destekler bir görüntü sergilerken söz konusu anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve iki ülkenin daha yakın ilişkiler kurması ile Rusya da Çin'in üç düşmanla -ayrılıkçılık, İslami radikalizm ve terörizm- mücadelesine uyumlu bir tutum benimsemiştir. Bölgedeki yaklaşık 350.000-400.000 kadar Uygur'u temsil eden kuruluşlar da siyasi baskılar sebebiyle işlerliklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu durumda diasporanın faaliyet ayağı Türkiye'ye doğru kaymıştır.²⁹⁷

Türki cumhuriyetlerin zaman zaman asimilasyona varan politikaları sebebiyle resmi olarak kesin rakamlara ulaşılmasa da Orta Asya'daki Uygur diasporasının 300.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Türkmenistan'da birkaç yüz, Tacikistan'da 2.000 kadar Uygur yaşamaktadır. Özbekistan'da ise 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre Taşkent, Fergana Vadisi ve Andican çevresinde 23.000 civarında Uygur'un yaşadığı bilinmektedir. Kırgızistan'da

da 50.000'in üzerinde Uygur bulunduğu bildirilmekte ancak gerçek rakamların bunun çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.²⁹⁸ Buradaki Uygur diasporası yoğun olarak Issık Göl, Bişkek, Oş ve Celalabad'da yerleşiktir. Kazakistan Orta Asya'da Uygurların en kalabalık olduğu Orta Asya cumhuriyetidir. Ülkede 231.000 civarında Uygur yaşamakta,²⁹⁹ bunlar yoğun olarak başkent Almatı ve çevresinde bulunmaktadır.

297 Shichor, "Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organizations and the Prospects for Eastern Turkestan Independence", s. 120.

298 Erica Marat, "Uyghur Diaspora Faces Government Pressure in Kyrgyzstan", August 13, 2009, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=35406 (Aralık 2011).

299 The Permanent Mission of Kazakhstan to the UN, "About the situation with the Uyghur Diaspora in the Republic of Kazakhstan", <http://kazakhstanun.org/press-releases/about-the-situation-with-the-uyghur-diaspora-in-the-republic-of-kazakhstan.html> (11 Ağustos 2011).

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti ve mirasçısı Türkiye, pek çok “millî mücadeleci” için Doğu Türkistan’ın kültürel ve siyasi bağımsızlığını kazanması noktasında bir rol model teşkil etmiş; 1950’den itibaren de diaspora için önemli faaliyet merkezlerinden biri olmuştur. Orta Asya’nın göbeğinden gelen bu mültecilere kucak açılmış, vatandaşlık hakkı tanınmış ve örgütlenme ve propaganda özgürlüğü sağlanmıştır. Uygur hareketi Türkiye’de devlet adamlarından, siyasetçilerden ve kamuoyundan hem maddi hem manevi olarak açık bir destek görmüştür. 90’ların ikinci yarısından sonra ise Çin’in büyüyen ekonomisi ve Uygur milliyetçiliğine artan tepkisi sonucu Ankara da Uygur milliyetçilerine olan desteğini gözden geçirmek ve gelişen ikili ilişkiler neticesinde 1998 yılında Başbakanlık tarafından yayımlanan bir genelge ile bu örgütlerin faaliyet alanları daraltılmıştır. Türkiye’nin Doğu Türkistan’ın bağımsızlık hareketinin koordine edilebileceği bir üs olmaktan çıkmasıyla birlikte, diasporanın faaliyet alanı olarak Amsterdam, Münih, Melbourne, Tokyo ve New York gibi merkezler öne çıkmıştır.

Doğu Türkistanlılar tarafından kurulan çeşitli dernek ve vakıflar uzun yıllardır Türkiye’de faaliyet göstermektedir. Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Türkiye’de kurulan ilk Doğu Türkistan derneklerindendir. 1960 yılında İsa Yusuf Alptekin ve Hacı Osman Taştan liderliğinde kurulan derneğin üyeleri arasında Uygurların yanı sıra Kazaklar, Kırgız ve Özbekler de bulunmaktadır. Türkiye’ye sığınan Doğu Türkistanlı göçmenlere yardım etmeyi amaçlayan dernek, Bakanlar Kurulu’nun 12.04.1993 tarih ve 4322 sayılı kararı ile “kamu ya-

rarına çalışan dernek” statüsü almıştır. 1989’da kurulan ve merkezi Kayseri’de bulunan Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği de aktif çalışmalarda bulunan kuruluşların başında gelmektedir. Dernek Başkanı Seyit Tümtürk aynı zamanda Dünya Uygur Kurultayı başkan yardımcılığını da yürütmektedir. Doğu Türkistan Maarip ve Dayanışma Derneği ise Türkiye’de yaşayan Doğu Türkistanlı gençler tarafından 2005 yılında kurulmuştur. Derneğin amacı Doğu Türkistan mücadelesinin İslam dünyasında duyurulması olarak belirtilmektedir.³⁰⁰

Önemli sayıda Uygur organizasyonunun bulunduğu Almanya ve ABD hâlihazırda diasporanın çalışmalarının en aktif şekilde

300 Türkiye’de bu alanda gazete ve dergiler yayımlayarak; mitingler düzenleyerek; toplantı, seminer ve organizasyonlar gerçekleştirerek Doğu Türkistan konusunu Türk kamuoyunda gündeme taşıyan diğer kuruluşlar ise şöyledir: Doğu Türkistan Dayanışma Derneği, Doğu Türkistan Vakfı, Doğu Türkistan Gençlik ve Dayanışma Derneği, Türk Ocakları, İHH İnsani Yardım Vakfı, MAZLUMDER vb., bkz.: Sönmez, “Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları”, ss. 200-205.

devam ettiği ülkelerdir. Çin'in siyasi baskılarına rağmen Uygur diasporasına kucak açan Almanya, Avrupa'daki faaliyetler için bir merkez konumundadır. Uygurların yüksek öğrenim için tercih ettiği ve eğitimleri sonrasında diasporaya eklemleendiği Kuzey ABD'de de 1990'ların ikinci yarısından itibaren Uygurların hak mücadelesini sahiplenen ya da destek veren çok sayıda kuruluş ortaya çıkmıştır: Doğu Türkistan, İç Moğolistan, Mançurya ve Tibet Birleşik Komitesi (*The Allied Committee of Eastern Turkestan, Inner Mongolia, Manchuria and Tibet*), Uygur İnsan Hakları Koalisyonu (*The Uyghur Human Rights Coalition*), Uluslararası Taklamakan İnsan Hakları Derneği (*The International Taklamakan Human Rights Association*), Doğu Türkistan Millî Bağımsızlık Merkezi (*The Eastern Turkestan National Freedom Center*), Uygur Enformasyon Ajansı (*The Uyghur Information Agency*), Uygur Avustralya Derneği (*Uyghur Australian Association*), Uygur Amerikan Derneği (*The Uyghur American Association*), Kanada Uygur Derneği (*The Canadian Uyghur Association*) vb.³⁰¹

Dünyanın farklı bölgelerinde kurulmuş diaspora örgütlerinin her birinin aynı oranda etkin olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Bu kuruluşların ekserisi sürgündeki Doğu Türkistanlılar için mahallî bir lokalden ileri gidememekte, bulundukları ülkelerin kamuoyunu ve karar alıcı mekanizmalarını etkileyecek lobi faaliyetleri sürdürmek noktasında etkin olamamaktadır. Dağınık örgütlenme, lobi faaliyetlerini sürükleyecek sembol isimlerin eksikliği ve merkezîyetçi bir yapının olmaması gibi sorunların kronikleşmesi, daha kapsayıcı bir üst yapının oluşturulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nisan 2004'te Almanya'da kurulan Dünya Uygur Kurultayı³⁰² bu ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulan şemsiye kuruluşlardan en önemlisi-

301 Shichor, "Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organizations and the Prospects for Eastern Turkestan Independence", s. 121.

302 Dünya Uygur Kurultayı diasporada birbirinden kopuk bir hâlde yaşayan Uygur halkını ortak bir çatı altında birleştirmek ve Uygurları Doğu Türkistan dışında temsil etmek üzere oluşturulmuş uluslararası bir organizasyondur. Kurultay'ın çalışmaları, Türkiye ve ABD başta olmak üzere İsveç, Avustralya, Fransa, Almanya, Hollanda, Kazakistan, Kırgızistan, Norveç ve Japonya'da yoğunlaşmaktadır. Amacı, Uygur halkının Doğu Türkistan'daki siyasi geleceğini "şiddet kullanmadan barışçıl ve demokratik yollarla" belirlemektir. Kurultay'ın başkanlığını 2006'dan bu yana Rabia Kadir yürütmektedir, bkz.: Sönmez, "Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları", s. 200.

dir. Yaklaşık 600-700 civarında Uygur'un yaşadığı Almanya'nın Münih kentinde kurulan örgüt, dünyanın farklı bölgelerinde konumlanmış Uygur Amerikan Derneği, Uygur Avustralya Derneği, Kanada Uygur Derneği gibi 26 küçük ölçekli kuruluşu bir araya getirmiştir.³⁰³ 13 ülkeden Uygur delegenin katılımıyla yapılan birinci genel kurulda İsa Yusuf Alptekin'in oğlu Erkin Alptekin Kurultay'ın ilk başkanı olarak seçilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere Kurultay öncelikle Uygurların milliyetçi taleplerinin duyurulması misyonunu üstlenmiştir. Bununla birlikte Kurultay, Doğu Türkistan topraklarını sadece Uygurların anavatanı olarak değil içerisinde yüzyıllardır birlikte yaşayan tüm etnik grupları kucaklayan bir coğrafya olarak kabul etmektedir. Kurultay'ın kuruluş manifestosunda bağımsızlıktan ziyade Doğu Türkistan'a kendi kaderini tayin hakkı tanınması, demokratik değerlerin gözetilmesi ve otonominin artırılması gibi hedefler belirtilmiştir.³⁰⁴ Dünya Uygur Kurultay'ından sonra en etkin ikinci diaspora kuruluşu ise Kurultay'ın bileşenlerinden Washington merkezli Uygur Amerikan Derneği'dir. Uygur kültürünün muhafaza edilmesi ve Uygur halkına kendi kaderini tayin hakkı tanınması için faaliyet gösteren dernek, ayrıca Uygurların karşı karşıya kaldığı hak ihlallerini araştırmalar, saha çalışmaları ve kolektif eylemlerle birlikte ortaya koymaktadır. Derneğin 2004'te hayata geçirdiği Uygur İnsan Hakları Projesi (*Uyghur Human Rights Project/UHRP*) tamamen araştırma, raporlama ve yasal destek verme üzerine yoğunlaşmaktadır.³⁰⁵ Proje Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine ve uyguladığı sansür ve karartmaya karşı dünya kamuoyuna güvenilir, geçerli ve gerçek zamanlı bilgi sunmaya yönelik ihtiyacı karşılamayı hedeflemektedir. Uygur İnsan Hakları Projesi'nin en önemli faaliyet alanları olarak Çin'deki siyasi tutukluların hakları, asimilasyon, sosyal ve ekonomik hayatta ayrımcılık, dinî baskılar, farklı ülkelere dağılmış mülteciler ve Guantanamo'da tutulan Uygurlar sayılabilir.

303 Yu-Wen Chen, "Transporting Conflicts via Migratory Routes: A Social Network Analysis (SNA) of Uyghur International Mobilisation", Singapore: RSIS Centre for Non-Traditional Security (NTS) Studies for NTS-Asia, *Asia Research Paper*, No. 5, 2011, http://www.rsis.edu.sg/nts/HTML-Newsletter/Report/pdf/NTS-Asia_YuWen_Chen.pdf (Mayıs 2012), s. 7.

304 Shichor, "Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organizations and the Prospects for Eastern Turkestan Independence", s. 122.

305 Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.uhrp.org/>.

*Rabia Kadir
Dünya Uygur
Kurultayı
ve Uygur
Amerikan
Derneği
Başkanı*

Dünya Uygur Kurultayı'nın 2006'dan bu yana başkanlığını yürüten Rabia Kadir Doğu Türkistan davasının uluslararası alanda önemli temsilcilerinden biridir. 1948 Altay doğumlu Rabia Kadir, 1976'da bir çamaşırhane ile başladığı ticari yaşamında seneler sonra Çin'in yedinci en zengini ve en zengin iş kadını konumuna yükselmiş ve 1992 yılında Çin Milli Halk Kongresi'nin bir üyesi olmaya hak kazanmıştır. Rabia Kadir, Kongre üyeliği sırasında 1997 Gulca olaylarını müteakiben etnik ayrımcılık ve insan hakları ihlallerini dile getirmeye başlayınca Çin makamlarının tepkisini çekmiştir. 1996'da eşi Sıddıkhacı Rozi ile gittiği ABD'den dönüşünde Çin istihbarat birimleri tarafından takibe alınmış, 1997'de pasaportuna el konulduğunda gerekçe olarak eşi Sıddıkhacı Rozi'nin ABD'den yayın yapan *Radio Free Asia*'da katıldığı programlar gösterilmiştir. Rabia Kadir, Ağustos 1999'da Urumçi'ye bir ziyaret gerçekleştiren ABD Kongre heyetiyle görüşmeye giderken gözaltına alınmış ve yedi ay sonra ülke sınırlarını yabancılara satmak, bölücülük ve devlet karşıtı faaliyetlerde bulunmak suçlamalarıyla tutuklanmıştır. Beş yılını Çin hapishanelerinde siyasi tutuklu olarak geçiren Kadir, artan uluslararası baskılar, özellikle ABD'nin girişimleri sonucunda Mart 2005'te serbest bırakılmıştır. 2006 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Rabia Kadir, Dünya Uygur Kurultayı ile birlikte Uygur Amerikan Derneği başkanlığını da yürütmektedir.³⁰⁶

306 Richard Gale, Gary Null, "China's Other Genocide: the 'Mother of the Uyghurs' Speaks Out", *AlterNet*, 24 Haziran 2009, http://www.alternet.org/world/140677/china's_other_genocide:_the_'mother_of_the_uyghurs'_speaks_out/?page=5 (2 Ekim 2009).

DOĞU TÜRKİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞAN BAŞLICA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ³⁰⁷

Kuruluş Adı	Bulunduğu Ülke	Web Sitesi
1 Association for Asian Research		http://www.asianresearch.org
2 Asylum Seekers Center (NSW, Australia)	Avustralya	http://www.asylumseekerscentre.org.au
3 Australian Uyghur Association (AUA)	Avustralya	
4 Belguim Uyghur Association	Belçika	
5 Bishkek Human Rights Committee	Kırgızistan	
6 Doğu Türkistan Dayanışma Derneği	Türkiye	
7 Doğu Türkistan Gençlik ve Dayanışma Derneği	Türkiye	
8 Doğu Türkistan Göçmenler Derneği	Türkiye	http://www.doguturkistan.com.tr
9 Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği	Türkiye	http://www.gokbayrak.com
10 Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği	Türkiye	http://www.maarip.org
11 Doğu Türkistan Vakfı	Türkiye	http://www.dtv.org
12 East Turkestan Association	İsveç	
13 East Turkestan Information Center	Almanya	http://www.uygur.org
14 East Turkistan Australian Association NSW Inc.	Avustralya	http://www.etaa.org.au
15 East Turkistan Union in Europe	Almanya	
16 Free Uyghur Association	Japonya	
17 International Uyghur Human Rights and Democracy Foundation	Kırgızistan	http://www.iuhrdf.org
18 İsveçre Uyğur Maarif Derneği	İsveçre	
19 Kazakhstan Regional Uyghur (Itipak) Organization	Kazakistan	
20 Kazakhstan Uyghur Unity (Itipak) Association	Kazakistan	
21 Kyrgyzstan Uyghur Unity (Itipak) Association	Kırgızistan	
22 London Uyghur Ensemble	İngiltere	http://www.uygurensemble.co.uk/
23 Netherlands Eastern Turkistan Foundation	Hollanda	
24 Norway Uyghur Committee	Norveç	
25 Nozugum Foundation	Kazakistan	
26 Society Union of Uyghur National Association	Kazakistan	
27 Swedish Uyghur Committee	İsveç	
28 The Founder and Membership of Eastern Turkistan Information Center	Avustralya	
29 Uyghur U.K. Association	İngiltere	http://www.uighur.org.uk
30 Uigur Society of the Kyrgyz Republic	Kırgızistan	
31 Uyghur American Association (UAA)	ABD	http://www.uyguramerican.org
32 Uyghur Association	Rusya	
33 Uyghur Canadian Society	Kanada	http://www.uygurcanadiansociety.org
34 Uyghur Canadian Association	Kanada	http://www.uygurcanadian.com
35 Uyghur Human Rights Project (UHRP)	ABD	http://www.uhrp.org
36 Uyghur Support Groep Nederland	Hollanda	http://www.uygur-support.com
37 Uyghur Youth Union Belgium	Belçika	
38 Uyghur Youth Union Kazakhstan	Kazakistan	
39 Uyghuristan Freedom Association	Kazakistan	
40 Uyğur Youth Union UK	İngiltere	
41 Dünya Uyğur Kurultayı (World Uyghur Congress)	ABD-Almanya	http://www.uygurcongress.org
42 İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch)	ABD	http://www.hrw.org
43 World Movement for Democracy	ABD	http://www.wmd.org
44 Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International)	İngiltere	http://www.amnesty.org
45 İnsan Hakları ve Mazlumlara İzin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER)	Türkiye	http://www.mazlumder.org
46 İHH İnsani Yardım Vakfı	Türkiye	http://www.ihh.org.tr

307 Sönmez, “Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları”, ss. 209-211.

6.Bölüm

SON SÖZ

“Bugün çok onur kınıcı bir yaşamımız var.” diyor emekli karez ustası Abidcan Ebulkasım. “Yurdumuz ve şahsımız hakkında söz sahibi değiliz. Ahlaksız Hen (Çin) boyunduruğu altında eziliyoruz. Böyle bir yaşam yaşanmaya değer mi, bilmiyorum; ama biz yaşamasak Hen halkı yaşayacak. O hâlde yurdumuzda yaşamak, var olmak mecburiyetindeyiz. Bir söz vardır: Topraklarını kaybedersen üzülme, çünkü o topraklara tekrar sahip olabilirsin. Kaybettiğin topraklar üzerinde yaşayan halkını ve konuştuğun dilini kaybedersen o zaman yas tut! Çünkü o toprakları geri alacak kimsen kalmamıştır. Biz Türk milleti olarak çok günler gördük. Sevinçli günlerimiz oldu, yaşlı günlerimiz oldu. Fakat yok olmadık; tarihten önce biz vardık, tarihten sonra da biz var olacağız. Hen halkı bu topraklara çok geldi gitti; biz Çin yurdunda çok hüküm sürdük. Fakat sonunda taşan sular geri çekildi ve her taş yeniden kendi yerine oturdu.”³⁰⁸

“Onların (Oğuz Türklerinin) yaşadığı şehirleri, bozkırları do-
laştım ve Türk, Türkmen-Oguz, Çigil, Yagma, Qırqız lehçelerini
ve manzumelerini öğrendim. Ayrıca bu dili en iyi ve etkili şekilde
konuşanlardan, en eğitilmişlerden, soyu en köklü kişilerden ve kar-
gı sallamakta en beceriklilerden birisiyim. Türk kavimlerinden her
birinin lehçesini mükemmelen öğrendim ve güzelce sıralanmış bir
tertib içinde kapsamlı bir kitapta topladım.”³⁰⁹

Kaşgarlı Mahmut’un 1072’de yazımına başladığı ve 1074’te Bağdat’ta Abbasi halifesi Muktedi Biemrillah’a sunduğu *Dîvânü Lugâti’t Türk* adlı eseri bu sözlerle başlar. Kaşgarlı Mahmut 20 sene boyunca Asya’dan Anadolu içlerine kadar uzanan coğrafyada dolaşmış ve Türk kavimlerinin dillerini, inançlarını, geleneklerini, yaşayışlarını incelediği ve kendi ifadesiyle “mensur ve manzum cümlelerle, atasözleriyle, hikmetli sözler ve zarif bir lisanla donattığı” bu eseri telif etmiştir. Daha sonra, doğum yeri olduğu rivayet edilen Kaşgar’a bağlı Opal köyüne geri dönmüş ve kendi kurduğu Hamidiye Medresesi’nde müderris olarak ilmi çalışmalarına ömrü iktifa ettiği kadar devam etmiştir. Bugün aynı medresenin bahçesinde olan mezarı sadece Kaşgar’dan değil, komşu illerden de Uygur, Kazak, Kırgız ziyaretçileri ağır-lıyor. Kaşgarlı Mahmut’un mezarı tıpkı kitabı *Dîvânü Lugâti’t Türk* gibi binlerce yıllık bir tarihi günümüze taşıyan kültürel bir miras. Yıllar içerisinde harabeye dönen kabir 1983-85 yılları arasında Sinjang Uygur Özerk Bölgesi Hükümeti tarafından ayrılan 400.000 yuenlik fonla restore edilmiş. 2006’da da Çin Devlet Konseyi tarafından ulusal kültür miras alanı kapsamına alınmış. İlginçtir ki, bugün yerli ve yabancı turistleri karşı-

309 Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti’t Türk*, İstanbul: Kalcı Yayinevi, Mart 2007.

Kaşgar,
Kaşgarlı
Mahmut
Türbesi
girişi

layan mezarın girişinde bulunan bir tabelada Uygurca, Çince ve İngilizce olmak üzere üç dilde Kaşgarlı Mahmut'un "Song Hanedanlığı" döneminde yaşadığı belirtiliyor. Çin ve Türkistan tarihine aşina olmayan biri için bu ifade çok bir önem taşıyor belki. Ancak Kaşgarlı Mahmut'un çağdaşı olan Song Hanedanlığı 960-1279 yılları arasında bugünkü Çin'in sadece doğu topraklarına hükmetmiştir ve gücünün Türkistan sınırlarına eriştiğini dahi söylemek zordur. Hâl böyleyken Uygurlar için ayrı bir yeri olan bu Türkistanlı âlim üzerinden oluşturulan kurmaca tarih anlayışı bugün Kaşgar ve çevresinde neler olup bittiğine dair bize bazı ipuçları veriyor: Asimilasyonun kısıncındaki Doğu Türkistan'ın tarihi yeniden yazılıyor.

Modern Çin'i oluşturan 56 etnik gruptan biri olan Uygurlar için Tibetliler gibi, dinlerini, dillerini, kimliklerini muhafaza etmek hayati önem taşıyor. Her iki toplum da Çin'in geri kalanıyla "ortak bir geçmiş" paylaştıkları düşüncesini benimsemiyor. Çoğuna göre Çin'in 5000 yıllık "ortak geçmiş" retoriğine inanmak ve savunmak millî kimliklerine ve tarihlerine ihanetle eşdeğer. Altışehir ve Tarım Havzası'nın Mançu İmparatorluğu döneminde Çin'in sınırlarına ilhak edilene kadar Türkistan'ın farklı bölgelerinden Müslüman kimlikli idarecilerin yönetiminde kaldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Talas Savaşı ve Mançu işgali arasındaki bu yaklaşık 1000 yıllık döne-

mi atlayarak Çin kıtasında Türkistan'ın da dâhil edildiği ve süreklilik atfedilen “ortak geçmiş” söylemi oluşturma'nın Uygurlar arasında bir karşılığı olmadığını anlamak gerekiyor.

Dönemin Komünist Parti Sinjang Genel Sekreteri Wang Lequan'ın 2002'de sarf ettiği Uygur dilinin çağın gerekliliklerini karşılayamadığı gibi önyargılı ve Komünist Parti zihniyetinin Uygur toplumuna karşı yaklaşımını özetleyen söylemler, Uygurları incitmekten öteye bir sonuç doğurmuyor. Uygur dilinin anaokulundan üniversiteye kadar tüm seviyelerdeki eğitim kurumlarından müfredat dili olarak kaldırılmış olması Uygur toplumu nezdinde Uygurcanın yakın bir gelecekte kaybolacağı endişesini doğuruyor. Ne kendi dil hafızasına sahip çıkabilen ne de Çinceye yeterince hâkim olabilen Uygur gençlerinin sayısı hızla artıyor. Büyük bir çoğunluğu için Uygur olmak günlük hayatta hem kendi toplumu içerisinde hem Han Çinliler arasında bir utanç vesilesine dönüşüyor. Uygur Amerikan Derneği eski başkanı Nuri Türkel'in ifadesiyle “Uygurlar, Uygur olmaktan utanır hâle geliyor.”

İnanç, ibadet, düşünce özgürlüğü gibi en temel haklarından mahrum edilen Uygurlar için günlük yaşamda pek çoğumuz için sıradan kabul edilen şeyler dahi ciddi bir tehlike oluşturuyor. Örneğin Gulca'da arabanızı kenara çekip “vakit geçiyor” diyerek namaza durmanız sorgusuz sualsiz içeri alınmanız için yeterli bir sebep teşkil ediyor. Kaşgar'da, Turpan'da ziyaret ettiğiniz her camide tüm cemaati görecektir şekilde yerleştirilmiş kameraların amacını sorduğunuzda bu kameralardan elde edilen görüntülerle namaza katılan gençlerin ve memurların tespit edildiğini öğreniyorsunuz. Camilerde fotoğraf çekmeniz ise cemaat arasında “fişleniyorum” endişesi yaratıyor ve zaman zaman gerginliklere sebep olabiliyor. Kadın bir taksi şoförü, Türkiye'deki kadınlar gibi başlarını örtemediklerini, örterlerse eşlerinin işlerini kaybedeceğini söylüyor. Hoten'de Kur'an ve İslam eğitimi, Çin polisinin “gizli hücreler” olarak tabir ettiği cami cemaatlerinin evlerinde, gözaltında işkenceden hapis cezasına kadar her türlü risk alınarak devam ettiriliyor.

Tarihi, dili, dini ve kültürünün kuşatılmasına tanık olduğumuz Doğu Türkistan meselesine dair bir dış politika sürecinin ne İslam ülkelerinde ne de Türkiye'de geliştirildiğini, orada yaşananların kayıtsızlıkla takip edildiğini görüyoruz. Uzun yıllar çeşitli

sebeplerle kendi kaderine terk edilen bölge, 90'lardan itibaren sık sık yaşanan huzursuzluklarla gündeme geliyor. Ancak meselelerin tartışılması oldukça kısır bir zemin üzerinde ilerliyor. Türklük söylemi üzerinden geliştirilen ve temel insani haklar boyutunu tamamen öteleyen milliyetçi tutum, konunun hem Pantürkist idealler içerisine sıkıştırılmasına hem de uluslararası arenada yalnızlaştırılmasına sebep oluyor. Öte yandan Türk ve Uygur halkları arasındaki kardeşlik bağları her fırsatta vurgulanmasına rağmen, Dünya Uygur Kurultayı gibi önde gelen lobi gruplarının ve diaspora kurumlarının Türkiye'deki faaliyetlerine dolaylı sınırlamalar getirilerek bu oluşumların tamamen Avrupa ve ABD'nin himayesine bırakılması da Uygur halkının haklı davasını uluslararası politikaların bir piyonu hâline getirmeye hizmet ediyor. Bu açıdan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 5 Temmuz olayları sonrasında ilgi uyandıran "soykırım" çıkışının akabinde Çin ile ekonomik iş birliği vurgusu üzerine inşa edilen orta yollu söylemler dışında tutarlı bir politika üretilmediği de görülüyor. Türkiye'nin sadece kadim kardeşlik bağı üzerinden yatıştırıcı bir ağabey rolü üstlenmesinden ziyade bölgede ticari, kültürel ve sosyal nitelikli girişimlerle istihdam alanları yaratması, Uygur dili ve kültürüne yeni bir canlanma kazandıracak projeler oluşturması ve Uygurların "Uygurca" yaşam taleplerinin aslında Çin'in toplumsal bütünlüğüne aykırı olmadığı algısına katkıda bulunması kısa vadede hayati önem taşıyor.

Çin'de yaşayan halkların özgürleşmesi ancak topyekûn bir özgürleşme talebiyle mümkün görünüyor. Çin içerisinden neşet edecek özgürlük ve hukukun üstünlüğünü talep eden toplumsal hareketlere Doğu Türkistan halkının da eklenmesi ile bu coğrafyada yaşayan halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri söz konusu olacaktır. Hiçbir baskıcı yönetim yoktur ki halkının tamamından gelen etkili bir itiraza kayıtsız kalabilsin.

EK 1
RÖPORTAJLAR

Rabia Kadir, Dünya Uygur Kurultayı ve Uygur Amerikan Derneği Başkanı

“Mücadelemiz,
yurdum özgürlüğüne
kavuştuğunda asıl
hedefine ulaşacaktır”³¹⁰

Rabia Kadir günümüzde Uygur meselesi denince akla ilk gelen isimlerden. 1948 Altay doğumlu olan Kadir, çamaşırcı olarak başladığı iş hayatına süpermarket kurarak devam etti. 1980’li yıllarda ekonomik reformlarla birlikte başlayan serbest ticaret ortamını değerlendirerek farklı iş kollarına atıldı. Açtığı iş merkezlerinde Uygurları istihdam etti, Uygur kadınlarına destek olarak kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak projeleri hayata geçirdi, yoksul Uygur çocuklarına ücretsiz ders programları açtı. 90’ların ilk yarısında Çin’in en zenginleri arasına girdi. Azınlıklar arasından çıkan en başarılı iş kadınlarından biri olarak Rabia Kadir’in çalışmaları Çin Parlamentosu nezdinde de dikkat çekti. 1992’de Çin Parlamentosu’na bağlı Siyasi Danışma

310 Bu röportaj Mart 2012’de elektronik posta yoluyla yapılmıştır.

Kongresi'ne üye olarak atandı. Rabia Kadir bir siyasetçi olarak Uygur toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunların çözümü noktasında siyasi mekanizmaları kullanarak bir sonuç alabilmeyi ümit ediyordu. Ne var ki 1997'nin Şubat ayında Gulcaida meydana gelen olayların akabinde Parlamentoda yaptığı bir konuşmada hükümetin Uygur halkına muamelesini sert sözlerle eleştirdi ve otonomi haklarının teoride olduğu gibi pratikte de verilmesi isteğini dile getirdi. Bundan sonra Pekin Hükümeti'nin Rabia Kadir'e tavrı radikal bir değişikliğe uğradı. Komünist Parti'ye "sadakatsiz"liğinden dolayı Siyasi Danışma Kongresi üyeliği düşürülen Kadir'e yurt dışına çıkma yasağı da getirildi. 1999'da Çin'de bulunan ABD Kongresi heyeti ile görüşmeye gittiği bir sırada tutuklanan Rabia Kadir, devlet sırlarını ifşa ettiği iddiasıyla sekiz yıl hapse mahkûm edildi. Diaspora Uygurları, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Af Örgütü'nün çabalarıyla uluslararası bir nitelik kazanan Rabia Kadir'in mahkûmiyeti Amerikan Kongresi'nin de baskılarıyla beş seneye indirildi ve Mart 2005'te sınır dışı edilmek şartıyla serbest bırakıldı. Kadir 2005'ten bu yana ABD'de yaşamını sürdürüyor. Dünya kamuoyunda Uygur meselesinin görünür hâle gelmesinde çok büyük katkısı olan 11 çocuk annesi Rabia Kadir, bugün Uygurların "anacan"ı olarak anılıyor.

Rabia Kadir sürgünde yaşamak için neden ABD'yi seçti? Bunun belli sebepleri var mı?

Çin'e karşı sürdürdüğüm dava ile ilgilenen, hapisneden çıkmamı sağlayan ve beni topraklarına kabul eden tek ülke ABD'ydı. ABD'ye iltica etmeyi ben seçmedim. Seçme şansım olsaydı asla ülkemi, Doğu Türkistan'ı bırakmazdım. Zira kendi kaderimin milletimin kaderine bağlı olduğuna inanıyorum.

Allah tarafından bu görev için seçildiğime inanıyorum. Allah beni yıllardır zulüm gören Uygur halkının sesi olmam için, onların özgürlüğü için ABD'ye getirdi. Allah şahidimdir ki hissettiğim ve bundan sonraki hayatımı adayacağım tek şey budur. Bu inancım, sürgündeki Uygurları ABD gibi bir ülkede bir araya getirebildiğimi görünce daha da güçlendi.

Onlarca yıldır boş olan bir liderlik açığını doldurduğumu düşünüyorum. Sesimiz ve mücadelemiz artık sadece birkaç ülke

ile sınırlı değil. Davamızı tamamen yeni bir düzeye taşıdık. Davamız artık tıpkı Tibet meselesinde olduğu gibi uluslararası toplumda geniş yankı buluyor ve kabul görüyor. Yeterli maddi imkânlarımızın olmaması, yetişmiş insan eksikliği ve tecrübesizlik gibi zorluklara rağmen ABD'deki özgür ortamı fırsat bilerek mücadelemizi dünya sahnesine taşımak için gayret ettik. ABD, dünyanın dört bir yanındaki Uygur halkının meşru mücadelesini uluslararası düzeye taşımak için bize siyasi bir platform sunan tek ülke oldu. İstibdat ve baskı altında yaşayan bir millet, hangi millet olursa olsun demokrasi, özgürlük ve adalet ilkeleri ile ayakta duran güçlü bir ülkenin desteği olmaksızın mücadelesinde başarılı olamaz. İşte bu açıdan ABD, mücadelemizi tanıyarak diğer ülkelerin de mücadelemizi tanıması için önemli bir rol oynadı.

Barışçıl mücadelemiz, ABD'de gördüğümüz siyasi, ekonomik ve manevi destek sayesinde dünya çapında geniş yankı buldu. ABD hükümeti ve Kongresi, Uygur halkının insani haklarının Çin tarafından sistematik olarak ihlal edilmesi ile yakından ilgilenmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı, Uygur meselesini sıklıkla gündeme getirmekte; Çin ile ikili ilişkilerinde, insan hakları konulu görüşmelerde ve diğer toplantılarda Uygur meselesini gündem yapmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın her yıl yayımladığı insan hakları raporu, Uygur halkının yaşadığı insan hakları ihlallerine özel olarak yer vermektedir. ABD Kongresi, Uygur halkının maruz kaldığı hak ihlalleri ile ilgili sunum ve oturumlara sıklıkla yer vermekte hatta Çin'in Uygur halkına uyguladığı baskıları kınayan önergeleri onaylamaktadır. Bunlara ek olarak, ABD Uluslararası Dinî Özgürlükler Komisyonu (*U.S. Commission on International Religious Freedom*), Tom Lantos İnsan Hakları Komisyonu (*Tom Lantos Human Rights Commission*) ve Kongre-İdari Birimler Çin Komisyonu (*Congressional-Executive Commission on China*) yıllık rapor yayımlamakta ve Uygur halkının yaşadığı hak ihlallerini özel olarak ele almaktadır. Kısacası, ABD hükümetinin Uygur halkının temel insan hakları ile ilgilenmesi dünyada eşi benzeri görülmemiş düzeydedir.

Uygur meselesi, tarihinde ilk defa ABD'nin dış politika konularından biri oldu. 2008'de Uygur halkının lideri olarak Başkan Bush tarafından Beyaz Saray'a davet edildim. ABD'nin beni Beyaz Saray'a çağırmasının, otoriter Çin yönetimi al-

tındaki 20 milyon Uygur'un yaşadığı baskı ve zulmü tanınması anlamına geldiğine inanıyorum. ABD desteği aynı zamanda Uygur davasına sahne ve dinleyici bulduğu bir ortam oluşturdu. Yavrularım Çin hapishanelerinde büyük eziyetler gördüler hâlâ da görüyorlar. Tüm mal varlığımı kaybettim. Torunlarım dahi benim faaliyetlerimden dolayı sıkıntı çekiyor. Tüm sıkıntı ve belalara rağmen, yaşadıklarımın Allah'ın takdiri olduğuna inanıyorum. Zira geçmişte hakkı savunanların yaşadığı imtihan ve zorlukları iyi biliyorum.

Dünya Uygur Kurultayı'nın temel ilkeleri nelerdir? Gelir kaynağı nedir? Şemsiye bir kuruluş olarak faaliyetlerini nasıl yürütmektedir? Kurultay'ın Uygur diasporasını birleştirmedeki rolü nedir?

Dünya Uygur Kurultayı, hem Doğu Türkistan'daki hem de diasporadaki Uygur halkının kolektif menfaatini temsil eden uluslararası bir kuruluş. 16 Nisan 2004'te Almanya'nın Münih kentinde kurulan Kurultay'ın temel amacı, Uygur halkının Doğu Türkistan'ın siyasi geleceğini belirleyecek barışçıl, şiddet içermeyen ve demokratik yolları kullanma haklarını geliştirmek. Dünya Uygur Kurultayı, bugün Uygur halkının dünya-daki sesi oldu.

Anavatanda ve diasporadaki Uygurlar ile ilgili olayları raporlamak Kurultay'ın günlük faaliyetleri arasındadır. Kurultay, Doğu Türkistan'daki durumu yakından izlemektedir. Kurultay, Uygur mültecilere destek vermekte, onların üçüncü ülkelere yerleşmelerine yardımcı olmaktadır. Kurultay, dünyanın dört bir yanındaki insanların desteğini almak ve Uygur davasını ilerletmek adına farklı siyasi, toplumsal, kültürel yapılarla ve hükûmetlerle birlikte çalışmaktadır. Hükûmet kurumlarını bilgilendirerek ve eğiterek onlara uluslararası sorumluluklarını hatırlatmakta; böylece hükûmetler üzerinde Çin ile ilişkilerin sürdürülmesi noktasında büyük bir yasal ve ahlaki baskı uygulamaktadır. Diğer yandan dünyanın dört bir yanındaki Uygur halkının muhtelif krizlere, basın ve medyanın taleplerine tek ses olarak yanıt vermesini sağlamaktadır. Kurultay, siyasi ve stratejik açıdan rehberlik yaparak Uygurların kendi toplumlarını güçlendirmelerine destek olmaktadır. Kurultay, Washington'da-

ki *National Endowment for Democracy/NED*³¹¹ kurumundan fon sağlamaktadır. NED, dünyanın dört bir yanındaki demokratik kurumların güçlenmesi ve geliştirilmesine adanmış kâr amacı gütmeyen özel bir vakıftır.

Dünya Uygur Kurultayı tam bağımsızlığı mı yoksa Çin bünyesinde hakları genişletilmiş bir otonomi mi savunuyor?

Çin hükümeti 1949'da bağımsız ülkemizi istila etmiş, 1955'te adını Sinjang Uygur Özerk Bölgesi olarak değiştirmiş ve Uygur halkına kendi kendini yönetme ve eksiksiz otonomi hakları vaat etmişti. Bu dönemde askerî personel, göçmenler ve aileleri de dâhil olmak üzere Doğu Türkistan'daki Çinli nüfusun tamamı bölgenin toplam nüfusunun %2'si kadardı. Uygur nüfusunun oranı ise %86'ydı. Kazak, Özbek, Tatar, Kırgız ve Moğol gibi diğer etnik gruplar da nüfusun %12'sini oluşturuyordu. Günümüzde Doğu Türkistan'daki Çinli nüfusu günden güne artıyor. Her geçen gün nüfusu artan Çinli göçmenler yakında çoğunluğu oluşturacak. Bu, bölgedeki demografik yapının yeniden şekillendirilmesi için yapılıyor ve gerek Uygur çoğunluk gerekse de diğer etnik gruplar tarafından kabul edilemeyecek bir durum. İşte tam da bu nedenle Doğu Türkistan için acilen siyasi bir çözüm tesis etmek hayati önem taşıyor.

Kurultay'ın temel amacı Uygur halkı için demokrasi, insan hakları ve özgürlükler alanında kazanımlar sağlamak, Uygur halkının siyasi kaderini belirlerken barışçıl, şiddet içermeyen ve demokratik yolları kullanmalarına destek olmaktır. Kurultay, gerek Doğu Türkistan'daki gerek diasporadaki Uygur halkını temsil eden tek meşru kurum olarak Doğu Türkistan meselesinin diyalog ve müzakere ile barışçıl bir şekilde çözülmesi için çaba göstermektedir. Uygurlar uluslararası taraflarca da tanınan kendi kaderini tayin hakkına kavuştuklarında, bağımsız bir millet olma ya da Çin bünyesinde özerk bir bölge olarak kalma konusuna tamamen kendileri karar vereceklerdir. Aslında bu karar, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'da Uygur halkına uyguladığı politikalara da bağlıdır. Çin, Uygur halkına yönelik baskılarına devam ettiği takdirde büyük ihtimalle Uygur halkı bağımsızlık isteyecektir. Diğer yandan Çin tavrı değiştirir ve

311 National Endowment for Democracy. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.ned.org/>.

temel haklarımıza, kültürel değerlerimize, dinî inançlarımıza saygı gösterirse o zaman Uygurlar genişletilmiş özerklik düşünebilirler. Fakat açıkçası Uygurlar artık Çin'in böyle bir çözüm geliştireceğine dair inançlarını kaybetmiş durumdalar. Çin hükûmeti tarafından önerilecek herhangi bir özerklik önerisine sıcak bakmıyorlar. Hâlihazırda Uygurlar Doğu Türkistan'da sözde bir özerklik altında yaşıyorlar ancak gerçekte mevcut uygulamanın özerklikle uzaktan yakından ilgisi yok. Bu nedenle Uygurlar tüm özerklik tekliflerine oldukça kuşkuyla bakıyorlar.

Uygur davası adına Çin'e karşı sürdürdüğünüz mücadelede başarılı olduğunuzu düşünüyor musunuz? Rabia Kadir'in Uygurların Dalay Lama'sı olduğunu söyleyebilir miyiz?

Çin'e karşı yürüttüğümüz barışçıl mücadelemizde yapmak istediğim şeyi başardığımı onurla söyleyebilirim. Mücadelemiz, yurdum özgürlüğüne kavuştuğunda asıl hedefine ulaşacaktır. Fakat ilk adımımın başarılı olduğuna inanıyorum. Diasporadaki Uygurları tek bir kurumun, Dünya Uygur Kurultayı'nın çatısı altında bir araya getirebildim. Bugün Uygurlar beni demokratik liderleri olarak görüyor, uluslararası toplum da beni Uygur halkının siyasi lideri olarak kabul ediyor. Dahası, Uygur halkı beni çok onur duyduğum bir isimle "Uygur milletin anası" lakabıyla çağırıyor. Beni Dalay Lama ile kıyasladığınız için teşekkür ederim. Kendisine ve halkının mücadelesine çok büyük saygım var. Onların mücadelesi de bizimkiyle çok paralel. Dalay Lama gibi bir dinî lider değilim fakat halkım beni Uygurların "manevi annesi" olarak görüyor.

Sizce dünya kamuoyunda yeteri kadar yer bulamayan Doğu Türkistan mücadelesini tanınır kılmak adına Uygurların uzun vadeli yeni bir halkla ilişkiler politikası geliştirmesi gerekir mi?

Kesinlikle katılıyorum. Bahsettiğiniz tarzda uzun soluklu halkla ilişkiler stratejileri geliştirilmesi gerekiyor. Mücadelemizin Tibetlilerinki kadar kolay olmayacağını biliyoruz. Türk-Müslüman kimliğimiz, Çin ve uluslararası toplum ilişkisi, komşularımızın bize yönelik politikaları, coğrafi konumumuz, Çin'in mevcut Doğu Türkistan politikası gibi unsurları dikkate alarak millî değerlerimizle içinde bulunduğumuz özel durumu

bağdaştıracak bir strateji oluşturmayı planlıyoruz. Dünyada iki çeşit mücadele var: Bir yanda kendi gündemlerinin peşine düşen siyasetçi ve gazeteciler diğer yanda da bizim gibi seslerini duyurmak için siyasetçi ve gazetecilerin peşine düşenler. İşimiz zor, fakat bu onurlu bir iş. Uluslararası ilişkiler bağlamında uzun vadeli yeni bir strateji geliştirmemiz mutlaka gerekiyor. Yeterli elemanımız, maddi kaynağımız, geçmiş birikimimiz olmamasına rağmen son birkaç yıl içerisinde uluslararası toplumu Uygur halkının durumu hakkında bilgilendirerek, eğiterek halkla ilişkiler kampanyalarımızla harika bir iş çıkardığımı düşünüyorum.

Sizce Çin anayasasında yapılması öngörülen değişiklikler tek başına azınlıkların sorunlarına çözüm getirebilir mi? Yoksa Çin hükûmetinin ayrılıkçı ve baskıcı politikalarının arkasında daha derin sebepler mi yatıyor?

Çin anayasasında olumlu değişiklikler yapılıyor, bunu memnuniyetle karşılıyoruz. Fakat gerçek şu ki, Çin yasayla değil Çin Komünist Partisi'nin emirleri ile yönetilen bir ülke. Çin Komünist Partisi hukukun üstünde. Bu nedenle Çin anayasası pratikte yaptırım gücü olmayan, işlevsiz bir anayasa. Çin Komünist Partisi anayasada anlamlı değişiklikler yapar ve bu değişikliklere sadık kalırsa belki bu, Uygurların ve diğer etnik grupların yaşadığı bazı sorunların çözümünü sağlayabilir. Uygur halkı için asıl mesele, anayasayı değiştirmekten ziyade Çin Komünist Partisi'nin Uygur halkına uyguladığı baskıcı ve asimilatif politikaların değişmesini sağlayabilmektir. Bu politikaların radikal bir şekilde değişmesi sağlanamazsa sorun çözülmeyecek, dahası durum daha da kötüleşecektir.

90'lı yıllarda Çin'deki en zengin iş kadınlarından biriydiniz. Özellikle Urumçi'de Uygur kadınlarını güçlendirmek için birçok projeyi hayata geçirdiniz. Diasporadaki Uygur kadınları için de benzer projeler yürütüyor musunuz?

Doğu Türkistan'da bulunduğum sırada "Bin Anne Hareketi"ni kurarak Uygur kadınlarını güçlendirmeye ve yetimlere elimden geldiğince yardımcı olmaya çabaladım. O dönemde her ne yapabildimse bundan onur duyuyorum. Fakat Çin Komünist Partisi, Uygur halkı üzerinde etkimin artmasından korkarak bu

hareketi yasakladı. Mart 2005'te hapishaneden kurtulmamdan bu yana tekrar aynı şeyi yapmak istiyorum. Bu nedenle özellikle Uygur kadın ve çocuklarının hakları için çalışan Uluslararası Uygur İnsan Hakları ve Demokrasi Vakfı'nı kurdum. NED'in mali desteği ile ABD ve Avrupa'da kadın hakları ile ilgili atölye çalışmaları yaptık. Diasporadaki Uygur kadınlarına kendi haklarını ve rollerini anlamaları için eğitimler verdik; kendi yaşamlarını ve etraflarındaki insanların yaşamlarını nasıl değiştirebileceklerini anlattık. Uzun vadeli hedefim ise Washington'da bir "Uygur Evi" ve "Uygur Kültür Merkezi" açmak.

Çocukluğunuzdan beri farklı düzeylerde birçok ayrımcılık ve baskıya maruz kaldınız. Bu durum sizin insan hakları mücadelenizi nasıl etkiledi?

Çocukluk rüyaları çalınmış, yetişkinlik yaşamı Çin'in baskıcı politikaları tarafından şekillenmiş bir Uygur olarak bu yaşadıklarım, Uygur halkının insan hakları mücadelesini destekleme noktasında beni daha da kararlı kılıyor. Gerek kişisel olarak yaşadığım gerekse halkımın yaşadığı zorluklar beni güçlü kılıyor ve Uygur halkının hakları için mücadele etme inancımı kuvvetlendiriyor. Uygur halkının da Türkiye'deki, ABD'deki, tüm özgür ülkelerdeki insanlar gibi özgür bir şekilde yaşamaya hakkı olduğuna inanıyorum.

Uygur diasporası ABD'de oldukça aktif. Ancak nedense halk desteği söz konusu olunca Tibet davası Amerikan halkından her zaman daha fazla destek görüyor. Amerikan kamuoyunun bu tavrını neye bağlıyorsunuz?

Tibetliler kadar destek görmüyoruz, bu bir gerçek. Bir kere ABD Kongresi Tibet halkının haklarını korumak adına Tibet Siyasi Eylem Yasası'nı onayladı. Yani ABD hükûmeti, Tibet sorununu duyurmak ve Tibet'teki insan hakları ihlalleri hakkında tavrını koymak için yasal bir yükümlülük aldı üzerine. İkinci olarak Dalay Lama bugüne kadar Batı'da yürüttüğü faaliyetlerde önemli bir başarı yakaladı. Uygur davasına bakalım olursak bizim yakın zamana kadar çalışmalarımız Türkiye, Suudi Arabistan ve Orta Asya'nın ötesine geçemezdi. Hatta aramızda akrabalık bağı olan Türkiye'de bile Uygurlar için bir kanun geçirebilmiş değiliz. Bu nedenle Uygur meselesi şu ana

kadar bir ülkenin dış politika gündeminde yer alamadı. Üçüncü olarak Çin, 11 Eylül akabinde “ayrılıkçılık, terörizm ve aşırı dincilik” söylemini ve “terörizme karşı küresel savaş” atmosferini Uygurlara uyguladığı ağır baskılara meşruiyet kazandırmak için bulunmaz bir fırsat olarak gördü. Bizler Batı’da davamız için bilinçlendirme çalışmalarında bulunurken Çin de yaptığı olumsuz propagandalarla bizleri “radikal İslamcı ve Pantürkist” olmakla suçluyordu. Çin hükûmeti binlerce güçlü ve dini bütün Uygur’u radikal İslamcı olarak yaftalayıp hapse attı. Çok sayıda masum Uygur’u idam etti. Diğer bir deyişle Çin, inancımızı ve etnik kimliğimizi bize karşı kullandı ve bu insanlara suçlu muamelesi yaptı. Tibetliler Budist olduğu için Çin onları “terörist” olarak yaftalayamıyor ve kendilerine topyekûn bir baskı uygulayamıyor.

İslam ülkelerinin Uygur meselesine yaklaşımı nasıl? İslam ülkelerinde dikkate değer bir halk desteği olduğunu düşünüyor musunuz?

İslam ülkelerinin her birinin Çin ile ilişkileri çok iyi. Çin ile sürdürdükleri ticari ilişkiler İslam ülkelerini bizim meselemiz karşısında körleştirmiş. Bu ülkeler, ekonomik nedenler yüzünden Uygurları desteklememeyi tercih ediyor. Bu ülkelerin bazıları Çin’in Uygurlara uyguladığı zulümler karşısında sessiz kalmaktan memnun, zira onlar da bir yandan kendi baskı politikalarına devam ediyorlar. Diğer yandan Çin’in BM ve diğer uluslararası yapılarda kendileri için bir hami olduğuna, ABD karşısında bir denge unsuru olduğuna inanıyorlar.

Doğu Türkistan için Çin hükûmeti ile bir masaya oturma ve müzakere etme şansınız olsaydı nasıl bir yol haritası önerirdiniz?

Bize böyle bir şans verilirse müzakerelerimiz şu hususlarla başlar:

1. Çin hükûmeti, Uygur halkının BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve diğer BM anlaşmalarınca kabul edilen temel insani haklarını tanımalıdır.
2. Çin hükûmeti, anayasasında değişikliğe gitmeli ve Uygurlara referandum ve oylama yoluyla siyasi kaderini belirleme hakkı veren kendi kaderini tayin hakkını tanımalıdır.

3. Çin hükûmeti “Sinjang, Çin’in ayrılmaz bir parçasıdır.” resmî söylemini değiştirmelidir. Bunlar Çin hükûmeti ile yapılacak herhangi bir müzakerenin kaçınılmaz ön koşuludur. Aksi takdirde müzakerenin bir anlamı olmaz, tartışılacak bir konu da kalmaz.

Bunlar benim yol haritamın ilk şartlarıdır. Doğu Türkistan sorununun barışçıl çözümü ancak bu şekilde olabilir. Böyle bir olasılık hâlinde biz, her iki tarafça da kabul görecektir, uluslararası standartlara uygun ve Doğu Türkistan meselesine barışçıl çözüm getirecek bir yol haritası sunacağız.

Uygur davasının dünya çapında tanınan en önde gelen kuruluşları olan Dünya Uygur Kurultayı ve Uygur Amerikan Derneği’nin Çin’deki insan hakları ihlallerini duyurma noktasında ABD hükûmeti ve ABD Kongresi ile yakın ilişkileri var. ABD hükûmetinin Uygur meselesini Çin ile ilişkilerini manipüle etmek için kullanabileceğine dair endişeleriniz oluyor mu? Hatırlayacak olursak Hillary Clinton 2009 yılında Pekin ziyareti sırasında bir basın toplantısında şunları söylemişti: “Çin devleti ile insan hakları konusundaki anlaşmazlıklarımız, ekonomi, iklim değişikliği ve güvenlik meselelerinde iş birliği geliştirmemizi engellememeli.”

ABD her zaman evrensel insan haklarının dünya çapında geliştirilmesi noktasında öncü oldu. İnsan haklarının geliştirilmesi ABD dış politika hedeflerinin en önemli unsurlarından biridir. Uygur meselesi, Tibet meselesi işte tam da buraya oturmaktadır. ABD, Uygur halkının yaşadığı insan hakları ihlalleri ile bu nedenle ilgilenmektedir. ABD etnik meseleleri rakiplerine karşı kullanan birçok ülke gibi davranmıyor, Uygur meselesini kendi millî çıkarları için kullanmıyor. Bu nedenle ABD’nin Uygur meselesini kendi amaçları için kullanacağını düşünmüyorum. Clinton’un 2009’daki Çin ziyaretinde insan hakları söylemini yumuşattığı doğrudur. Fakat insan hakları meselesi daha sonra tekrar güçlü bir şekilde ABD’nin Çin’e yönelik dış politikasının gündeminde yer aldı. Benim kişisel kanaatim şöyle: ABD, insan hakları söylemine Çin üzerinde olumlu bir etkisi olacağını düşündüğü zaman ağırlık veriyor; etkisiz olacağını düşündüğünde ise bu söylemi yumuşatıyor. Yeni bir yönetim belki Çin ile ilişkilerinde insan hakları söylemine öncelik verebilir. Bu nedenle

Dünya Uygur Kurultayı ve Uygur Amerikan Derneği için ABD hükûmeti ve Kongre ile çalışmak, onları Çin ile sürdürülecek ilişkilerde insan hakları meselesinin öncelenmesi konusunda ikna etmek oldukça önemli.

Diasporadaki Uygurların karşılaştığı en önemli sorunlar nelerdir?

1. Dinî kimlik, dil ve kültürün muhafaza edilmesinde karşılaşılan zorluklar ve asimilasyon.
2. Anavatana sürekli hâkim olan tehdit atmosferi nedeniyle Çin dışında özgür ülkelerde yaşayan Uygurlar da korku ve tehdit altında. Çünkü Çin hükûmeti diasporadaki Uygurların anavatanda bulunan aile üyelerini tutuklayıp onlara zulmedebiliyor ve böylelikle diasporadaki Uygurlara gözdağı veriyor.
3. Diaspora toplumlarının yürüttüğü mücadele ve faaliyetler kısıtlanıyor. Zira Çin hükûmeti sürgündeki Uygurların akrabalarını, yakın arkadaşlarını onlara karşı kullanıyor. Onları Çin için muhbirlik, ajanlık yapmaya zorluyor. Türkiye'deki Uygur diasporası bunun büyük bir örneği.

Uygur ve Çinli Müslümanlar arasındaki ilişki nasıl? Çinli Müslümanlar, Uygur Müslümanların mücadelesini destekliyor mu?

Uygur Müslümanları ile Çinli Hui Müslümanlar arasındaki ilişki normal. Fakat net olan bir şey var ki, o da Çinli Müslümanlar Uygur davasını desteklemiyor. Çinli Müslümanlar, etnik olarak Çinli olmakla birlikte din olarak İslam'ı seçmişler. Bizim gibi Çin'le bir toprak meseleleri yok. Bu nedenle Hui Müslümanları Uygurlara göre daha iyi muamele görüyor. Huiler camilere gidebiliyor hatta cami bile inşa edebiliyorlar. İstedikleri zaman özgürce hacca gidebiliyor, dinî faaliyetleri için yurt dışından fon alabiliyorlar. Uygurların hac ziyaretlerine kısıtlamalar getiriliyor; cami onarımı veya yapımı gibi dinî faaliyetleri için bağış almalarına müsaade edilmiyor. Uygur dinî inancı ve dinî hayatı ciddi bir şekilde kısıtlanıyor.

Ekonomik reformlar uygulayan ve serbest pazar prensiplerini benimseyen Çin ekonomisi her geçen yıl daha da

büyüyor. Hükümet, Şangay ve Pekin gibi çok hızlı gelişen şehirlerde bazı katı politikalarını gevşetiyor. Çin'in farklı bölgelerindeki üniversitelerde Uygur öğrencileri görmek mümkün. Urumçi, Doğu Türkistan'da önemli bir ticaret merkezi hâline geliyor. Uygur, Tibet veya diğer azınlıkların yaşadığı sorunlarla ilgili de iyileşme olacağını düşünüyor musunuz?

Çin Komünist Partisi insani haklarımız üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunduğu sürece Uygur, Tibet ya da Çin'deki diğer azınlıklarla ilgili bir iyileşme yaşanacağına inanmıyorum. Çin, demokrasi ve insan haklarını gerçekten sahiplenmediği sürece hiçbir gelişme olmayacaktır. Çin ekonomisi gelişiyor ancak Çin bu ekonomik gelişmeyi Çin'in dört bir yanında uyguladığı baskı politikalarını meşru göstermek için kullanıyor. Çin belki zenginleşiyor ancak zenginken fakirken olduğundan daha da zalim olabilir. Çoğu kişi Doğu Türkistan'daki hızlı kalkınmaya bakarak Uygurların yaşam koşullarının iyileştirildiğini sanıyor. Bu bir yanılgı. Çin'in Doğu Türkistan'daki kalkınma politikalarının sömürgeci bir karakteri var. Çin, bölgeye Çinli nüfusun naklini sağlamak, Türk bölgesinde hâkim olmak, Uygur nüfusunu marjinalize etmek, bölgenin doğal kaynaklarını çıkarıp Çin ana karasına transfer etmek, Doğu Türkistan'ı bir Çin eyaletine dönüştürerek Uygur halkının yaşamını kökünden sarsmak gibi amaçlar doğrultusunda Doğu Türkistan'da ekonomik yatırımlar yapıyor.

Uygur davasının önde gelen savunucularından biri olarak Çin tarafından tehdit ediliyor musunuz?

Benim halkım 63 yıldır Çin'in tehdidi altında. Ben de aynı tehditle karşı karşıyayım. 2006 yılında araç kullanırken ilginç bir kaza yaşadım. Bir araba bana çarptı, şoförü kaçtı. Çin ajanları tarafından takibe alındım. Evimin fotoğraflarını çektiler. Doğu Türkistan'da yaşayan aile üyelerim, akrabalarım rahatsız ediliyor, tehdit ediliyor. Bu, onların günlük yaşamının bir parçası. Çin, Nobel Barış Ödülü'nü bana vermemeleri için Nobel Komitesi'ni sürekli baskı altında tuttu. Birçok ülkeye giriş yapmamı engellemek için ciddi siyasi baskılar uyguladı.

İtibarımı lekelemek, siyasi konumuma zarar vermek, meşru davamız adına Uygurlar arasında geniş destek bulmamıza mani

olmak için internette ve kitle iletişim araçlarında propaganda yaptı. Çin, Uygurca konuşan ajan ve muhbirler yetiştirmek için milyonlar harcadı ve hareketimize karşı bir güç oluşturdu. Diasporadaki Uygur topluluklarını ve kurumlarını dağıtmak, aralarında ihtilaflar oluşturmak, toplumumuzu zayıflatmak ve kurumlarımızı işlevsiz hâle getirmek için Uygurlar arasına ajan ve muhbirler gönderdi.

Ayrımcılık üzerine kurulu ekonomi ve kültür politikalarını eleştirdiğinizde Çin hükûmetinin hedefi oldunuz. Öncesinde varlıklı bir iş kadınıydınız, önemli bir konumdaydınız. Sizin bu hak mücadeleniz ailenizi nasıl etkiledi?

Çin iki oğlumu hapse attı. Biri yedi yıl diğeri dokuz yıl hapse mahkûm edildi. Çocuklarım halkım için sürdürdüğüm mücadeleye misilleme olarak gözümü korkutmak için hapsedildi. Akrabalarım ve ailemin diğer üyeleri sürekli takip ediliyor. Üniversiteden ve diğer okullardan mezun olan torunlarım, akrabalarımın çocukları işe alınmıyor. Çin, işimi yerle bir etti; binbir güçlükte elde ettiğim tüm birikimimi elimden aldı. İşte, ailemin ödediği bedel bu. Özgürlük için bazı ailelerin bedel ödemesi gerekiyor; bazı ailelerin ağır da olsa bedel ödemeye hazır olması gerekiyor. Uygur halkının özgürlüğü için bedel ödeyecek aile de benim ailem oldu.

Seyit Tümtürk, Dünya Uygur Kurultayı Başkan Yardımcısı

“Doğu Türkistan halkı kendi kaderini kendi tayin etmeli!”³¹²

Seyit Tümtürk, Dünya Uygur Kurultayı Başkan Yardımcısı. 1964'te Afganistan'da doğmuş, 1965'te Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin girişimleriyle ailesiyle birlikte Kayseri'ye yerleştirilmiş. Evli ve beş çocuk babası Tümtürk, anavatanını hâlâ görebilmiş değil. Türkiye'de yaşamını sürdüren Uygur topluluğun en yetkin temsilcilerinden biri olan Seyit Tümtürk ile yaptığımız röportaj diasporaya dair genel bir çerçeve sunuyor.

Diasporada yaşayan bir Uygur Türkü olarak sizin hikâyeniz nedir?

1961 senesinde sayıları 300'ü aşan bir grup Uygur Türkü Çin tarafından yabancı ülke vatandaşlarına ülkeyi terk etmek için ta-

312 Bu röportaj Şubat 2012'de elektronik posta yoluyla gerçekleştirilmiştir.

nınan haktan yararlanarak Doğu Türkistan'dan Afganistan'a geçti. Geride kalan akraba ve kardeşlerimizin söyledikleri şu tarihi sözler bizlere annelerimiz, babalarımız ve dedelerimiz tarafından âdetâ kulaklarımıza küpe olacak şekilde ezberletildi: "Sizler hür dünyaya gidiyorsunuz, bizler de Komünist Çin zulmü altında kalıyoruz. Bizim içinde bulunduğumuz vahşeti ve insanlık ayıbını hür dünyaya ve insanlığa anlatmazsanız kıyamet günü demir turnaklarımız yakınızda olacaktır." Göç edenlerin bu yolculuğu, üç ay gibi uzun bir süre soğuk hava şartlarına, yabani hayvanlara, doğal zorluklara ve her türlü olumsuzluklara rağmen çoğunluk yaya olarak gerçekleştirildi. Kafileden bazı kişiler göç yolu üzerindeki bahsedilen olumsuzluklardan dolayı hayatını kaybetti.

Bu kafilede yer alan babamın ikinci evliliğinden ilk çocuk olarak 1964 yılında Afganistan'ın başkenti Kabil'de dünyaya geldim. Babam ilk eşi ve bir erkek bir kız iki evladından oluşan ailesini Türkistan'da bırakmak zorunda kaldı. Ben bugüne kadar ağabeyim ve ablamla henüz görüşebilmiş değilim. Komünist Çin yönetimi bizim siyasi faaliyetlerimizden dolayı onlara pasaport vermiyor.

Afganistan'a gelen kafilede bulunanların ellerinde hiçbir resmî belge, ikamet veya pasaport gibi resmî evrak olmamasına rağmen ilk yaptıkları iş sınırı geçerken kalanlara verdikleri sözü yerine getirmek oldu. Kafileden bir grup ileri gelen, rahmetli dedem Seyit Abdulveli Efendi'nin başkanlığında, 1962 yılında, Afganistan'da Şarki Türkistan Muhacirler Cemiyeti'ni kurarak Doğu Türkistan davasına ilk adımlarını attılar. Daha sonra BM ve Türkiye'ye müracaatta bulunuldu. Birçok ülke kendilerini davet etmesine rağmen bizimkiler ısrarla Türkiye'ye gelmek istediler. Bunun gerekçesi ise bu davanın en iyi Türkiye'de sürdürülebileceği düşüncesi idi. Nihayet dört yıllık bir bekleyişin ardından 1965 yılında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Türkiye'nin ortak çalışmalarıyla Türkiye'ye getirilerek Kayseri'ye iskânlı göçmen olarak yerleştirildik. Kafiye burada 1970'li yılların başında Doğu Türkistan Göçmenler Derneği'ni kurarak yine asli sorumluluklarını yerine getirmeye gayret etti. Bu arada gençlerden oluşan bir grup da Doğu Türkistan Gençler Birliği ismiyle bir cemiyet kurdu. Bu teşkilatlar 12 Eylül 1980 askeri ihtilaliyle Türkiye'deki tüm STK'lar gibi kapatıldı. İhtilalden dokuz sene sonra aldığımız bir kararla hâlen aktif faaliyet yürüttüğümüz Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Genel Merkezi'ni kurduk. Genel sekreter yardımcısı olarak ça-

lışmaya başladığım dernekte şu an genel başkan olarak görevime devam etmekteyim. Derneğimizin genel merkezi Kayseri'dedir. Ankara'da bir şubemiz var. 25 ilde ise temsilciliklerimiz bulunuyor. Derneğimiz Doğu Türkistan'ı Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hükûmet ve siyasi partiler nezdinde temsil etme ve medya ve sivil toplum kuruluşlarıyla yakın irtibat kurarak kamuoyu oluşturma noktasında önemli görevler ifa etmektedir. Doğu Türkistanlı muhacir kardeşlerimizin eğitim, ikamet, vatandaşlık ve mültecilik başvuru işlemlerinde yardımcı olmaktadır. *Gökbayrak* isimli dergimiz 19 yıllık yayın süresi ve 104. sayıya ulaşan yayının hayatıyla alanında tektir. Dergimiz âdeta Doğu Türkistan'ın sesi olmaktadır. Teşkilatımız ayrıca www.gokbayrak.com internet sitesinden yayın yapmaktadır.

Doğu Türkistan'ın muhaceretteki ilk çatı teşkilatlanması olan, 1992 yılında İstanbul'da kurulan Doğu Türkistan Milli Merkezi'nin kuruluşunda da yer aldım. Daha sonra Şarki Türkistan Uyguristan Millî Kurultayı kurucularından oldum. Son olarak da 2004 yılında Dünya Uygur Kurultayı kurucuları arasında yer aldım. Dünya Uygur Kurultayı'nın 2004'te Almanya'daki seçimlerinde Türkiye sorumlusu, 2006 seçimlerinde genel başkan yardımcısı, ABD'de gerçekleştirilen Mayıs 2009'daki toplantıda teşkilatlanma sorumlusu ve genel başkan birinci yardımcısı görevlerine seçildim. Eğitimimi Türkiye'de tamamladım. Hâlen bir kamu kurumunda çalışmaktayım. Evli ve beş çocuk babasıyım.

Doğu Türkistan'dan dışarı göçler ne zaman başladı? Diaspora nüfusunun dağılımı nasıl? Hangi ülkelerde ne kadar Doğu Türkistanlı yaşıyor?

Bu sorunuza cevabı hangi zaman dilimindeki göçlerden başlamak gerektiğini sorarak açıklamak istiyorum. Mesela 13. yüzyılda Orta Anadolu'da kurulan ve birinci başkenti Sivas, ikinci başkenti Kayseri olan Eratna Beyliği'nin bir Uygur beyliği ve Sultan Alaaddin Eratna'nın da Doğu Türkistanlı bir bey olduğunu hatırlatmak isterim. Eğer yakın tarihimizdeki Komünist Çin işgali ve baskısı sonucu yapılan göçleri sorarsanız, Doğu Türkistan'dan en yoğun göçler Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya Türk cumhuriyetlerine olmuştur. Bugün Özbekistan'daki Uygur nüfusu kimilerine göre 2 milyona yakındır. Fakat buradaki baskıcı rejim nedeniyle birçok Uygur kendini nüfusa

Özbek olarak kaydettirmiştir. Kazakistan'daki Uygur nüfusu da kimilerine göre 500.000 kimilerine göre de 700.000 civarındadır. Kırgızistan'da 300 ila 400.000 civarında Uygur'un yaşadığı söylenmektedir. Tabii ki bahsettiğimiz ülkelerde hâkim olan rejimler sebebiyle gerçek rakamları telaffuz etmek şimdilik mümkün değil. Doğu Türkistanlıların yoğun olarak yaşadığı en önemli ülkelerden biri de Türkiye'dir. Yakın dönemde Türkiye'ye göç eden Türkistanlıların sayısı 20.000'in üzerindedir. Fakat 5 Temmuz 2009 Urumçi olayları sonrası yabancı bir basın mensubunun sorusuna cevap veren Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, cumhuriyet döneminde Türkiye'ye gelen Türkistanlıların sayısını 300.000 olarak açıklamıştır. Suudi Arabistan'da da yoğun bir Uygur nüfusu vardır. En az 30.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kültür ve kimliklerini kaybederek asimile olanları da sayacak olursak bu rakamı en az üçle çarpabiliriz. Bunlar yoğun olarak Mekke, Medine, Cidde, Taif, Riyad olmak üzere diğer şehirlerde de ikamet etmektedir. Avrupa'da ilk diaspora topluluğu Almanya'da oluşmuştur. Başta Hollanda olmak üzere Belçika, Fransa, Avusturya, İsveç, İsviçre, Norveç, Finlandiya, İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'daki Doğu Türkistanlı nüfusu 8-10.000 civarındadır. ABD'de yaklaşık 2.000³¹³ civarında Doğu Türkistanlı daha çok Washington, New York ve California'da yaşamaktadır. Kanada'da Toronto ve Ottawa'da 1.500, Avustralya'da Adelaide, Sidney ve Melbourne'de 2.000 civarında Doğu Türkistanlı yaşamaktadır.

Doğu Türkistanlılar Türkiye'de hangi şehirlerde daha yoğun olarak ikamet ediyorlar? Doğu Türkistan Türklerinin geleneksel geçim kaynakları tarım, ticaret ya da el işçiliği. Türkiye'de de bunları devam ettiriyorlar mı? Genel olarak mensup oldukları meslek grupları neler?

Doğu Türkistanlıların en yoğun yaşadıkları şehir İstanbul'dur; en toplu hâlde bulundukları şehir de Kayseri. Adana, Ankara, Manisa, İzmir ve Bursa'da da yerleşik olanlar vardır. İstanbul'dakiler daha çok deri tekstili ve ticaretle meşgulken Ankara'dakilerin tamamına yakını devlet memuru, Kayseri'dekilerse işçi, memur ve esnaftır. Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların tamamına yakını şehirlerde yaşamaktadır. Bu nedenle tarım ve hayvancılıkla uğraşan-

313 Bu rakamı Washington'da yaşayan Uygur Amerikan Derneği eski başkanı Kaşgarlı avukat Nuri Türkel 1.000 olarak vermektedir.

lar yok denecek kadar azdır. Geleneksel el ürünlerinin üretimi ise yeterli rağbet görmediği için devam ettirilememektedir.

Türkiye’de yaşayan Doğu Türkistanlıların karşı karşıya kaldıkları en önemli sorunlar neler? Türk toplumuna entegre olurken sıkıntı yaşıyorlar mı? Dillerini, geleneklerini koruyabiliyorlar mı?

Türkiye’de yaşayan Doğu Türkistanlılar dünyada muhaceretteki Uygurlar arasında en huzurlu ve rahat olanlardır diyebiliriz. Burada kendi örf, adet ve gelenekleriyle, dillerini yaşatabilmektedirler. Çünkü kendileriyle aynı kültürü ve inancı taşıdıkları demokratik, hür bir ülkede yaşıyorlar. Bir mukayese ile açıklayacak olursak, maalesef Orta Asya Türk cumhuriyetlerine sığınan Uygurlar, Çin önderliğinde kurulan Şangay İşbirliği Örgütü anlaşmaları çerçevesinde kardeş ülkeler olan Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından sınır dışı edilerek Çin Halk Cumhuriyeti’ne iade edilmektedir. Bunların bazıları yargısız infazlarla idam edilmekte, bazıları da çok ağır cezalara çarptırılmaktadır. Bu bölgelerde Uygur olmak negatif ayrımcılığa maruz kalmak için yeterli sebeptir. Orta Asya ülkeleriyle kıyaslanamayacak ölçüde olsa da Avrupa ülkelerine siyasi sığınma talebinde bulunan Uygurların da zaman zaman Çin’e iade edilmesi gibi durumlar yaşanmaktadır.

Dünya Uygur Kurultayı’nın kurumsal olarak nasıl bir yapısı vardır? Çalışma prensipleri nelerdir? Finansmanı nasıl sağlanmaktadır?

Dünya Uygur Kurultayı Doğu Türkistan’ın uluslararası alandaki en yetkili çatı örgütüdür. Kurultay yaklaşık 20 civarındaki ülkede bulunan teşkilatların bir araya gelerek oluşturdıkları uluslararası hukuk çerçevesinde kurulan bir sivil toplum örgütüdür. Faaliyetlerini demokrasi ve insan hakları bağlamında yürütmektedir. Dünya Uygur Kurultayı’na üye olan her teşkilatın tüzüğü, bulunduğu ülkenin içişleri bakanlığınca onaylanmak zorundadır. Finansmanını üye aidatlarından ve bağışlardan karşılar. NED adlı kuruluş da bazı insan hakları ve demokrasi projeleri ile seminer ve kurslara destek sağlamaktadır.

Dünya Uygur Kurultayı’nın Doğu Türkistan meselesi için çizdiği yol haritası nedir? Kurultay’ın tutumu bağımsızlıktan mı yana, yoksa daha fazla otonomiden mi?

Dünya Uygur Kurultayı'nın yol haritası Doğu Türkistan meselesine uluslararası bir nitelik kazandırarak insan hakları ve demokrasi çerçevesinde barışçıl yöntemlerle çözüm bulmaktır. Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan'ın 1955 yılında imza atmış oldukları sözde Uygur Özerklik Anlaşması'nın hiçbir işlevinin olmadığını gördük. Bu anlaşmanın bugüne kadar Doğu Türkistanlılara hiçbir kazanım sağlamadığı bir gerçek. Biz en iyi tercihi Doğu Türkistanlıların kendilerinin yapacağına inanıyoruz. Bu nedenle kendi kaderini kendi belirleme "*self-determinasyon*"un uygulanmasından yanayız.

Dünya Uygur Kurultayı olarak Çinli muhaliflerle ve diasporadaki Tibetlilerle iş birliği yapıyor musunuz?

Elbette, Dünya Uygur Kurultayı olarak dünyanın birçok yerinde Tibetlilerle, Çinli muhaliflerle, Çinli demokratlarla, Moğollarla, Çinli Falun Gong mensuplarıyla ve diğer muhalif gruplarla birçok defa toplantılar, mitingler, konferanslar, protesto gösterileri ve ortak siyasi çalışmalar gerçekleştirdik. Bu tip iş birliklerimizi her platformda arttırarak devam ettireceğiz.

Dünya Uygur Kurultayı'nın faaliyet merkezi olarak Almanya/Münih'i tercih etmesinin sebepleri nelerdir?

1992 yılında İstanbul'da kurulan Doğu Türkistan Milli Merkezi daha sonra 1999 yılında Münihe taşındı. Bu tercihin Doğu Türkistan davasının uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamak için yapıldığı söylene de aslında Türkiye'deki namüsalet siyasi ortamın bunda önemli bir etkisi olmuştur.

Dünya Uygur Kurultayı Türkiye'nin Doğu Türkistan meselesine yaklaşımını nasıl değerlendiriyor? Olumlu ya da olumsuz bulduğunuz tarafları neler?

5 Temmuz 2009 Urumçi olayları patlak verinceye dek Türkiye'nin Doğu Türkistan meselesine yaklaşımında "Doğu Türkistan meselesi Çin'in iç işleridir, tek Çin politikasını destekliyoruz, Uygurlar Çin ile aramızda dostluk köprüsüdür." söyleminden öteye gidilemediğini görüyoruz. Tüm bu inkâr politikalarına rağmen Urumçi katliamından sonra Çin'le sadece Türkiye karşı karşıya gelmiştir. Olaylar karşısında Türk kamuoyunun, basın ve medyanın, gerek iktidar gerekse muhalefetin tek vücut hâlinde en temel

insan hakları çiğnenen Uygur halkının yanında duruşları Çin'i âdeta şok etmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın olaylar karşısında "Çin'in Uygurlara yaptığı âdeta bir soykırımdır." sözleriyle çıkışı binlerce Uygur'a yönelik girişilecek muhtemel yeni bir katliamı önlemiştir. Komünist Çin yönetimi iki ülke arasında meydana gelen krizi çözmek için Türkiye'ye birkaç defa üst düzey heyet göndermek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin onurlu duruşu sadece iç politikada değil tüm dünyada, özellikle Türk İslam coğrafyasında, saygı ve takdirle karşılanmıştır. Bu saygı ve takdirin yansımaları Çin yönetimine de kısa sürede aksetmiş ve 2010 yılında Çin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye'ye uzun bir aradan sonra ilk resmî ziyaretini gerçekleştirmiştir. Jiabao, Başbakan Erdoğan ile Ankara'da stratejik boyutu da olan sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalamıştır. Bu noktada şunu sormak isterim, İsrail Eylül 2010 tarihinde Konya'da gerçekleştirilen Anadolu Kartalı tatbikatından Filistin'deki yanlış politikaları gerekçe gösterilerek ihraç edilirken, Doğu Türkistan'daki katliamları ortada duran Çin Halk Cumhuriyeti hangi gerekçelerle tatbikata dâhil edilmiştir? Bu olayın üstünden bir ay geçmeden Manisa Kırkağaç'ta Türk komandoları Çinli askerleri eğitmeye başlamıştır.

Tüm bu olanlara rağmen Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun ilk defa Türkiye'den Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrine doğrudan bir uçuşla gerçekleştirmiş olduğu seyahat sırasında Kaşgarlı Mahmud'un türbesinde söylemiş olduğu tarihî sözler çok önemliydi: "Akrabalarımız olan Uygurlarla tarihin bizi ayırdığı noktadan tekrar birleşiyoruz. Uygurlarla olan ilişkilerimizi arttırarak devam ettireceğiz. Bu, Çin'in toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak algılanmamalıdır." Bu tavır bizlerin Türkiye'den yıllardır beklediği adil ve onurlu yaklaşımdır.

Çok enteresan olarak belirtmeliyim ki, 2009 Urumçi katliamında Çin ile Türkiye arasında patlak veren uluslararası siyasi kriz aradan bir yıl geçmeden stratejik ilişkiler kurulması boyutuna taşınmıştır. Bu ilişkilerin sürdürülebilmesi Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan politikasındaki samimiyetine bağlıdır. Çin Halk Cumhuriyeti Doğu Türkistanlılar üzerinde son derece derin psikolojik etkisi olan Türkiye ile yeniden kurulan dostluk ilişkilerini de çok iyi değerlendirmelidir. Aksi takdirde Çin Halk Cumhuriyeti Doğu Türkistan üzerindeki kötü alışkanlıklarını devam ettirirse ikinci bir 5 Temmuz olayının yaşanmayacağını kimse taahhüt

edemez. Bu durumda Türk-Çin stratejik ilişkilerini hiç kimse sürdüremez diye düşünüyorum. Doğu Türkistanlılar uluslararası güçlerin Çin üzerinde operasyon yapacağı bir araç olmayı asla istemiyor. Ama Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi bugüne kadar olduğu gibi Doğu Türkistan'ın yer altı ve yer üstündeki tüm zenginliklerini talan ederek sömürürken bölgenin gerçek sahiplerini de asimile ederek tamamen yok etme siyasetinden vazgeçmezse Doğu Türkistanlılar hayatta kalabilmek için kendilerine uzanacak olan elin sarı mı, kırmızı mı, yeşil mi olduğuna bakmaz.

Türkiye'nin Çin'e yönelik dış politikasında Doğu Türkistan diasporası etkili olabiliyor mu?

Türkiye'nin Çin'e yönelik dış politikasında Doğu Türkistan diasporasının kısmen etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Türkiye'deki teşkilatlarımız bu konuda devletle ve siyasetçilerle olan ilişkileri bağlamında konuyu sürekli gündemde tutmaya ve farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır. Fakat siyasi anlamda özellikle TBMM'de Doğu Türkistanlıların temsil edilemeyeşleri bizler için ciddi bir dezavantajdır. Bir de Çin'in her geçen gün ekonomik, siyasi, askerî ve uluslararası alanda etkin bir güç hâline geliyor olmasının Türkiye'deki yansımalarını da hesaba katacak olursak bu gerekçeler Doğu Türkistan diasporasının etkisini sınırlamaktadır. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen 5 Temmuz Urumçi katliamında Doğu Türkistan gerçeğinin Türkiye'de ve dünyada tanıtılması noktasında teşkilatlarımız beklenenin çok üstünde bir performans sergilemişlerdir.

Türkiye kamuoyunda Doğu Türkistan meselesinin yeterince yankı bulduğuna inanıyor musunuz? Bu noktada tespit ettiğiniz sorunlar ve çözüm önerileriniz nelerdir?

Maalesef hayır. Birinci sebep, Doğu Türkistan ve Türkiye arasındaki coğrafi uzaklık. İkincisi, Çin'in uyguladığı baskıcı yönetim sonucu bölgeyi tamamen kapalı kutu hâline getirmiş olması. Üçüncüsü, seyahat özgürlüğünün engellenmesi neticesinde gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde diaspora örgütlenmesinde ve lobicilik faaliyetlerinde çok geç kalınmış olması. Bir diğer konu da Türkiye'nin iç ve dış tehdit algılamalarıdır. Batılı sözde müttefikleriyle yaşamış olduğu istikrarsız ilişkileri, komşu ülkelerle olan problemler, bölücü terör gibi sorunları ortada dururken Türkiye'de

Doğu Türkistan meselesi iktidarın da muhalefetin de halkın da kulağına hoş gelmemektedir. Bu kadar problem arasında bir de Çin'i karşımıza almayalım görüşü baskın gelmektedir. Mazlum ve işgale uğramış bölgeler; Filistin, Keşmir, Çeçenistan, Eritre, Moro hatta Patani'ye kadar ismini dahi duymadığımız birçok bölge Türkiye'deki siyasi kamuoyu ve STK'lar arasında ilgi ve alaka görmüştür. Oysa Doğu Türkistan hem Müslüman hem de Türk toprağı olması sebebiyle herkesin kendinden bir şeyler bulabileceğı bir atayurt olmasına rağmen maalesef hak ettiği ilgiyi hâlâ görebilmiş değildir.

Sizce Doğu Türkistan diasporasının Türkiye'deki vakıf ve dernek çalışmaları yeterli mi? Örgütlenmede çeşitli zaafırlar olduğunu düşünüyor musunuz?

Yeterli değil maalesef. Türkiye'deki vakıf ve dernek çalışmalarının mazisi yarım asra dayansa da o dönem rahmetli İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra beyler tüm maddi ve fiziki imkânsızlıklarına rağmen bir başlangıç yapmışlar. Bugün Türkiye'de Doğu Türkistan'la ilgili bir farkındalık varsa bunu onlara borçluyuz. Aradan geçen zaman içerisinde şu anda 5 vakıf ve 10'a yakın dernek Türkiye'de faaliyet yürütmektedir. Mevcut dernek ve vakıflarımızın her biri kendi çapında güzel hizmetler vermektedir. Ama bu teşkilatlarımız arasında uyum, iş birliğı ve koordinasyon eksiklikleri de gözlemlenmekte olup bu eksiklikler önümüzdeki süreçte federasyon benzeri bir oluşum ve görev paylaşımıyla mutlaka giderilecektir. Tespit ettiğimiz en önemli eksikliklerden biri de Doğu Türkistan ile ilgili dernek ve vakıflarda görev alan insanların tamamının Doğu Türkistan kökenlilerden oluşmasıdır. Bu da meseleyi ortak bir sorumluluk hâline dönüştürememize yol açmaktadır. Bir diğer önemli konu da bu meseleye Türkiye'de partiler üstü bir kimlik oluşturarak milli bir statü kazandırma zorunluluğumuzdur; tıpkı Kıbrıs gibi.

2012 yılı Türkiye'de "Çin Kültür Yılı" olarak kutlanacak. Bu sizin için ne ifade ediyor?

2012 yılı Türkiye'de "Çin Kültür Yılı" ilan edildi. Burada amaç Çin Halk Cumhuriyeti'nin özellikle 5 Temmuz katliamı sonrası yıkılan imajını düzeltmek. Olaylar karşısında Uygurlara en güçlü desteğı veren Türk halkının meseleye ilgisini azaltmak. Çin Halk

Cumhuriyeti, 2012 Çin kültürünü tanıtmaya etkinlikleri çerçevesinde Türkiye'de 74 etkinlikle âdetâ büyük bir gövde gösterisi planlamakta. Bizler kültürel ilişkilerin geliştirilmesine karşı değiliz. Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi Türkiye'de kültürünü tanıtırken aynı günlerde Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrindeki 10 asırlık tarihî Türk İslam eseri olan Sultan Satuk Buğrahan döneminden kalan Mansurhan Hangâhı (tekke) yakılarak imha edilmiştir. Yine kültürel etkinlikler çerçevesinde Çin, geçtiğimiz dönem imajını yenilemek için Uygurların refah ve huzur içinde yaşadıkları mesajını verebilmek adına 12 makam icracılarından oluşan bir sanat ekibini getirmiştir. Ekipte görevli Çinli sivil polisler ekibin tamamının pasaportlarına el koymuştur. Bu kişilerin Türkiye'deki yakın akrabalarıyla dahi görüşmelerine izin verilmemiştir. Bu da bize gösteriyor ki, Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki her ilişkide olduğu gibi kültürel ilişkilerde de Çin tarafı samimi değildir.

TİKA, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi devlet kurumlarının Doğu Türkistan'da faaliyetleri var mı?

Maalesef yukarıda bahsettiğiniz devlet kurumlarımızın Doğu Türkistan'da hiçbir faaliyeti yok.

Doğu Türkistan'a en son ne zaman gittiniz? Giriş yasağınız var mı? Oradaki akrabalarınız, yakınlarınızla görüşebiliyor musunuz?

Doğu Türkistan'a gitme şansım hiç olmadı. Şu an Dünya Uygur Kurultayı genel başkan yardımcılığı görevindeyim. Bu sıfatla o bölgeye bizi kabul etmeleri mümkün değil. Biz ancak Doğu Türkistan bağımsız olunca gidebiliriz. Oradaki akrabalarımızla ancak telefonla görüşebiliyoruz. Telefon görüşmelerimiz de birkaç dakikalık hâl hatır sormadan öteye gidemiyor. Aksi takdirde akrabalarımız zarar görebilir.

Hidayet Oğuzhan,
Doğu Türkistan Maarif ve
Dayanışma Derneği Başkanı
“Türkiye’nin bir
Doğu Türkistan
politikası yok”³¹⁴

Hidayet Oğuzhan Kaşgar’da doğdu. Pakistan’da ilahiyat eğitimi aldı. 11 Eylül olaylarından sonra oluşan siyasi baskılar sebebiyle Pakistan’dan ayrılmak zorunda kalan ve Türkiye’den vatandaşlık alana kadar oldukça zahmetli bir süreç yaşayan Oğuzhan, doğduğu şehri en son 14 yıl önce ziyaret edebilmiş. Hidayet Oğuzhan 2008’den bu yana ağırlıklı olarak eğitim üzerine faaliyet gösteren Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği’nin başkanlığını yürütüyor. Oğuzhan ile en faal diaspora kurumlarından biri olan İstanbul merkezli Maarif ve Dayanışma Derneği’nin faaliyetlerini konuştuk.

314 Bu röportaj Eylül 2012’de İstanbul’da gerçekleştirilmiştir.

Doğu Türkistan'dan neden ayrıldınız, Türkiye'ye nasıl geldiniz, bize biraz kendinizi tanıtır mısınız?

Adım Hidayet Oğuzhan ama asıl adımlı sorarsanız Muhammed Hidayetullah. Türkiye'ye gelince soyadı almamız gerekti ve ismimiz bu şekilde kısaltıldı. Ben Kaşgar'da doğdum. 80'lerden sonra Çin'in dünyaya yeni yeni açıldığı bir dönemde babam eğitim için beni yurt dışına göndermeye karar verdi. O zamanlar 8-9 yaşlarındayım. Çin'in geri kalanıyla birlikte Doğu Türkistanlılar da dünyaya açılıyor, yavaş yavaş dünyayı tanımaya başlıyordu. Gerek eğitim için, gerek ticaret yapmak için, gerekse hac ve umre ibadetleri için Pakistan üzerinden çıkış yapıyorlardı. Babam okuyup büyük bir âlim olayım diye Müslüman bir ülkede eğitim almamı istedi. Öyle umutları vardı. Sekiz yaşındayken beni Pakistan'a getirdi ve benden beş yaş büyük bir kuzenimin yanına bıraktı. Kendisi de hac için oradan Suudi Arabistan'a geçti.

Gittiğim yerde, Lahor'da, bir medresede eğitim almaya başladım. Burada benim gibi çocuk yaşta eğitim için gelmiş 200'e yakın Uygur vardı. Bu medresede liseye kadar eğitimimi tamamladım. Evimize gidip gelemiyorduk. Çünkü Çin, pasaportlarımızı süresi ne kadar olursa olsun sadece bir kereye mahsus kullanmamıza izin veriyordu. Çin sınırlarından içeri girdiniz mi tekrar çıkamıyordunuz yani. Altı sene pasaportsuz bir şekilde Pakistan'da kaldım. Sonra Çin konsolosluluğuna bir Uygur görevli getirildi, o zaman işlemlerde biraz rahatlama oldu. Ondan sonra benim gibi diğer Uygurlar da pasaport alabildi. Ve altı sene sonra Kaşgar'a gidebildim. O gidişimde de ancak 20 gün kalabildim. 1991 yılıydı yanlış hatırlamıyorsam, okulum devam ediyordu, bu nedenle Pakistan'a geri dönmem gerekiyordu. Üniversite ve yüksek lisans eğitimimi de ilahiyat üzerine Pakistan'da Pencap Üniversitesi'nde tamamladım. Yaşımdan dolayı orada Uygur öğrencilerin sorumluluğunu üstlendim. 200-300 kadar Uygur öğrenci vardı üniversitede. Bu yüzden biraz göze battım. 11 Eylül olaylarından sonra bizim üniversitedeki pek çok Uygur öğrenci terörist diye tutuklandı. Ben de son anda kendini kurtaranlardan oldum. Umre vizesi alıp Suudi Arabistan'a kaçtık. Üç-dört ay kadar orada kaldık. Ondan sonra nereye gideceğimize karar vermemiz gerekiyordu. Memlekete dönemiyorduk. Biz de Türkiye'ye gelmeye karar verdik. Çünkü burası hem kültürel kan bağımız olan bir yer hem de hemşerilerimizin burada rahat yaşadığını duyuyorduk. Türkiye'ye gelmeye diye niyet ettik ama bir türlü vize alamadık. Önce Mısır'a

gittik, oradan Ürdün ve Suriye'ye. En son Suriye'den Türkiye için vize alabildik. Ve 2002'nin Mayıs ayında nihayet Türkiye'ye gelebildik. 2008'de de vatandaşlık aldım. Yani yaklaşık 10 senedir burada yaşıyorum.

Maarif Derneği nasıl kuruldu?

Derneğimiz 2006'da kuruldu. Kurulduğunda çeşitli ülkelerde eğitim gören ve benim gibi Doğu Türkistan'a geri dönememiş arkadaşlar vardı. Buraya toplandık, derneği kurduk. 20-30 kişiydik. Çevremizde de çok insan vardı. Onlar da bizim gibi hiçbir yere sığamayan, Orta Asya'dan, Pakistan'dan diğer çeşitli ülkelerden toplanıp buraya yerleşen insanlar; yaklaşık 500-600 kişi. Ama çekirdek kadro 20-30 kişi. 2006'da kurulduğunda başkanımız burada eğitim görmüş, doktorasını almış Ataullah Şahyar Bey'di. 2009'da da başkanlığı ben devraldım. Genel merkezimiz Fatih'te. Zeytinburnu ve Küçükçekmece'de de şubelerimiz var. Dernek çalışmalarımızı üye arkadaşlarımızın maddi desteğiyle yürütüyoruz.

Maarif Derneği'nin şu an kaç üyesi var?

Derneğimizin üye sayısını çok sınırlı tuttuk. Çünkü herkese güvemiyoruz. Komünist rejimlerde yaşayan topluluklarda bu durumla çok sık karşılaşsınız. Rejim insanları o kadar eziyor ki, hem özgüvenleri hem de birbirlerine olan güvenleri kayboluyor. İstihbarat birimleri çeşitli söylentiler yayıyorlar. "Falan adamla anlaştık, artık bize çalışıyor.", "Falan adam niye tutuklanmadı, istihbarata yakın olduğu için tutuklanmadı." gibi söylentiler nedeniyle herkes birbirine çok mesafeli, çok dikkatli. Bu aslında iyi bir şey değil tabii. Ama biz bu hizmeti dava olarak gördüğümüz için bunu taşıyabileceğini düşündüğümüz insanların derneğimize üye olmasını yeterli gördük.

Maarif Derneği'nin öncelikli hedefleri ve temel prensipleri nelerdir? Maarif Derneği'ni diğer Doğu Türkistanlı sivil inisiyatiflerden farklı kılan nedir?

Derneğimizin isminden de anlaşılacağı üzere bizim esas amacımız insan yetiştirme. Anaokulundan başlayarak lisans ve lisansüstü dahil tüm seviyelerde çocuklarımızın eğitimi ile ilgileniyoruz. Sadece çocuklar değil çevremizdeki ev hanımları ya da yaşlılar dâhil her yaşta insan için eğitim faaliyetleri gerçekleştiriyoruz. İnsanların fikir dünyalarını aydınlatmak; dinî, kültürel, siyasi açıdan bilgilendirmek

için çeşitli faaliyetlerimiz var. Sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da koordineli olarak çalıştığımız arkadaşlarımız var; Finlandiya, İsveç, Hollanda, Norveç, Kanada'da, Avustralya'da keza. Orta Asya'da da Kazakistan ve Kırgızistan'da benzer şekilde çalışıyoruz. Doğu Türkistan'ın içine yönelik de kitaplar, CD'ler hazırlıyoruz. *Skype* üzerinden de düzenli olarak derslerimiz yapıyor.

Maarif Derneği'nin faaliyetleri ağırlıklı olarak eğitim merkezli ama derneğimizin aynı zamanda siyasi bir kimliğinin oluştuğunu da söylemek mümkün. Bize göre Doğu Türkistan meselesinde din ve siyaseti birbirinden ayıramazsınız. İkisinin birlikte yürümesi gerekir. Bu sebeple derneğimizin diasporada bizim gibi düşünen insanlar için bir merkez hâline geldiğini söyleyebiliriz.

Maarif Derneği Doğu Türkistan için daha din merkezli bir çözüm yolu benimsiyor diyebilir miyiz?

Evet. Doğu Türkistan mücadelesinin üç ayağı var: Birincisi Maarif Derneği gibi İslam merkezli bir çözüm yolu benimsemiş olanlar, ikincisi Uygur Kongresi gibi daha ulusalcı bir duruşu olanlar, üçüncüsü de silahlı mücadele veren teşkilatlar.

Maarif Derneği insan yetiştiriyor dediniz, bunun için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

Çocuklara ve yetişkinlere yönelik derslerimiz var. Mesela çocuklar için dil eğitiminin önemli olduğunu düşünüyoruz. 4-6 yaş arası çocuklara yönelik dil dersleri, dinî ve kültürel dersler veriyoruz. Birlikte yaşadığımız kültürlerden kolayca etkileniyoruz, bu nedenle çocuklarımızın konuşmaya başladıktan sonra saf Uygurca'yı öğrenmeleri zor oluyor. Bu dersler onların davayla olan bağına kuvvetlendiriyor. 2006'dan bu yana her sene 100-120 öğrenci okutuyoruz. Yaz Kur'an kurslarımız var. İlköğretim ve lise seviyesindeki çocuklarımız için okul takviye dersleri veriyoruz. Ayrıca üniversite öğrencilerine burs sağlıyoruz, öğrenci evleri açıyoruz. Ev hanımlarına yönelik sohbetlerimiz oluyor. Bir de büyüklerimize yönelik Aksakallılar adını verdiğimiz bir sohbet programımız var. Bu sohbetlerde memleketimizin meselelerini tartışıyoruz.

Bildiğimiz kadarıyla Maarif Derneği'nin internet üzerinden yayınları var...

Evet, İstiklal TV adında internette canlı yayın yapan bir televiz-

yon ve radyomuz var. 24 saat boyunca canlı yayın gerçekleştiriyoruz. Şu an yayınlarımızın Doğu Türkistan'da da oldukça ilgi gördüğünü duyuyoruz. Yasaklara rağmen özel programlar sayesinde izlenebildiğini söylüyorlar. Uygurca yayın yapılıyor şu an. İngilizce, Türkçe ve Arapça yayın için de hazırlıklarımız devam ediyor. Ayrıca derneğimizin resmi sayfası da var.

Maarif Derneği'nin Türkiye'deki diğer Uygur kuruluşlarıyla ilişkileri nasıl? Hep birlikte hareket edebiliyor musunuz, yoksa görüş ayrılıkları var mı?

Görüş ayrılıkları zaten olacak, o kötü bir şey değil. Önemli olan insanlarla hangi noktalarda birleşebiliriz, bunları bulmak. Biz 2002'de Türkiye'ye ilk geldiğimizde teşkilatların tamamı çok etkisiz durumdaydı. Yani insanlar sadece düğün, cenaze gibi olaylarda bir araya geliyorlardı. Daha önceden, İsa Yusuf Alptekin dönemlerinde, bazı çalışmalar yapılmış ama ondan sonra pek bir şey yapılmamış. Biz geldiğimizde hemen hiçbir şey yoktu ortada. Biz geldikten sonra işimiz eğitim, maarif olsa da burada bir hareketlenme oldu. Doğu Türkistan konusu Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının, siyasi partilerin, çeşitli cemaatlerin gündemine girdi. Teveccüh kazanıldı. Doğu Türkistan'la ilgili herhangi bir şey olduğunda insanlar sokağa dökülmeye başladılar. Duyarlılık arttı. Bu durum Doğu Türkistanlı diğer teşkilatların da hareketlenmesine sebep oldu. Derneğimizin ilk kurulduğu yıllarda eskiler bize pek iyi gözle bakmadılar, bizi yadırgadılar, aralarına almak istemediler. Ama biz arkamızdan konuşulanlara hiç kulak asmadık. Kendi işimizle uğraştık. Onlar bizim faaliyetlerimize katılmadılar ama biz onlarınkine sürekli gittik. Bir süre sonra yumuşadılar. Teşkilatları biz toparladık. Bazı yapılanmalarda Uygurlar ve Kazak ayrımı çok barizdi. Çok anlaşmazlıklar yaşanmış. Biz bunları çözmeye çalıştık. Şimdi Türkistan deyince Kazak, Uygur hepsini bir araya getiriyoruz.

Maarif Derneği'nin Uygur meselesine yaklaşımı nedir? Tam bağımsızlık mı, yoksa özerklik haklarının arttırılmasını mı savunuyor derneğiniz?

Maarif Derneği Doğu Türkistan'ın tam bağımsızlığını savunuyor. Elbette özerklik haklarının arttırılması söz konusu olursa kimseye zararı dokunmaz, faydası olur. İnsanlar rahat nefes alırsa

biz de seviniriz. Ama biz şuna inanıyoruz; Çin, Türkistan'ı işgal ettiği yıllarda söze ilk özerklikten başlamıştı. Yani pek çok anlaşma yapıldı ama mevcut hiçbir uygulama bu anlaşmalarda alınan kararları yansıtmıyor. Şimdi ne diyeceğiz? Özerklik zaten kâğıt üzerinde var. Mesela Tibet meselesinde Dalay Lama'nın çizdiği yol haritası çok barışçıl, çok insani. Dalay Lama insan haklarından öte hiçbir şey konuşmaz. Çin'in toprak bütünlüğüne karşı değiller. Sadece iç özerklikten bahsediyorlar. Yani aslında Çin'i memnun etmesi gereken bir politika izliyorlar. Ona rağmen 50 sene geçti, kendisinin de söylediği gibi bir santim bile ilerleemediler.

Uygur meselesi ve Tibet meselesini karşılaştıracak olursak...

Tibet meselesi her açıdan çok güçlü. Dalay Lama dünyada gittiği her yerde devlet başkanı düzeyinde bir protokolle karşılanıyor. Buna rağmen Çin'den kazanabildikleri bir şey yok. Doğu Türkistan'ın bugün her konuda eksiklikleri, zafiyetleri, sıkıntıları var. Doğu Türkistan'ın Tibet gibi arkasında büyük ülkeler, devletler yok. Her açıdan yalnız kalmış bir dava. Bu barışçıl çizgi Dalay Lama'ya 50 yıldır bir şey kazandırmadıysa bize belki 100 sene bile geçse bir şey kazandırmaz.

Türkiye'nin Doğu Türkistan meselesine yaklaşımını nasıl buluyorsunuz?

Türkiye'nin bir Doğu Türkistan politikası olduğunu göremiyoruz. Sadece hususen iyi niyetle bir şeyler yapılıyor. Yapılan çalışmaların zahir olarak Doğu Türkistan davası lehine olduğunu düşünmüyor Doğu Türkistanlılar. Ancak Başbakan'ın Urumçi'yi ziyareti çok iyiydi. Davutoğlu'nun Kaşgar'a gelişi de çok moral verici oldu; hem Doğu Türkistan'ın dışında hem içinde. İnsanlar çok sevindiler. Başbakan'ı karşılayacağız diye on binlerce insan Urumçi'de toplandı. Başbakan'ın yürüyeceği söylenen güzergâh üzerinde barikatlar kurulmuş o gün, insanları engellemek için. Buna rağmen insanlar ara sokaklara toplanmışlar. Ağlayarak Başbakan'ı karşılayanların görüntüleri televizyona yansıdı. "50 sene geç geldiniz ama hoş geldiniz." diyenler olmuş. Bu karşılama çok duygusal geçti. İnsanlara çok moral oldu. Yani Türkistan meselesine bir anlamda biraz olsun katkısı oldu. Ama bu ziyaret sırasında, Çin ve Türkiye arasında

anlaşmalar imzalandı. Yani Çin bir eliyle verip on elden kazanmaya devam ediyor.

İki ülke arasında yeni anlaşmalar yapılıyor. Mesela Urumçi'de bir Türk sanayi bölgesi kurulması ile ilgili görüşmeler var. Urumçi'ye doğrudan uçuşlar başladı. Bu gelişmelerin bölge halkının yararına olduğunu düşünüyor musunuz?

Tabii ki faydası var. Biz de zaten benzeri tekliflerimizi iletmiştik raporlarımızda. Türkler Urumçi'ye sık sık gidip gelsin isteriz. Hatta şimdi Doğu Türkistan'dan da grup grup insanlar geliyor Türkiye'ye, gezip görmek için. Gerçi böyle grupların genellikle hareket alanları sınırlı oluyor, pasaportlar istihbarattan Çinli görevlilerin elinde bulunuyor. Bizim gibi insanlarla görüşmelerine izin verilmiyor. Bu şekilde geliyorlar, buraları gezip görüyorlar. İnsanlar Türkiye'yi görüyor, ufukları açılıyor. Türklerin de oraya gitmesi önemli. Oradaki siyasetin yumuşamasına sebep olabilir. Kaşgar gibi şehirlerde konsolosluk açılması da önemli. Çin belki şimdi izin vermez ama sürekli talepte bulunulursa sonuç alınabilir. Konsolosluk açılırsa orada yaşayanları Türkiye yakından izleyebilir, olaylara müdahil olabilir. Şu ana kadar Türkiye'nin Doğu Türkistan meselesinde hep Çin lehine tavır aldığını görüyoruz. Bu şekilde Türkiye'nin gerçek resmi görmesi de sağlanabilir. Türkiye bu nazik meseleleri konuşurken "Bizimle iyi ilişki kurmak istiyorsanız oradaki istikrarı sağlamak için bunlara dikkat etmelisiniz." gibi taleplerde bulunabilir. Belki bu çalışmalar sonuç verir ve savaşımdan, kan dökülmeden bir çözüme gidilebilir. Ama şu an Türkiye, Çin'le ilişkilerini Doğu Türkistanlıları hiç hesaba katmadan yürütüyor. Bizleri muhatap almadan kurulan bu ilişkilerin verimli olacağını düşünmüyoruz.

Doğu Türkistanlılar Türkiye'de çalışma, eğitim gibi haklardan yararlanabiliyorlar mı? Buradaki günlük hayat Doğu Türkistanlılar açısından daha mı kolay, daha mı zor?

Türkiye Doğu Türkistanlılar için yaşaması zor bir yer. Çok yıpratıcı. Mesela Doğu Türkistan'da kimse kiralık evde oturmuyor. Buraya gelen insanların %90'ı aslında memleketinde maddi sıkıntısı olmayan insanlar. Ama buraya geldiklerinde hayat pahalılığı sebebiyle çeşitli sıkıntılarla karşılaşılıyorlar. Yine de Türkiye kültürel ve tarihi bağlarımız açısından kendimizi çok rahat hissettiğimiz bir yer. Bu anlamda bir sıkıntımız yok, burada kendi ülkemizde gibi

hissediyoruz. Yabancılık çekmiyoruz. Doğu Türkistanlı veya Uygur dediğimiz zaman güler yüzle, kardeşim diyerek karşılıyor insanlar bizi. Bu anlamda herkes memnun burada yaşamaktan. Hatta diğer yerlere gidip dolaşıp gelip de yine “Türkiye’de kalmak iyiymiş.” diyenler çoğunlukta. Oysa Avrupa ülkelerinde sığınmacılara maddi destek sağlıyorlar. Ama bizimkiler bu imkânları bırakıp Türkiye’ye geliyorlar. Şu an en büyük problemimiz oturum izni meselesi. İki-üç senede bir oturum iznini yenilemek gerekiyor. Daha uzun süreli verebilecekken vermiyorlar. Çok zahmetli bir durum. İnsanlar kaçak çalışıyor, çocuklar okula gidemiyor, hastaneye gidemiyor. 2009’da Urumçi olaylarından sonra 7.000 kadar Doğu Türkistanlıya vatandaşlık verildiğini tahmin ediyoruz. Ama bugün yine birkaç yüz kişi var oturum izni alamamış, onların oturum izni için uğraşıyoruz. Yumuşama yok.

Çin hükümeti ile masaya oturmak ve müzakere etmek gibi bir şansınız olsaydı Maarif Derneği olarak ne tür talepleriniz olurdu?

Bugünlerde çok duyuyoruz, sağdan soldan insanlar “Çin’le diyalog meselesini değerlendirelim, denemek lazım.” falan diyorlar. Türkiye’den, Arap dünyasından insanlar “Çin çok büyük, çatışmak işe yaramaz.” diyorlar. Doğru ama şu an Çin’le diyaloga girilecek bir hava oluşmuş değil ve bence bundan bahsetmek için de çok erken. Bugün bulunduğumuz noktada diyalogdan bahsetmek mümkün değil ne yazık ki, çünkü elimizde hiçbir şey yok koz olarak. Yani Çin’den bir şey talep edip de elinizi masaya vurup arkanızı dönecek gücünüz yok. Diyaloga girmek için güçlü olmak lazım ki, konuştuğunuz şeyde bir ağırlık olsun. Şimdi konuşsak da fark etmiyor, konuşmasak da. Diyalog, müzakere gibi teklifler dava açısından çok erken ve her kim bunun içine girirse kendini de bitirir, her şeyi bitirir; hiç faydası olmaz.

Nuri Türkel, Uygur Amerikan
Derneği Eski Başkanı

“Uygur tarihçileri,
şairleri, yazarları bile
‘entelektüel terörist’
olarak itham ediliyor
ve hapse atılıyor.”³¹⁵

Avukat Nuri Türkel Uygur Amerikan Derneği eski başkanı. Uygur İnsan Hakları Projesi (UHRP)’nin kurucularından. Washington D.C.’de uluslararası ticaret, adil ticaret ve rekabet hukuku, ulusal güvenlik, göçmenlik ve vatandaşlık hukuku gibi birçok konuda avukathlık hizmeti veriyor. Nuri Türkel Kaşgar’da doğup büyümüş. Lisans eğitimini Shaanxi’de tamamladıktan sonra ABD’ye öğrenci olarak gitmiş. Amerikan Üniversitesi’nde uluslararası ilişkiler alanında yüksek lisansını, hukuk alanında da doktorasını tamamlamış. Bugün ABD’de Uygur diasporasının önde gelen temsilcilerinden. Guantanamo Üssü’nde tutulan Uygurların hukuki süreçlerini takip eden Nuri Türkel, Amerikan Kongresi’nde ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nda Uygur

315 Bu röportaj Şubat 2012’de elektronik posta yoluyla yapılmıştır.

meselesine yönelik brifingler veriyor, resmî ve akademik kurumlara yapılan toplantılarda tecrübelerini aktarıyor.

ABD'de yaşayan Uygurların toplam nüfusu nedir? Uygur Amerikan Derneği'nin ABD'de yaşayan Uygur nüfusu hakkında yapmış olduğu istatistiki bir araştırma var mı?

Uygur Amerikan Derneği'nin ABD'de yaşayan Uygur nüfusu hakkında net bir bilgisi yok. ABD'de iş, eğitim vb. sebeplerle Washington D.C., New York, Boston, Houston, San Francisco ve Los Angeles bölgelerinde yaşamını sürdüren 1.000 civarında Uygur olduğunu tahmin ediyoruz.

Uygur Amerikan Derneği ne zaman ve kim tarafından kuruldu?

Uygur Amerikan Derneği Doğu Türkistan'da veya dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan tüm Uygurların demokratik haklarını korumak ve geliştirmek, ABD'de yaşayan Uygurların haklarını korumak ve onları temsil etmek adına bir araya gelen Uygur entelektüeller tarafından 1998 yılında kuruldu.

Uygur Amerikan Derneği'nin Uygur meselesine yaklaşımı nasıl? Doğu Türkistan'ın tamamen bağımsız olmasını mı destekliyorsunuz yoksa sadece özerklik şartlarının iyileştirilmesini mi savunuyorsunuz?

Uygur Amerikan Derneği kâr amacı gütmeyen Washington D.C. merkezli bir kuruluş. Uygur kültürünün muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi için çalışan, Uygur halkının kendi kaderini tayin hakkını savunan ve bunun için barışçıl ve demokratik yöntemlerin üzerinde duran bir kuruluş. Derneğimiz, Uygurlar ve Doğu Türkistan'da yaşayan diğer etnik grupların haklarının savunulması ve insan hakları alanında şartların iyileştirilmesi için Uygur İnsan Hakları Projesi (UHRP)'ni hayata geçirdi. UHRP'nin temel kabulü şudur: Temel insani hakların garanti altına alınması ve Uygur toplumunun demokratik hak taleplerine cevap verilmesi.

Diasporada İslami gruplardan seküler ve milliyetçi gruplara kadar farklı yapılar olduğunu biliyoruz. Tüm bu grupların üzerinde ittifak ettiği temel prensiplerden bahsedebilir miyiz?

Doğu Türkistan'ın geleceği ile ilgili farklı görüş ve yaklaşımlar olmasına rağmen, tüm bu grupların mutabık olduğu en önemli

konu, Pekin rejiminin acımasız bir şekilde hedef aldığı kültürel ve dinî değerleri korumaktır. Uygurlar, Çin hükûmetinin Uygur etnik mirasına ait yapılara yönelik keyfi ve kasti yıkımlarının “kültürel bir soykırım”a denk olduğuna inanıyorlar.

ABD'nin “terörizmle savaşı” Doğu Türkistan mücadelesini nasıl etkiledi?

11 Eylül'den bu yana Pekin, ABD'nin terörizmle savaş söylemini ve terörizm karşıtı atmosferi Uygurları baskı altına almak için bir mazeret olarak kullanıyor. Haklarını barışçıl yollarla savunan pek çok insana zulmetti. Çin, Uygur tarihçilerini, şairlerini, yazarlarını bile “entelektüel terörist” olarak itham etmekte ve hapse atmaktadır.

ABD hükûmeti 2002 yılında apar topar yaptığı bir düzenlemeyle Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETİM)'ni de terörist organizasyonlar listesine ekleyerek içerideki siyasi muhalifler üzerinde baskılarını arttıran Çin'e yeşil ışık yakmış oldu. Çin, ETİM'in terör listesine alınmasını ABD'nin de Uygurların demokratik taleplerine karşı kendi safında olduğunu gösterecek bir propaganda aracı olarak kullanıyor.

Çin, 11 Eylül atmosferini çok iyi değerlendirdi. Doğu Türkistan'da barışçıl bir şekilde dinini ve kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya çalışan insanların terörist olduğu, sadece taktik değiştirdikleri gibi asılsız iddiaları yaymaya çalıştı. Birçok dini bütün Uygur bu nedenle tutuklandı, hapse atıldı, işkence gördü ve dahi idam edildi.

Batı medyası, Uygur mücadelesini ciddi bir şekilde görmezden gelirken Tibet davası medyada geniş yer bulabiliyor. Sizce neden böyle?

Meselenin iki boyutu var. Öncelikle Tibet mücadelesinin Batı'daki geçmişi daha eskilere dayanıyor. Bu da daha etkili toplumsal ve siyasi destek anlamına geliyor. İkinci olarak, Uygurlar Batı'da Tibetliler kadar halk desteğine ve sempatisine sahip değil. Buna rağmen, Uygurlarla ilgili meseleler özellikle 2001'den bu yana Batı medyasında daha fazla yer buluyor.

Doğu Türkistan mücadelesinin dünya kamuoyu tarafından yeterince tanınmadığı göz önüne alındığında, Uygurların daha uzun vadeli bir halkla ilişkiler planlaması yapması gerektiğini düşünüyor musunuz?

Kesinlikle. Daha stratejik, daha yaratıcı ve girişken halkla ilişkiler ve kamuoyu oluşturma ve lobicilik kampanyaları, Uygur özgürlük hareketinin dünya çapında duyurulması ve Doğu Türkistan'da gide-rek kötüleşen şartların iyileştirilmesi noktasında çok önemli bir araç.

Çin anayasasında yapılacak geniş kapsamlı düzenlemeler azınlıkların yaşadığı sorunlara çözüm olabilir mi, yoksa ayrımcı ve baskıcı politikaların daha derin sebepleri olduğu görüşüne katılıyor musunuz?

Sorun Çin anayasası değil aslında. Sorun, kanunların uygulanmaması ve ırkçılığa varacak ölçüde sistematik bir baskı siyaseti uygulanması.

Çin anayasası ve özerklik kanunları, Uygurların istediği ve mücadelesini verdiği tüm özgürlükleri sağlıyor. Fakat bu kanun ve düzenlemeler sadece kâğıt üzerinde geçerli, çoğunlukla uygulanmıyor. Çin, Uygurları adil muameleyi hak eden, kültürel mirası ve dinî inançlarını yaşama hakkı olan ayrı bir halk olarak tanımayı kabul etmeye hazır olduğunu henüz göstermiş değil.

İslam ülkelerinin Uygur meselesine yaklaşımı nasıl? İslam ülkelerinde dikkate değer bir halk desteği olduğunu düşünüyor musunuz?

Türkiye'den gördüğümüz destek ve sempati dışında genel olarak İslam dünyası Uygurlara gerek hükümetler gerekse halk nezdinde pek destek olmuyor. Hatta Pakistan ve Kazakistan gibi bazı Müslüman ve Türk nüfuslu ülkeler, Çin hükümetinin Uygurları korkutma ve baskı altına alma politikalarına destek oluyorlar. Kendi ülkelerinde Uygurların siyasi faaliyetlerini engelledikleri gibi Uygur mültecileri sınır dışı ederek Çin'e teslim ediyorlar. Diğer güney ve orta Asya ülkelerinde de benzer durumlar görülüyor. Öte yandan Türkiye hükümeti ve halkı, siyasi ve toplumsal özgürlükleri için mücadele eden Uygurlara ciddi şekilde destek oluyor.

Uygur Amerikan Derneği'nin Çin rejimi ile masaya oturma ve müzakere etme şansı olsaydı Doğu Türkistan meselesinin çözümüne yönelik nasıl bir yol haritası önerirdiniz?

Uygur kültürel mirasını yansıtan tarihî yapıların yıkımı, eğitimde Uygur dilinin yasaklanması, dinî özgürlüklerin kısıtlanması gibi bas-

kıcı politikalarını derhâl durdurmalarını veya gözden geçirmelerini istedik. Bunun yanında yetkili makamlardan ekonomik ayrımcılığa son vermelerini, prestijli ve iyi gelirli işlerde istihdam için Uygurlara da fırsat tanımalarını talep ederdik. Son yıllarda görülen ekonomik patlamaya rağmen, Çin'in diğer gelişmiş bölgelerine göre Uygur gençleri arasında işsizlik oldukça fazla.

Bazı Uygurlar Guantanamo'da yıllarca esir tutuldular. Aklanmalarına rağmen hâlâ Guantanamo Amerikan Üssü'nde tutulan Uygurlar var. Uygur Amerikan Derneği bu kişilere yasal destek sağlayabiliyor mu?

Dernek, Guantanamo Üssü'ndeki tutukluların avukatlarına birçok konuda destek oldu. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nde ve ABD Kolombiya Bölgesi Temyiz Mahkemesi'nde görülen davalara da müdahil oldu.

Çin hükûmeti, Kaşgar'ın "Eski Şehir" denilen tarihî yerleşim merkezinde yeniden yapılanma planı uygulamaya koydu. Bu yapılanma planının şehrin kültürel mirasına zarar vereceği söyleniyor. Bu plan ne gibi değişiklikler getirecek?

Son zamanlarda Uygur kimliğini hedef alan saldırılardan Kaşgar'daki tarihî yapılar da nasibini almaya başladı. Söz konusu plan kapsamında Uygur evlerinin, geleneksel çarşıların, camilerin yıkılması planlanıyor. 65.000 hanede yaşayan 200.000 kişinin zoraki olarak şehrin tarihî yerleşimlerinden çıkarılacağı rapor ediliyor. Bu, Uygur halkı için bir felaket, Uygur kimliğine büyük bir darbe.

Beijing Normal University'den Profesör Wu Dianting, bölgede olan bitenin önemine dikkat çekerek son yayımlanan bir raporla ilgili *The Washington Post*'a şunları söyledi: "Eski Şehir, Uygurların İslam kültürünü en güzel şekilde yansıtır. Tamamen korunmuş, tarihî ve kültürel dokuyu yansıtan, o tadı veren, orijinal bir yapısı var. Uygur kültürü ile bu toprak yapılar arasındaki bağ çok sıkı. Eğer bu tarihî yapılar yıkılırsa Uygur kültürü de toz duman olur."

Bu ciddi bir darbe. Eski Şehir'in fiziki yapısı ile harmanlanan bin yıllık Uygur kültür ve tarihi, Çin'in siyasi amaçları uğruna yerle bir edilecek. Bu, Uygur halkı için ölçülemez bir kayıp olur. Sadece Uygurlar için değil, tüm dünya halkları için de büyük bir kayıp olacaktır.

**Çin hükûmetinin “Batı Bölgeleri Kalkındırma Programı”
Doğu Türkistan’a refah getirdi mi? Yerel halk bu programdan
faydalanabiliyor mu?**

Bu, Han Çinlilerin aklını çelmek için hazırlanmış bir program. Amaç, Han Çinlilerin Doğu Türkistan’a yerleşmesini ve böylece bölgedeki demografik yapının dönüşümünü sağlamak. Yani bu programdan asıl faydalanan yerleşik ve göçmen Han Çinliler.

Diasporadaki Uygurların karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar nelerdir?

Batı ülkelerinde Uygur meselesine yönelik tutarlı bir siyaset takip edilmemesi ve Çin’in artan diplomatik ve ekonomik gücü, Uygur diasporasının karşı karşıya kaldığı sorunların başında geliyor.

Uygur Müslümanlar ile Çinli Müslümanlar arasındaki ilişki nasıl? Çinli Müslümanlar, Uygurların mücadelesine ne derece destek oluyor?

Çin hükûmetinin Çinli Müslümanlara muamelesi ile Uygur Müslümanlara muamelesi arasında gözle görülür bir fark var. Şu ana kadar Hui Müslümanların, Uygurların insan hakları ve dini özgürlük mücadelesine destek olduklarını gösteren hiçbir hareket olmadı.

Çin ekonomisi, reformlar ve serbest piyasa prensiplerini benimsemesiyle birlikte her geçen gün büyüyor. Hükûmet, Şangay ve Pekin gibi çok gelişmiş şehirlerde bazı katı politikaları gevşetiyor. Çin’in farklı bölgelerindeki üniversitelerde Uygur öğrenciler eğitim alabiliyor. Urumçi ticaret açısından çok önemli bir cazibe merkezi hâline geliyor. Gelecekte Uygur, Tibet veya diğer azınlıkların sorunlarının çözümü noktasında iyileşme olacağını düşünüyor musunuz?

Hâlihazırdaki durum ve gidişat Çin’in Doğu Türkistan ve Tibet’teki baskı politikalarını gevşeteceğine dair hiçbir işaret taşıyor. Aksine, Çin bu bölgelerdeki baskılarını artırıyor, âdeta Uygur ve Tibetliler için açık hava hapisanelerini andıran bir siyasi ortam oluşturulmuş durumda. Göz boyama siyaseti Çin için Doğu Türkistan ve Tibet’e istikrar ve güvenlik getirmeyecek. Bugün Uygur ve Tibetlilere yapılan muamele, Çin’in uzun vadeli menfaatine ve uluslararası toplum nezdinde itibarına zarar veriyor.

Enver Hasan, Sosyolog

“Uygur diasporasının eğitimli insanlara ihtiyacı var”³¹⁶

Türkiye, Doğu Türkistan'dan sürekli göç alan ülkelerin başında geliyor. Osmanlı zamanında hac ibadetinin İstanbul'u ziyaret ederek tamamlandığına inanan Doğu Türkistanlılar için Türkiye ortak bir tarihi geçmişi, dili, dini, gelenekleri paylaştıkları kardeş bir toprak. İstanbul'da yaşayan Uygurlardan Enver Hasan ile Doğu Türkistan'da yaygın olan siyasi, ekonomik ve dini baskıları; Uygur diasporasını ve Türkiye merkezli Doğu Türkistanlı vakıf ve dernekleri konuştuk. Üniversite eğitimini Urumçi'de tamamladıktan sonra Türkiye'ye gelen ve eğitim hayatını İstanbul'da sürdüren Enver Hasan'la yapılan bu röportaj ile Doğu Türkistan'ın yakın tarihine canlı bir tanığın gözünden şahit oluyoruz. Röportaj ayrıca Uygur diasporası-na yönelik önemli tespitler ve özeleştiriler de içeriyor.

Doğu Türkistan'da günlük hayatta karşı karşıya kaldığınız ya da sistemli olarak işlendiğini düşündüğünüz ihlaller neler?

Doğu Türkistan'ın gerçek sahipleri olan Uygur Türklerinin dili yasaklanıyor. Dinî özgürlükleri yok. Hayatın her alanında ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyoruz. Mesela en basiti iş ararken... Bir iş görüşmesine gittiğinizde Uygur ya da yerli halktan kişilerin işe alınmayacağı size açıkça söyleniyor. Bazen iş ilanlarında da açıkça “Sadece Çin asıllı alınacak!” diye yazıyorlar; ya da “Sadece bir Uygur alınacak, beş-altı tane Çin kökenli alınacak” diye ilan ediyorlar. Bunun yanında güvenlik güçlerinde, poliste, kolluk kuvvetlerinde Han Çinlilerin ağırlığını arttırmak istiyorlar. Bu da bizim bu kurumlarla yapacağımız resmî işlemlerin zorlaşmasına neden oluyor. Yani bir Çinli burada kendi işini çok rahat yapıp çıkıyor ama bir yerli Müslüman Türk çok kaba muamelelere maruz

316 Bu röportaj Ekim 2011'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Röportajı veren kişinin güvenliği açısından müstear isim kullanılmıştır.

kalıyor. Mesela bir akşam Urumçi'de üniversitedeki yurdumuza geri dönerken okuldaki görevli kimlik sormak için bizi durdurdu. Yanımda öğrenci kimliğim vardı, ama nüfus cüzdanımı yurttaki odamda unutmuşum. Görevli bizi polise götürmek istedi. Biraz direnince, "Bu toprak bizim, sizin toprağınız değil, her istediğinizi yapamazsınız." dedi. Hiçbir suçumuz olmadığı hâlde böyle muamele görmek beni çok üzmüştü.

Dini özgürlükler yok dediniz...

Aslında Çin anayasasında bir Çin vatandaşının ister Han Çinli ister başka bir etnik gruba mensup olsun herhangi bir dine inanması serbest. Ama Çinliler kendi düzenledikleri bu anayasayı kendileri ihlal ediyorlar. Uygur Türklerine dinlerini unutturmak, Çinlileştirmek, asimile etmek istiyorlar. Özellikle eğitim görmüş, okumuş insanların dinî yaşantıdan uzak olmasını istiyorlar. Camide imam tebliğde bulunuyor, insanlar ibadet ediyor, Allah'a sığınıyor. Okumuş insanların camilere gitmesi bir nevi kendi geleneklerine, kendi dinlerine hâlâ sıkı sıkıya bağlı olduklarının bir göstergesi. Bu nedenle Çin hükûmeti kendi memurları arasında böyle insanlar istemiyor. Eğitim görmemiş insanlar ise, mesela çiftçiler, tüccarlar, esnaflar camilerde ibadet edebiliyorlar. Bazı hassas dönemlerde onlara da izin verilmediği oluyor ama genellikle bu insanlar için çok büyük sıkıntı olmuyor. Ancak devlet memuru olsun, öğretmen olsun, öğrenci olsun, hükûmetle bağlantısı olan, hükûmetten maaş alan herhangi birinin ibadetle meşgul olması yasak. Mesela bir memurun evinde namaz kıldığı aşikâr olursa cezalandırılıyor. Evlerinde Kur'an-ı Kerimleri ve diğer dinî kitapları rahatça bulunduramıyorlar; gizli, göz önünde olmayan yerlerde tutuyorlar. Dinî kitapların Çin devletinin izin verdiği yayınevleri tarafından basılmış olması lazım. İzin verilen bu yayın evleri dışında basılan kitapların hepsi yasa dışı kitaplar olarak kabul ediliyor. Bir memurda bu tür kitaplar, kaset ya da CD'ler tespit edilirse ya işinden atılır ya da belli bir müddet maaşından kesilir. Kişi eğer bu cezalarla ikna olmayıp tutumunda ısrar ederse hapse de atılabilir. Mesela 90'lardan önce Doğu Türkistan'da medreselerde eğitim devam ediyordu. Ben de medrese eğitimi almış biriyim. Medreseler her yerde yaygındı. Buralarda Kur'an-ı Kerim ve temel dinî bilgileri öğreniyorduk. 1991'de yaşanan Barın olayları ile birlikte bütün medreseleri kapatıldılar. Medreselerdeki hocaları gözaltına aldılar. Camiler halkın

büyük bölümüne yasaklandı. Mesela “Memurların, öğretmenlerin, öğrencilerin, devletle ilişkisi olan herhangi birinin camiye girmesi yasaktır.” diye duyurular yapıldı. O günden bu yana 20 sene geçti, 20 senedir aynı politika sürüyor.

Bugün Doğu Türkistan'ın resmî adı Sinjang Uygur Özerk Bölgesi. Bu özerklik ne kadar gerçek?

Bugün Sinjang Hükûmeti başkanı bir Uygur. Nur Bekri. Ama bu özerklik yasalarının işlediği anlamına gelmiyor. Han Çinli olmayan yerel idarecilerin yetkileri çok sınırlı. Bunların sadece şekil açısından idareci olduğunu söyleyebiliriz. Genellikle bir işin yapılabilmesi için sadece yerel bir yetkilinin imzası yeterli olmaz. Onun üstü olan Çinli bir memurun onayı gerekir. 1990'dan önce Doğu Türkistan'daki devlet memurlarının yaklaşık %80'i Uygur'du. 2000 yılına gelindiğinde bu oran %50'ye düştü, 2010'da ise %30'a. Uygur Türkleri en çok nerelerde var diye soracak olursak; birincisi okullarda. Karma olmayan, sadece Uygurların gittiği ilkokul, ortaokul, liselerdeki öğretmenlerin %90-95'i Uygur. İkincisi de polis teşkilatında. Polis teşkilatının %60'ı Uygur. Bunların dışında Uygurların ağırlıkta olduğu başka bir alan kalmadı. Diğer alanlarda %20-%30 Uygur, %70-%80 Çinli bulunuyor. 1990'lardan önce üniversiteyi bitiren bir Doğu Türkistanlı, memur olarak iş bulabiliyordu. 2000'li yıllarda memur olarak iş bulmak artık hiç kolay değil. Çinliler tercih ediliyor. 2005'ten sonra Türkiye'deki KPSS benzeri kamuya personel alımı için bir sınav getirildi. O sınavdan geçtikten sonra mülakat var. Mesela birçok Doğu Türkistanlı üniversite mezunu bu sınavlara giriyor, Çinlilerden yüksek puan alsalar bile mülakatta doğrudan eleniyorlar. Hatta “Buraya Uygur almayacağız, Çinli alacağız.” diye mülakatta açıkça söylüyorlar.

İster bir ilçenin idarecisi olsun ister bir ilin valisi, Uygurların hiçbiri özgürce iş yapamıyor. Bunların çoğunun yardımcıları Çinli, amirleri de Çinli. Asıl işi bunlar yapıyor. Mesela bütün detaylı işleri o kişinin yardımcıları yapıyor. Sadece işin sonunda ona gösteriyor, imza alıyor. Bazen göstermiyor bile, hemen bir üstüne onaylatıyor. Bir Uygur'un yöneticilik konumunda olması, özerkliği sağlayan sistemden değil sadece yasal zorunluluktan kaynaklanıyor, yani şekil için.

1955'te yürürlüğe giren ve Milliyetçi Çin Partisi'nin düzenlemelerinin bir devamı olan yasaya göre Doğu Türkistan dış işle-

rinde Çin'e bağlı, iç işlerinde tamamen özerkti. Bu yasal düzenlemelere göre devlet memurluğunda Uygurların oranı %90 olacak, hem resmî dil hem eğitim dili Uygurca olacak, Çince ise ikinci dil olacaktı. Polis, güvenlik güçleri ve devlete bağlı diğer kurumlarda yerel halka öncelik verilecekti. Komünist Parti bu düzenlemelere uymadı. Doğu Türkistan'a çok fazla Çinli yerleştirerek ve buradaki askerî gücünü arttırarak bu yasayı ihlal etti. Doğu Türkistan'da 1949'da Çinlilerin nüfusu yaklaşık %3 iken, günümüzde %40 civarında. 1949'da topraklarımızda 20.000 Çin askeri varken bu sayı şimdi yaklaşık 3 milyon civarında.

Doğu Türkistan'da sadece Uygurlar yaşamıyor. Kazak, Özbek, Kırgız, Tatar gibi Müslüman halklar da var. Onlara karşı da ayrımcılık yapılıyor mu?

Biz onlarla kardeşiz. Aynı milletiz, aynı dine inanıyoruz. Kız alıp kız veriyoruz. 100 sene önce Uygur, Kazak, Kırgız diye bir ayrım yoktu. Çin Komünist Partisi 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal ettiğinde bölgeyi resmen il il, ilçe ilçe ayırdı. Bu sistemde diyelim bir ilçede yerli halkın %90'ı Uygur, %10'u Kazak, Özbek, Tatar ya da Kırgız gibi Türk soyundan. Uygurlara karşı hükümet onları kayırdı, onlara çok iyi davrandı. Yani oradaki çoğunluğa değil azınlığa ayrımcılık sağladı. Mesela Doğu Türkistan'ın beş tane özerk oblastı var. Bu özerk oblastların içinde de özerk bölgeler var. Mesela bir Kırgız özerk bölgesi nüfusu %30 Kırgız, %70 Uygur. Buna rağmen burası Kırgız Özerk Bölgesi diye belirlenmiş. Yine mesela Moğol bölgesinde %10 Moğol, %90 Uygur var. Buraya da Moğol Özerk Bölgesi denmiş. 1991'den sonra kurulan Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan gibi devletlerle çeşitli anlaşmalar yapıldı ve Çin topraklarındaki Kazaklara, Kırgızlara, Moğollara çok iyi imkânlar sağlandı. Böylece Çin bu ülkelerle ilişkilerini iyi tutmaya çalıştı. Ama bu sefer de Uygurlar yine en çok ezilen kesim oldu. Böylece aramıza fitne sokmuş oldular. Bunların içinde Uygurlar kültürüne, dinine en çok bağlı olanlar. Mesela Kazak ve Kırgızlar şehirlerde değil de daha çok kırsal kesimde, dağlarda göçebe hayatı yaşıyor. Kültürel ya da İslami açıdan Çinlilerin hoşuna gitmeyecek derinlikli bir yaşam tarzları yok. Hem onlar daha çabuk değişiyor. Yerleşik bir kültürleri olmadığı için çok çabuk Çinlileşiyor ya da 1991 öncesinde olduğu gibi çok çabuk Ruslaşıyorlar. Ama Uygur Türkleri hem nüfus olarak diğerlerinden fazla hem de kadim

bir kültürel geçmişe sahip. 3000 senedir süregelen bir kültür var ortada. Bütün Türk boyları içinde ilk yerleşik hayata geçen, şehir kuran, tarımla uğraşan Uygurlar olmuş. Bu nedenle orada bir medeniyet oluşturabilmişler.

İfade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalardan söz edebilir miyiz?

Televizyon yayınları Çin Komünist Partisi tarafından zaten denetleniyor. Kitapçılardaki kitapların hepsinin Çin devletinin onayladığı yayınevlerinde basılmış olması şart. Oradaki editörlerin yayınlanacak her kitabı denetimden geçirmesi lazım. Metin ancak o zaman basılabilir. Çin hükümetinin Din İşleri Bürosu gibi işlev gören bir edebiyat sanat kurumu var. Bu kurum il, ilçe ilçe, alt birimleriyle edebiyat sanat olaylarını denetliyor. Farklı isimlerde dergiler çıkartıyorlar. Mesela 10-15 kişilik bir ekip *Tarım* isimli bir dergi çıkartıyor. Başka bir yerde yine 10-15 kişilik bir ekip *Misran* isminde bir dergi çıkartıyor. Örneğin bir yazar Çin hükümetinin onaylamayacağı aykırı bir yazı yazdı ve editör yazıyı fark etmeyip onaylayarak yayınladı. Ancak halk okuduktan sonra yazının sakıncalı olduğunun farkına varıldı. Ondan sonra ne olur? İlk başta yazar sonra da onu onaylayan kişi hapse atılır. Ardından o kitaplar, dergiler toplatılır. Mesela Nur Muhammed Yasin'in başına gelen de bu. Nur Muhammed Yasin "Yabani Güvercin" isimli bir hikâye yazıyor ve *Kaşgar Edebiyatı* dergisine veriyor. Yazı, derginin onayından geçiyor ve yayımlanıyor. Yaklaşık beş-altı ay sonra o hikâyenin başka bir düşünceyle yazıldığının farkına varıyorlar. Ondan sonra hemen Nur Muhammed Yasin'i ve hikâyenin basılmasına onay veren editörü gözaltına alıyorlar. Dergiye toplatıyorlar. Hikâye bir yabani güvercin ve insanlar arasındaki ilişki üzerine kurulu. Hikâyede yabani güvercinlerin yaşam alanlarının insanlar tarafından kısıtlandığı, yaşayabilecek yerlerinin kalmadığı anlatılıyor. Bu yabani güvercinin babası insanlar tarafından bir kafese kapatılıyor, eziyet ediliyor. O yabani güvercin de yaşayabileceği bir yer bulmak için yola çıkıyor, ancak insanlar onu yakalıyor ve eğitmek, evcilleştirmek, kendilerine alıştırmak için çok uğraşıyorlar. Ama tek isteği özgürlük olan güvercin yemiyor, içmiyor ve hikâyenin sonunda ölüyor. Bu hikâye aslında bizim şu anda yaşadığımız durumla bağdaşiyor. Yani Uygurların kendi özgürlükleri için ellerinden geleni yapması gerektiğini, gerekirse kendilerini feda etmesi gerektiğini anlatıyor. Dergide yayımlanmadan önce kontrol edenler hikâye-

de ne anlatıldığını önce anlamamış, hikâyenin sakıncalı olduğuna sonradan karar verilmiş.

Ana dilinizde eğitim alabiliyor musunuz?

Uygur Özerk Bölgesi Anayasası'nda hem resmî dilin hem eğitim dilinin Uygurca olduğu yazar. Anayasada "Uygurlar Uygurca; Kazaklar Kazakça; Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar da kendi dillerinde eğitim alır" yazar. Yani "bütün azınlıkların kendi ana dilinde eğitim alma hakkı var" der. Ama şu an yürürlükte olan çift dilli eğitim politikası ile azınlıkların asimile edilmesi, Çinlileştirilmesi amaçlanıyor. Çift dilli eğitim ilk önce 1995'lerde üniversitelerde uygulandı. Üniversitede öğrenciler sözel dersleri Uygurca, sayısal dersleri Çince alıyordu. 2000 yılında üniversitedeki eğitim dilinin tamamen Çince olacağı açıklandı. Bu karar şu an uygulamada. Bütün üniversitelerde eğitim dili Çince. Yarıyı Çince yarıyı Uygurca işlenen Uygur dili ve edebiyatı derslerinin dışında diğer derslerin hepsi tamamen Çince oldu.

Haşar uygulamasından söz edebilir miyiz biraz?

Haşar uygulamasında; bir deprem, sel felaketi ya da benzeri seferberlik durumlarında devlet kurumlarının yapması gereken işi çiftçilere yaptırıyorlar. Bunun için bir felaket olması da gerekmiyor aslında, insanlar keyfi olarak da çağırabiliyorlar. Mesela bir yol yapılacak ya da bir ırmağın yatağı yeniden kazılmak zorunda veya bir deprem oldu. İdareci, kendi seçtiği belirli sayıda çiftçiye seferber ediyor; "Zorunlu olarak buraya geleceksin, burada 10-15 gün çalışacaksın, çalışmazsan şu kadar para cezasına çarptırılacaksın." diye duyuruyor yöneticiler. "Yasalara göre çiftçilerin senede en az 15 gün bu şekilde çalışma zorunluluğu var." diyerek halkı aldatıyorlar. Yasalarda böyle bir düzenleme yok; ne böyle bir zorunluluk var ne de para cezası. Ama bazı bölgelerde devlet memurları konumlarını suistimal ederek çiftçiye kandırıyor, uygulamanın yasalardan kaynaklandığını söyleyerek yaptıklarına yasal bir kılıf biçiyor. Yaptıkları bir nevi köleleştirme aslında. Böyle çalıştırılan insanlara ne kalacak yer sağlanıyor ne de emeklerinin karşılığında bir şey veriliyor. Erzaklarını yanlarında kendileri getirmek zorundalar, açıkta yatıp kalkıyorlar, çadır diye bir şey yok. Çoğu zaman kendi at ya da eşek arabalarında yatıyorlar. Bu uygulama genellikle güneydeki şehirlerde -Kaşgar, Hoten, Aksu'da- söz konusu. Doğu Türkistan dışında ise bu uygulamanın bir benzeri yok.

Bu uygulamanın sadece Doğu Türkistan'a özgü olmasının belirli bir sebebi var mı?

Bunun öncelikli sebebi bu uygulamayı yapan kurumların kendi çıkarlarına göre hareket etmesi. Bu işlerde yerli halkı kullanıyorlar ama merkezî hükûmete masraf yaptık diye gösteriyorlar. Buna ayrılan bütçeyi de kendi ceplerine indiriyorlar. Mesela bir ilçe belediyesi su kanalı kazmak zorunda. İşçisine maaş verecek, makinelerin masraflarını karşılayacak vb. Bunun için 300.000 yuan harcamak zorunda olduğunu varsayalım. Ne yapıyor? Üst makama bu işe ayrılan bütçeyi harcadık diye gösteriyor ama parayı kendi cebine koyuyor, işçiliği de haşar usulü yaptırıyor. Bir üst makama hakkında şikâyet gideceği zaman da kendisini denetleyecek kişilere rüşvet vererek işini hallediyor. Zaten devlet de kendisine başvuran Uygur'a ön yargıyla yaklaşıyor. Yani bu işin hesabını kimse sormuyor. Doğu Türkistan'da öyle bir düzen var ki, bu düzen yöneticilerin bu kadar keyfî uygulamalara cesaret etmesine sebep oluyor. Yöneticilere o derece yetki veriliyor ki yaptıkları hiçbir şey sorgulanmıyor.

1990'da Barın'da neler yaşandı ve Komünist Parti'nin burada yaşananlara karşı tavrı nasıl oldu?

Barın ilk değil ama 1949'dan 1990'a kadar geçen 40 sene içerisindeki en büyük olay olarak nitelenebilir. Kaşgar'ın bir kasabası olan Barın'da Zordun Yusuf isimli bir gencin önderliğinde yaklaşık 200-300 kadar kişi bir araya geliyor. Bir süre gizlice din eğitimi alan grup, yine gizli olarak eğitimler yapıyor, askerlik eğitimi alıyor. Halk arasında para toplanıyor ve demirciler bu gençler için silah üretiyor. Onlar bu hareketi bütün Doğu Türkistan'a yaymak için çalışıyorlar. Bazıları bu grubu Doğu Türkistan İslami Hareketi'ne bağlıyor ama Zordun Yusuf'un dışarıdan desteklendiğine dair iddiaları haklı çıkaracak herhangi bir kanıt şimdiye kadar bulunamadı. Ne var ki aralarından bir köstebek çıkıp bunları ihbar ediyor. Zordun Yusuf ve arkadaşları bu durumun farkına varıp ayaklanmayı erken bir tarihe almaya karar veriyorlar. 5 Nisan'da gençler toplanıyor ve köydeki polis merkezini basıyorlar. Buradan silah kaçırmıyorlar. Çin polisine ve ordusuna savaş ilan ettiklerini açıklıyorlar. Barın halkı da bu harekete katılıyor. İsyan diğer köylere de yayılmaya başlıyor. Aktu'nun tamamını ele geçirecek kadar güçleniyorlar. Ve Çin ordusu geliyor. Havadan, karadan 30.000 kişilik bir ordu. Çok şiddetli çatışmalar yaşanıyor. Köydeki müca-

hitlerimiz ve sivil halkın büyük bir bölümü katlediliyor. Kalanı da kaçmak zorunda kalıyor. Olaylarla ilgili görüntüler kasetlere kaydediliyor ve Kırgızistan'a gönderiliyor. Kırgızistan'dan da Türkiye'ye geliyor ve buradan dünyaya duyuruluyor. Kaşgar'da bir köyün ortalama nüfusu yaklaşık 15-25.000 arası. Barında en az 7-8.000 kişinin öldürüldüğü söyleniyor. Yani toplam nüfusun yarısı, belki daha fazlası...

1997'de de Gulca'da benzeri bir ayaklanma yaşanıyor...

Gulca Doğu Türkistan'ın kuzeyinde yer alır. Burası Kazakistan ve Rusya'ya komşudur. Kuzeydeki Uygurların en yoğun olduğu bölgedir. Meşrepler de bir tür meclis. En az 40-50 kişi bir araya toplanır. Çok eski bir gelenektir. Geleneksel halk oyunları oynanır, şiirler okunur, şairler arasında atışmalar olur. Bu meclisler katılanlara sosyal mesajlar verme imkânı da sağlar. Mesela saygı duyulan bir kişi gençlere yönelik konuşur, alkol ve uyuşturucu kullanan varsa onlara güzel, edebî bir dille nasihat eder. Gençler de bundan etkilenir, ders çıkarır kendilerine. Meşrepler yazarlar ve şairlerle sıradan insanları bir araya getirir. Güncel meseleler de konuşulur; Uygur halkının sorunları, toplumsal problemleri konuşulur; çözümler aranır. Çok faydalı bir etkinliktir. Özellikle Ramazan aylarında iftardan sonra bu etkinlikler yapılır. Birkaç hafta devam eder. Gulca olayları 1997'de Çin'in baskı politikasını arttırdığı dönemlere denk geliyor. Bu dönemde bölgeye yoğun bir Çinli göçü var. Çinlilerle Uygurlar arasındaki problemler sık sık gündeme geliyor. Bu meşrep toplantılarında da özellikle eğitimli gençler bir araya gelerek ne yapılması gerektiğine dair istişarelerde bulunuyorlar. Bir gün Çin istihbaratı bu toplantılardan birini haber alıyor ve toplantıyı dağıtıyor. Toplantıya katılanlardan bir kısmı göz altına alınıyor, bir kısmı kurşuna diziliyor. Bunu duyan halk "Adalet istiyoruz, yasa nerede, kanun nerede?" diye sokağa dökülüyor. Belediyenin önüne gidip gösteri yapıyorlar. Ancak polis kalabalığı dağıtmak için üzerlerine rastgele ateş açıyor...

Doğu Türkistanlılar açısından Türkiye'nin bir önemi var. Burada bir yakınlık, bir aidiyet hissediyorlar. Siz de yerleşmek için Türkiye'yi seçtiniz. Neden Avrupa, Amerika ya da diğer Türk cumhuriyetleri değil de Türkiye?

Biz Uygur Türkleri olarak kendi soydaşlarımızı, din kardeşlerimizi çok seviyoruz. Mesela Türkiye'ye ya da Arap ülkelerine ayrı bir muhabbetimiz var. 1991'de Sovyet Rusya dağıldıktan sonra bizim kardeşlerimiz bağımsız oldu. O zaman sanki kendimiz bağımsız olmuş gibi çok sevindik. Arap ülkelerinde bir savaş olduğunda, ABD işgal ettiğinde biz Uygur Türkleri olarak tereddütsüz din kardeşlerimizin tarafında oluyoruz. Bu hassasiyet okumuş olanlarımızda da çiftçi olanlarımızda da aynı. Ama maalesef devletler arasındaki ilişki menfaatler üzerine kurulduğu için bizim komşu ülkelerimiz, özellikle sınırdaş olduğumuz Türk cumhuriyetleri Çin ve Rusya ile sürekli iş birliği hâlinde. Bizim Çin ile olan mücadelemizde bu ülkelere sığınmak zorunda kalan mücahitlerimiz Çin'e iade ediliyor. Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan'la bunları yaşadık. Bu ülkelerin halkları ile iç içeyiz, birbirimizi çok seviyoruz, hiçbir sorunumuz yok. Ama bu kardeş ülkelerin hükûmetleri tarihi yanlışlar yapıyor. Özellikle Pakistan bizim din kardeşimiz ama Çin ile çok yakın ilişkileri var. Arap ülkeleri de İslam toprağı olmalarına rağmen Çinlileri çok seviyor, bize tercih ediyorlar. Özellikle Arap ülkelerinin sadece hükûmetleri değil, halkları da aynı şekilde Doğu Türkistan meselesinde Çinlilerin tarafını tutuyorlar. Buna bir anlam veremiyoruz. Bunu bütün Arap memleketlerinde görmek mümkün. Nedeni nedir, gerçekten anlayamıyorum. Neden Çin'e karşı mücadele ettiğimizi bir türlü anlayamıyorlar. Onlara göre Çin müreffeh, üretken, gelişmiş, özgür bir ülke. Bizim davamızı, kendi haklarımızı koruma isteğimizi, bağımsız bir devlet kurma mücadelemizi küçümsüyorlar; mantıklı olmadığını düşünüyorlar. Bu durum bizim için çok üzücü. Geriye bizim soydaş ve dindaş kardeşlerimizden Türkiye kalıyor. Türkiye Osmanlı'nın varisi olduğu için, burası ile paylaştığımız ortak bir kültür, bir gelenek var. Zaman zaman Türkiye hükûmetinin Uygur Türklerine karşı dışlayıcı politikaları da olmuyor değil. Ama çaresiz kalsak da Türkiye halkının sürekli desteği burayı bizim için cazip kılıyor.

Türkiye hükûmetinin Doğu Türkistan meselesine yaklaşımı konusunda ne düşünüyorsunuz?

Biz her şeye rağmen Türkiye'yi kendi kardeş ülkemiz olarak görüyoruz. İster eğitim amaçlı olsun ister sığınma amaçlı, ister kaçarak gelsin; Uygurlar için Türkiye önemli bir ülke. Ben de

üniversiteyi bitirdikten sonra Avrupa ülkelerine ya da Avustralya, Japonya gibi ülkelere gidebilirdim ama pek çok Uygur gibi Türkiye'yi tercih ettim. Üniversiteyi 1997'de Urumçi'de bitirdim ve sonra Doğu Türkistan'dan ayrıldım. Ben Müslüman olmayan bir ülkede yaşamak istemiyordum. Çünkü gayrimüslimleri çok iyi tanıyorum. Onların ahlak anlayışlarını benimsemiyorum, onları güvenilir bulmuyorum; bunun için böyle bir tercihte bulundum. Çoğu Uygur Türk'ü de böyle düşünüyor. Ama şunu da söylemek gerekir ki, Türkiye'de Doğu Türkistan için, Uygur Türkleri için ciddi bir atılım yok. Ne devlet düzeyinde ne sivil toplum kuruluşları düzeyinde ne de kamuoyunda ciddi bir girişim var. Bunun birkaç sebebi olduğunu düşünüyorum. Birincisi, Türkiye'nin uzun vadede tutarlı bir dış politikası yok. Bir parti gelip geçince her şey değişiyor. Türkiye bugün yeni yeni dünyaya açılıyor. Dış politikası yeni yeni çiziliyor. Bunun farkındayız. İkincisi, Türkiye'nin kendi problemleri de çok büyük. Kıbrıs sorunu, PKK sorunu gibi hem içeride hem de dışarıda büyük problemleri var. Ekonomisi yeni yeni geliyor. Yani daha kendi sorunlarını halledememiş ki Doğu Türkistanlılar olarak bizim derdimize derman olsun. Türkiye'nin bize barınma hakkı vermesi bile çok büyük bir destek bizim için. Üçüncüsü ise Türkiye'de yaşayan Uygurların zayıf olması. Son 10 senedir buraya okumuş insanlar ya da öğrenciler geliyor. Bunların öncesinde göç eden Uygurlar genellikle tahsil görmemiş kimselerdi. Bu nedenle bir yer edinememişler, önemli makamlara gilememişler, kendilerini ifade edememiş, toplumda söz sahibi olamamışlar. Türkiye kamuoyunun bu konudan habersiz olması da biraz bu yüzden. Son 10 senedir biz bu işe önem veriyoruz. Türkiye'ye gelecek öğrencilerimizin kalitesini arttırmayı hedefliyoruz; Türkiye'de okusunlar, ister burada kalsınlar ister Doğu Türkistan'a dönsünler isterlerse Avrupa'ya gitsinler. Bir diğer sebep de Çin'in Türkiye ile ilişkilerini iyi tutarak bizim faaliyetlerimizi engelleme çabaları. Biz 10.000 tane Uygur, bir araya gelebilmeyi, disiplinli bir şekilde iş tutmayı başaramamışız bugüne kadar. Mesela 1976'da Doğu Türkistan Vakfı kuruldu. Bu vakıf buradaki Uygurların yaşadıkları sorunlara çözüm üretmek için kurulmuştu. Eğer etkili çalışılmış olsaydı Türkiye halkından çok büyük destek alınabilirdi. Türkiye'deki en önemli vakıflardan biri olabilirdi. Ancak ne yazık ki özellikle ilk kurulduğu yıllarda atıl kalmış, ama artık bu durum yavaş yavaş değişiyor.

Çin'de insan hakları dendiği zaman hep Tibet akla geliyor. Ama Tibet ile benzeri bir kaderi paylaşan Doğu Türkistan ya da İç Moğolistan daha arka planda kalıyor. Bunun özel bir sebebi olduğunu düşünüyor musunuz? Doğu Türkistan niye “ilgi çekmiyor”?

Bunun en önemli sebebi Tibetlilerin Dalay Lama gibi bir liderleri olması. Dalay Lama Tibetlilerin hem devlet başkanı hem de ruhani lideri. 1959'da beraberindeki 70-80.000 kişi ile birlikte Çin'den Hindistan'a kaçtılar. Kendi adamlarını, eğitimli insanlarını, tüm mal varlığını yanında götürdü. Sürgünde Tibet Hükûmeti'ni kurdular. Bugün Dharamsala'da kendi okulları, üniversiteleri var. Kendi insanlarını yetiştirerek eğitim almaları için ABD'ye, Avrupa ülkelerine gönderiyorlar. O zamanki 70-80.000 kişi bugün 300-400.000 kişi oldu. Yetişmiş insanlar dünyanın farklı ülkelerinde Tibet'te yaşanan haksızlıkları anlatıyor. 50 senedir anlatıyorlar. O yüzden Batı ülkeleri ve ABD'de Çin gündeme gelince hep Tibet'in adı geçiyor.

Bizde nasıl oldu? İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra 1950'lerde akrabalarını, komşularını alıp kaçtılar. Bunların arasında eğitimli insanlar çok azdı ve çoğu da çiftçiydi. Hatta çoğu okuma yazma bilmiyordu. Para pul yok, zulümden kaçıyorlardı sadece.

İsa Yusuf Alptekin o zamanın Milliyetçi Çin Partisi Hükûmeti Guomindang'a bağlı bir memur. Yani Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni destekleyen, bağımsızlık yanlısı bir lider değil aslında.

Alihan Töre'nin bir lider olarak diğerlerinden farkı ne?

Alihan Töre'nin fikri çok güzel. Hem Müslüman hem Doğu Türkistanlı kimliğini öne çıkarıyor. Hem Müslümanlara hem kendi soydaşlarına kucak açan bir politika izliyor. Doğu Türkistan problemi bütün Müslümanların problemi, bütün Müslümanlar için kanayan bir yara. Bütün Türklerin, Müslüman Türklerin ortak problemi. Filistin, Çeçenistan, Irak nasıl tüm Müslümanları ilgilendiren bir problemse Doğu Türkistan da aynı, hatta onlardan daha önemli bir problem. Doğu Türkistan İslam'ın doğudaki kapısı. Eğer orayı muhafaza edemezsek bütün Orta Asya elden gider. Bunun farkında değil hiç kimse. Şimdiki bu bağımsız Türk cumhuriyetleri Çin ve Rusya'nın önünde hiçbir şey değil.

Diasporada sadece Uygurlar değil, Tibetliler de var, Han Çinli rejim muhalifleri de var. Uygurlar bu gruplarla ne kadar iş birliği yapıyor? İş birliği yapmak istiyor mu?

Uygurlar Tibetlilerle, Moğollarla birlikte çalışmak ister tabii, çünkü onların durumları da bizim gibi. Yani Çin hükûmeti ve Çin hükûmetini destekleyen Çinliler ortak düşmanımız. Şimdi demokrasi yanlısı Çinliler mevcut rejimi değiştirmek istiyor. Ama onlar ne Tibetlilerin ne Moğolların ne Uygurların Çin'den ayrılmasını istiyor. O nedenle bizim onlarla iş birliği yapmamız çok zor. İş birliği yapabilmemiz için önce onların bizim bağımsızlık isteğimizi kabul etmeleri lazım. Ön şart bu.

Uygurların genel düşüncesi bu mu?

Evet, Uygurların çoğu böyle düşünüyor. Tibetliler federasyon olsa da olur diyor; çünkü yetkileri arttırılmış otonom yönetimi istiyorlar. Yaklaşık 10 yıldır bağımsızlık söylemi kullanmıyorlar. Dalay Lama Tibet'in iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Çin'e bağlı olmasını savunuyor. Bağımsızlığı savunmuyor şu an. Moğollar da öyle. Geriye kaldı tek Uygurlar. Diaspora Uygurları öyle otonom federasyona falan inanmıyor. Bizim için tek yol bağımsızlık.

Uygurların Çinli Müslümanlarla ilişkileri nasıl?

Din kardeşiyiz. Aramızın iyi olması gerekiyor aslında. Ama en zor zamanlarımızda bizim yanımızda olmadılar. Komünist Çin geldikten sonra onlar da çok eziyet çektiler. Özellikle 80'lere kadar. Ama yine de bu kadar eziyet çekmelerine rağmen bir çatışma olduğunda ya tarafsız kalıyorlar ya da Çinlilerin tarafını tutuyorlar. Onların bir toprak derdi yok. Bir devlet kurmak gibi dertleri yok. Çin'in her tarafına dağılmış, yaklaşık 40 milyon civarı Çinli Müslüman var. Doğu Türkistan'da da yaklaşık 1 milyon civarında Çinli Müslüman var. Çin hükûmeti onların yaşayışına çok fazla müdahale etmiyor. Camilerde namaz kılabiliyor, oruç tutabiliyor, Kur'an kursu açabiliyorlar. Kendi okulları var.

Peki, günlük ilişkiler?

Günlük ilişkilerde çok büyük bir sıkıntı yok. Ancak kız alıp kız vermiyoruz. Bu çok nadir. Ama diğer ilişkilerimiz normal. Ticaret yapıyoruz mesela. Fakat hassas durumlarda onlara güvenemeyeceğimizi biliyoruz. Örneğin 5 Temmuz'da tarafsız kaldılar.

Diasporadaki Doğu Türkistanlıları bir araya getiren pek çok dernek, vakıf, lobi kuruluşu var. Sadece Türkiye'de değil, Avustralya'da, Pakistan'da, Orta Asya ülkelerinde, Avrupa'da, ABD'de. Ama sanki bu örgütler biraz dağınık. Ortak bir eyleme imza atamıyorlar, seslerini birlikte duyuramıyorlar. Türkiye'de bile ilgili vakıflar ve dernekler arasında böyle bir ihtilaf var sanki. Bu görüşe katılıyor musunuz?

Eğer bir işi o işin ehli yapmazsa o işte başarıya ulaşamazsınız. Burada değinmemiz gereken birkaç tane önemli husus var. Birincisi yetişmiş insanımız az ve olanları da bu işin içine sokmuyorlar. İkincisi bizim kendi memleketimizde yaklaşık 100 senedir vakıf ve dernek geleneği yok olmuş durumda. Önceden vardı, 1900'lere kadar. Üçüncüsü de Çin'in oynadığı oyunlar. Çin, bu kurumları birbirine düşürmek için dışarıdan adamlarını sokuyor. Mesela diyelim bir dernek ya da vakıf kuruldu, orada çalışacak insanlara ihtiyacımız var. Çinliler oraya bir şekilde kendi adamlarını sokuyor. Ondan sonra insanlar birbirine düşüyor. Çin sadece Doğu Türkistan'da değil dışarıda da diaspora kurumlarının güçlenmesini istemiyor.

Diaspora Uygurlarının bir özeleştirisi yapması gerekirse...

Bizim kendi problemlerimizi görmemiz, fark etmemiz lazım. Bunları yok sayarak bir yere varamayız. Hepimiz çok iyiyiz, çok mükemmel iş yapıyoruz, dernekler arasında ilişkiler çok iyi yürüyor, dersek yanlış olur. Eğer biz çok iyi olsaydık, çok iyi çalışsaydık tüm Türkiye halkı, devlet bizim arkamızda olurdu. Biz çok güçlü olurduk. Burada hiçbir Uygur vatandaşı aç susuz durumda kalmazdı. Okuyamayan bir sürü çocuğumuz var, onları okuturduk. Bir sürü problemimiz var. Hepsini tek tek çözmemiz lazım.

Bizim bazı kurumlarımız gerçekten çok samimi ama maddi destekleri yok. Güzel çalışmalar yapmak istiyorlar fakat kaynak bulamıyorlar. Bazı kurumlarımız ise nereden buldularsa maddi kaynakları var, kendilerini çok güçlü görüyorlar, başkalarını hiçe sayıyorlar. Kaç para geldi, kaç para çıktı, bir kurumun ne kadar bütçesi var, yıllık hedefleri neler, ne iş yapacaklar, neyi hedefliyorlar hiç bir şey belli değil. Şeffaf değil. Bunlar senede bir kere halkımıza açıkça hesap vermiyor. Mesela, diyelim bir kurumda başkan, başkan yardımcısı, sekreter, her biri vakıf için sağa sola gidip para topluyor. Bir araya geldiklerinde kim ne kadar ne toplamış tam

olarak bilinmiyor; çünkü makbuz kullanmıyorlar. Çalışanların birbirinden haberi yok. Halka zaten hesap vermiyorlar. Ne yazık ki öyle insanlarımız var, ama artık bugün pek çok Doğu Türkistanlı bunu net bir şekilde görebiliyor.

Dünya Uygur Kurultayı'nın başkanı Rabia Kadir. Rabia Kadir aslında bir iş kadını. Siz diasporanın örgütlenmesinde eğitimli insan unsuruna vurgu yaptınız. Rabia Kadir'in bu anlamda bir hak savunuculuğu yapacak ehliyeteye sahip olduğunu düşünüyor musunuz?

Rabia Kadir annemiz çok fedakâr bir hanım. O konuda hepimiz hakkını teslim ediyoruz. Çok fazla bedel ödedi. Çocukları hapse atıldı. Çin bütün mal varlığına el koydu. O bizim gerçekten sevdiğimiz bir annemiz; duygusal, fedakâr bir kadın ama o bir siyasetçi değil. Dünya Uygur Kurultayı farklı ülkelerden dernek ve vakıflardan oluşan şemsiye bir kuruluş. Tüm dünya çapında bizi temsil ediyor. Bu nedenle Kurultay'ın başında tecrübeli ve eğitimli bir politikacının olması Doğu Türkistan davasının geleceği için daha hayırlı olacaktır.

Diaspora Uygurlarının içinde farklı gruplar var. Bazıları İslami bir bakış açısına sahip, bazıları milliyetçi, bazıları da Batı'nın seküler tarzını benimsemiş. Daha farklı görüşler de var. O nedenle birleştirici olmak lazım. Bu zayıf hâlimizle birbirimize karşı ideolojik bir savaş içine girmememiz lazım. Bizim tek savaşımız Çin'le. Bu savaş bitiririz, devletimizi kurarız, ondan sonra halk kendisi belirler hangi sistemin uygun olduğunu. Bizim gibi yurt dışındaki az sayıda Uygur'un ne dediği de çok önemli değil. Biz sadece bu meselenin dünyaya duyurulmasında bir nevi aracı. Doğu Türkistan'da yaşadıkları tüm zorluklara rağmen kalmakta ısrar edenler, asıl onlar orayı kurtaracak olanlar.

Yang Jianli, Initiatives
for China Hareketi Başkanı

“Çin için tek çıkış yolu demokrasi”³¹⁷

1989 yılında Çin'in başkenti Pekin'in tarihi Tiananmen Meydanı'nda 1 milyon insan barışçıl bir protesto için toplandı. Çoğu üniversite öğrencisi ve işçilerden oluşan protestocular, vatandaşlık haklarının geliştirilmesi ve bürokrasiyi sarmaşık gibi saran yolsuzluğun önlenmesi için bir araya gelmişti. Ancak Çin ordusu tankları göstericilerin üzerine sürerek Tiananmen Meydanı'nı boşalttı. Yaklaşık iki ay süren gösterilerde Tiananmen'e çıkan ara sokaklarda binlerce insan öldürüldü. Zihinlerde ise geriye 5 Haziran'da Batılı bir gazeteci tarafından çekilen dört tankı tek başına durdurmaya çalışan bir protestocuyu gösteren fotoğraf kaldı. Shandong doğumlu Yang Jianli de Tiananmen olayları sırasında meydanda bulunan göstericilerden biri idi. Yang, Tiananmen olaylarından sonra ABD'ye yerleşerek hem eğitimine devam etti hem de diasporada Çin muhaliflerinin safına katıldı. Bugün ABD'de, Harvard University Kennedy School of Government'da araştırma

317 Bu röportaj Mart 2010'da İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

görevlisi olan, politik iktisat ve matematik doktorası bulunan Yang Jianli aynı zamanda Initiatives for China isimli Washington merkezli bir hareketin kurucusu. Demokratik bir siyasal sistemin barışçıl yollarla tesisini hedefleyen hareket, "Çin toplumunu oluşturan tüm halkların iş birliği yapması"yla bu reform hareketinin başarıya ulaşabileceğini savunuyor. Yang Jianli 2010'da Oslo'da düzenlenen Nobel Barış Ödülü törenlerinde 2008'den bu yana tutuklu olan Çinli insan hakları savunucusu Liu Xiabao'nun yerine ödülü kabul etti. Diasporada yaşayan Çinli rejim muhaliflerinin demokratik Çin tasavvurunu anlamak adına Yang Jianli ile yapılan bu röportajı ilginize sunuyoruz.

***Initiatives for China* hareketinin hedefleri ve faaliyet alanları nelerdir?**

Initiatives for China, Çin halkını sivil haklar konusunda bilinçlendirip güçlendirerek demokrasiye geçiş sürecini barışçıl bir şekilde gerçekleştirmeye temel oluşturacak bir sivil toplum oluşturmaya kendini adanmış bir organizasyondur. Öncelikle Çin'i diktatörlükten demokrasiye doğru değiştirecek sürdürülebilir bir demokrasi hareketi oluşturabilmeleri noktasında Çin'deki yurttaşlarımıza yardım ediyoruz.

İkinci olarak etnik grup, din, coğrafya ayırt etmeksizin Çin'in değişmesinde, demokratikleştirilmesinde payı olan bütün gruplarla çalışıyoruz. Mesela Uygurlarla, Tibetlilerle, Moğollarla, Tayvan, Makao ve Hong Kong halklarıyla; Müslümanlarla, Hristiyanlarla, Budistlerle... Etnik, coğrafi, siyasi veya tarihî karakteristiği ne olursa olsun bütün bu gruplarla çalışıyoruz. Mesela en son, Çin Demokrasi Hareketi'nden bir heyetle Tibet Ayaklanması'nın 51. yıl dönümü anma programına katılmak için Hindistan'ın Dharamsala şehrine gittik. Burada Dalay Lama ile bir toplantı yaptık. Aslında farklı etnik gruplar arasındaki bu tür diyalog toplantıları *Initiatives for China* tarafından uzun zamandır organize edilmekte.

Üçüncü hedefimiz, uluslararası diplomatik bağlantılar kurmak. Amacımızı anlamaları ve bize destek olmaları için hükümetler nezdinde ilişkiler kuruyoruz. Böylelikle değişim vakti geldiğinde Çin'in doğru istikamette seyretmesi için uluslararası arenadan da destek almış olacağız.

Dördüncü hedefimiz de araştırma yapmak. Çin'i geleceğe nasıl taşıyoruz, mevcut sorunları nasıl çözebiliriz, bunları araştırıyoruz. Etnik gruplar arası ilişkiler, çevresel problemler, istihdam sorunu, köylülerle ilgili problemler; yani demokratikleşme süreci ve gelecekteki Çin'in inşası ile ilgili tüm bu sorunlar hakkında araştırmalar yapıyoruz.

Beşincisi yayınlarımız. İnternet üzerinden ulaşılabilen hem İngilizce hem Çince yayınlarımız var. Böylelikle Çin'de tarafımızdan üretilen bilgi ve fikirlerin dolaşımını sağlayabiliyoruz.

Asıl alanınız matematik ama ABD'ye gittikten sonra demokrasi çalışmalarına yöneldiğinizi görüyoruz. Bu nasıl oldu?

Ben üç yaşındayken Kültür Devrimi patlak verdi. Babam Shandong'da partinin yerel memurlarındandı. Ve benim ailem de diğer birçok Çinli aile gibi bu süreçte çok acılar yaşadı. Çok küçük bir çocukken, Çin halkının acılarına ve Çin hükûmetinin yerel bazda uyguladığı gaddarca politikalara bizzat tecrübe ederek şahit oldum. 20 yaşında üniversiteye başladım ve matematik alanını seçtim çünkü o zamanlar matematik çalışmak bir nevi modaydı. Kültür Devrimi sırasında ülkede 10 yıllık bir kaos süreci yaşanmıştı. Kimsenin politikaya, sosyal bilimlere inancı kalmamıştı. Çünkü sosyal bilimler alanında çalışırsanız başınızı kolaylıkla belaya sokabilirdiniz. Sosyal bilimci olmanız hâlinde farklı sosyal sistemlerden, farklı ideolojilerden konuşmanız gerekir ki, bu da sizi doğrudan Çin hükûmetinin hedefi yapardı. Doğal olarak insanlar politikayı sevmiyorlardı, bu nedenle matematik veya diğer sayısal bilimler alanlarında çalışmayı tercih ediyorlardı. Ben de matematik çalıştım ve yüksek lisansımı Pekin'de yaptım. Bu sırada, yani 1980'lerin başında Komünist Parti'nin başkanı Hu Yaobang'dı. Kendisi parti tarihindeki en açık fikirli liderdi. Benim gibi genç entelektüelleri partiye girmek için ikna etmişti. Partiyi içeriden değiştirmek istediğini söylüyordu. Bu değişimde payım olabileceğini düşünerek ben de partiye katıldım. Ancak beklediğim gibi olmadı, hayal kırıklığına uğradım ve partiden ayrılıp ABD'ye gittim.

Çin'in gerçek tarihini, dünyanın farklı bölgelerinin güncel durumunu ve gerçek tarihlerini, Çin'in birçok bölgesinin gerçek tarihini ironik bir şekilde ABD'de öğrendim. Bilgiye açtım. Mesela Tibet'te neler yaşandığına ve buna benzer sorunlara dair

hiçbir fikrim yoktu. Bunları öğrendikçe sadece demokrasinin ve insan haklarına yönelik uygulamalar geliştirilmesinin Çin'i kurtarabileceği inancını benimsemeye başladım. 1988'de ABD merkezli Çin Demokrasi Hareketi'ne katıldım. Ve bir sonraki yıl, yani 1989'da Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci hareketi patlak verdi. Ben de yurt dışındaki Çinli öğrencilerin temsilcisi olarak bu harekete katılmak için Pekin'e gittim. Bu öğrenci hareketi Çin hükûmetinin tutumu yüzünden kanlı bitti. Hareketi bastırmak için üzerimize tanklar, askerî taburlar gönderdiler ve insanları katlettiler. Sanırım 1.000'e yakın insan öldürüldü. Olaylardan sonra Çin'den kaçıp ABD'ye geri döndüm. Matematik alanında çalışmalarına devam ettim. University of California Berkeley'de doktora yaptım. Bir sonraki yıl Harvard Üniversitesi'ne politik iktisat çalışmak için başvurduğum ve bu alanda doktora yaptım. Bu esnada demokrasi konusu üzerine oldukça yoğun bir şekilde çalışma fırsatı buldum.

2002'de Çin'de işçi hareketi başladı, özellikle ağır sanayileşmenin olduğu kuzeydoğu bölgesinde. Ben yine Çin'e gittim. Aslında kaçak olarak girdim desek daha doğru olur çünkü kendime ait bir pasaportum yoktu ve arkadaşımın pasaportu ile giriş yapmıştım. İki hafta sonra ülkeden ayrılmaya çalışırken yakalandım ve hapse mahkûm edildim. Beş yıl sonra serbest bırakıldım ve 2007'de ABD'ye geri döndüm. O zamandan beri çalışmalarına devam ediyorum.

Çin'de hükûmet kamuoyu üzerinde nasıl bu kadar sıkı bir kontrol sağlayabiliyor?

Çin Komünist Partisi, bütün diktatörlerin tecrübelerinden faydalandı. Doğu Avrupa'da eski Sovyetlerdeki komünist diktatörlerden Hitler gibi sağcı diktatörlere hatta Chiang Kai-Shek gibi Çinli seleflerine kadar hepsinin tecrübesinden faydalandı. Dolayısıyla hükmetmek için insanın şeytani tarafını nasıl kullanacaklarını iyi biliyorlar. Şiddet kullanmayı, şiddetle tehdit etmeyi, bilgi akışını kontrol etmeyi, yalan söylemeyi iyi biliyorlar. Son olarak itaati para ile satın almaya başladılar. Ülkedeki elitleri satın alarak kendi taraflarına çektiler, sadakatlerini haksız kazanç imkânı vererek satın aldılar. Ve böyle böyle Çin'de tüm ülkeyi yöneten, gücü ve zenginliği elinde tutan bir yönetici sınıf ortaya çıktı. İstatistiklere göre Çinli ailelerin %0,4'ü millî geli-

rin %70'ini elinde bulunduruyor. Ben bu ailelerin oluşturduğu gruba “Çin Anonim Şirketi” diyorum.

Sıradan insanların, güçsüz insanların yaşadıkları sorunları çözmek için ne maddi ne de manevi kanalları var. Çin hükûmeti halkı kontrol altında tutmak için giderek daha fazla polisi hatta ondan da ziyade suç çetelerini kullanıyor. Üst tabakada yozlaşmanın getirdiği bir barış ortamı var, alt tabakada ise toplum polis eliyle kontrol altında tutuluyor. Aynı zamanda bilgi akışı kontrol ediliyor ve demokrat liderler hapse atılıyor ki, bu liderler gelecekte bölünmüş Çin'i bir araya getirmede ve halk hareketlerini sonunda Çin'i değiştirebilecek sürdürülebilir bir demokrasi hareketine dönüştürmede çok önemli bir rol oynayacaklar.

Size göre demokratik Çin'in temel esasları nelerdir?

Çin'in de diğer ülkelerle ortak demokrasi sorunları ve kendine has özelliklerinin doğurduğu farklı problemleri var. Tabii ki Çin ileride demokratik bir ülke olacak, yani her kademede seçimle iş başına gelmiş bir hükûmet tarafından yönetilecek. İnsanlar ifade özgürlüğünden, ibadet özgürlüğünden, bir meclis kurmak, cemiyet oluşturmak gibi haklardan yararlanacaklar. Tüm bunlar en temel insani haklar, temel olarak sahip olmamız gereken şeyler. Bunların yanı sıra, Çin'in kendine özgü bir ulusal yapısı ve Moğollar, Tibetliler, Tayvanlılar, Hong Kong ve Makao halkları ya da Hristiyan dini topluluklar gibi çok fazla sayıda bölgesel, siyasi, etnik ve dini grupla ilintili bir geçmişi var. Tüm bu grupların beraberce uyum içerisinde yaşamasına nasıl destek olabileceğimizi düşünmeliyiz. Başlangıç olarak demokratik bir temele sahip olmalıyız. İkinci olarak tüm bu etnik grupların Çin içindeki yerini düşünmeliyiz. Bu konuda biz farklı etnik gruplar için farklı otonomi yapılarını barındıran bir federasyon sistemi öneriyoruz. Mesela Tibet ve Tayvan en yüksek derecede özerkliğe sahip olacaklar. Benim de memleketim olan Shandong bölgesinin halkı da federasyon sistemi dâhilinde özerklik haklarından yararlanacak, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nde her bir eyaletin özerklik hakları olduğu gibi. Ben bunun Çin'in gerçekliği ile birebir uyuşan çok iyi bir çözüm olduğunu düşünüyorum. Çin içerisinde çok sayıda Tibetli grup var. Bu gruplar Çin'den bağımsızlıklarını alma eğilimindeler ama Çin halkının çoğunluğu buna sıcak bak-

mıyor. Bu iki farklı grup uzun zamandır bir çatışma içerisinde ve eğer ikisinden biri aşırıya kaçarsa bir savaş çıkar. Gücümüz ve kapasitemiz dâhilinde savaşı önlemek için ne gerekiyorsa yapmak zorundayız ve bahsettiğim çözüm bence bu iki zıt hareket arasında bir denge oluşturacaktır. Bence bu sistem Çin'in problemi zaman içerisinde çözecektir.

Demokratik ve adil bir Çin isteyen Çin halkının karşı karşıya bulunduğu en büyük problem nedir?

Herhangi bir haktan yararlanamayan, sorunları çözmek için herhangi bir mecraya sahip olmayan Çin halkı için bence en büyük problem insan hakları. Siyasi haklara sahip değiller ve yasal mecralarda da (yasama, yürütme, yargı) hükûmete karşı bir güçleri yok. Bunun sonucu olarak yolsuzluk had safhaya varmış ve Çin'in her yerinde evrensel hâle gelmiş ve giderek daha da ciddi bir boyut kazanıyor. Zengin ve fakir arasındaki uçurum her gün biraz daha büyüyor. Sosyal adaletsizlik Çin'deki en büyük problem ama sosyal adaletsizliğin kökeni insanların politik haklarının olmamasından kaynaklanıyor.

Doğu Türkistan meselesi için ne gibi bir çözüm önerirsiniz? Farklı seviyelerde özerklik öngören federatif bir sistemden bahsettiniz. Bu sistemde Doğu Türkistan'ın konumu nasıl olur?

Uygur halkının Çin Komünist Partisi'nin elinde çektiği acıları gayet iyi biliyorum. Çin'in büyük çoğunluğunu oluşturan bizler de çok acı çektik ama bence azınlıklar, azınlık oldukları için, bir kat daha fazla acı çektiler. Doğu Türkistan'ın durumu şu ki, ekonomik sınıf çizgisi ve sosyal sınıf çizgisi etnik grup çizgisiyle kesişiyor; çoğunluğun en üst tabakada, Uygurların ise en alt tabakada olduğu bir denklem ortaya çıkıyor. Bu da kesin olarak göstermektedir ki, burada bir ırk diğer bir ırkı sömürmekte ve baskı uygulamaktadır. Onların özgür olma isteklerine olumlu bakıyorum ancak realiteyi göz ardı edemeyiz. Az önce bahsettiğim farklı derecelerde özerklik öngören federasyon sistemi en iyi çözümdür. Çünkü iki zıt hareket arasında bir denge oluşturmak gerekir. Peki, bu yüksek derecede özerklik ne demek? Bana göre Uygurlar millî bir devlet iddiasından vazgeçmeliler. İç işlerinde özerk, dış işlerinde ise Çin'e bağlı olmalılar.

Bunun karşılığında bölgesel olarak her türlü hakka ve güce sahip olmalılar. Resmi dilleri de Çince değil Uygurca olmalı. Yargı sisteminde de değişiklikler yapılmalı, mesela o bölgede işlenen herhangi bir suç bölgenin kendi mahkemelerinde görülmeli ve yargılanmalı. Ayrıca bölge halkı kendi doğal kaynakları üzerinde söz sahibi olabilmeli. Doğal kaynakların nasıl kullanılacağı ve ekolojik problemlere karşı nasıl çözümler geliştirilmesi gerektiğine bu bölgenin parlamentosu karar vermeli. Başka bir bölgenin yönetimi bu kaynakları kullanmak isterse bölge parlamentosundan izin almalı ve gerekli bedeli ödemeli.

Göç meselesine gelince, aynı ülkede yaşayan insanları ülkedeki herhangi bir bölgeye girmekten alıkoyamazsınız. Başka bir bölgeden olan insanlardan kendi bölgenize girebilmeleri için vize isteyemezsiniz, bu çok mantıksız bir talep olur ve bu serbest dolaşım hakkının ihlalidir. Tüm dünyada serbest dolaşım hakkı olmalıdır ve Çin'de de olmalıdır. Dil konusunda ise -bazı Uygurlar bu konuda endişeliler- eğer insanların Uygur bölgesine serbest bir şekilde girmesine izin verilirse kendi topraklarında azınlık kalacaklarından kaygı duyuyorlar. Ama bence buna hiç gerek yok. Eğer resmî dil Uygurca olursa çok az Çinli bu bölgeye gidecektir; çünkü dil yüzünden ekonomik rekabette, akademik çalışmalarda vb. dezavantajlı olacaklardır. Bunun sonucunda Uygurca bilmeyen insanlar doğal olarak o bölgeye gitmeyi tercih etmeyeceklerdir ve orası hep Uygur ağırlıklı bir bölge olarak kalacaktır. Tıpkı Kanada'daki Quebec bölgesi gibi. Quebec'de resmî dil Fransızca yani Quebec'e giden herkes iş yapabilmek için, eğitim alabilmek için, idari sistemde yükselebilmek için bu dili konuşmak zorunda. Bu nedenle dil çok önemli. Evet, farklı derecelerde özerklik içeren federasyon sisteminden bahsederken böyle bir tablo öngörüyoruz.

Çin halkı Doğu Türkistan'da veya Tibet'te olup bitenlerden ne kadar haberdar?

Çok az bilgileri var; çünkü Çin hükûmeti Tibet ve Sinjang Özerk Bölgesi ile alakalı gerçekleri kontrol etmek için çok sıkı çalışıyor. Böylelikle halkı kışkırtıp kendi politik menfaatleri doğrultusunda kullanabiliyor. Çin halkı hükûmetteki yozlaşma, eğitim sistemi, sağlık sistemi, çevresel önlemler gibi yerel problemleri çok iyi anlıyor ama Sinjang Özerk Bölgesi, Tibet hatta

ABD veya Avrupa ile uluslararası ilişkilerin onların günlük yaşamlarında hemen hiç yeri yok. Dolayısıyla insanların bu konularda bizzat bilgi edinmek gibi güçlü istekleri de yok. Sadece Çin hükümetinin sağladığı bilginin pasif alıcıları konumundalar. Çin hükümetinden ne duyuyorlarsa ona inanıyorlar. Tibetlilerin ve Uygurların, Çin'den ayrılmaya çalıştıklarını, kötü niyetli olduklarını, Çin halkına karşı nefret beslediklerini düşünüyorlar. Ben her zaman Çin Komünist Partisi'nin eline koz vermememiz gerektiğini söylerim, eğer bunu yaparsak onlar da bizi bölmeye devam ederler. Hep birlikte Çin'deki gerilimi, farklı halklar arasındaki düşmanlığı azaltmak için çalışmalıyız. Ancak bu şekilde herkesin gerçekten paylaştığı bir demokrasi mefhumuna sahip olabiliriz, çünkü demokrasi olmazsa kimse'nin bir geleceği olamaz.

Beş yıl tutuklu kaldınız. Siyasi tutuklu olarak hapisanede günlük rutininiz nasıldı?

Ben siyasi suçluların tutulduğu en meşhur hapisane olan Pekin'deki Chin Chin Hapishanesi'nde kaldım. Çin'de oraya Bastille de derdik -Fransa'daki meşhur hapisane. Hapse ilk girdiğimde ortam çok katıydı, hücre hapsinde tutuluyordum. Tek başıyındım; okuyacak kitabım, yazacak kalem ve kâğıdım, konuşacak herhangi biri yoktu ve yakınlarımdan ya da arkadaşlarımdan haber alamıyordum. Yaklaşık 15 ay boyunca hücrede tutuldum. Aklımı yitirmemek için zihnimde şiirler yazmaya başladım. Hatıralarıma sığındım. Aklımı kaybedeceğimden korkuyordum ve 40'tan fazla şiir yazıp aklımda tuttum. İfade mi yazmam için nihayet kalem kâğıt verdiklerinde, yazdığım ilk şey o şiirler oldu. Hapishanede kaldığım süre boyunca şiir yazmaya devam ettim. Böylelikle toplamda 120'den fazla şiirim oldu. Geçen yılın başlarında, hapishanede yazdığım şiirlerim Hong Kong'da yayımlandı. Şu an İngilizceye çevriliyor.

Daha sonra uluslararası arenadan baskılar gelmeye başladı, özellikle ABD'den. Amerikan Kongresi'nde hakkımda iki kere karar çıktı. Başkan Bush ve Bakan Rice, Çinli meslektaşlarına iki kere benim duruşmamdan bahsetti. Mezun olduğum iki üniversitenin -Berkeley ve Harvard- profesörleri benim için harekete geçti. Baskılar etkili oldu ve Çin hükümeti mahkûmiyet süremi kısaltmak zorunda kaldı. Herkes çok daha uzun süre tutulacağımı düşü-

nüyordu ancak uluslararası toplumdan gelen baskılar sonucunda mahkûmiyet sürem beş yıla sınırlı tutuldu. Bu, uluslararası desteğin gücünü gösteren çok küçük bir örnek aynı zamanda.

Rabia Kadir otobiyografisini yazdığı kitabında hapse atıldığı sırada işçi kamplarına tanık olduğunu söylüyor. Siz benzer bir şey yaşadınız mı?

Uluslararası baskılar sonucu benim hapis sürem ve mahkûmiyet şartlarım giderek iyileşti. Sonunda Pekin'deki İki Numaralı Hapishane'ye gönderildim. Burada diğer mahkûmlarla ve gardiyanlarla iletişim kurmak konusunda çok daha özgürdüm. Diğer mahkûmlara İngilizce, matematik, ekonomi, mantık gibi dersler vermeyi önerdim. Kendi başıma bir mantık ders kitabı yazdım, bir basketbol takımına koçluk yaptım, kaligrafi ve İncil çalıştım. Mahkûmların çoğu benim öğrencim oldu ve bana çok yardımları dokundu. Durumumu destekleyen bazı polisler de bana yardım etti. Bazı belgeleri, yazılarımı, şiirlerimi ve mektuplarımı gizlice dışarıya göndermeme yardımcı oldular. Mahkûmiyetimin ikinci yarısı nispeten daha kolay geçti.

Ön planda bir rejim muhalifi olarak Çin hükûmetinden yakınlarınıza ya da şahsınıza yönelik açık bir tehdit hissediyor musunuz?

Evet, çeşitli şekillerde. Beni internet üzerinden takip ediyorlar, e-mail adresimi ele geçirmeye çalışıyorlar ve peşime adam takıyorlar. Belki de arkadaşlarımdan bazıları onlara bilgi sağlıyor, bunu bilemiyorum. Bizim stratejimiz her şeyi açık ve aleni bir şekilde yapmak. Gizli bağlantılarımız yok. Yaptığımız her şey açık ve barışçıl. Bu alanda Çin hükûmetinden daha güçlüyüz. Çin hükûmeti her zaman şiddet kullanır, şiddetle tehdit eder; gizlilik, karanlık, kapalı kapılar arkasında yapılan toplantılar... Biz her şeyi şeffaf bir şekilde yaparız, bu nedenle endişelenmiyorum. Bence Çin hükûmeti ile iş birliği içinde olan o insanlar da günün birinde bizim tarafımıza geçecekler.

Yabancı ülkeler Çin hükûmetine demokrasi yönünde bir adım atması için baskı yapmalı mı yoksa değişim talebi Çin halkının kendisinden mi gelmeli?

Çin'de demokrasi içeriden neşet etmeli ancak uluslararası seviyede destek de çok önemli. Çin hâlihazırda tüm dünyaya açık,

dünya ile entegre olmaya istekli. Başta ekonomik olmak üzere bunun çok farklı sebepleri var. Yani Çin her şeyi yapabilir ama tekrar kapılarını dünyaya kapatamaz ve Çin için uluslararası etkileşim artık kaçınılmaz.

Normal zamanlarda yabancı hükûmetler belki çok sınırlı bir rol oynayabilirler, Çin'deki demokratik gelişime çok sınırlı seviyede destek olabilirler ama zor zamanlar geldiğinde mesele 1989 gibi, uluslararası toplum çok kritik bir rol oynayabilir. Uluslararası toplumun Çin'deki demokratik unsurlara destek vermesine ihtiyacımız var. Bu destek ve tanınırlık suyun akışını doğru yönde değiştirebilecek bir etki yapabilir ki bu çok önemli. Uluslararası desteğin önemini kesinlikle küçümseyemeyiz.

Çin Komünist Partisi içerisinde reformist bir tavır bekliyor musunuz? Yeni nesilden umudunuz var mı?

Her zaman umudum var ama onlara güvenmiyorum. Çin hükûmeti biz yeterince güçlü olmadığımız için hâlâ bu konumda. Eğer yeterince güçlü olursak parti içindeki güç savaşları da daha aleni hâle gelecektir. Çin Komünist Partisi bölünecek ve ortaya çıkan iki gruptan biri yardımımızı istemek için bize gelecek ve bu da bize Çin'i değiştirme fırsatı verecek.

EK 2

ÇİN HALK CUMHURİYETİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

Resmî adı: Çin Halk Cumhuriyeti

Başkent: Pekin

Yüz ölçümü: 9.596.961 km² (Türkiye yüz ölçümünün 12 katı)

Komşuları: Afganistan, Bhutan, Burma, Hindistan, Kazakistan, Kuzey Kore, Kırgızistan, Laos, Moğolistan, Nepal, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Vietnam

Yönetim biçimi: Komünist tek parti yönetimi

İdari yapı: 23 eyalet, özerk statüde 5 bölge ve 4 belediye

Nüfus: 1.370.536.875 (Kasım 2010 resmî nüfus sayımı)³¹⁸

Şangay: 18,4 milyon; Pekin: 17,4 milyon; Chongqing: 12,07 milyon; Guangzhou: 12 milyon; Tianjin: 10,7 milyon; Wuhan: 8,5 milyon (2008)³¹⁹

Etnik yapı: %91,5 Han Çinli; %8,5 Zhuang, Mançu, Hui, Miao, Uygur, Tujia, Yi, Moğol, Tibetli, Buyi, Dong, Yao, Koreli ve diğerleri (2000 yılı resmî nüfus sayımı). Ülkede resmî olarak tanınan 56 etnik grup bulunmaktadır.

Dil: Çince ya da Mandarin (Putonghua, Pekin Çincesi), Yue, Wu, Minbei, Minnan, Xiang, Gan, Hakka ve Uygur, Moğolca, Tibetçe ve diğer yerel diller.

318 National Bureau of Statistics of China, "Communiqué of the National Bureau of Statistics of People's Republic of China on Major Figures of the 2010 Population Census", http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20110428_402722244.htm (Mayıs 2012).

319 Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği, "Bilgi notları/Çin Halk Cumhuriyeti Hakkında Temel Bilgiler", <http://pekin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121261> (Mart 2012).

Coğrafi özellikler

Çin Halk Cumhuriyeti Asya kıtasının doğusunda, Pasifik Okyanusu'nun batı kıyısında yer almaktadır. Yaklaşık 9,6 milyon km²lik yüz ölçümü ile Rusya ve Kanada'dan sonra dünyanın en büyük üçüncü ülkesidir. Topraklarının kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 5.500 km'dir. Sınırları devasa kara kısmının yanı sıra 5.400 adanın bulunduğu geniş bir deniz alanını da içermektedir.

Ülkenin üçte ikisi dağlıktır. Güneybatısında bulunan Tibet Platosu "dünyanın çatısı" olarak adlandırılır ve ortalama 4.000 metrenin üzerinde rakıma sahiptir. Başlıca sıradağları Himalayalar, Tanggula, Bayanhar, Hengduan, Daxue gibi dağ sistemleridir. 6,75 milyon hektarı su ürünleri yetiştirilmesi için uygun olan 17,47 milyon hektarlık tatlı su alanına sahiptir. Zengin su enerjisi kaynakları vardır ve dünyada hidroelektrik enerji potansiyeli açısından lider konumdadır. Yangtze, Çin'in en büyük, dünyanın da Nil ve Amazon nehirlerinden sonra üçüncü büyük nehridir. Ülkede bir kilometrekarenin üzerinde 2.800'den fazla doğal göl bulunmaktadır.

İklim

Coğrafi büyüklüğü sebebiyle bölgeden bölgeye iklim, hava sıcaklıkları ve yağış miktarlarında büyük farklılıklar görülür. Ülkenin büyük bölümünde ılıman iklim görülürken güney kesimlerinin bir bölümü tropikal ve astropikal iklime girer, en kuzeyinde ise kutup iklimi özelliklerine rastlanır. Güneyden kuzeye ülke toprakları yağış açısından nemli, yarı nemli, yarı kurak ve kurak olarak sınıflandırılabilir.

İdari yapı

Ülke doğrudan merkezi hükûmetin yönetimi altında bulunan 23 eyalet, 5 özerk bölge (Sinjang Uygur, İç Moğolistan, Ningxia Hui, Xizang Tibet, Guangxi), merkeze doğrudan bağlı 4 şehir belediyesi (Pekin, Tianjin, Şangay, Chongqing) ve geniş özerkliğe sahip 2 özel idari bölgeden (Hong Kong ve Makau) oluşan bir yapıya sahiptir.

Çin Cumhuriyeti yönetimi altındaki Tayvan, Çin ana karasının güneydoğusunda Fujian eyaletinin karşısında yer alır. 36.000 km² yüz ölçümüne sahip 80 ada ve adacıktan oluşmak-

Pekin,
Tiananmen
Meydanı,
Yasak Şehir
girişi

tadır. 1949 yılında Komünist Parti'den kaçan cumhuriyetçiler Tayvan Adası'na gelmişlerdir. Günümüzde Tayvan *de facto* olarak bağımsız bir ülke olmasına rağmen, Çin Komünist Partisi tarafından Çin Halk Cumhuriyeti'nin toprağı olarak kabul edilmekte ve bağımsızlığı tanınmamaktadır. Çin Cumhuriyeti ile resmî diplomatik ilişki kuran sadece 23 ülke bulunmaktadır. Türkiye de Tayvan'ı tanımayan ülkeler arasındadır.

Devlet yapısı

Devlet, Çin Komünist Partisi'nin tekelindedir. Çin Komünist Partisi 1921 yılında kurulmuştur. Bugün 71 milyon civarında üyesi bulunmaktadır. Parti ülkenin tek siyasi hâkimidir ve Merkez Komite, Merkez Politik Büro, Politbüro, Daimi Komite, Genel Sekreterlik gibi organlardan oluşur. Partinin genel sekreterlik görevini yürüten kişi, aynı zamanda devlet başkanıdır. Çin Komünist Partisi güdümünde sekiz parti daha bulunmaktadır. Ülkede muhalefet partisi yoktur. Yasama erki 2.985 üyeli Ulusal Halk Kongresi'ne aittir. Kongre eyaletlerden, özerk bölgelerden, doğrudan merkeze bağlı şehirlerden, özel idari bölgelerden ve silahlı kuvvetlerden seçilen temsilcilerden oluşmaktadır. Ulusal Halk Kongresi, Çin Komünist Partisi şemsiyesi altındadır. Beş yıllık dönem için seçilir, yılda bir kez mart ayında toplanır. Demokratik seçim uygulaması yoktur.

Ulusal Halk Kongresi üyeleri fiilen atama yöntemi ile belirlenmektedir.³²⁰

Nüfus

Çin, 2010 yılı itibarıyla 1.370.536.875'e (Kasım 2010 resmî nüfus sayımı) ulaşan nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkesidir. Nüfusun yaklaşık %39'u şehirlerde, %61'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfusun en yoğun olduğu doğu bölgelerinde kilometrekare başına yaklaşık 400, orta kesimlerde ise yaklaşık 200 kişi düşmektedir. En az nüfus yoğunluğuna sahip batı sınır bölgelerinde ise kilometrekareye yaklaşık 10 kişi düşmektedir. Yakın bir döneme kadar nüfusun büyük kısmı kırsal kesimde yaşarken sanayi alanındaki gelişmeyle birlikte 90'lı yılların başlarından itibaren bu durum değişmeye başlamıştır.

Etnik yapı

Çin hükûmeti resmî olarak 56 etnik grubun varlığını kabul etmektedir. Buna göre Hanlar nüfusun yaklaşık %91,5'ini (1,1 milyar), Mançu, Kazak, Kırgız, Uygur, Özbek, Tibetli, Hui, Moğol, Koreli gibi 55 azınlık grubu da nüfusun %8,5'ini (200 milyon) oluşturmaktadır. Han Çinliler dışındaki etnik gruplar ulusal azınlıklar olarak adlandırılmaktadır. Han Çinliler tüm Çin genelinde yayılmış olmakla birlikte özellikle Sarı Nehir ve Yangtze Nehri vadilerinin orta ve aşağı kesimlerinde ve Kuzeydoğu Platosu'nda yaşarlar. Azınlıklar da İç Moğolistan, Doğu Türkistan (Sinjang), Tibet, Guangxi, Ningxia, Heilongjiang, Jilin, Liaoning, Gansu, Qinghai, Sichuan, Yunnan, Guizhou, Guangdong, Hunan, Hubei ve Fujian olmak üzere çok geniş bir alanda yaşamaktadır.

Dil

Etnik grupların çok oluşu ülkede konuşulan dillerin sayısını arttırmakla birlikte en yaygın olarak konuşulan dil resmî dil, standart Mandarin de denilen Pekin lehçesinin esas alındığı Mandarin dilidir. Bu dili kullanan Hui ve Mançular dışındaki 53 azınlık grubunun tamamının kendi dilleri vardır. Bunların 29'u Han-Tibet dil ailesine, 2'si de Hint-Avrupa dil ailesine;

320 Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği, "Bilgi notları/Çin Halk Cumhuriyeti Hakkında Temel Bilgiler".

Pekin,
Cennet
Tapınağı

Uygurca, Kazakça, Moğolca dâhil olmak üzere 17'si ise Altay dil ailesine mensuptur.

Din

Güvenilirliği tartışılır olsa da istatistikler nüfusun %71'inin herhangi bir dine inanmadığını göstermektedir. Nüfusun geri kalanının benimsediği başlıca dinler arasında Budizm, İslam, Hristiyanlık (Katoliklik, Protestanlık, Doğu Ortodoks Kilisesi), Taoizm, Şamanizm, Dongba dinleri bulunmaktadır. Hui, Uygur, Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Tacik, Dongxiang, Salar ve Bonan halkları İslam dinine; Tibetliler, Moğollar, Lhobalar, Monibalar, Tu ve Yugurlar Budizm'e mensupturlar.

Budizm'in Çin'e MÖ 1. yüzyılda Hindistan'dan geldiği tahmin edilmektedir. Tibet Budizmi (Lamalık) özellikle Tibet ve İç Moğolistan'da yaygındır. İslam'ın Çin'de yayılmaya başlaması da 7. yüzyılda olmuştur. Orta Asya üzerinden kara yolu ile kuzeybatı Çin'e ve deniz yolu ile güneydoğu limanlarına gelen Müslüman Arap ve Farsi tüccarlar İslamiyet'in burada yayılmasına vesile olmuşlardır. Çıkışı 2. yüzyıla dayanan Taoizm'de filozof Lao Zi'nin kişiliği ve öğretileri kutsal kabul edilmektedir.

Çin anayasası inanç özgürlüğünü garanti altına almaktadır. Bununla birlikte düzenli dinî faaliyetlerin, dinî kitap ve dergilerin basımının, ibadethane ve dinî okullar açılmasının keyfi

sınırlamalara tabi tutulduğu ülkede tam bir inanç hürriyeti politikası olduğunu söylemek imkânsızdır.

Tarih

Arkeolojik çalışmalardan edinilen bilgilere göre ilk Çin kültürü MÖ 2000 yıllarında başlamıştır. Çin tarihini sülale hâkimiyetleri şekillendirmiştir. Yabancı kavimler ve farklı kültürlerle etkileşim içerisinde olması sebebiyle ilk Çin kültürü oldukça zengindir. MÖ 1050'li yıllarda hanedanların Türk ve Tibet tesiri altında kaldığı görülmektedir. Bu dönemde bazı devlet idarecilerinin Türk asıllı olduğu konusunda görüşler ortaya atılmıştır. MÖ 2. yüzyıla kadar küçük feodal devletlerin birbirleriyle rekabet hâlinde olduğu Çin topraklarında, MÖ 220'de, Qin Hanedanlığı ilk defa siyasi birliği sağlamayı başarmıştır. Mutlak monarşi altında merkezi yönetimi sağlayan Qin Hanedanlığı böylece Çin'de erken emperyal dönemi başlatan hanedanlık olmuştur. Qinler, MÖ 206'da yerini Han Hanedanlığı'na bırakmıştır. Han Hanedanlığı zamanında ilk defa sistemli bir şekilde -Türklerin ilk devirleri için de kaynak teşkil eden- bazı tarih kitapları yazılmıştır. Dört asır ayakta kalan Han Hanedanlığı devri, bugün Çin'de nüfusun çoğunluğuna atfedilen "Han Çinli"lik kavramının dayandırıldığı bir dönemdir ve Çin'in altın çağları olarak nitelendirilmektedir.

Tang Sülalesi'nin hâkim olduğu 618-906 yılları arasında Çinliler Türklerle yaptıkları büyük savaşlar sonunda Türkistan'a girmeyi başarmıştır. Aynı tarihlerde Asya kıtasında Arap ordularının akınlarıyla birlikte İslamiyet de yayılmaya başlamıştır. Çin'de önce Müslüman tüccarlar vasıtasıyla tanınan İslamiyet, İslam ülkeleriyle Çin arasındaki siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak daha hızlı bir şekilde yayılmıştır. 751 yılında Çin ile Abbasileri karşı karşıya getiren ve Çin ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlanan Talas Savaşı, İslamiyet'in bu bölgedeki Türkler arasında yayılışını hızlandırırken Çin'in Orta Asya'daki nüfuzunu da sona erdirmiştir.³²¹

Çin'de 10 ayrı sülalenin kendi hâkimiyetlerini ilan ettiği 10. yüzyılın ilk yarısında siyasi birlik bozulmuş, 13. yüzyılın ikinci yarısında ise Moğol hâkimiyeti bölgede belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Gerek kültür gerekse nüfus

321 "Çin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 8, İstanbul: 1993, ss. 321-322.

Pekin,
Çin Seddi

açısından Moğol Devleti'nde Türk ve diğer yabancı unsurların etkisi oldukça fazla olmuştur. Moğolların yıkılışında dini-iktisadi etkenlerin yanı sıra Çinlileri devlet yönetiminden dışlamaları da etkili olmuştur. Bu sebeple Çin'de Moğollardan sonra güçlü bir milliyetçi şuur oluşmaya başlamıştır. 1644'te idareyi ele geçiren Mançu Hanedanlığı döneminde yayılcı niteliğini sürdüren Çin, Orta Asya'da Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Hanedanlığın zayıflamaya başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise sömürge arayışındaki Avrupalı imparatorluklar Çin'de nüfuzlarını iyice arttırmışlardır. Savaşlar, ağır vergiler, kıtlık ve nüfus patlaması gibi sebeplerle ekonomik yapının sarsılması üzerine imparatorluk tebaası arasında huzursuzluklar baş göstermiştir. 1850'den sonra yaygın isyanlar başlamış, özellikle Müslüman toplulukların çeşitli eyaletlerdeki isyanları bu devrin en önemli olayları olmuştur. Shaanxi, Gansu, Qinghai ve Ningxia'da Çinli Müslümanlar, Doğu Türkistan'da da Yakup Han liderliğinde Müslüman Türkler üstünlük sağlamış, ancak hâkimiyetleri uzun sürmemiştir.

1911'de Mançu Hanedanlığı'nın dağılmasıyla Çin'i 2000 yılı aşkın bir süreyle yönetmiş olan monarşik sistem yerini Sun Yat-Sen liderliğinde kurulan milliyetçi cumhuriyet rejimine bırakmıştır. Çin'in kuzeyinde ise Mao Zedong'un önderliğinde Marksist komünist bir halk hareketi etkili olmuştur. Bu dö-

nemde komünistler ve milliyetçiler birbirine rakip iki ideoloji olarak öne çıkarken 1937'de başlayan Japon işgaline karşı iş birliği içerisinde olmuşlar, Japonların yenilgiye uğratılmasından sonra ise yıkıcı bir iç savaşa sürüklenmişlerdir. İç savaş sırasında komünistlerin özellikle toprak reformu gibi ekonomik vaatleri köylüler arasında memnuniyet uyandırmış ve iç savaşta Mao'ya büyük bir avantaj sağlamıştır. Üç yıl süren savaşın sonlarına doğru komünistler üstünlüğü ele geçirmiştir. 1 Ekim 1949'da Pekin'de ilan edilen Çin Halk Cumhuriyeti'nin danışma meclisi Mao'yu hükümet başkanı seçmiştir. Mücadeleyi kaybeden Milliyetçi Parti ise Formoza Adası'nda Çin Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kendi toprağı olduğunu iddia ettiği Formoza ve yakınlarındaki Penghu, Kinmen ve Matsu adaları bugün *de facto* Çin Halk Cumhuriyeti'nden bağımsız, Çin Cumhuriyeti tarafından yönetilmektedir.

1950'lerde Sovyetlerle ittifak, 1960'lı yıllarda Büyük Atılım ve Kültür İhtilali gibi toplumsal travmatik sonuçlar doğuran sosyalist programlarla birlikte radikalizm ve izolasyonizm, 1970'lerde ise ekonomik reformlarla birlikte dünyaya açılma, Çin Halk Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasında etkili olmuştur. 1980'ler sonrasında Çin, iç ve dış politikada ideolojik hedeflerden ziyade ekonomik kalkınmaya odaklanmıştır. Bu dönemde daha çok serbest pazar eksenli ekonomik kalkınma politikalarının benimsenmesiyle birlikte, 1990'ların başından itibaren Çin, Asya'da sürekli yükselen bir güç olarak öne çıkmaya başlamıştır.³²²

Çin'de İslamiyet

İslamiyet 7. yüzyıldan itibaren Arap ve İranlı tüccarlar vasıtasıyla İpek Yolu ve Hint Okyanusu gibi ticaret yolları üzerinden Çin'e girmeye başlamış ve ilk olarak güney ve doğu kıyı bölgelerine yerleşmiştir. Moğol istilasından sonra Türkler başta olmak üzere çeşitli Orta Asya kavimleri İslamiyet'i seçmiş ve Çin'in iç bölgelerine yerleşmişlerdir. 19. yüzyıldaki Mançu İmparatorluğu hâkimiyeti sırasında Müslüman kavimlere yapılan zulüm ve baskılar, Çin'de İslamiyet'in en zor dönemlerinden birinin yaşanmasına sebep olmuştur.

Bugün Çin'de yaşayan 56 etnik gruptan 10'u Müslüman olup bunlardan Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar ve

322 Konya Ticaret Odası, "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu", s. 3.

Salarlar Türk ırkındandır. Kansu bölgesindeki Dongxianglar ve Bonanlar Moğol; Tacikler ise Fars asıllıdır. Çin kökenli Müslümanlar olan Huiler başta Kansu, Doğu Türkistan, Ningxia, Qinghai ve Gansu olmak üzere ülkenin birçok eyalet ve şehirlerinde, bazı yerlerde toplu bazı yerlerde dağınık bir hâlde bulunmaktadır. Doğu Türkistan hariç Çin'deki azınlık Müslümanlar, diğer ülkelerden gelen Müslüman göçü yoluyla değil, nesiller boyunca ihtida eden Çinlilerden oluşmaktadır. Bu bakımdan bir yandan gayrimüslim Çinlilerle Çin kültürünü paylaşıırken diğer yandan da onlardan farklı olarak tamamıyla İslam'ın inanç ve esaslarını benimsemektedirler. Çin'deki Müslüman topluluk hicri 1. yüzyıldan günümüze kadar 1350 yıl boyunca hiç kesintisiz varlığını sürdürmüştür.³²³

323 “Çin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 8, İstanbul: 1993, s. 328.

KRONOLOJİ

- 552-745:** Göktürk Hakanlığı batıda Aral Denizi'nden doğuda Baykal Gölü'ne tüm Orta Asya'ya hâkim oldu.
- 732-734:** Orhun Irmağı yakınlarında bugün Orhun Yazıtları ya da Göktürk Kitabeleri olarak bilinen Kül Tigin ve Bilge Kağan adına taş yazıtlar dikildi.
- 744-840:** Göktürklerin dağılmasıyla birlikte Uygurlar Kutluk Bilge Kül Kağan önderliğinde Uygur Hakanlığı'nı kurdular. Karabalsagun merkezli Uygur Hakanlığı Altaylar'dan Gobi Çölü'ne kadar hâkim oldu.
- 751:** Talas Savaşı ile Türk boyları, Arap-İslam ordularının yardımıyla Çin kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Çinliler Orta Asya'dan tamamen çekilerek kendi anavatanlarına kapandı.
- 850-1250:** Turpan ve çevresinde Uygur İdikut (Koço) Devleti hâkim oldu.
- 850-1212:** Karahanlı Devleti Orta Asya ve Maverâünnehir üzerinde hâkim oldu.
- 944:** Karahanlı Hakanı Satuk Buğra Han İslamiyet'i kabul etti.
- 1069:** Balasagun Uygurlarından Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig* adlı eserini Doğu Karahanlı kağanının naibi Tabgaç Buğrahan'a takdim etti.
- 1074:** Kaşgarlı Mahmut *Divânü Lugâti't Türk* adlı eserini Bağdat halifesi Muktedir'e sundu.
- 1212:** Karahanlı Devleti Karahitayların saldırılarıyla dağıldı.
- 1219:** Bugünkü Doğu Türkistan topraklarının tamamı Cengiz Han'ın önderliğindeki Büyük Moğol İmparatorluğu'na ilhak edildi.

- 1227-1370:** Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay Han'ın adını taşıyan Türkleşmiş Çağatay Hanlığı Maverainnehir ve Altışehir çevresinde egemen oldu.
- 1271-1368:** Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han önderliğinde Moğol Yuan Hanedanlığı Çin topraklarını kontrol altına aldı.
- 1514-1678:** Türkleşmiş son Çağatay hanlığı olan Seidiye Hanlığı Altışehir çevresinde egemen oldu.
- 1552:** Rus Çarlığı Altın Orda Devleti'nden ayrılarak müstakil bir devlet hâline gelen Kazan Hanlığı'nı ele geçirdi.
- 1556:** Rus Çarlığı 1466'dan itibaren müstakil olarak varlığını sürdüren Astrahan Hanlığı'nı ele geçirdi.
- 1556-1582:** Rus Çarlığı Volga ve Ural nehirlerini ele geçirerek Hazar Denizi'ne ulaştı. Doğuya yayılması devam etti ve Sibirya'yı istila etti.
- 1678-1755:** Altışehir'de Hocalar dönemi yaşandı.
- 1680:** Mançu İmparatorluğu Tibet, Moğolistan ve tüm Çin kıtasına hâkim oldu.
- 1758-1760:** Mançu İmparatorluğu Cungarya ve Altışehir'in tamamını işgal etti.
- 1760-1863:** Doğu Türkistan Mançu İmparatorluğu'na bağlı bir müstemleke olarak kaldı.
- 1839-1842:** Birinci Afyon Savaşı yaşandı. Mançu İmparatorluğu İngiltere karşısında büyük bir mağlubiyete uğradı. Savaş sonrasında yapılan anlaşmalar sonucunda da Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı.
- 1853:** Rus Çarlığı Tatar Kırım Hanlığı'nın başkenti Akmescit'i işgal etti.
- 1853-1876:** Ruslar Fergana Havzası'nda Hokand Hanlığı'nı ortadan kaldırdı, Altay bölgesi ile Tanrı Dağları Havzası'nın batı kısımlarına kadar nüfuz etti.
- 1867:** Rus Çarlığı'na bağlı olarak Türkistan Valiliği ihdas edildi.
- 1865-1877:** Yakup Han Tarım ve İli havzalarında Çin ordusunu yenilgiye uğrattı ve geri çekilmeye zorladı. Çin asıllı Müslümanları kendisine tabi kıldı. Merkezileşmeyi sağladı. Kaşgar'da hükümdarlığını ilan etti.
- 1873:** Yakup Han'ı temsilen Seyyid Yakup Han Töre İstanbul'da Sultan Abdülaziz'e beyatını sunarak Rusya, Çin ve İngiltere'ye karşı himaye ve yardım talebinde bulundu.

- Aralık 1877:** Yakup Han vefat etti.
- 1878:** Mançu ordusu batı sınırlarından girerek tüm Doğu Türkistan'a hâkim oldu ve Yakup Han Devleti'ne son verdi.
- 1884:** Doğu Türkistan "müstemleke" statüsü kaldırılarak Sinjang adıyla Mançu İmparatorluğu'nun 19. eyaleti ilan edildi.
- 1911-1912:** Çin'de 2000 yıl süren imparatorluk devri kapandı. Mançu İmparatorluğu dağıldı ve Nanking'de Sun Yat-Sen'in başkanlığında Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edildi. Yeni cumhuriyet hem savaş beyleriyle hem de kuzey şehirlerinde güçlenen Komünist Parti'yle mücadele etti.
- 1911-1928:** Doğu Türkistan'da Yang Zengxin'in valiliği dönemi yaşandı.
- 1917:** Çin Almanya'ya savaş ilan ederek I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri safında savaşa dâhil oldu.
- 1921:** Çin'de aralarında Mao Zedong'un da bulunduğu tüm komünist grupların temsilcileri Şangay'da ulusal kongre düzenleyerek Çin Komünist Partisi'ni kurdular.
- 1928-1933:** Doğu Türkistan'da Jin Shuren'in valiliği dönemi yaşandı.
- 1931-1945:** Japonya Çin'i işgal etti.
- 1931:** Kumul'da başlayan ayaklanmalar Turpan, Hoten, Altay ve Tarabagatay'a yayıldı.
- Kasım 1933-Ocak 1934:** Kaşgar'da kuruluşu ilan edilen Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti ancak üç ay dayanabildi.
- 1933-1943:** Doğu Türkistan'da Sheng Shicai'in valiliği dönemi yaşandı. Bu dönemde bölge fiilen Rusya'nın etki alanına girdi.
- 12 Kasım 1944:** Sovyet sınırına yakın İli, Altay ve Tarabagatay'da tarihe Üç Vilayet İnkılabı olarak geçen isyanlar sonucunda Ali Han Töre'nin liderliğinde Şarki Türkistan Cumhuriyeti ilan edildi.
- Ağustos 1949:** Şarki Türkistan hareketinin önde gelen siyasi liderleri ve ordu mensupları Ahmetcan Kasımi, Abdurreşit Eminov, Gani Kerimov, Osmancan Nasrı, İshakbey Mononov ve Abdülkerim Abbasov'u Pekin'e götüren uçağın Moskova'da düştüğü iddia edildi.
- 1949 Eylül:** Komünist Parti ordusu Doğu Türkistan'a girdi.

- 1949 Ekim:** Mao Zedong Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu resmen ilan etti. Milliyetçi Cephe Tayvan'a çekildi ve kendi hükûmetini kurdu.
- 1952:** Türkiye; Hindistan ve Pakistan'a göç eden yaklaşık 2.000 Uygur ve Kazak'ın sığınma başvurusunu kabul etti.
- 1953:** Türkiye; Pakistan ve Keşmir'e sığınan 900 Doğu Türkistanlıya sığınma hakkı tanıdı.
- 1954:** Mao'nun talimatıyla yarı-askerî Sinjang Üretim ve İnşa Birlikleri/Bingtuan kuruldu.
- Ekim 1955:** Doğu Türkistan eyalet statüsünden çıkarılarak Moğol, Kırgız, Kazak ve Hui alt idari birimleriyle birlikte Sinjang Uygur Özerk Bölgesi adı altında doğrudan merkezi hükûmete bağlandı.
- 1958-1961:** Mao'nun Büyük Atılım ekonomik planı ile tarım kolektifleştirildi, endüstriyel üretime ağırlık verildi. Yürürlükten kaldırıldığında 20 ila 30 milyon insan açlık ve kıtlık sebebiyle hayatını kaybetmiş bulunuyordu.
- 1959:** Sovyet uzmanların yardımıyla Doğu Türkistan toprakları içerisinde bulunan Lop Nur'da nükleer deneme üssü kuruldu.
- 1959-1962:** Binlerce Uygur, Kazak ve Kırgız, kitleler hâlinde başta Kazakistan olmak üzere Sovyet cumhuriyetlerine iltica etti.
- 29 Nisan 1965:** Doğu Türkistan bağımsızlık hareketinin önde gelen isimlerinden Mehmet Emin Buğra Ankara'da vefat etti.
- Mayıs 1966-Ekim 1976:** Mao'nun mimarı olduğu Kültür Devrimi ile komünist rejime muhalif unsurlar siyasi, kültürel ve ekonomik bir tasfiye kampanyasıyla toplama kamplarına gönderildi.
- Ağustos 1971:** Diplomatik İlişki Kurulmasına Dair Ortak Bildiri anlaşmasının imzalanmasıyla Türkiye Çin'i resmen tanıdı.
- 1976:** Mao Zedong öldü.
- 1979:** Çin, reformist Deng Xiaoping'in başkanlığında ekonomik reformlarla başlayan süreçle birlikte izolasyonist politikasından vazgeçerek dış dünyaya açılmaya başladı. ABD ile ilk diplomatik ilişkiler kuruldu. Tek çocuk politikasını öngören nüfus planlaması yürürlüğe kondu.

Nisan-Haziran 1989: Komünist Parti'den tasfiye edilen reformist Hu Yaobang'a iade-i itibar isteyen binlerce işçi ve üniversite öğrencisinin Pekin'de Tiananmen Meydanı'nda yaptığı protestolar Çin ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Yaklaşık iki ay süren ve 4 Haziran'da ordunun müdahale ettiği gösterilerde 1.000'i aşkın insanın öldürüldüğü tahmin ediliyor.

5 Nisan 1990: Barın katliamı: Kaşgar'ın güneyinde yaklaşık 20.000 nüfuslu Barın'da yaşanan ayaklanmaya karşı Çin ordusunun müdahale etmesiyle çok sayıda Uygur hayatını kaybetti.

Kasım 1991: Dönemin başbakanı Süleyman Demirel, İsa Yusuf Alptekin'le bir araya geldi. Görüşmede Demirel, "Çinlilerin Doğu Türkistan'daki kardeşlerimizi asimile etmesine izin vermeyeceği"ni belirterek konuyu BM gündemine getireceğini söyledi.

Mart 1992: İsa Yusuf Alptekin'i kabul eden dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerden sonra sıranın Doğu Türkistan'da olduğunu söyledi.

Mart 1992: Uluslararası Para Fonu (IMF) Çin ekonomisinin ABD ve Japonya'dan sonra en büyük üçüncü ekonomi olduğunu açıkladı.

17 Aralık 1995: İsa Yusuf Alptekin İstanbul'da vefat etti.

Nisan 1996: Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Şangay'da Şangay Beşlisi Örgütü'nün kuruluş belgesine imza attı.

5 Şubat 1997: Gulca katliamı: Uygurların kültürel kimlikleri ve dinî yaşantıları üzerinde artan baskılar neticesinde 15.000-20.000 civarı Uygur ayaklandı. Dünya Uygur Kurultayı'na göre en az 100 Uygur öldürüldü, yüzlercesi yaralandı ve gösterilerin akabinde 4.000'e yakın Uygur gözaltına alındı.

19 Şubat 1997: Deng Xiaoping öldü.

Aralık 1998: Dönemin başbakanı Mesut Yılmaz'ın imzasıyla Türk devletinin tüm birimlerine gönderilen gizli genelge ile Doğu Türkistan'la ilişkili dernek ve vakıfların faaliyetlerine hiçbir bakan ya da devlet görevlisinin katılmaması istendi.

- Nisan 2000:** Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Üç gün süren ziyaret sırasında ekonomi, enerji, siyasi nitelikli anlaşmalar imzalandı. Jiang Zemin'e Türkiye Cumhuriyeti Devlet Liyakat Nişanı verildi.
- Haziran 2001:** Özbekistan Şangay Beşlisi Örgütü'ne katıldı. Örgütün ismi Şangay İşbirliği Örgütü olarak değiştirildi.
- 11 Eylül 2001:** ABD'de sivil ve askerî binalar hedef alınarak bir dizi saldırı gerçekleşti.
- Ağustos-Eylül 2002:** ABD ve BM Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni uluslararası terörle ilişkili gruplar listesine aldı.
- Mart 2003:** Hu Jintao 10 yıldır devlet başkanlığını sürdüren Jiang Zemin'den görevi devraldı.
- Nisan 2004:** Doğu Türkistan Milli Kurultayı ile Dünya Uygur Gençlik Kurultayı tek bir organizasyon altında birleşti ve Dünya Uygur Kurultayı kuruldu.
- Mart 2008:** 20 yıl aradan sonra Tibet'te en şiddetli Çin karşıtı gösteriler yaşandı. Pekin Olimpiyatlarına beş ay kala farklı ülkelerdeki Tibetli aktivistler dünyanın dikkatini bölgeye çekmek için çeşitli eylemlere imza attı.
- Ağustos 2008:** Pekin Olimpiyat Oyunları düzenlendi.
- 2009:** Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 60. yılı törenlerle kutlandı.
- 24 Haziran 2009:** Cumhurbaşkanı Abdullah Gül beraberinde bakanlar, iş adamları ve bürokratlardan oluşan bir heyetle Çin'e resmî bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 5 Temmuz 2009:** Guangdong eyaletinde bir oyuncak fabrikasında çıkan kavgada Uygur işçilerin öldürülmesini protesto eden ve olayla ilgili bağımsız bir soruşturma açılmasını talep eden binlerce Uygur Urumçi'de sokaklara döküldü.
- Mart 2010:** İnternet arama motoru *Google*, sansür ve siber saldırılar sebebiyle Çin'den çekildi. *Google*, ocak ayında Çin'in önde gelen insan hakları aktivistlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının *Gmail* hesaplarına siber saldırılar yapıldığını açıklamıştı.
- Kasım 2010:** Nobel Barış Ödülü Çinli muhalif Liu Xiabao'ya verildi. Çin'in katılmasına müsaade etmediği törende Liu Xiabao'nun ödülünü sözcüsü Yang Jianli aldı.

- Şubat 2011:** Çin Japonya'yı geride bırakarak ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisi oldu.
- Mayıs 2011:** İç Moğolistan'da iki Moğol'un Han Çinliler tarafından öldürülmesinin ardından yüzlerce Moğol sokaklara döküldü.
- 18 Temmuz 2011:** Hoten'de bir polis karakoluna saldırı düzenlendi. Öldürülen iki polis dışında olayı gerçekleştirenler dâhil kimsenin kimliği açıklanmadı.
- 30 Temmuz 2011:** Kaşgar'da gece işlek caddelerden birinde bir kamyonu ele geçiren iki kişinin, aracı yolda yürüyen insanların üzerine sürdüğü ve 6 kişinin ölümüne, 28 kişinin yaralanmasına sebep olduğu açıklandı. Olaylar Sinjang Hükûmeti Basın Bürosu tarafından "terör saldırıları" olarak tanımlandı.
- 20-22 Şubat 2012:** Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkan Yardımcısı Xi Jinping, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Yedi yeni anlaşmanın imzalandığı görüşmelerde 2012'nin Türkiye'de "Çin Kültür Yılı", 2013'ün ise Çin'de "Türk Kültür Yılı" olarak kutlanacağı açıklandı.
- 7-11 Nisan 2012:** T.C. Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, beraberinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun da aralarında bulunduğu bakanlar, milletvekilleri, bürokratlar, iş adamları, akademisyenler ve basın mensuplarından oluşan kalabalık bir heyetle Çin'e resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun daveti üzerine gerçekleşen ziyaret 27 yıl aradan sonra başbakanlık düzeyinde yapılan ilk resmî ziyaret oldu.
- 19 Nisan 2012:** Sichuan eyaletinin Ngaba bölgesine bağlı Barma kasabasında iki Tibetli rahip bir kamu binası yakınlarında protesto amacıyla kendilerini ateşe verdi. 16 Mart 2011-19 Nisan 2012 tarihleri arasında kendini ateşe veren Tibetli rahip sayısı 35'e ulaştı.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Almas, Turgun. *Uygurlar*. İstanbul: Selenge Yayınları. 2010.
- Alptekin, İsa Yusuf. *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. C.1-2:1914-1995. 15. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005.
- Asena, G. Ahmetcan. *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık, Nisan 2009.
- Buğra, Mehmet Emin. *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*. İstanbul: Güven Basımevi, 1952.
- Cavelius, Alexandra. *Ejderha Savaşçısı Rabia Kadir*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.
- Cengiz, Kaşgarlı İsmail. *Kızıl Çin İşgalindeki Doğu Türkistan*. İstanbul: Doğu Türkistan Dergisi Yayınları, 1981.
- Dillon, Michael. *Xinjiang-China's Muslim Far Northwest*. Londra: RoutledgeCurzon, 2004.
- . *Xinjiang: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia*. Durham East Asian Papers, 1. 1995.
- Hayit, Baymirza. *Rusya ile Çin Arasında Doğu Türkistan*. Otağ Yayınları, Nisan 1975.
- İHH İnsani Yardım Vakfı. *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu*. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, Mart 2010.
- İlku, Ahmet Kemal. *Çin-Türkistan Hatıraları/Şanghay Hatıraları*. Gedikli, Yusuf (hızl.). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Karahoca, Amaç. *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*. İstanbul: Doğu Türkistan Dergisi Yayınları, 1981.
- Kazakbalası, G. C. *Göçten Sonra*. İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları, 1980.

- Kurban, İklil. *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- . *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Langlois, Georges. *20. Yüzyıl Tarihi*. İstanbul: Nehir Yayınları, Aralık 2000.
- Mahmûd el-Kâşgarî. *Dîvânü Lugâti't Türk*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, Mart 2007.
- Mahmutoğlu, M. Niyazi. *Doğu Türkistan Esaretteki Ülke*. Gökhan Öndin Eğitim Vakfı Yayınları, 1987.
- Oraltay, Hasan. *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*. İzmir: İstiklal Matbaası, 1961.
- Saray, Mehmet. *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi (Başlangıçtan 1878'e Kadar)*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Selected Works of Mao Tse-tung*. Vol. V. Pekin: Foreign Language Press, 1977.
- Shi, Qin. *Çin*. Pekin: Yeni Yıldız Yayınevi, 1997.
- Starr, S. Frederick (ed.). *China's Muslim Borderland Xinjiang*. M.E. Sharpe, 2004.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. Cilt 1. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Wasserstrom, Jeffrey N. *21. Yüzyılda Çin*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Yalçınkaya, Alaeddin. *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında 1856'dan Günümüze Türkistan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

Makaleler

- Al-Hada, Abd. "The Uighur of Xinjiang", *International Journal of Frontier Missions*. Vol. 2. No. 4. Ekim 1985.
- Chen, Yu-Wen. "Transporting Conflicts via Migratory Routes: A Social Network Analysis (SNA) of Uyghur International Mobilisation". Singapore: RSIS Centre for Non-Traditional Security (NTS) Studies for NTS-Asia. *Asia Research Paper*. No. 5. 2011, http://www.rsis.edu.sg/nts/HTML-Newsletter/Report/pdf/NTS-Asia_YuWen_Chen.pdf (Mayıs 2012), s. 7.
- Cliff, Thomas Matthew James. "Neo Oasis: The Xinjiang Bingtuan in the Twenty-first Century". *Asian Studies Review*. Mart 2009, Vol. 33, ss. 83-106.

- Çolakoglu, Selçuk. "Çin'in Ev Ödevleri", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*. 18 Temmuz 2009. <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1008> (14 Ekim 2009).
- . "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)". *Türk Sosyal Bilimler Derneği. 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*. ODTÜ Ankara, 23 Kasım 2001.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet. "Türkiye Çin İlişkisinde Doğu Türkistan", *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi TÜRK-SAM*. 7 Ocak 2005. <http://www.turksam.org/tr/a35.html> (Ağustos 2011).
- Gladney, Dru C. "China's National Insecurity: Old Challenges at the Dawn of the New Millennium", *2000 Pacific Symposium Asian Perspectives on The Challenges of China*. Washington D.C.: National Defense University. 7-8 Mart 2000. <http://www.ndu.edu/inss/symposia/pacific2000/gladneypaper.htm> (11 Aralık 2009).
- . "Islam in China State Policing and Identity Politics", *The Politics of Religion in Modern China: Making Religion Making the State*, (Ed. by Yoshiko Ashi and David L. Wank). Stanford University Press. California, 2008.
- . "Whither the Uighur?", *Harvard Asia Pacific Review*. 1999. Vol. 3. No. 1. ss. 11-16. http://www.hawaii.edu/dru/articles/whither_uighur.pdf (1 Şubat 2010).
- Grose, Timothy A. "Educating Xinjiang's Uyghurs: Achieving Success or Creating Unrest". University of Virginia. *The Virginia Consortium of Asian Studies (VCAS)*. Volume XI - Fall 2008. http://www.mbc.edu/faculty/dmetraux/vras/docs/Grose-Xinjiang_education.pdf (14 Temmuz 2011).
- Guerif, Valentine. "Making States, Displacing Peoples: A Comparative Perspective of Xinjiang and Tibet in the People's Republic of China", *Working Paper Series*. No. 61. University of Oxford. Refugee Studies Centre, Mayıs 2010. <http://www.scribd.com/doc/62045275/14/The-transformation-of-the-Uyghur-diaspora-toward-the-Tibetan-model> (17 Kasım 2011).
- Karaca, R. Kutay. "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Akademik Bakış*. 2007. Cilt. 1. Sayı. 1. ss. 219-245. <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-iliskilerinde-dogu-turkistan-sorunu-1236245932.pdf> (3 Ocak 2010).

- Laruelle, Marlene., S. Peyrouse. "Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia". Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. *China and Eurasia Forum Quarterly*. Volume 7. No. 1. 2009, ss. 93-119.
- Li, Hak Yin., Z. Wang. "Assessing China's Influence in Central Asia: A Dominant Regional Power?". The University of Nottingham, China Policy Institute. *Briefing Series*. Issue 53, Temmuz 2009.
- Li, Yuhui. "Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang". Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. *China and Eurasia Forum Quarterly*. Volume 7. No. 4. 2009, ss. 11-15.
- . "The Fallout of Ethnic Conflict in Xinjiang". Central Asia-Caucasus Institute Analyst. Ekim 2009.
- Moneyhon, Matthew. "Controlling Xinjiang: Autonomy on China's 'New Frontier'". *Asian-Pacific Law & Policy Journal*, University of Hawaii. Vol. 3. Issue 1. Winter 2002. http://www.hawaii.edu/aplpj/articles/APLPJ_03.1_moneyhon.pdf (28 Eylül 2010).
- Shichor, Yitzhak. "Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organizations and the Prospects for Eastern Turkestan Independence". *Central Asia and the Caucasus Journal of Social and Political Studies*. No. 6 (48), December 2007. http://huji.academia.edu/YitzhakShichor/Papers/228719/Limping_on_Two_Legs_Uyghur_Diaspora_Organizations_and_the_Prospects_for_Eastern_Turkestan_Independence (Mayıs 2010), s. 118.
- Strawbridge, David. "The Challenges of Bilingual Education in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region People's Republic of China". The Southeast Asian Ministers of Education Organization (SEAMEO). 2008. http://www.seameo.org/_ld2008/documents/presentation_document/strawbridge_xinjiang_challenges_of_bilingual_education.pdf (Ocak 2012).
- Tian, Robert Guang. "Cultural Rights and Uyghur Nationalism". *High Plains Society for Applied Anthropology*. Vol. 24. No. 2. 2004. <http://members.hpsfaa.org/secure/showarticle.cfm?detail=556> (2 Aralık 2009).

Tuğcu, Akif. "Turkish-Chinese Relations". Selçuk Çolakoglu ile yapılan röportaj. *Journal of Turkish Weekly*. 21 Şubat 2011. <http://www.turkishweekly.net/news/111982/-jtw-interview-turkish-chinese-relations.html> (27 Şubat 2011).

Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler. Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul: 2006.

Ansiklopediler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. "Çin". Cilt. 8. İstanbul: 1993.

----. "Döngen". Cilt. 9, İstanbul: 1994.

----. "Karahanlılar". Cilt. 24. İstanbul: 2001.

Raporlar

Amnesty International. "China's Anti-terrorism Legislation and Repression in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region". Mart 2002.

----. "Uighur Ethnic Identity Under Threat in China". 22 Nisan 2009. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/010/2009/en/e952496e-57bb-48eb-9741-e6b7fed2a7d4/asa-170102009en.pdf> (9 Kasım 2009).

----. "Document-China: Briefing for the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: 75th Session", Ağustos 2009. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/024/2009/en/8c548619-2d42-4207-89c3-6446ebf9d410/asa-170242009eng.html#0.3.Articles%20%20and%205:%20Racial%20discrimination%20against%20Tibetans%20outline> (14 Aralık 2009), s. 8.

----. "People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region". 31 Mart 1999. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/018/1999/en/75880894-e285-11dd-abce-695d390cceae/asa-170181999en.pdf> (1 Aralık 2009), s. 8.

----. "Urgent Action, Life Sentence for 18 year old-Unfair trial". 20 Nisan 2010.

Hands Off Cain. "2010 Report". 2010. <http://www.handsoffcain.info/bancadati/index.php?tipotema=arg&idtema=13310629> (7 Ekim 2010).

- Human Rights Watch. "China's Forbidden Zones Shutting the Media and Other 'Sensitive' Stories". 6 Temmuz 2009. <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/china0708web.pdf> (8 Eylül 2009).
- . "China: State Control of Religion". 1 Ekim 1997. <http://www.hrw.org/legacy/reports/1997/china1/> (23 Kasım 2009).
- . "We are even afraid to look for them' Enforced Disappearances in the Wake of Xinjiang's Protests". 20 Ekim 2009. <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/xinjiang1009web.pdf> (3 Aralık 2009).
- . "World Report 2010 Events of 2009". 2010. <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2010.pdf> (25 Ocak 2010).
- . "China's Forbidden Zones Shutting the Media and Other 'Sensitive' Stories". 6 Temmuz 2009. <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/china0708web.pdf> (8 Eylül 2009).
- İnsan Hakları Araştırmaları Derneği. "Çin Kayıplar, İnfazlar ve Ölüm Korkusunun Gölgesinde Uygurlar". Ankara: 2009.
- Konya Ticaret Odası. "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu". Haziran 2009. www.kto.org.tr/dosya/rapor/cin.pdf (3 Mart 2010).
- National Bureau of Statistics of China. "Communiqué of the National Bureau of Statistics of People's Republic of China on Major Figures of the 2010 Population Census". http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20110429_402722516.htm (Şubat 2012).
- . "Communiqué of the National Bureau of Statistics of People's Republic of China on Major Figures of the 2010 Population Census". http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20110428_402722244.htm (Şubat 2012).
- Reporters without Borders. "Press Freedom Index 2011-2012". <http://en.rs.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html> (Şubat 2012).
- Roundtable before the Congressional-Executive Commission on China. "Human Rights in Xinjiang: Recent Developments", U.S. Government Printing Office: 13 Şubat 2009. http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=111_house_hearings&dodid=f:48222.pdf (Aralık 2010).
- Congressional-Executive Commission on China. "Criminal Law of the People's Republic of China". U.S. Congress. <http://www.cecc.gov/pages/newLaws/criminalLawENG.php> (18 Ağustos 2011).

----. "Law of the People's Republic of China on Guarding State Secrets". U.S. Congress. <http://cecc.gov/pages/newLaws/prote-ctSecretsENG.php> (Aralık 2010).

Yalçın, Sevim, C. Türkay (hızl). "Urumçi Çin'in Batı Kapısı Sincan Uygur Özerk Bölgesi". T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara: Ağustos 2001.

Tez

Türköz, Ahmet. "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları", (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. 1998.

Bildiri

Çin Devlet Konseyi Basın Ofisi. "Doğu Türkistan' terör güçleri suçlarının sorumluluğundan kaçamazlar". Beijing: 2002.

Government White Papers. "History and Development of Xinjiang". Information Office of the State Council of the People's Republic of China. Pekin, Mayıs 2003. <http://www.china.org.cn/e-white/20030526/index.htm> (15 Kasım 2010).

İnternet Kaynakları

Bennet, Isabelle. "Media Censorship in China, Council on Foreign Relations". <http://www.cfr.org/china/media-censorship-china/p11515> (7 Mart 2011).

Central Intelligence Agency (CIA). "The World Factbook, (China maddesi)". <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.

China Factfile, "Mass Media", The Central People's Government of the People's Republic of China. http://english.gov.cn/2006-02/08/content_182637.htm (Şubat 2012).

Emet, Erkin. "Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri". (t.y.). *Doğu Türkistan Haber Merkezi*. <http://www.uygur.org/doguturkistan/TR/Tarih-2/tarih-2.html> (12 Aralık 2009).

Jiang, Shao. "Amnesty International UK Blogs". http://blogs.amnesty.org.uk/blogs_entry.asp?eid=7820 (1 Temmuz 2011).

- Marat, Erica. "Uyghur Diaspora Faces Government Pressure in Kyrgyzstan", August 13, 2009. http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=35406 (Aralık 2009).
- National Endowment for Democracy. <http://www.ned.org/>.
- Nuclear Threat Initiative. "Country profile/China/Nuclear". http://www.nti.org/e_research/profiles/China/Nuclear/index.html (22 Ocak 2010).
- . "Lop Nor Nuclear Weapons Test Base". <http://www.nti.org/facilities/710/> (22 Mayıs 2012).
- Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği. http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html (Ekim 2010).
- The Permanent Mission of Kazakhstan to the UN. "About the situation with the Uyghur Diaspora in the Republic of Kazakhstan". <http://kazakhstanun.org/press-releases/about-the-situation-with-the-uyghur-diaspora-in-the-republic-of-kazakhstan.html> (11 Ağustos 2011).
- The Xinjiang Production and Construction Corps. <http://www.bingtuan.gov.cn/>.
- Türkiye Cumhuriyeti Pekin Büyükelçiliği. "Bilgi notları/Çin Halk Cumhuriyeti Hakkında Temel Bilgiler". <http://pekin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121261> (Mart 2012).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. "Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Meydana Gelen Olaylar Hk.". No: 118, 8 Temmuz 2009. http://www.mfa.gov.tr/no_118_-08-temmuz-2009_-sincan-uygur-ozerk-bolgesi_nde-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa (Ocak 2012).
- Uyghur Human Rights Project. <http://www.uhrp.org/>.

Basın

- Amerika'nın Sesi*. "İki Uygur Tutuklu Guantanamo'dan İsviçre'ye Gönderildi". 24 Mart 2010. <http://www1.voanews.com/turkish/news/a-17-2010-03-24-voa32-89111372.html> (23 Nisan 2010).
- BBCTurkish.com*. "Pekin Olimpiyatları ve Özgürlük". http://www.bbc.co.uk/turkish/fooc/story/2008/08/080801_fooc_sincan.shtml (13 Şubat 2011).
- Bulard, Martine. "China's Wild West". *Le Monde Diplomatique*. Ağustos 2009. <http://mondediplo.com/2009/08/02china> (15 Aralık 2009).

- Cha, Ariana Eunjung. "China Unrest Tied To Labor Program; Uighurs Sent to Work in Other Regions". *The Washington Post*. 15 Temmuz 2009. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/07/14/AR2009071403321.html> (Ocak 2010).
- Cherrington, Ruth. "Rebellion". *New Internationalist*. Issue 214. Aralık 1990. <http://www.newint.org/issue214/update.htm> (12 Aralık 2009).
- China Daily*. "China seeks co-op worldwide to fight 'East Turkistan' terrorists". 15 Aralık, 2003. http://www.chinadaily.com.cn/en/doc/2003-12/15/content_290633.htm (14 Kasım 2011).
- CNN*. "Clinton: Chinese human rights can't interfere with other crises". 21 Şubat 2009. http://articles.cnn.com/2009-02-21/politics/clinton.china.asia_1_human-rights-china-policy-chinese-president-hu-jintao?_s=PM:POLITICS (Aralık 2010).
- Epoch Times*. "Chinese Nuclear Tests Allegedly Caused 750,000 Deaths". 31 Mart 2009. <http://www.theepochtimes.com/n2/content/view/14535/> (22 Ocak 2010).
- Gale, Richard, G. Null. "China's Other Genocide: the 'Mother of the Uyghurs' Speaks Out". *AlterNet*. 24 Haziran 2009. http://www.alternet.org/world/140677/china's_other_genocide:_the_mother_of_the_uyghurs'_speaks_out/?page=5 (24 Ekim 2009).
- Goodman, Amy. "Uyghur Protests Widen as Xinjiang Unrest Flares". *Democracy Now*. 7 Temmuz 2009. http://www.democracynow.org/2009/7/7/uyghur_protests_widen_as_xinjiang_unrest (14 Aralık 2009).
- Hürriyet*. "Erdoğan Sincan katliamını kınadı". 27 Ekim 2010. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12030415.asp> (20 Ekim 2011).
- Iltis, Tony. "East Turkestan: Chinese Oppression behind riots". *Green Left*. 11 Temmuz 2009. <http://www.greenleft.org.au/2009/802/41294> (13 Aralık 2009).
- Jacobs, Andrew, M. Fackler. "Uighur Leader Raises New Accusations". *New York Times*. 29 Temmuz 2009. <http://www.nytimes.com/2009/07/30/world/asia/30uighur.html> (23 Ekim 2009).
- Lim, Louisa. "China's Uighurs mourn way of life". *BBC News*. 4 Ekim 2003. http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/3164882.stm (11 Kasım 2009).
- O'Neill, Mark. "How the west was won on China's Islamic frontier". *Asia Sentinel*. 13 Nisan 2008. http://www.asiasentinel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1148&Itemid=31 (12 Kasım 2010).

- Peoples Daily On-Line*. "Inside the July 5 riot in Urumqi: Western media's bias against China remains unchanged". 14 Temmuz 2009. <http://english.peopledaily.com.cn/90002/97493/6700139.html> (11 Ekim 2009).
- Robles, Paloma. "Uyghurs face an education dilemma". *Asia Times Online*. 6 Ekim 2009. <http://www.atimes.com/atimes/China/KJ06Ad01.html> (Ekim 2010).
- Sri Lanka Guardian*. "China courts Turkey". 17 Ekim 2010. <http://www.srilankaguardian.org/2010/10/china-courts-turkey.html> (20 Ekim 2010).
- Taraf*. "Ordunun ekseni Doğu'ya kaydı", 30 Eylül 2010. <http://www.taraf.com.tr/haber/ordunun-ekseni-dogu-ya-kaydi.htm> (27 Ekim 2010).
- The Economist*. "China: The New Pioneers?". 17 Haziran 1999. <http://www.economist.com/node/213804> (Aralık 2011).
- Wines, Michael., Sharon Lafraniere. Jonathan Ansfield. "China's Censors Tackle and Trip Over the Internet". *The New York Times*. 7 Nisan 2010. http://www.nytimes.com/2010/04/08/world/asia/08censor.html?pagewanted=1&_r=2 (Şubat 2012).
- Worthington, Andy. "Access to Uighurs: No for US Congress, but ok for China". *Commondreams.org*. 21 Temmuz 2009. <http://www.commondreams.org/view/2009/07/21-4> (1 Aralık 2009).

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ASİMİLASYON VE AYRIMCILIK

AMİNE TUNA

56 farklı etnik grubun yaşadığı Çin, 1,5 milyara yaklaşan nüfusuyla dünyanın en kalabalık ülkesi. 1949 yılından bu yana Komünist Parti idaresindeki ülke, 1976'da Mao'nun ölümüyle birlikte kapılarını dünyaya açmış görünüyor. Ancak varlığını sürdürebilmek adına barındırdığı halklar üzerindeki baskılarını devam ettiren Komünist Çin yönetimi, özellikle Uygurların vatanı olan Doğu Türkistan'da sistemli bir asimilasyon ve ayrımcılık politikası uyguluyor. İnanç, ibadet, düşünce özgürlüğü gibi en temel haklarından mahrum edilen Uygurlar için günlük yaşamda pek çoğumuz için sıradan kabul edilen şeyler dahi ciddi bir risk oluşturuyor.

21. yüzyılın Çin gerçeğini, büyüyen ekonomisi yanında gelir adaletsizliği, düşünce ve inanç özgürlüğüne yönelik baskılar, ayrımcılık, ırkçılık, asimilasyon ve siyasette Komünist Parti tekeli gibi kronik problemlerle birlikte değerlendirmek gerekiyor.

Elinizdeki çalışmanın en temel amacı, Türkiye literatüründe Doğu Türkistan'ın geçmişi ve bugününe dair derli toplu bir veri kaynağı oluşturarak bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmaya yöneliktir. Konu başlıkları itibarıyla oldukça kapsamlı bir çerçeve çizen bu çalışma, ilgililenenler için konuya giriş niteliğindedir. Doğu Türkistan ve Çin meselesi ile yeni tanışacak okurlara insan hakları perspektifinden objektif bir resim sunmayı hedeflemektedir.

ISBN 978-605-5260-01-9

9 786055 260019

**İNSANI
YARDIM VAKFI**